T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Doktora Tezi

İMÂM BUHÂRÎ'NİN FIKIH ANLAYIŞI

Hamit Sevgili

Diyarbakır 2015

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

Doktora Tezi

İMÂM BUHÂRÎ'NİN FIKIH ANLAYIŞI

Hamit Sevgili

Danışman
Prof. Dr. Abdülkerim Ünalan

Diyarbakır 2015

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "İMÂM BUHÂRÎ'NİN FIKIH ANLAYIŞI" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

□ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□ Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

28/05/2015

Hamit Sevgili

KABUL VE ONAY

Hamit Sevgili tarafından hazırlanan "İMÂM BUHÂRÎ'NİN FIKIH ANLAYIŞI" adındaki çalışma, 28.05.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** İslam Hukuku Bilim Dalında **DOKTORA TEZİ** olarak oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Abdülkerim Ünalan

Prof. Dr. Musa Bağcı

Prof. Dr. Abdurrahman Acar

Yrd. Doç. Dr. Nihat Tosun

Yrd. Doç Dr. Adnan Memduhoğlu

ÖNSÖZ

İslâm Hukuku, vahiy kaynaklı olup Kur'ân ve sünnet nasslarına dayanmaktadır. Nasslar, sınırlı olmakla beraber sahip olduğu potansiyel ile evrensel küllî bir nitelik arz etmektedir. İslâm hukukçuları, bu eksende hukuk metodolojileri ortaya koymuş, tarih boyunca bu metodolojiler ışığında karşılaştıkları problemlere çözüm getirmeye çalışmışlardır.

İslâm hukuk metodolojisinin temelleri, İmâm Şâfiî ile birlikte atılmakla birlikte, kavramların tam olarak yerleşip sistematize edilmesi sonraki dönemlere denk gelmektedir. Ancak sistematik fıkıh metodolojisinin tam olarak yerleşmesi öncesinde yaşayan her bir İslâm hukukçusunun tasavvurunda böyle bir metodolojinin varlığı inkâr edilemez. Kütûb-i Sitte'den biri olan el-Câmiu's-Sahîh'in yazarı İmâm Buhârî de bu dönem öncesi yaşamakla birlikte fıkhî istinbâtları belli bir metodoloji çerçevesinde ortaya koymaya çalışmıştır. Buhârî, usûl kavramların çoğunu yerleşik usûlle örtüşecek şekilde yahut benzer ifadelerle kullanmıştır. Buhârî'nin fıkıh metodolojisinde, nassa bağlılık belirgin bir şekilde görülmektedir.

Eğer hadis ve re'y ekolü gibi bir ayırıma gidilecekse, Buhârî'yi hadis ekolüne yerleştirmek daha isabetli olacaktır. Ancak Buhârî'nin fıkıh anlayışında, aklî istinbât metodlarının da önemli bir yeri vardır. Bu nedenle Buhârî'nin katı bir eserci profilinden uzak durup hakkında muayyen bir nassın bulunmadığı alanlarda hadis ekolünün pek çok temsilcisi gibi re'yi kullandığını söylemek doğru olacaktır.

İmâm Buhârî'nin fıkıh konularına göre tasnife tabi tuttuğu ünlü eseri el-Câmiu's-Sahîh, hem görüntü itibariyle hem de içerik itibariyle daha ziyade bir fıkıh kitabı görüntüsünü vermektedir. Buhârî, önceki hadis edebiyatında olduğu gibi isnâd zinciri ile uğraşmaktan imtina etmekte, daha ziyâde delile ve bu delillerden istinbât edilecek hükümlere yoğunlaşmaktadır.

İmâm Buhârî, belli bir sistem içerisinde fıkhî görüşlerini el-Câmiu's-Sahîh'e başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Buhârî, herhangi bir müctehid imâmı taklid etmeden, sâir müctehid imâmlar gibi fıkhî kabiliyetleri doğrultusunda, doğrudan nasslardan beslenerek fıkhî görüşlerini ortaya koymuştur. Buhârî'nin fıkıh anlayışı, asırlar boyu pek çok fıkıh otoritesinin dikkatlerini celbetmiş, neticede el-Câmiu's-Sahîh halkasına dâhil olan geniş bir şerh külliyâtı vücut bulmuştur.

Muhaddisliği yanında fakîh kişiliği ile de önemli bir konuma sahip olan İmâm Buhârî'nin bu yönü üzerinde, ülkemizde ciddi bir çalışmanın yapılmamış olması, bizde bu boşluğun doldurulması gerektiği kanaatini doğurdu. Bu düşünceden hareketle Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh adlı eserini esas alarak fıkıh anlayışını ortaya koymaya çalıştık. Böylece Buhârî özelinde Ehl-i Hadisin hukuk yorumlarına da yer vermiş olduk.

Araştırmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş'te İmâm Buhârî'nin yaşadığı dönem, hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerini tanıtmaya çalıştık. Birinci Bölümde Buhârî'nin fıkhî çözümlemelerde esas aldığı İslâm hukuku metodolojisini tespit etmeye çalıştık. İkinci Bölümde ise Buhârî'nin ibadât, münâkehât ve müfârakât, muâmelât ile ukûbât alanlarında fakîhler arasında tartışmalı bazı konulardaki görüşlerine yer verdik.

Öncelikle çalışmamızın başından sonuna kadar ilgi ve desteklerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Abdülkerim ÜNALAN'a, değerli jüri üyelerine ve kendilerine ayırmam gereken zamandan ferâgat ederek bu çalışmanın tamamlanmasına katkı sağlayan aileme teşekkürlerimi ifade ediyorum.

Yüce Rabbimden bu çalışmayı faydalı kılmasını temenni ediyorum.

Hamit SEVGİLİ

ÖZET

Hadis ilminin zirve şahsiyetlerinden olan İmâm Buhârî, meşhur eseri el-Câmiu's-Sahîh'te önceki hadis edebiyatında olduğu gibi sadece sahih hadisleri derlemekle kalmamış, eserinde zikrettiği âyet ve hadislerden fıkhî istinbâtlarda da bulunmuştur. Buhârî, fıkıh istinbâtlarını veciz bir şekilde oluşturduğu bâb başlıklarında ortaya koymuştur. Geniş bir fıkıh potansiyelini ihtiva eden bu bâb başlıklarına olan ilgi, kitabın yazıldığı günden günümüze eksilmeden devam etmiştir.

İmâm Buhârî'nin fıkıhçılığı, akademik anlamda ülkemizde hak ettiği ilgiyi bulamamıştır. Böyle bir çalışmanın, îfâ edilmesi gereken bir hak olduğu düşüncesiyle "İmâm Buhârî'nin Fıkıh Anlayışı" isimli çalışmayı tez konusu olarak seçtik. Tezi, giriş ve iki bölüm şeklinde tasarladık. Giriş bölümünde İmâm Buhârî'nin Hayatı ve İlmi Kişiliğini konu edindik. Birinci bölümde İmâm Buhârî'nin İslâm Hukuku Metodolojisini tespit etmeye çalıştık. İkinci bölümde ise İmâm Buhârî'nin fıkhî ictihâdlarına yer verdik. Buhârî'nin usûl anlayışı ve ictihâdlarını özellikle dört mezhep ekolü ile mukayese ederek tespit etmeye çalıştık.

İmâm Buhârî, ictihâdlarını ortaya koyarken her bir müctehid gibi belli bir metodoloji takip etmiştir. Hadis ekolünün temsilcilerinden olan İmâm Buhârî'nin takip ettiği fıkıh metodolojisi, mensûbu olduğu ekolün metodolojisi ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Buhârî'nin bazı konularda ise bu ekolden farklı bir yaklaşım içerisinde olduğu, görüşlerinin re'y ekolünün görüşleriyle örtüştüğü görülebilmektedir. Buhârî, katı bir eserci profilinden uzak durmakta, ictihâdlarını

ortaya koyarken herhangi bir müctehid imâmı referans almadan nass eksenli meseleye yaklaşmakta, hakkında açık nass bulunmayan meselelerde ise aklî istinbât metodlarına başvurmaktadır. Buhârî'nin ortaya koyduğu ictihâdlar, herhangi bir mezhep ekolü içerisinde değerlendirilemeyeceği gibi belli bir mezhep ekolüne diğerinden daha yakın olduğunu söylemek de kolay değildir. Buhârî'nin fıkıh anlayışı kendi içerisinde bir özgünlük arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler:

İslâm Hukuku, el-Câmiu's-Sahîh, Buhârî, İctihâd.

ABSTRACT

Being one of the significant person of the hadith discipline (the prophet Mohammad's sayings and deeds) Imam Buhari not only compiles valid hadiths in his famous work Camiu-s Sahih as the previous hadith literature but also applies to inferences in considerations of islamic law from verses of Koran and hadiths he cited in his work. Buhari put forwards inferences in consideration of islamic law in hadith sections that he has composed concisely. The increasing relevancy toward this hadith sections that contains extensive islamic law potential has proceed since it was written until today.

Buhari hasn't taken a lively interest academically in his works of islamic canons as much as he deserved. We choosed 'Imam-ı Buhari 's islamic law intellect ' as the thesis topic by taking into consideration such a kind of task must be carried out. We designed the thesis as introduction and two sections. Throughout introduction we mentioned about Imam-ı Buhari's life and his intellectuality. In the first section we tried to determine Buhari's methodology of islamic law. In the second section we touched upon his judicial interpretations of islamic law. We tried to determine Buhari's understanding of procedure and his judicial interpretations of islamic law comparing four sects.

Imam-ı Buhari follows up some certain methodology as like other interpreters of islamic law when he puts forward judicial interpretations of islamic law. Islamic law methodology that Buhari follows up as a represantative of hadith scholars

coincide extensively with the school he pertains to. Buhari sometimes brings an approach different from this school and also his ideas coincides with scholars. Buhari stays away to create s strict representer profile and when he puts forward his interpretations of islamic law he doesn't cite any islamic leaders and also comes up to religious issues depending evidences. He approaches islamic issues taking into consideration inferences of islamic law logically if there wasn't a certain clue about the issue. Islamic references that Buhari puts forward cannot be assessed by a single sectarian and also one cannot claim that they are closer to one sect than the other. Buhari's understanding of islamic law is very authentic in its own ekol.

Key Words:

Islamic law, Camiu's-Sahih, Buhârî, Ijtihad.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **XII**

GİRİŞ **1**

I. YÖNTEM VE İÇERİK 1

A. Tezin Amacı Ve Önemi 1

B. Yöntem 3

C. Konunun Sınırlandırılması 4

D. Konunun Sunulması 4

E. Literatür 4

II. İMÂM BUHÂRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ 6

A. İmâm Buhârî'nin Yaşadığı Dönem 7

1. Siyâsî Yapı 7

2. İlmî/Fikrî Yapı 8

B. İmâm Buhârî'nin Hayatı 12

1. Doğumu 12

2. Adı, Lakabı, Künyesi Ve Nesebi 13

3. Öğrenim Hayatı, Gezdiği İlim Merkezleri Ve Bazı Hocaları 14

4. Talebeleri 18
5. İmâm Buhârî ve Mihne 19
6. Vefâtı 24
C. İmâm Buhârî'nin İlmi Kişiliği Ve Eserleri 25
1. İlmi Kişiliği 25
2. Eserleri 41
BİRİNCİ BÖLÜM 59
İMÂM BUHÂRÎ'NİN İSLÂM HUKUKU METODOLOJİSİ 59
I. İMÂM BUHÂRÎ'YE GÖRE İSLAM HUKUKU'NUN KAYNAKLARI 59
A. Kitâb 60
1. Âyetlerden Hüküm İstinbât Etmesi 62
2. Nesih 65
3. Sebeb-i Nüzûl 66
B. Sünnet 68
1. Sünnet'in Kısımları 70
2. Haber-i Vâhidin Hücciyeti 78
3. Haber-i Vâhid ile Nass Üzerine Ziyâde Hüküm 83
C. İcmâ 85
1. İmâm Buhârî'ye Göre Sukûtî İcmâ 88
2. İmâm Buhârî'ye Göre Amel-i Ehli Medine 90
D. Kıyâs 93
1. İmâm Buhârî'nin Habere Rağmen Kıyâsa Başvurduğu İddiası 102
2. İmâm Buhârî'nin Kıyâs Örneklerinin Tenkîhu'l-Menât ile İlişkisi 104
3. İmâm Buhârî'nin Kıyâs Örnekleri 105
E. Sahâbe Kavli 112
1. Nassı Destekleyen Sahâbe Kavli 114
2. Nass ile Hükmü Belirlenmemiş Meselelerde Sahâbe Kavli 116
3. Nassa Muhâlif Sahâbe Kavilleri 116
F. Örf 118
1. Amelî Örf 119
2. Lafzî Örf 121
G. Şer'u Men Kablenâ 122
H. İstishâb 125

1. Berâat-ı Asliyye İstishâbı 126
2. İbâha-i Asliyye İstishâbı 127
3. Vasıf İstishâbı 129
I. Sedd-i Zerâî 131
J. Maslahat 133
K. İstihsân 134
II. İMÂM BUHÂRÎ'YE GÖRE HÜKÜM 141
A. Teklîfî Hüküm 141
1. Farz/Vâcib 142
2. Mendûb 143
3. Harâm 145
4. Mekrûh 146
5. Mubâh 148
6. İmâm Buhârî'nin Hükmünü Belirtmediği Meseleler 150
B. Vad'î Hüküm 152
1. Sebep 152
2. Şart 153
3. Mâni' 155
4. Ruhsat-Azîmet 157
5. Sahîh-Fâsid/Bâtıl 158
C. Ehliyet Ârızâları 160
1. İkrâh 161
2. Nisyân 166
3. Hata 168
4. Cünûn 169
5. Sefeh 171
6. 'Ateh 171
7. Vesvese 172
8. Sukr 172
9. Cehâlet 173
III. İMÂM BUHÂRÎ'YE GÖRE İSTİNBÂT METODLARI 173
A. Vaz' Olunduğu Mana Bakımından Lafız 175
1. Hâss 175
2. Âmm 183

3. Müşterek 189
B. Kullanıldığı Mâna Bakımından Lafız 192
C. Mânâya Delâletin Açıklığı Ve Kapalılığı Bakımından Lafız 193
1. Açıklık Bakımından 193
2. Kapalılık Bakımından Lafız 198
D. Mânâya Delâletin Şekli Açısından Lafız 201
1. İbârenin Delâleti 202
2. İşâretin Delâleti 203
3. Nassın Delâleti 204
4. İktizânın Delâleti 206
5. Mefhûmu'l-Muhâlefe 207
E. Teâruz 209
1. Cem' ve Tevfîk 211
2. Tercîh 212
3. Nesih 216

İKİNCİ BÖLÜM 219

İMÂM BUHÂRÎ'NİN FIKHÎ İCTİHÂDLARI 219

I. İBÂDÂT 220
A. Abdesti Bozan Haller 220
B. Başın Mesh Edilecek Miktarı 227
C. Kıble Tayini 228
D. Mezarlıkta Namaz Kılmanın Hükmü 229
E. Bazı Namaz İntikallerinde Elleri Kaldırmak 230
F. Birinci Tahiyyâtın Hükmü 231
G. Kur'ân Okumak İçin Tahâret Şartı 232
H. Cuma Namazının Vakti 234
I. Zekâtın Belde Sınırları Dışına Nakledilmesi 236
J. Zekâtı Düşürme 237
K. Rikâz Ve Madenlerin Zekâtı 240
L. Oruçlu Kimsenin Unutarak Yemesi Ve İçmesi 242
M. Kurban Kesmenin Hükmü 243
N. Umrenin Hükmü 243
II. MÜNÂKEHÂT VE MÜFÂRAKÂT 244

A. Süt Hısımlığı 245
B. Evlilikte Velâyet Unsuru 247
C. Evlilikte Kefâet (Denklik) 249
D. Nikâh Akdinde Yalancı Şahitlik 251
E. Kadınların Özel Günlerinde Boşanması 254
F. Tek Lafızda Üç Talâk 255
G. Boşama Ehliyeti 257
H. Dilsizin Mülâ'anesi 259
I. Müt'a Nikâhı 261
J. Şiğar Nikâhı 262
III. MUÂMELÂT 264
A. Din Ayrılığının Mirâsa Etkisi 265
B. Fuzûlînin Tasarrufu 265
C. Meclis Muhayyerliği 267
D. Muvâza'alı Arttırma (Neceş/Münâceşe) 268
E. Hibeden Dönüş 269
F. Şüf'a Hakkının Düşürülmesi 271
G. Lukatanın (Buluntu Mal) Hükmü 276
H. Ölüm Döşeğindeki Hastanın Vârisine Borç İkrârı 278
I. Mükreh'in Tasarrufu 280
J. Mevcûdun Vekâleti 281
K. Taşınır Malların Vakfı 282
IV. UKÛBÂT 284
A. Ta'zîr Cezâsının Takdîri 285
B. Mahkemede Tercümân Sayısı 286
C. Hâkimin Yanlış Kararı 287
D. Zina Eden Bekâr Erkek Ve Kadının Cezası 289
E. Had Cezası Uygulanan Kişinin Şâhitliği 290
F. Hâkimler Veya Yöneticiler Arasındaki Yazışmalar 292
G. Gasb Meselesi 295
H. Nebîz Ve Hamr Kavramı 297

SONUÇ 300

KAYNAKÇA 305

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	Bin/bint
bkz.	Bakınız
c.	cilt
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
Hzr.	Hazırlayan
r.a.	Radiyallâhu anh/anhâ
mad.	Madde
s.	sayfa
s.a.s.	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
Thk.	Tahkîk
Tlk.	Ta'lîk
Trc.	Tercüme
ts.	Tarihsiz
vs.	Vesâire
yy.	Yer Yok

GİRİŞ

I. YÖNTEM VE İÇERİK

A. Tezin Amacı Ve Önemi

İmâm Buhârî, hadis kültürünün tekâmül evresinde yaşamış ve bu alanda zirveye oturmuş şahsiyetlerdendir. Ancak İmâm Buhârî'inin meziyeti hadis ilmi ile sınırlı değildir. Buhârî, fıkıh, kelâm ve tefsir gibi ilimlerde de üstün bir meziyete sahiptir. Başta hadis olmak üzere fıkıh, tefsir ve kelâm gibi ilimleri konu edinen pek çok eser ortaya koyan Buhârî'nin eserleri arasında en çok ilgiye mazhar olanı ise aynı zamanda zengin bir fıkıh potansiyeline sahip olan *el-Câmi'u'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resulillâhi (s.a.s.) ve Sünenihî ve Eyyâmihî* adlı eseri olmuştur.

Hadis ekolünün önemli bir temsilcisi olan İmâm Buhârî'nin ilmi kişiliğine olan saygı ve el-Câmiu's-Sahîh'e olan aşırı ilgi, Buhârî döneminden günümüze dek artarak devam etmektedir. Çok yönlü bir karakter olan ve bu karakterlerini el-Câmiu's-Sahîh'e tam olarak yansıtan İmâm Buhârî'nin bu eseri, başta hadisçi ve fıkıhçılar olmak üzere pek çok ilim çevresinin teveccühünü kazanmıştır. İslâm literatüründe başka bir esere nasip olmayan bu teveccüh, el-Câmiu's-Sahîh halkasına dâhil olan yüzlerce şerh ve çalışmanın vücûda gelmesini sağlamıştır. el-Câmiu's-Sahîh halkasına dâhil olan bu şerh ve çalışmaların önemli bir bölümü, Buhârî'nin fıkhî görüş ve istinbâtlarını ortaya koyduğu bâb başlıklarını konu edinmiştir. el-

Câmiu's-Sahîh'e olan bu ilgi bizde de vücûd bulmuş, el-Câmiu's-Sahîh'in barındırdığı geniş fıkıh potansiyeli, bu konuyu tercih etme amaçlarımızın temelini oluşturmuştur.

el-Câmiu's-Sahîh, ilk bakışta bir hadis kitabı görünümünde olsa da tasnif biçimi ve içerik itibariyle daha çok bir fıkıh kitabını andırdığını müşâhede etmekteyiz. Bu hususa dikkat çeken el-Câmiu's-Sahîh şârihleri de el-Câmiu's-Sahîh'in sadece bir hadis kitabı olma gayesini hiçbir zaman gütmediğini belirtmektedir. Buhârî'nin ince bir üslupla oluşturduğu bâb başlıkları ve bu bâb başlıklarındaki fıkhî potansiyel, el-Câmiu's-Sahîh'i diğer hadis kitaplarından farklı ve üstün kılmaktadır. İmâm Buhârî, oldukça veciz bir ifadeyle fıkhî görüş ve ictihâdlarını ortaya koyduğu bâb başlıklarında, diğer müctehid imâmlarda olduğu gibi doğrudan nasslardan beslenmektedir. İmâm Buhârî'nin müctehid olduğu ve ictihâdlarını ortaya koyarken delile göre hareket ettiği görüşü, el-Câmiu's-Sahîh şârihleri arasında kabul görmüştür. Buhârî'nin müctehid imâmlardan sonra gelip onların fıkıh mirâslarına vâkıf olması, fıkhî meseleleri daha geniş bir perspektiften değerlendirme imkânını kazandırmıştır.

el-Câmiu's-Sahîh'e olan ilgi, asırlar boyu fıkıhçılar arasında da canlı kalmasına rağmen, ülkemizde bu konu ile alakalı İslâm Hukuku alanında akademik anlamda ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar ise Buhârî'nin Ebû Hanîfe ve Hanefî fukahâsına yönelik itirazları ile ilgili bir iki tez ve sayılı makale düzeyinin üstüne çıkmamıştır. Bu durum, bizde böyle bir boşluğun doldurulması gerektiği düşüncesini doğurmuştur. Bu düşünce, konuyu tercih nedenlerimizden birini oluşturmuştur.

Bu çalışma, ülkemizde Buhârî'nin fıkıhçılığı konusunda yapılan ilk doktora çalışması olmakla birlikte, bundan sonra yapılacak çalışmalara da bir başlangıç olma ümidi taşımaktadır. Zira Buhârî'nin fıkıh konularına göre tasnife tabi tuttuğu el-Câmiu's-Sahîh'in her bir bölümü, İslâm Hukuku alanında akademik çalışmalara konu olabilecek potansiyele sahiptir.

B. Yöntem

Girişte, İmâm Buhârî'nin hayatı ve ilmi kişiliğini anlatırken tabakât kitapları ve el-Câmiu's-Sahîh şerhlerinin mukaddimelerinden yararlandık. Birinci bölümde, Buhârî'nin metodolojisini tespit etmeye çalışırken yerleşik usûl şemasından yararlandık. Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te oluşturduğu *Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne* ve *Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd* bölümleri, bu bölüm için bizlere önemli malumât sağladı. Ayrıca el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik bölümlerinde oluşturulan pek çok bâb başlığında, Buhârî'nin usûl anlayışı hakkında verdiği bilgiler ve ipuçları bu bölümün yazılmasında büyük bir kolaylık sağladı. Buhârî'inin usûl anlayışını ortaya koyarken, klasik usûl kitaplarından da yararlanarak diğer mezhep ekollerinin de yaklaşımları hakkında bilgi verdik. Böylece Buhârî'nin fıkıh metodolojisinin diğer mezhep metodolojileri ile mukayese imkânının sağlanmasını hedefledik. İmâm Buhârî'nin usûl anlayışını ortaya koyarken yaşadığımız bir sıkıntıya değinmek istiyoruz. İmâm Buhârî'ye ait olduğunu belirttiğimiz usûlî görüşlerin tamamı açıkça İmâm Buhârî tarafından ifade edilmiş değildir. Bunların bir kısmını doğrudan Buhârî'nin usûle ait görüşlerinden istifade ettik. Ancak bir kısmını ise Buhârî'nin kendi ictihâdlarını ortaya koyduğu bâb başlıklarından hareketle başka bir ifade ile tahriç yöntemiyle ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümde, İmâm Buhârî'nin ictihâdlarından örnekler vermeyi düşündük. Bunun için ibâdetler ve âile hukuku, muâmelât ve cezâ hukuku alanlarında tartışmalı güncel meseleleri esas aldık. Seçmiş olduğumuz meselelerin Buhârî döneminin de canlı tartışmalarından olduğunu, Buhârî'nin ifadelerinden de anlayabilmekteyiz. Seçmiş olduğumuz bu tartışmalı meseleleri izah ederken, öncelikle el-Câmiu's-Sahîh'in şerhlerinden istifade ettik. Mesele hakkında bir mukayese imkânının sağlanması için özellikle dört mezhebin kaynak kitaplarına da müracaat ettik.

Çalışmamızda kullandığımız her bir bâb başlığının izâhı konusunda öncelikle elimizdeki tüm şerhlere müracaat ettik. Ancak bazı şârihlerin, bâb başlıklarını izâh ederken meseleyi mezhep perspektifinden okuma temâyülünden kurtulamamış olmaları, Buhârî'nin fıkhını objektif bir şekilde öğrenme şansını zora sokmaktadır. Bu nedenle bâb başlıklarını değerlendirirken, öncelikle el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinin

ortak görüşlerini veya ağırlıklı görüşlerini esas aldık. İhtilâf durumlarında ise farklı görüşlere yer verdikten sonra kendi tercihlerimizi ortaya koyduk.

C. Konunun Sınırlandırılması

İmâm Buhârî'nin fıkhını da kapsayan ve çoğu mücelled kitaplardan oluşan yüzlerce şerhin yazılması, Buhârî'nin fıkhının bir doktora tezine sığdırılamayacağını bâriz bir şekilde ortaya koymaktadır. Ülkemizde İslâm hukuku alanında ilk doktora çalışması olması hasebiyle öncelikle Buhârî'nin usûl metodolojisinin belirlenmesinin gerekli olduğunu düşündük. Çalışmamızda bunun üzerine yoğunlaştık. Ayrıca kendi döneminin tartışmalı meselelerine bizzat dâhil olup bu konulardaki görüşlerini eserlerine yansıtan İmâm Buhârî'nin, güncel meselelerdeki ictihâdlarına da yer vermeyi düşündük. Ancak bunların tümünü bir tezin içerisinde ortaya koymanın tezin sınırlarını zorlayacağını görerek, bu bölümde sadece ibâdet, âile hukuku, muâmelât ve cezâ hukuku alanlarındaki bazı güncel meseleleri seçtik.

D. Konunun Sunulması

Çalışmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte, İmâm Buhârî'nin hayatı, ilmi kişiliği, fıkıh ilmindeki yeri ve eserlerini konu edinildi. Birinci bölümde, Buhârî'nin fıkıh metodolojisi tespit edilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde ise ibâdet, âile hukuku, muâmelât ve cezâ hukuku alanlarındaki tartışmalı güncel meseleler hakkında İmâm Buhârî'nin görüşlerine yer verilecektir.

E. Literatür

İmâm Buhârî'nin *el-Câmi'u'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resulillâhi (s.a.s.) ve Sünenihî ve Eyyâmihî* adlı eseri, çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. el-Câmiu's-Sahîh üzerine yapılan şerhler ise çalışmamızın binasını oluşturmaktadır. Bunlar arasında öncelikli olarak istifade ettiğimiz şerhlerin başında, İbnu'l-Müneyyir'in *el-Mütevârî 'alâ Ebvâbi'l-Buhârî*, İbn Battâl'ın *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Kirmânî'nin *el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, İbnu'l-Mulakkın'ın *et-Tevdîh li Şerhi Câmii's-Sahîh*, İbn Hacer'in *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Bedruddîn Aynî'nin *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*,

Kastallânî'nin *İrşâdu's-Sârî ilâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Şâh Veliyyullâh Dihlevî'nin *Şerhu Terâcimi Sahîhi Ebvâbi'l-Buhârî,* Muhammed Enver el-Keşmîrî'nin *Feyzu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserleri gelmektedir. Bu şerhlerin tamamı, İmâm Buhârî'nin usûl ve furû konularındaki görüşlerine geniş yer vermektedir. Ayrıca çağımızda yaşamış olan Muhammed Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Kândehlevî'nin *el-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîh'l-Buhârî,* Abdulhakk el-Hâşimî'nin *Lübbu'l-Lübâb fi't-Terâcim ve'l-Ebvâb* Abdulğanî Abdülhâlık'ın *el-İmâmu'l-Buhârî ve Sahîhuhû* ve Muhammed Abdulkâdir Ebû Fâris'in *Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî* adlı eserlerinden de oldukça istifade ettik. Kandehlevî, kitabının mukaddimesinde el-Câmiu's-Sahîh'te esas alınan yetmiş usûl kâidesine yer vermektedir. Hâşimî ve Ebû Fâris de kitaplarının mukaddimelerinde Buhârî'nin metodolojisi hakkında bilgi vermektedir.

Bunların dışında Arap âleminde Buhârî'nin fıkhı ile ilgili pek çok çalışma yapılmış, bunlar arasında vâkıf olduğumuz akademik çalışmalardan da istifade edilmiştir.[1] Tespit ettiğimiz kadarıyla Saîd Mu'âz Havvâ'nın *el-Menhecu'l-İctihâdî 'inde'l-İmâmi'l-Buhârî* ve Abdülmecîd Hâşim el-Hüseynî'nin *el-İmâmu'l-Buhârî Fakîhen ve Muhaddisen* adlı eserleri dışında kalanlar ağırlıklı olarak konu bazlıdır. Ancak her bir çalışmada, konu içerisinde tespit edilen Buhârî'nin usûl anlayışı hakkında da bilgi verilmektedir. Abdülmecîd Hâşim el-Hüseynî ise Buhârî'nin fıkhî

[1] Vâkıf olduğumuz çalışmalar şunlardır: Abdülmecîd Hâşim el-Hüseynî, **el-İmâmu'l-Buhârî Fakîhen ve Muhaddisen**, Mısru'l-Arabiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', Kahire ts.; Saîd Mu'âz Havvâ, **el-Menhecu'l-İctihâdî li Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'n-Nûr li'd-Dirâseti ve'n-Neşr, Riyâd 1431/2010; İn'âm b. Muhammed Şeref Hilvânî, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî min Câmi'ihi's-Sahîh min Bâbi Îcâbi't-Tekbîr ve İftitâhi's-Salat ilâ Nihâyeti Kitâbi'l-Ezân**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1422-1423; Nezzâr b. Abdulkerîm el-Hemdânî, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî min Câmi'ihi's-Sahîh fi's-Siyâm**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1412; Setr b. Sevâb el-Ce'îd, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Buyû' ve's-Selem**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1413/1993; İbtisâm b. Muhammed b. Ahmed el-Ğamidî, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'z-Zekât**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1422; Nûr Hasan Abdulhalîm Kârût, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Vudû ve'l-Ğusl Mukârinen bi Fıkhi Eşheri'l-Muhaddisîn**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1411/1991; Muhsin b. Ahmed b. Hamîd el-Kassâfî, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'n-Nikâh mine'l-Câmi'i's-Sahîh Mukârinen bi'l-Mezâhi'l-Erba'a**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1417/1996; Munâ Sâlih Abdullâh el-Mezrû', **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi Kitâbi's-Salât**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1423/2002; Fehd b. Abdullâh b. Abdurrahmân el-'Ureynî, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Cenâiz**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1418/1998; Abdullâh Ğeremullâh Âli Sedrân el-Ğâmidî, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Hudûd**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1418.

kişiliğini bir bölümde ele alırken, Saîd Mu'âz Havvâ Buhârî'nin ictihâd metodolojisini konu edinmektedir.

Ülkemizde, M. Hilmi Merttürkmen tarafından *"Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar"* isimli doktora tezi, Sharifullah Sharifi tarafından *"Buhârî'nin "Kâle Ba'du'n-Nâs" ifadesiyle Rey Ehline İtiraz Ettiği Meselelerin Analizi"* ismiyle bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ayrıca Erciyes Üniversitesi tarafından *Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî* adıyla bir sempozyum düzenlemiştir. Sempozyumda Buhârî'yi hadis, tefsir, fıkıh ve kelâm gibi değişik yönlerden inceleyen pek çok tebliğ sunulmuştur. Sempozyumda fıkıh ilmi alanında üç tane tebliğ sunulmuştur. Ali Bardakoğlu "Buhârî'nin Hukukçuluğu", Yusuf Kılıç "Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'inin İslâm Hukukunun Kaynağı Olması", Mustafa Baktır ise "Buhârî'nin Sahîh'indeki Kitâbu'l-Hiyel'i Hakkında Bazı Mülahazalar" konulu tebliğlerini sunmuşlardır.

Tez çalışmamızda bütün bu çalışmalardan istifade etmekle birlikte tezimizin birinci bölümünde, İmâm Buhârî'nin fıkıh metodolojisini yerleşik fıkıh usûlü tasnifini esas alıp diğer mezhep ekolleriyle de mukayese ederek vermeye çalıştık. Bu bölümde her bir başlık altında zikrettiğimiz örnekleri, furû açısıdan da diğer mezhep ekollerinin görüşleri ile mukâyese etmeye çalıştık. Tezimizin ikinci bölümünde ibâdât, münâkehât ve müfârakât, mu'amelât ve ukûbât konularında fakîhler arasında tartışılagelen bazı meseleler hakkında İmâm Buhârî'nin yaklaşımlarını yine diğer mezhep ekolleri ile mukâyese ederek belirlemeye çalıştık. Böylece Buhârî'nin fıkhî görüşleri hakkında daha geniş bir mâlumât ortaya koymayı hedefledik.

II. İMÂM BUHÂRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI, İLMİ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

İmâm Buhârî'nin fıkıh anlayışını ortaya koymayı amaçladığımız çalışmamızın bu bölümünde, İmâm Buhârî'nin yaşadığı dönemi, hayatını, ilmi kişiliğini ve eserlerini tanıtacağız.

A. İmâm Buhârî'nin Yaşadığı Dönem

İlim/fikir adamları, kendi dönemlerinin ilmî/fikrî birikim ve gelişmelerden bağımsız bir düşünce ortaya koymaları düşünülemez. Bu birikim ve gelişimler, ilim/fikir adamlarının düşünce yapılarının şekillenmesinde etkili olmaktadır. Bu husus, fikir ve görüşleriyle topluma yön veren ve kendi döneminden günümüze kadar gündemde kalmayı başaran İmâm Buhârî için de geçerlidir. Buhârî'nin eserleri incelendiğinde, kendi dönemindeki ilmî/fikrî tartışma ve gelişmelerin eserlerine canlı bir tonla yansıdığını görmekteyiz. Buhârî'nin ilim ve düşünce yapısını, daha sağlıklı ortaya koyabilmek için kendi döneminin siyasi ve ilmî/fikrî yapısına kısaca değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

1. Siyâsî Yapı

İmâm Buhârî'nin yaşamı, Abbasiler dönemine denk gelmektedir. Buhârî'nin yaşamı boyunca hilâfet makamında bulunan Abbasi halifeleri ve hilâfete başlama yılları sırasıyla şu şekildedir: el-Emîn (193/809), el-Me'mûn (198/813), el-Mu'tasım-Billâh (218/833), el-Vâsık-Billâh (227/842), el-Mütevekkil-Alellâh (232/847), el-Muntasır-Billâh (247/861), el-Müste'în-Billâh (248/862), el-Mu'tezz-Billâh (252/866), el-Mühtedî-Billâh (255/869), el-Mu'temid-Alellâh (256/870).

Hayatı seyahatlerle geçen İmâm Buhârî'nin çocukluk evresi, memleketi Buhara'da geçmiştir. Bugün Özbekistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Buhara, Ceyhun'un doğu yakası için söylenen Maveraünnehir bölgesinde bulunan bir şehirdir. Emeviler döneminde pek çok seferler düzenlenen Buhara, ilk defa Muâviye zamanında Emevilerin Horasan valisi Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından fethedilmiştir. Ancak zaman zaman Müslümanların kontrolünden çıkan bu şehirde, uzun bir süre İslâm hâkimiyeti tam olarak sağlanamamıştır. Buhara'nın tam olarak Müslümanların kontrolüne geçmesi, Horasan valisi Kuteybe b. Müslim tarafından (90/709) sağlanabilmiştir. Yâkût el-Hamevî, Buhara'nın fethinin Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından müjdelendiğini belirtmektedir.[2] Kuteybe, Buhara'nın İslâmlaşması için üstün bir gayret sarfetmiş, pek çok Müslüman Arap halkını Buharalıların evlerine

[2] Hamevî, **a.g.e.**, I, 354.

yerleştirerek şeriat ahkâmının öğretilmesini sağlamıştır.[3] Buhara, fethiyle birlikte Emevilere bağlı Tâhirî idaresindeki Horasan eyaletine bağlı olarak yönetilmiştir.

Müslümanların Buhara'ya hâkimiyeti ile birlikte Buhara'da pek çok mescid inşâ edilmiş, inşa edilen bu mescidler, aynı zamanda İslâmî ilimlerin öğretildiği eğitim kurumları işlevini de üslenmiştir. Bu dönemde inşâ edilen Kuteybe Câmi'si, İslâm tarihinde önemli bir İslâmî eğitim-öğretim merkezi haline gelmiş, burada pek çok İslâm âlimi yetişmiştir. Pek çok âlim, fakîh, muhaddis ve zâhid yetiştiren Buhara, daha çok hadis ilmiyle ön plana çıkmıştır.[4]

2. İlmî/Fikrî Yapı

İslâmın ilk dönemlerinden itibaren başlayan fetih hareketleri, Abbasiler döneminde de devam ederek İslâm devletinin sınırları oldukça genişlemiş, değişik dil, inanç ve kültüre mensup toplumların İslâm sınırlar içerisinde yaşamaları sağlanmıştır. Geniş bir coğrafyaya yayılmanın da etkisiyle bu dönemlerde pek çok fikir akımı da ortaya çıkmıştır.

Emeviler döneminde yönetimin saraya taşınmasıyla din ile siyaset birbirlerinden ayrıştırılmaya çalışılmıştır. Bu durum, özgür bir alanın oluşmasını sağlamış, böylece Mürcie, Kaderiyye, Kerrâmiyye ve daha pek çok itikâdî akım ortaya çıkmış, Ehl-i Sünnet ve bu akımlar arasındaki fikri ayrışma ve çatışmalar son derece canlılık kazanmıştır. Bu fikrî mücadeleler, Emeviler dönemi sonrasında da uzun süre devam etmiştir.

Gerek Emeviler döneminde ve gerekse Abbasiler döneminde, başta fıkıh ve hadis olmak üzere pek çok branşta önemli âlimler yetişmiş ve her bir branşta ilk temel eserler ortaya konmuştur. Emeviler döneminde resmen başlatılan hadis tedvin çalışmaları, Abbâsiler döneminde zirveye çıkmıştır. Özellikle Asr-ı Saâdet dönemini yeniden canlandırmak iddiasıyla ortaya çıkan Abbasi yönetiminin, ilim ve ilim

---

[3] Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahî, **Târîhu Buhârâ**, Thk. Emîn Abdülmecîd Bedevî-Nasrullâh Mübeşşir et-Tırâzî, Dâru'l-Ma'ârif, Kâhire 1385/1965, 64-79; Hamevî, **a.g.e.**, I, 355; Ramazan Şeşen, "Buhara", **DİA**, TDV, Ankara 1992, VI, 363.

[4] Narşahî, **a.g.e.**, 77; Hamevî, **a.g.e.**, I, 355.

adamlarına verdikleri destek, bu bilimsel zenginliğin oluşmasına ciddi katkı sağlamıştır.

Abbasilerin ilk dönemlerinde İslâm âlimleri için oluşturulan bu olumlu atmosfer, Abbasi halifesi Me'mun'un iktidarıyla son bulmuştur. Mutezile ekolünün ortaya attığı Kur'ân'ın mahlûk olduğu görüşünün Abbasi halifesi Me'mûn tarafından benimsenip devletin resmi görüşü haline getirilmesi, Ehl-i Sünnet âlimleri için uzun bir süre devam edecek Mihne döneminin yaşanmasına sebep olmuştur. Me'mûn, farklı görüşteki Ehl-i Sünnet âlimlerine Kur'ân'ın mahlûk olduğu tezini kabul ettirmeye çalışmış, buna karşı çıkan İslâm âlimlerini ise işkenceye maruz bırakmıştır. Me'mûn'un başlattığı bu politika, kardeşi Mu'tasım ve Mu'tasım'ın oğlu Vâsık dönemlerinde de devam etmiştir. Vâsık'tan sonra (ö. 232) hilâfet makamına oturan Mütevekkil ile birlikte bu görüş devlet politikası olmaktan çıkmıştır. Kendisi Ehl-i Sünnet taraftarı olan Mütevekkil, Kur'ân'ın mahlûk olduğu tartışmasını yasaklamış, insanları Kur'ân ve Sünnet ile meşgul olmaya teşvik edip bu konuda İslâm âlimlerine destek vermiştir.[5]

İmâm Buhârî, gerek el-Câmiu's-Sahîh'te oluşturduğu bazı bölümler ve gerekse Halku Ef'âli'l-'İbâd ve Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Cehmiyye gibi müstakil eserleriyle kendi dönemindeki ilim ve fikir hareketlerini iyi takip ettiğini ispat etmekle kalmamış, bizzat fikirleri gündem oluşturmuş ve kendisinden sonraki ilmî-fikrî gelişmeleri de etkilemeyi başarmıştır.[6] Buhârî, selef inancına aykırı görüşler ileri süren Cehmiyye, Havâric, Mutezile ve Şia gibi akımlara karşı mücadelesini ortaya koyarak Ehl-i Sünnet kelâm anlayışının teşekkülüne katkıda bulunan ilk sünnî âlimlerden kabul edilmiştir.[7]

İmâm Buhârî'nin Abbasi halifesi Me'mûn ile birlikte Ehl-i Sünnet âlimleri için uzun bir süre devam eden mihne döneminde devlet otoritesi tarafından herhangi bir baskı veya şiddete maruz kaldığı hususunda bir bulguya rastlamadık. Ancak ömrünün son dönemlerinde Buhara'ya dönüşünden sonra Tâhirî hanedanının Buhara

[5] Bkz. Hayrettin Yücesoy, "Mihne", **DİA**, TDV, Ankara 2005, XXX, 27.
[6] Özpınar, **a.g.e.**, 290.
[7] Yusuf Şevki Yavuz, "Buhârî (Akâid'e Dair Görüşleri)", **DİA**, TDV, Ankara 1992, VI, 372

emiri Halil b. Ahmed ez-Zühlî tarafından Halku'l-Kur'ân konusundaki bazı ifadelerinin çarpıtılması sağlanarak sürgün edilmiştir.

İmâm Buhârî'nin yaşadığı üçüncü asır, hadis ve kelâm ilimlerinde olduğu gibi fıkıh ilmi için de olgunluk ve altın çağ olarak kabul edilmektedir. Bu döneme gelene kadar fıkıh ilmi belli merhalelerden geçmiştir. Öncelikle Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemi fıkıh tarihi için hiç şüphesiz en önemli dönemdir. Zira vahiy denetimi altında gerçekleşen yasama ve uygulama bu dönemde tamamlanmış dolayısıyla bu dönem sonraki dönemlere kaynak ve örnek olmuştur. Sahâbe döneminde, kitâb ve Sünnet'teki sınırlı nasslara Sahâbe ictihâdı eklenmiştir. İlk iki halife dönemlerinde kurumsallaşan şûra içtihadı büyük bir görev üslenmiştir. Emevîler döneminin en önemli gelişmelerinden biri hadis tedvîn çalışmalarının resmi olarak başlatılmasıdır. Ayrıca bu dönemde fetvâları konu edinen bazı kitaplar da yazılmıştır. Bu dönemde her bir bölgenin fıkıhçıları, burada bulunan Sahâbeden aldıkları bilgiye kendi fetvâ ve ictihâdlarını da eklemişlerdir. Bu ictihâdlar zaman zaman bölgeler arası ihtilafları doğurmuştur. Ancak en önemli gruplaşma Irak ve Hicaz fukahâsı arasında olmuştur. Bu gruplaşma bilahare Re'yci ve Eserci olarak ortaya çıkacak iki grup arasında uzun süre devam edecek mücadelelerin de zeminini oluşturacaktır. Abbasiler dönemine geldiğimizde fıkıh artık olgunluk çağını kazanmıştır. Elbette Abbasi halifelerinin ilme verdiği destek, bu olgunluğun oluşmasında önemli katkısı olmuştur. Bu dönemde, mezhep ekolleri teşekkülünü tamamlamış fıkıh ve fıkıh usûlünün tedvini alanında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Her bir mezhepten daha sonrakilere kaynaklık teşkil edecek ilk temel eserler bu dönemde kaleme alınmıştır. İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ı, İmâm Muhammed'in el-Mebsût ve el-Âsarı, Ebû Yusuf'un el-Harâcı, İmâm Şâfiî'nin er-Risâle ve el-Ümm'ü ve daha pek çok eser bu dönemde yazılmıştır.[8]

Yaşadığı asırda cereyan eden ilmi ve fikri hareketlere, gerçekleştirdiği ilmi seyahatlerle vâkıf olma şansını bulan İmâm Buhârî, bunu eserlerine de yansıtmıştır. Bir yandan Mutezile, Cehmiyye gibi akımlara karşı hadis ekolünün önemli bir temsilcisi olarak fikri planda mücadelesini yürüten İmâm Buhârî, diğer yandan re'yi

[8] Bkz. Hayrettin Karaman, "Fıkıh", **DİA**, TDV, XIII, Ankara 1996, 3-8; **İslâm Hukuk Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1999 (http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/tarih/0057.htm, 12.05.2012).

fütürsüzca kullanan re'y taraftarına karşı tepkisini yazdığı eserlerinde ortaya koymuştur. Yaşadığı dönemdeki ilmi ve fikri âmillerin el-Câmiu's-Sahîh üzerindeki etkisine dikkat çeken Ebû Zehv bunu şöyle açıklamaktadır:

> "Bazı hadis taraftarları ve râvileri, fıkhu'l-hadîs ve hadîsin delâlet ettiği mana ve faydaları terk ederek sadece ezber ve rivâyetle yetinmekte, böylelikle bid'at ehli ile hüccet ve bürhan ile mücadele etmekten aciz kalmakta idi. Keza zayıf ve mevzû hadisler, insanlar arasında yaygınlaşmakta böylece makbûl ve merdûd hadisler birbirinden ayırt edilemez hale gelmekte idi. Yine bazı re'y taraftarları sünnete muhâlefet konusunda aşırıya gitmekte idi. İşte tüm bu âmiller, muhaddislerin imâmı Buhârî'yi fıkıh, tefsir, siyer vb. bâblara göre tasnif edilmiş bir şekilde isnâdları sahîh her türlü illetten sâlim hadisleri toplamaya sevketmiştir."[9]

Yaşadığı dönemde ehl-i hadis ve ehl-i re'y arasındaki mücadelede genel anlamda ehl-i hadis tarafında yer alan İmâm Buhârî, bu mücadelesini el-Câmiu's-Sahîh'e yansıttığını görmekteyiz. Örneğin, önceki hadis edebiyatında görülmeyen Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te sünnetin dindeki yeri ve önemini ortaya koymak için oluşturduğu "Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne" ve " Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd" bölümleri kendi döneminde sünnetin bilgi değerini tartışmaya açan Mutezile, Haricî ve bazı re'y taraftarlarına karşı bir tavır olarak oluşturulduğunu mülahaza edebiliriz. Buhârî'nin "Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne" bölümünden hareketle bu dönemdeki sosyal, ilmi ve fikri meselelerin el-Câmiu's-Sahîh'in teşekkülünde belirleyici olduğunu ortaya koyan Özpınar şu değerlendirmelerde bulunmaktadır:

> "Bu bölümde Buhârî, sünnetin dindeki yeri ve önemiyle ilgili olarak âyet, hadis ve seleften gelen bilgilerden örülü bir İslâm anlayışını ortaya koymak istemiştir. Bu sebeple bir taraftan hadis karşıtlarını eleştirirken diğer yandan Müslümanları, yabancı kültür ve bilgilere karşı dikkatli olmaları yönünde uyarmıştır. Bu durum, onun bir âlim bilinciyle hareket ettiğini ve

[9] Muhammed Muhammed Ebû Zehv, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, Şirketu't-Tibâ'ati'l-Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, Riyad 1404/1984, 378.

kitabının bölümlerini devrindeki sosyal, ilmî ve fikrî meselelerin tayin ettiği ihtiyaca göre oluşturduğunun en müşahhas göstergesi olmaktadır."[10]

el-Câmiu's-Sahîh'in teşekkülünde etkin olan âmiller, Buhârî döneminde tartışmalı ilke ve prensiplerle sınırlı değildir. Buhârî'nin pek çok teferruât konularında da özellikle re'y ehline karşı bir tavır olarak oluşturduğu bölüm ya da bâb başlıkları bulunmaktadır. Önceki hadis edebiyatında karşılaşmadığımız "Kitâbu'l-Hiyel" bölümü buna bir örnektir. Şunu da belirtmek gerekir ki Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh adlı eseri, amelî konularda sadece re'y ehline bir tavır olarak da gelişmemiştir. Zira İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde de değineceğimiz üzere pek çok meselede hadis ekolu içerisinde sayılan bazı amelî mezheplere de itiraz olarak mülahaza edilebilecek görüşlere yer verdiğini görmekteyiz.

Sonuç olarak İmâm Buhârî, kendi döneminin ilmi meselelerine müdâhil olmuş ve kendi döneminin canlı tartışmalarını eserlerine işlemiş olan önemli bir İslâm bilginidir. Buhârî, yaşadığı dönemde İslâm toplumuna yön vermiş, onları fikir ve görüşleriyle aydınlatmış İslâm dünyasının önde gelen isimlerinden biridir. Genellikle hadisçiliği ile şöhret bulan İmâm Buhârî, fıkhî ve itikâdî görüşleri ile de ilgi görmüş bir şahsiyet olarak değerlendirilmiştir.[11]

B. İmâm Buhârî'nin Hayatı

1. Doğumu

İmâm Buhârî, 13 Şevvâl 194 (20 Temmuz 810) yılında Cuma günü Buhara'da doğmuştur.[12] Bazı kaynaklarda Buhârî'nin doğum tarihi 12 Şevvâl olarak

[10] Ömer Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu, Ankara 2005, 426.
[11] Mustafa Ertürk, **İmâm Buhârî'nin Siyaset Anlayışı**, 8. (Özpınar, **a.g.e.**, 307).
[12] Cemâleddîn el-Haccâc Yûsuf el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl I- XXXV**, Thk. Beşşar Avvâr Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1413/1992, XXIV/438; Ebu Zekeriyyâ Muhyuddîn b. Şeref en-Nevevî, **Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lugat I-III**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts., I, 67; Ebu Abdillâh Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. ez-Zehebî, 'Usmân b. Kaymaz, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ** I-III, Beytu'l-Efkâri'd-Duveliyye, Lübnan 2004, III, 3324; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer, **Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Thk. Abdulkadir Şeybe el-Hamd, Mektebetu'l-Melik Fehd, Riyâd-1421, 501; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî, **Hayâtu'l-Buhârî**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1412/1992, 14.

zikredilmektedir.[13] Küçük yaşlarda iken babası vefât etmiş, çocukluğunun ilk dönemlerini Buhara'da annesiyle beraber geçirmiştir.

2. Adı, Lakabı, Künyesi Ve Nesebi

Künyesi Ebû Abdillêh, lakapları 'İmâmu'l-Muhaddisîn', 'Emîru'l-Mu'minîn fi'l-Hadîs', 'Seyyidu'l-Fukahâ' olan Buhârî'nin tam adı, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu'fî b. Berdizbeh'tir.[14] Büyük dedesi Berdizbeh, Fars asıllı olup Mecusi idi.[15] Dedelerinden el-Muğîre, Buhara valisi Yemân el-Cu'fî vasıtasıyla İslâm'ı seçti. O dönemdeki yaygın örf gereği, kişi kimin vasıtasıyla İslâm dinine girdiyse kendisi ve nesli onun kabilesine nispet edilirdi. Bu nedenle İmâm Buhârî, *el-Cu'fî* olarak da adlandırılmaktadır.[16] Bazı kaynaklarda Buhârî'nin büyük dedesi, 'Berdizbeh' yerine 'el-Ahnef' olarak zikredilmektedir. [17] Berdizbeh aklî melekesi ile meşhur olması hasebiyle 'el-Ahnef' lakabını almıştır.[18]

İmâm Buhârî'nin babası İsmâîl, büyük muhaddislerden idi. Ancak kendisinin herhangi bir eseri olup olmadığı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklara göre muâsırı olan İmâm Mâlik'ten hadis rivâyet etmiş ve Abdullâh b. Mübârek'le

---

[13] Bkz. Ebû'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr. İbn Hallikân, **Vefâyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ehli'z-Zemân I-VIII**, Thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût 1972, IV, 190.

[14] Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti's-Selâm ve Ahbâru Muhaddisîhâ ve Zikru Kuttânihe'l-'Ulemâ min Ğayri Ehlihê ve Varidîhâ)** I-XVII, Thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1422/2001, II, 322; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**., III, 3324; Tâceddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî, **Tabakâtu'ş-Şâfi'îyyeti'l-Kubrâ** I-X, Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut 1976, II, 212; Kadî Ebû'l-Huseyn Muhamed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ, **Tabakatu'l-Henâbile I-II**, Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn, Câmiu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1419, I, 242; Mizzî, **a.g.e.,** XXIV, 430; Şihâbuddîn Ebû Abdillêh Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru Sâdır, Beyrût-1397/1977, I/353; Abdusselâm Mubârekfûrî, **Sîretu'l-İmâmi'l-Buhârî I-II**, (Arapçaya Trc. Eden: Abdulalîm b. Abdulazîm el-Bustevî), Dâru Alemi'l-Fevâid, Mekke 1422, I, 51; Salahaddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, , **el-Vâfî bi'l-Vefâyât I-XXIX**, Thk. Ahmed el-Arnavût, Tizkî Mustafâ, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1420/2000, II, 148; İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 521; M. Mustafa el-A'zamî, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", **DİA**, TDV, Ankara 1992, VI, 368-372.

[15] Bağdâdî, **a.g.e.**, II, 323, İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 501.

[16] Mizzî, **a.g.e.**, XIV, 437; Hamevî, **a.g.e.**, I, 355.

[17] Bkz. İbn Hallikân, **a.g.e.**, IV, 188.

[18] İbn Hallikân, **a.g.e.**, IV, 190.

tanışıp kendisinden istifade etmiştir. İmâm Buhârî'nin annesi, sâliha bir kadın olup duası makbûl biri olarak bilinmekte idi.[19]

3. Öğrenim Hayatı, Gezdiği İlim Merkezleri Ve Bazı Hocaları

a. Öğrenim Hayatı

İmâm Buhârî, ilköğrenimine babasından miras kalan küçük bir medresede başladı. Küçük yaşlarda hadis ezberledi. On yaşında iken Hanefî imâmı Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin talebelerinden Ebû Hafs Ahmed b. Hafs'ın (ö. 217/832) yanında, Süfyan'a ait *el-Câmi'* isimli hadis kitabını okudu. On yaşını tamamladıktan sonra Dâhilî[20] ve dengi bazı âlimlerden dersler aldı. Onbir yaşına geldiğinde Dâhilî'nin bazı hatalarını düzeltmekle dikkat çekti. Hanefî mezhebinin hâkim olduğu Buhara'da çocukluk evresini geçiren Buhârî, onaltı yaşına geldiğinde İbnü'l-Mübârek ve Vekî'in kitaplarını ezberleyip re'y ehlinin fıkhını öğrendi.[21] Buhârî, başka bir ifadesinden re'y ehlinin fıkhını öğrenmeden hadis dersleri vermeye başlamadığını belirtmektedir.[22] Buhârî, re'y ehlinin fıkhını küçük yaşlarda öğrendiğini ifade etmekle birlikte, bunu hangi hocalarından ders aldığı hususunda bilgi vermemektedir. Ancak Ebû Hafs ve diğer bazı Buhara âlimlerinden Hanefî fıkhını öğrenmiş olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Buhârî, onaltı yaşlarında iken Bîkend'e giderek Muhammed b. Yûsuf el-Bîkendî, Abdullâh b. Muhammed el-Musnidî ve Hârûn b. el-Es'ab gibi âlimlerden dersler aldı.[23] Buhârî, daha sonra annesi ve kardeşi ile gittiği hac seferinde, ilim tahsiline burada devam etmek istedi. Kardeşi ve annesinden ayrılarak Mekke'de kaldı.[24] On yedi yaşına geldiğinde kendisinden hadis rivâyet edilmeye başlandı.[25] On sekiz yaşlarında iken ünlü

[19] Kaynaklarda Buhârî'nin küçükken gözlerini kaybettiği, ancak annesinin sürekli duasıyla şifa bulduğu zikredilmektedir. Bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3324; Mizî, **a.g.e.**, XXIV, 445; Sübkî,**Tabakât**, II, 212.

[20] O dönemde Buhara'nın en büyük muhaddislerinden idi. Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 70.

[21] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3325; Sübkî, **Tabakât**, II, 216; Bağdâdî, **a.g.e.**, II, 11.

[22] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3330.

[23] Sübkî, **Tabakât**, II, 213.

[24] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3325; Sübkî, **Tabakât**., II, 216; Mizzî, **a.g.e.**, XXIV, 439, 440.

[25] Sübkî, **Tabakât**, II, 210, 217; Mizî, **a.g.e.**, XXIV, 449.

muhaddis Hümeydî ve diğer bir muhaddis arasındaki ihtilafı çözecek bir konuma geldi.[26]

İmâm Buhârî, daha sonra Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabrini ziyaret amacıyla Mekke'den ayrılarak Medine'ye gitti. Burada Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabri başında *Kadâya's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn* ve *Kitâbu't-Târîh* adlı eserini yazarken on sekiz yaşlarında idi.[27]

İmâm Buhârî, ortaya koyduğu eserleri ile Kur'ân ve sünneti çok iyi bildiğini, Sahâbe ve Tâbiîn fetvâ ve ictihâdlarına ne denli vâkıf olduğunu göstermektedir. Buhârî, ayrıca el-Câmiu's-Sahîh'te oluşturduğu bâb başlıkları ile de müctehid imâmların görüşlerini iyi bildiğini ortaya koymaktadır. Küçük yaşlarda Hanefî fıkhını öğrenen İmâm Buhârî, ayrıca Hümeydî'den Şâfiî fıkhını öğrenmiştir.[28] Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te İmâm Şâfiî'ye iki yerde atıf yapmaktadır. Buhârî, İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ına vâkıf olup kendisinden istifade etmiş, ayrıca pek çok Mâlikî fakîh ve muhaddisten dersler almıştır. İmâm Mâlik'in talebesi ve Buhârî'nin hocası, Ebû Mus'ab ez-Zührî, Buhârî'yi fıkıh ve hadiste İmâm Mâlik'e denk saymıştır.[29] Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te İmâm Mâlik'e dokuz yerde atıf yapmaktadır. Buhârî, sekiz defa gittiği Bağdat'ta her defasında Ahmed b. Hanbel'i görerek kendisiyle mücâlese etmiştir.[30] Ancak enteresandır ki İmâm Buhârî, Ahmed b. Hanbel'den ne hadis aktarımında bulunmuş, ne de fıkhî görüşlerine atıfta bulunmuştur. Kanaatimizce bu durum, her ikisinin de aynı kaynaklardan beslendiğinden kaynaklanmaktadır.

b. Buhârî'nin Gezdiği İlim Merkezleri ve Bazı Hocaları

İmâm Buhârî, kendi döneminde İslâm âleminin önemli ilim merkezlerini gezerek bu merkezlerin ileri gelen âlimlerinden dersler aldı. Buhârî bir ifadesinde

[26] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3326.
[27] Zehebî, Ebû Abdillâh Şemseddîn Muhammed, **Tezkiretu'l-Huffâz I-IV**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1374, II, 555. ; Mizzî, **a.g.e.**, XXIV, 440.; Sübkî, **a.g.e.**, II, 216.
[28] Sübkî, **Tabakât**, II, 214.
[29] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3331; Mizzî, **a.g.e.**, XXIV, 455.
[30] Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, **Tabakâtu'l-Hanâbile**, I, 257.

binden fazla âlimden hadis yazdığını belirtmektedir.[31] Muhammed b. Ebî Hâtem, İmâm Buhârî'den rivâyetle bu sayıyı bin seksen olarak vermektedir.[32] Buhârî Şam, Mısır ve Cezire'ye iki defa, Basra'ya dört defa, muhaddislerle beraber Kufe ve Bağdat'a defalarca gittiğini, Hicaz'da ise altı sene kaldığını belirtmektedir.[33] İbn Hacer, Buhârî'nin hocalarını beş tabakaya ayırmaktadır:[34] 1. Bizzat Tâbiînden aldıkları hadisleri Buhârî'ye aktaran hocalarıdır. Humeyd'ten aktarımda bulunan Muhammed b. Abdillâh el-Ensâri ve Yezîd b. Ebî 'Ubeyd'ten aktarımda bulunan Mekkî b. İbrâhîm gibi… Bu tabakadakilerin tamamının hocaları tâbiîndendir. 2. Birinci tabaka ile muâsır olmakla birlikte Tâbiîn sikasından hadis işitmemişlerdir. Âdem b. Ebî İyâs ve Saîd b. Ebî Meryem gibi… 3. Buhârî'nin orta seviyedeki hocalarıdır. Bunlar Tâbiîn âlimleri ile karşılaşmamış, Tebe-i Tâbiîn'in büyük âlimlerinden hadis almışlardır. Alî b. el-Medînî (ö. 234), Yahyâ b. Mu'în, Ahmed b. Hanbel (ö. 241), İshâk b. Râhuye (ö. 238) gibi… 4. Buhârî gibi hadis talebinde bulunan ve Buhârî'den kısa bir süre önce hadise ulaşmış arkadaşlarıdır. Muhammed b. Yahyâ ez-Zühlî ve Ebû Hâtem er-Râzî gibi… 5. Hem yaş hem de isnâd bilgisi açısından Buhârî'nin talebesi konumundaki hocalarıdır. Abdullâh b. Hammâd el-Âmilî ve Abdullâh b. Ebû'l-'Âs el-Hârzimî gibi… İbn Münde el-İsbahânî, "Esâmî Meşâihi'l-İmâmi'l-Buhârî" adlı eserinde Buhârî'nin hocalarından üçyüz altısının ismini ve vafât tarihlerini zikretmektedir.[35]

İmâm Buhârî'nin gezdiği ilim merkezleri ve önemli bazı hocaları şunlardır:[36]

1. Mekke:

Ebû'l-Velîd Ahmed b. Muhammed el- Ezrekî (ö.217 veya 222), Abdullâh b. Yezîd el-Mukrî (ö.213), İsmâil b. Sâlim es-Sâiğ, Ebûbekir el-Humeydî.

---

[31] كتبت عن الف شيخ من العلماء وزيادة وليس عندى حديث الا أذكر اسناده. Sübkî, **Tabakât**, II,222; Bağdâdî, **Târîhu Bağdâd**, II, 329.

[32] كتبت عن الف و ثمانين رجلا ليس فيهم الا صاحب حديث كانوا يقولون ألايمان قول و عمل يزيد و ينقص. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3325.

[33] İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 502; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3328.

[34] İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 503.

[35] Muhammed b. İshâk b. Münde el-İsbahânî, **Esâmî Meşâihi'l-İmâmi'l-Buhârî**, Thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Mektebetu'l-Kevser, Riyad 1412/1991.

[36] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3324,; Sübkî, **Tabakât**, II, 213,; Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 75-102.

2. Medine:

İbrâhîm b. el-Münzir el-Hizâmî (ö.236), Mutarrif b. Abdillâh (ö.220), Ebû Sâbit Muhammed b. Ubeydullâh, Abdulazîz b. Abdillâh el-Uveysî.

3. Şam:

Muammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö.212), Ebû Nadr, İshâk b. İbrâhîm (ö.227), Âdem b. Ebî İyâs, Ebu'l-Yemân b. Nâfi'.

4. Buhara:

Muhammed b. Selâm el-Bîkendî (ö.220), Muhammed b. Yûsuf, Abdullâh b. Muhammed el-Müsnidî (ö.229), Hârûn b. el-Eş'ab.

5. Merv:

Alî b. el-Hüseyn b. Şekîk (ö.215), Abdân b. Abdillâh b. Usmân (ö.221), Muhammed b. Mukâtil.

6. Belh:

Mekkî b. İbrâhîm (ö.214), Yahyâ b. Bişr, Muhammed b. Ebân, el-Hasan b. Succâ'.

7. Reyy:

İbrâhîm b. Mûsâ.

8. Nisabur:

Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, Bişr b. el-Hakem, İshâk b. İbrâhîm el-Hanzelî (İbn Râhûye) (ö.238), Muhammed Yahyâ ez-Zühlî (ö.258).

9. Bağdat:

Muhammed b. İsa et-Tabba’ , Muhammed b. Sabik (ö. 213), Sureyc b. en-Nu'mân (ö. 217), Ahmed b. Hanbel (ö. 241).

10. Basra:

Ebû Âsım en-Nebîl (ö.212) , Bedel b. el-Muhabber (ö.210), Affân b. Müslim (ö.219) , Muhammed 'Ar'ara (ö.213), Süleymân b. Harb, Ebû Huzeyfe en-Nehdî et-Teyâlisî (ö.227), Muhammed b. Sinân (ö.223).

11. Kûfe:

Ubeydullâh b. Musa, Ebû Nu'aym, Ahmed b. Ya'kûb (ö. 210), İsmâîl b. Ebân (ö. 216), el-Hasan b. er-Rabî' (ö. 220), Hâlid b. Mahled (ö. 213), Talk b. Ğannâm (ö. 211), 'Umer b. Hafs (ö. 222), Kubeyse b. Ukbe (ö. 215) , Ebû Ğassân (ö. 217).

12. Mısır:

'Usmân b. Sâlih (ö. 219), Saîd b. Ebî Meryem, Abdullâh b. Sâlih (ö. 222), Âhmed b. Sâlih, Ahmed b. Şebîb (ö. 217), Asbağ b. el-Ferec (ö. 225).

13. Cezire:

Ahmed b. Abdulmelîk el-Harrânî, Ahmed b. Yezîd el-Harrânî, İsmâîl b. Abdîllâh er-Rukiyy (ö. 229).[37]

4. Talebeleri

Buhârî, daha genç yaşlarda iken etrafında ders halkaları oluşmuş, kendisinden hadis rivâyet edenlerin sayısı binleri bulmuştu. Basra'da ders halkasına binlerce kişinin toplandığı sırada, İmâm Buhârî sakalı çıkmamış bir delikanlı idi.[38] Keza Bağdat'ta ders meclisine yirmi binden fazla kişinin katıldığı rivâyet edilir.[39] Talebelerinden Firebrî, Câmius-Sahîh'i Buhârî'nin kendisinden doksan bin kişinin dinlediğini söyler.[40]

[37] Sübkî, İmâm Buhârî'nin Cezire'ye gittiğini kabul etmemekte, Buhâr'nin Cezire âlimlerinden ikinci ağızdan rivayetlerde bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak İmâm Nevevî ve İbn Hacer, Buhârî'nin Cezire'ye gittiği hususunda kesin bir ifade kullanmaktadır. Bkz. Sübkî, **Tabakât**, II, 214; Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 101.

[38] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III,3328; Sübkî, **Tabakât**, II, 217.

[39] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3334; Mizî, **a.g.e.**, XXIV, 452.

[40] el-Ferrâ, **a.g.e.**, I, 257;, Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3326.

İmâm Buhârî'nin talebelerinin çoğu hem hadis hem de fıkıh alanında otorite sahibi idiler. Hindistanlı hadis âlimlerinden Mübârekfûrî, bu hususa dikkat çekerken hadisçilerin birçoğunun müctehid imâmların fıkhi görüşlerine vâkıf olduklarını, kaynak ve delillerini çok iyi bildiklerini ifade eder ve buna Tirmizî'yi örnek gösterir.[41]

İmâm Buhârî'nin önemli talebelerinden bazıları şunlardır:[42]

Müslim b. el-Haccâc (ö. 261)[43], Ebû 'İsâ et-Tirmizî (ö. 279)[44], Nesâî (ö. 303)[45], Firebrî (ö. 320)[46], Dârimî (ö. 255)[47], İmâm Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 281)[48], Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zur'â er-Râzi (ö. 264), İbrâhim el-Harbî (ö. 285)[49], İbn Huzeyme (ö. 311)[50], Yahyâ b. Muhammed b. Sâ'id, Huseyn b. İsmâîl el-Mehâmilî.[51]

5. İmâm Buhârî ve Mihne

Sözlükte "bela ve şiddet" manalarına gelen mihne[52], Abbâsilerin belli bir döneminde resmi otorite tarafından Kur'ân'ın mahlûk olmadığını savunan ehl-i sünnet âlimlerinden bir kısmının sorguya çekilip işkence edilmelerine ilişkin olayları ifade etmektedir. Mihne döneminin tartışmalı meselelerinde, genel olarak hadis kanadında yer alıp bu tartışmalara bizzat dâhil olan ve bu tartışılan konuları

---

[41] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, II, 435.
[42] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, II, 691-785.
[43] Kutub-i Sitte'den sayılan Sahîh'in müellifidir. Hadis literatürüne İmâm Buhârî ile birlikte 'Şeyheyn' olarak geçmiştir. Mubârkufûrî, **a.g.e.**, II, 691, 692.
[44] Ömrünün büyük bölümünü İmâm Buhârî'ye öğrencilik yaparak geçirmiştir. Kutub-i Sitte'den *Câmiu't-Tirmizî* ve *Kitâbu'l-İlel*'in müellifidir.
[45] Kutub-i Sitte'den es-Sünen'in Sahibidir.
[46] el-Câmiu's-Sahîh'i İmâm Buhârî'den en son rivâyet eden talebelerindendir. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3969.
[47] *Es-Sünen*'in sahibidir. Bazıları İbn Mâce'nin *Sünen*'i yerine Dârimî'nin *es-Sünen*'ini Kutub-i Sitte'den saymıştır. Fıkhi görüşlerini kitabının bâb başlıklarında zikretmiştir. Mubârekfûrî, **a.g.e.**, II, 753, 757.
[48] Döneminin fıkıh otoritelerindendir. "Ref'u'l-Yedeyn, Kitâbu Ta'zîmi's-Salât", "Kitâbu'l-Kasâme ve Kiyâmu'l-Leyl" adlı eserleri yazmıştır.
[49] Büyük bir fakih, muhaddis ve nahiv âlimlerindendir. Zehebî, kendisine ait birçok telifin bulunduğunu söylemektedir. Zehebî **Tezkire**., II, 585.
[50] Büyük muhaddis ve fıkıh âlimlerindendir. 'İmâmu'l-Eimme ve Şeyhu'l-İslâm' lakabını almıştır. El-Mesâil dışında yüz kırkın üzerinde kitap telif etmiştir. "El-Fetâvâ'l-Hadisiyye" adlı eseri yüz bölümden oluşmaktadır. Zehebî, **Tezkire**, II, 720,721,729.
[51] Bağdatta Buhârî'den en son rivâyette bulunan kimsedir. Bkz. Nevevî, **Tehzîb**, I, 73.
[52] Komisyon, **el-Mu'cemu'l-Vasît I-II**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996, II, 856.

eserlerinde de işleyen İmâm Buhârî, pek çok İslâm âlimi gibi zamanın getirdiği sıkıntılardan nasibini almıştır. İmâm Buhârî'nin hayatını da konu edinen tarih ve tabakât kitaplarında, Buhârî'nin yaşadığı iki mihneden bahsedilmektedir. Bunlardan birincisi, Nisabur'un büyük muhaddislerinden ve aynı zamanda Buhârî'nin de hocalarından olan Muhammed b. Yahya ez-Zühlî ile literatüre "mes'eletu'l-lafz" olarak geçen, Kur'ân'ın mahlûk olup olmadığı hususundaki lafız tartışması nedeniyle yaşadığı ve Buhârî'nin Nisabur'u terk etmesine neden olan mihne; ikincisi ise Buhârî'nin, ömrünün sonlarına doğru kendi memleketi olan Buhara'ya geri dönmesinden sonra, Tâhirîler hanedanının Buhara emiri ile yaşadığı ve Buhârî'nin kendi memleketinden sürülmesiyle sonuçlandığı mihne olaylarıdır.

İmâm Buhârî'nin yaşadığı bu iki mihnenin dışında, ilk defa Buhârî'den yaklaşık iki buçuk asır sonra yaşamış olan Serahsî'nin (ö. 483/1090), Buhârî hakkında iddia ettiği üçüncü mihneden de bahsedilmektedir.[53] Bu iddia, Serahsî'den sonra yine Hanefi fukahâsından Hâfizuddîn en-Nesefi[54] (ö. 710/1310) ve Abdülazîz el-Buhârî[55] (ö. 730/1330) gibi Hanefî âlimleri tarafından da zikredilmiştir. Ancak Abdülazîz el-Buhârî, şahıs belirtmeden bu iddiayı hadis ehlinden birine isnâd etmektedir. Serahsî ve sonrakilerin isnâdsız olarak aktardığı bu iddiaya göre; İmâm Buhârî, karşıt cinsten iki kişinin bir koyun yahut inek sütünden içmeleri durumunda aralarında süt hısımlığının gerçekleşeceği şeklinde bir fetvâda bulunmuş, hocası Ebû Hafs el-Kebîr'in (ö. 217) kendisini uyarmasına rağmen bu fetvâsından vazgeçmemiş ve bu nedenle de Buhara'dan sürülmüştür.

Bu konuya geniş yer veren Cemâluddin el-Kâsımî, Nesefi'ye isnâden aktardığı bu iddiayı kesin bir dille reddetmektedir. Kâsımî, isnâdsız olarak aktarılan bu iddianın, Nesefî tarafından da temrîz ve taz'if sigasıyla (روى) aktarıldığına dikkat çekmektedir. Kâsımî, Buhârî'nin hayatının en ince ayrıntısına kadar pek çok kitapta zikredilmesine rağmen Buhara'dan sürgün edilmesine neden olduğu iddia edilen bu hikâyenin, hiçbir tarih kitabında zikredilmediğine dikkat çekmektedir. Kâsımî,

[53] Şemsuddîn es-Serahsî, **el-Mebsût I-XXX**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1409/1989, XXX, 297

[54]; Abdullâh b. Ahmed Hâfizuddîn en-Nesefî, **Keşfu'l-Esrâr fî Şerhi Menâri'l-Envâr I-II**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, I, 11.

[55] Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed el-Buhârî, **Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî I-IV**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, I, 32.

Buhârî'nin ilmi kişiliğinin bu iddianın tekzîb edilmesi için yeterli olduğunu, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te nikâh bölümünde süt hısımlığı ile ilgili oluşturduğu bâb başlıklarını inceleyen kimsenin, bunun idrâk edilemez bir yalan ve kabul edilemez bir iftira olduğu kanaatine varacağını belirtmektedir. Kâsımî, bu iftirayı ortaya atan kimselerin, Buhârî'den Ebû Hanife'nin öcünü almayı hedeflediklerini, hâlbuki Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te zikrettiği "kâle ba'du'n-nâs (قال بعض الناس)" ifadesiyle İmâm Ebû Hanîfe'ye saygıyı ifade ettiğini belirtmektedir.[56]

Bu iddiaya yer veren sayılı kaynakların tümünün Hanefi mezhebine mensup âlimlere ait olması dikkat çekicidir. İmâm Buhârî ile muâsırı Hanefiler arasındaki muâraza ise bilinmektedir. Abdülğanî Abdülhâlik, bu iddiayı kesin bir dille reddettikten sonra; Buhârî gibi fazilet, ilim, ictihâd ve fıkıh meziyetlerine sahip bir kimsenin ictihâd ve fıkıh ehli olduğu kabul edilmeyecekse, tüm müctehidlerin fıkıh ve ictihâd yönlerinin sorgulanması gerektiğini belirtmektedir.[57]

İmâm Buhârî'nin ilmi kişiliğine vâkıf olan ve el-Câmiu's-Sahîh üzerine çalışma yapan Hanefi fukahâsının da bu iddianın sıhhatine güvenmedikleri görülmektedir. el-Câmiu's-Sahîh üzerine yazdığı "Umdetu'l-Kârî" adlı eserinde, Buhârî'ye karşı Hanefî mezhebi savunusuna geniş yer veren Bedruddîn Aynî'nin, Buhârî'ye karşı kullanabileceği bir fırsat olmasına rağmen bu iddiaya yer vermemesi, iddianın sıhhatine güvenmediğinden kaynaklanmış olabileceği kanaatindeyiz. Yine el-Câmiu's-Sahîh'in bâb başlıkları üzerine mücelled birer şerh yazan son dönem Hanefî fukahâsından Muhammed Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Kândehlevî ve Muhammed Enver el-Keşmîrî de eserlerinde bu iddiaya yer vermemektedir. Hindistanlı muhaddis ve Hanefî fakîhi Leknevi, Buhârî'nin ilmi meziyetlerine dikkat çekerek bu iddianın gerçek olduğuna inanmadığını belirtmektedir.[58]

Sadece bazı Hanefî kaynaklarında ve isnâdsız olarak zikredilen bu iddianın, tarihi gerçeklikle de örtüşmediğini görmekteyiz. Zira bu iddianın sahibi olan Serahsî,

---

[56] Kâsımî, **a.g.e.**, 48-55.

[57] Abdülğanî Abdülhâlik, **el-İmâmu'l-Buhârî ve Sahîhuhû**, Dâru'l-Menâre, Cidde 1405/1985, 140-141.

[58] Bkz. Muhyuddîn Abdülkâdir b. Ebi'l-Vefâ el-Kureşî, **el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye I-V**, Dâru Hecr, Kahire 1413/1993, I, 166-167.

Ebû Hafs'ın bu fetvâsı nedeniyle Buhârî'yi uyardığını ancak Buhârî'nin kendisini dinlemediğini belirtmektedir. Şayet bu iddianın doğru olduğunu kabul edip bu olayın Ebû Hafs'ın vefât yılında (ö. 217) gerçekleştiği varsayımından hareket etsek bile, bu durumda Buhârî'nin yirmi üç yaşında genç bir delikanlı olması gerekecektir. Hâlbuki hac farizası nedeniyle on altı yaşında iken memleketi Buhara'dan ayrılan Buhârî'nin, memleketine rücû etmesi bu yaştan çok daha sonraki bir zamana denk gelmektedir. Buhârî'nin, memleketine dönüşünden sonra yaşadığı ve Buhârî'nin sürgünü ile sonuçlanan mihnenin ise bu kıssa ile hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Zira Buhârî'nin yaşadığı bu mihne, Buhârî'nin vefât yılına denk gelmektedir. Bu ise Ebû Hafs'ın vefâtından otuz dokuz yıl sonra gerçekleşmiştir.

Şimdi İmâm Buhârî'nin yaşadığı iki mihne meselesini açıklayalım.

a. Birinci Mihne

İmâm Buhârî, Nisabur'a gelince Nisabur'un en büyük âlimlerinden Zühlî (ö. 258), halkı Buhârî'yi karşılamaya teşvik etmiş, karşılayanlar arasında kendisi de yer almıştı. Nisabur'a iki üç fersah kala, valisinden ahalisine kadar herkes Buhârî'yi karşılamaya çıkmıştı. Ancak bir süre sonra, halkın Buhârî'nin etrafında toplandığını ve etrafında kimsenin kalmadığını gören Zühlî, Buhârî'yi kıskanarak aleyhinde konuşmaya başladı.[59]

İbn Adiyy'e göre Buhârî'nin meclisinin insanlarla dolu olmasını kıskanan bazı Nisabur âlimleri, halkı Buhârî'nin "Halku'l-Kur'ân" hakkındaki görüşlerini öğrenmeye teşvik ettiler. Buhârî'nin etrafında kalabalık bir ders halkasının oluştuğu bir sırada, adamın biri Buhârî'ye; Kur'ân'ın (metnini) telaffuz etmenin mahlûk olup olmadığını sordu. İmâm Buhârî başta cevap vermekten imtina ettiyse de adamın ısrarı üzerine Buhârî: "Kur'ân, Allah'ın kelâmı olup mahlûk değildir. Kulların fiilleri mahlûktur. İmtihân ise bidattır. (القران كلام الله غير مخلوق و افعال العباد مخلوقة والامتحان بدعة)" cevabını verdi. Bunun üzerine ortalık karıştı ve insanlar Buhârî'nin meclisini terk ettiler[60].

[59] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3339; Sübkî, **Tabakât**, II, 228.
[60] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3339; Sübkî, **Tabakât**, II, 228.

Esasında Buhârî, bir polemiğe sebebiyet vermemek için افعال العباد مخلوقة ifadesini kullanmış, لفظی بالقران مخلوق ifadesinin kendisine nispet edilmesini kesin bir dille reddetmiş, bu nispette bulunanın yalancı olduğunu söylemiştir.[61] Ancak lafızlarımız da fiillerimizden olduğu gerekçesiyle Zühlî, bunu لفظی بالقران مخلوق olarak yorumlamış[62] ve Buhârî aleyhinde konuşmaya başlamıştır.

İmâm Buhârî, aslında bu hususta kendisi gibi hadis ekolüne mensup olan Ahmed b. Hanbel ile aynı düşünceyi paylaşmakta idi. Ancak kelâmî meselelere dalma hususunda Ahmed b. Hanbel'den farklı görüşe sahipti. Zühlî, Ahmed b. Hanbel gibi kelâmî meselelere dalmayı sakıncalı görüyordu. Dolayısıyla İmam Buhârî'nin kelâmî meseleler hakkında görüş beyan etmesi, Zühlî'nin tepkisine yol açmıştır. Tâcuddîn İbn Sübkî, Buhârî ve Zühlî arasındaki ihtilafın esasında bir kelâmî görüş farklılığından kaynaklanmadığını, Zühlî'nin kelâmî meselelere dalmamak gerektiği hususunda Ahmed b. Hanbel'in görüşünü desteklediğini, Buhârî'nin ise ihtiyaç olduğu zaman kelâmî konulara girmenin vâcib olduğunu, ihtiyaç olmadığı zaman ise bundan sakınmanın sünnet olduğunu kabul ettiğini belirtmektedir. Sübkî, İmâm Buhârî'nin Mutezile görüşüne meylettiği iddiasını kesin bir dille reddetmekte, Zühlî'nin ise masum olmamanın doğal bir sonucu olarak kıskançlığın afetine kapıldığını söylemektedir.[63]

Halku'l-Kur'ân hususunda katı bir tutuma sahip olan ve İmâm Buhârî aleyhine konuşan Zühlî, bu hususta ki kanaatlerini şöyle ifade etmektedir: "*Kur'ân mahlûktur* diyen kâfir olup îmân dairesinden çıkmıştır. '*Kur'ân'ın (metnini) telaffuz etmek mahlûktur.'* diyen bidat ehlidir. Kendisiyle konuşulmaz, ortamına oturulmaz. Bundan böyle Buhârî'ye giden töhmet altındadır. Zira onun meclisine oturan onun mezhebindendir."[64]

[61] Ferrâ, **a.g.e.**, I, 258.
[62] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3340.
[63] Sübkî, **Tabakât**, II, 230,231.
[64] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3340; Sübkî, **Tabakât**, II, 229.

Zühlî ile çekişmekten ve bu meselenin aleyhinde kullanılmasından rahatsızlık duyan İmâm Buhârî, Zühlî'nin kendi aleyhindeki konuşmalarına son vermek için Nisabur'u terk etmek zorunda kaldı.[65]

b. İkinci Mihne

İmâm Buhârî, ilmi saraylara servis etmeyi, ilmi küçük düşürücü bir hareket olarak kabul ettiğinden devlet ricâlinden daima uzak durmak istemiş, bu nedenle bir takım sıkıntılara maruz kalmıştır. Emeviler döneminde İslâm dünyasında oluşan hanedânların en büyüklerinden birisi olan Tâhirî Hanedânı döneminde Buhara valisi olan Halid b. Ahmed ez-Zühlî, Buhârî'ye mektup yazarak kendisi ve çocuklarına ders vermesi için köşküne çağırmış ancak İmâm Buhârî: "Ben ilmi sultanların kapılarına taşıyarak zelil kılamam." cevabını vererek bu teklifi reddetmişti.[66] Vali, ikinci bir teklif olarak çocukları için bir ders meclisi oluşturmasını ve kendileri dışında hiç kimseyi ders halkasına almamasını talep etti. Ancak İmâm Buhârî, ilmin belli bir zümreye hasredilemeyeceğini düşünerek bu talebini de olumsuz karşıladı.[67] Bunun üzerine vali, İmâm Buhârî'yi Buhara'dan çıkarmak istedi. Ancak İmâm Buhârî'nin halk tarafından çok sevildiğini, dolayısıyla doğrudan Buhârî'yi sürgün etmenin tepkiye yol açacağını bildiğinden, kendisini bir şekilde töhmet altında bırakıp sürgün nedenini buna dayandırmanın daha isabetli olacağını düşündü. Bunun için Hureys b. Ebi'l-Verkâ[68] ve diğer bazı âlimlerden destek isteyerek Buhârî'nin Ehl-i Sünnet'e muhâlif görüşlere sahip olmakla ithâm edilmesini sağladı. Daha sonra bunu bahane ederek Buhârî'yi kendi memleketi olan Buhara'dan sürdü.[69]

6. Vefâtı

İmâm Buhârî, aleyhinde yürütülen kampanyalara dayanamayarak Bîkend'e gitmek üzere Buhara'dan ayrılır. Ancak Buhara'da aleyhinde yürütülen antipropagandalar Bîkend'e de ulaşmış, halk Buhârî hakkında ikiye bölünmüştü.

---

[65] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3340.
[66] Sübkî, **Tabakât**, II, 232; Mizzî, **a.g.e.**, XXIV, 464; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3341; Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 149.
[67] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3346; Sübkî, **Tabakât**., II, 223; Mizî, **a.g.e.**, XXIV, 465; Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 152.
[68] Buhara'da Re'y ehlinin büyük âlimlerinden idi. Sübkî, **Tabakât**, II, 233.
[69] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 152; Sübki, **Tabakât**, II, 233.

İmâm Buhârî, bu durumda Bîkend'te de ikâmet etmenin doğru olmayacağını düşünerek buradan da ayrılmaya karar verir. Bu arada, Buhârî'nin Bîkend'e geldiğini öğrenen Semerkand halkı Buhârî'yi Semerkand'a davet eder.[70] Aslında başlangıçta Semerkand halkı da Buhârî hakkında ikiye bölünmüş ancak sonradan Buhârî'ye karşı yapılanların iftirâdan ibâret olduğu düşüncesinde birleşmişlerdi.[71]

İmâm Buhârî, Semerkand yolculuğunda buraya iki mil kadar yakın olan Hartenk kasabasında akrabalarını ziyaret etmek için konakladı. Burada kısa bir süre kaldıktan sora Semerkand'a doğru hareket edeceği sırada vefât etti. [72]

Abdulkuddûs b. Abdulcebbâr es-Semerkandî'nin rivâyetine göre Buhârî, akrabalarını ziyaret etmek için geldiği Hartenk'te bir gece şöyle duada bulundu: *"Rabbim! Yeryüzü tüm genişliğine rağmen bana dar gelmeye başladı*. Beni yanına al." Buhârî, bu duâsından sonra bulunduğu ay içerisinde vefât etti.[73]

İmâm Buhârî, 1 Şevvâl 256'da (31 Ağustos 869) Ramazan Bayramı arefesi yatsı vaktinde vefât etti. Bayram günü (Cumartesi) öğle namazı sonrası Hartenk'te defnedildi. Vefât ettiğinde 63 yaşını bitirmesine 13 gün kalmıştı.[74]

C. İmâm Buhârî'nin İlmi Kişiliği Ve Eserleri

1. İlmi Kişiliği

İmâm Buhârî, çok yönlü bir âlim olup hadîs, fıkıh, kelâm, tefsîr ve dilbilim alanlarında otoriter bir kişiliğe sahiptir. Buhârî'nin eserleri buna en güzel şahittir. İmâm Buhârî, kendi döneminin tartışmalı fıkıh ve kelâm konularına bizzat dâhil olmuş, bu konulardaki görüşlerini eserlerinde dile getirmiştir.

---

[70] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 189.
[71] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 189.
[72] Mizzî, **a.g.e.**, XXIV, 466.
[73] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3342; Mizî, **a.g.e.**, XXIV, 466.
[74] Bağdâdî, **a.g.e.**, I, 259; Sübkî, **Tabakât**, II, 232; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3346; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Alî b. el-Hatîb b. Kunfuz, **el-Vefâyât**, Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, Beyrut 1403/1983, 180.

a. Kelâm İlmindeki Yeri

İmâm Buhârî'nin yaşadığı dönem, itikâdi mezhep hareketlerinin yoğun olduğu, hatta bazı derin kelâmî tartışmaların sadece entellektüel çevrelerde değil, aynı zamanda toplumun hemen her kesimi tarafından da tartışılır hale geldiği bir döneme denk gelmektedir. Selef inancına aykırı görüşler ileri süren Mutezile, Cehmiyye, Havâric, Şîa ve daha birçok akımın yoğun faaliyetleri içerisinde kendini bulan Buhârî, bunlara karşı mücadelesini ortaya koymaktan çekinmemiştir. İtikâdi görüşlerini 'Kitâbu't-Tevhîd/Kitâbu'l-Akîde', 'Halku Ef'âli'l-İbâd' ve 'Kitâbu'r-Redd 'ala'l-Cehmiyye' adlı müstakil eserlerinde ortaya koyan İmâm Buhârî, ayrıca el-Câmiu's-Sahîh'te hadis literatüründe yer almayan 'Kitâbu't Tevhîd', ' Kitâbu'l-Kader', Kitâbu'l-Fiten', 'Kitâbu'l-Îmân' gibi bölümler de oluşturarak bu ilimle yakından ilgilendiğini ortaya koymuştur. İbn Hacer, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te Hârici, Râfizî, Kaderiyye ve Mutezile'ye reddiyede bulunduğunu, Kitâbu'l-Fiten bölümünü Hâricîlere, Kitâbu'l-Ahkâm bölümünü Râfizîlere, Kitâbu't-Tevhîd bölümünü Kaderiyye ve Mutezile'ye cevap niteliğinde oluşturduğunu belirtmektedir.[75] el-Câmiu's-Sahîh'in bu hususuna dikkat çeken Talat Koçyiğit, şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bu asırda telif edilen ve sıhhati ile ün salan Sahîhu'l-Buhârî'deki îmân, tevhîd, kader, Kitâb ve Sünnete sarılma, haber-i vâhid gibi bölümler ve bu bölümler içinde yer alan hadisler, kitabın kesinlikle İslâm dinini Mu'tezile ve benzeri mezheblerin tasallutundan korumak maksadıyla hazırlandığını isbât eder."[76]

İmâm Buhârî, Ehl-i Sünnet çizgisini ortaya koyduğu bu bölümlerde görüşlerini âyet ve hadislerle desteklemeye çalışmış, Sahâbe ve Tâbbiînden aktarımlarda bulunarak görüşlerini temellendirmeye çalışmıştır. Buhârî, bu yönüyle Ehl-i Sünnet kelâm anlayışının teşekkülüne de ciddi anlamda katkı sağlamıştır. İbn

[75] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 344.
[76] Talat Koçyiğit, **Kelâmcılarla Hadisçiler Arasındaki Münakaşalar**, Ankara Ünv. İlâhiyat Fak. Yn., Ankara 1984, 230.

Hacer, Buhârî'nin kelâmî meselelerde Kerâbîsî (245/859) ve İbn Küllâb (240/854) gibi kelâmcılardan isifade ettiğini belirtmektedir.[77]

İmâm Buhârî döneminde, tartışmalı konuların başında 'İmân-Amel' ilişkisi ve Mutezile akımının ortaya attığı 'Halku'Kur'ân' meselesi gelmektedir. Bu iki husus hakkında imâm Buhârî'nin görüşlerini kısaca aktarmayı yararlı buluyoruz.

1. İmân - Amel İlişkisi:

Özellikle Hadis Ehli ile Murcie, Cehmiyye ve Kerrâmiyye gibi akımlar arasında cereyan eden imân-amel ilişkisi tartışmasında Hadis Ehli'nin önemli bir savunucusu konumundaki Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te Kitabu'l-Îmân başlığı altında konuyla ilgili bir bölüm oluşturmuştur. Buhârî, amelin imânın bir parçası olduğunu[78] ve artıp azalabileceğini[79] savunarak görüşünü onlarca delille temellendirmeye çalışmıştır. Buhârî, ayrıca ameli imândan saymayanlardan hadis nakletmekten imtina etmiştir.[80] Abdurrahmân b. Muhammed el-Buhârî, İmâm Buhârî'nin Hicaz, Irak, Şam, Mısır ve Horasan ehlinden binden fazla kişiyle karşılaştığını ve tamamının "Din, söz ve ameldir. Kur'ân, Allah kelâmıdır." düşüncesinde ittifak ettiklerini nakletmektedir.[81] Diğer bir rivâyette, Buhârî'nin bin seksen kişiden hadis yazdığını ve bunların tamamının imânın kavl ve amelden oluştuğu, artıp azalabileceği düşüncesine sahip olduklarını belirtilmektedir.[82]

2. Halku'l-Kur'ân Meselesi:

İmâm Buhârî döneminde en hararetli tartışmaların başında, Mutezile'nin öne sürdüğü 'Halku'l-Kur'ân' meselesi gelir. Bazı Emevi halifelerinin de desteğini arkalarına alarak Kur'ân'ın mahlûk olduğu düşüncesini empoze etmeye çalışan Mutezile taraftarları, kendileri gibi düşünmeyen Ahmed b.Hanbel ve daha birçok Ehl-i Sünnet ulemâsına işkence edilmesine sebep olmuştur. Bu tartışmaların içerisinde kendini bulan İmâm Buhârî, bu tartışmalara bizzat dâhil olmuş ve bu

[77] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 234.
[78] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Îmân 18, (I/14).
[79] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Îmân 33, (I/17).
[80] İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 479, 491.
[81] Sübkî, **Tabakât**., II, 217.
[82] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3325.

hususta ‘Halku Ef’âli’l-‘İbâd’ adlı bir eser de kaleme almıştır. Buhârî, Kur’ân’ın Allah kelâmı olduğu hususunun mütevâtir haberlerle sâbit olduğunu[83] ve ilk dönemlerde ilim ehli arasında bu konuda bir ihtilafın bulunmadığını, Kur’ân’ın mahlûk olduğu görüşüne sahip kesimlerin ise sehve kapılıp gaflete düştüklerini belirtmektedir. [84]

Buhârî, Ehl-i Sünnet çizgisinde hareket etmekle birlikte bu meselenin ihtiyaca binaen tartışılabileceğini savunarak bazı Ehl-i Sünnet âlimlerinden farklı düşündüğünü ortaya koymuş, bu nedenle de bazı sıkıntılara maruz kalmıştır.

Buhârî, bu konuda, kırâat’in kula nispet edilebileceğini - فلان حسن القراءة, فلان رديء القراءة - ancak Kur’ân’ın Allah’ın kelâmı olup kişilere nispet edilemeyeceğini - فلان حسن القران - söyleyerek ‘kıraat’ ve ‘Kur’ân’ı’ birbirinden ayırmıştır.[85]

Buhârî, “Seslerimiz, iktisâbımız ve kitâbetimiz mahlûktur. Ancak Mushaf’ta sâbit, mübeyyen, metlû ve kalplerde mahfûz olan Kur’ân ise Allah kelâmı olup mahlûk değildir.” ifadesiyle bu konudaki görüşünü ortaya koymuş ve *“Hayır, o kendilerine ilim verilenlerin kalplerindeki apaçık âyetlerdir. Bizim âyetlerimizi ancak zalimler inkâr eder.”*[86] âyetini delil getirerek bu görüşünü temellendirmeye çalışmıştır.[87]

İmâm Buhârî, Ehl-i Sünnet kelâmcılarının Kur'an'ı, lafzî ve nefsî kelâm ayırımına tabi tutarak çözmeye çalıştıkları Halku'l-Kur'an meselesini, “Kur' an Allah kelâmıdır ancak kulların fiilleri (okuyuşları, yazışları) mahlûktur. Bu konuda soru sormak bidattir.” ifadesiyle aynı açıdan ele aldığını ortaya koymuş, *fiil* ile *mef’ûl*un ayrı şeyler olduğunu ifade etmiştir.[88] Bu ise Buhârî’nin, İmâm Mâturidî'nin

[83] Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, **Halku Ef’âli’l-‘İbâd ve’r-Reddu ‘ala’l-Cehmiyyeti ve Ashâbi’t-Ta’tîl I-II**, Thk. Fehd b. Süleymân el-Fehîd, Dâru Atlasi’l-Hadrâ, Riyad 1425/2005, I, 112.
[84] Buhârî, **Halku Ef’âli’l-‘İbâd**, I, 115,116.
[85] Sübkî, **Tabakât**, II, 229.
[86] Ankebût 29/49.
[87] Sübkî, **Tabakât**, II, 228; Zehebî, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ**, III, 3339.
[88] Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Halku Efâli’l-İbâd”, **DİA**, Ankara 1997, XV, 370.

sistemleştirdiği Mâturîdilik ve İmâm Eş'arî'nin sistemleştirdiği Eş'arilik'in görüşlerinin oluşmasına temel sayılabilecek bir fikri ortaya attığını göstermektedir.[89]

b. Hadis İlmindeki Yeri

İmâm Buhârî'nin gerek yazdığı eserleri, gerekse muâsırı ve sonraki hadis otoritelerinin tanıklığı, hadis ilmindeki otoritesine ve dehalığına yeterli bir delildir.

Erken yaşlarda hadis vukûfiyyeti ile dikkatleri üzerine çeken Buhârî, Ebu Zur'a gibi büyük hadisçilerin çocuklar gibi önünde diz çöküp hadis öğrendiklerini tabakât kitapları yazmaktadır.[90] Kendi ifadesi ile yüz bin sahîh ve iki yüz bin sahîh olmayan hadis ezbere bilen Buhârî,[91] dolaştığı beldelerde hadis öğrenmek için etrafında binlerle ifade edilen ders halkaları oluşmuştur.

Daha on sekiz yaşlarında iken Sahâbe döneminden başlayarak hadis ricâli hakkında yazdığı *et-Târih* adlı eseri, türünün ilk önemli eseri olarak kabul edilmektedir. Buhârî'nin, bu eseri üç defa tashîh ettiği rivâyet edilmektedir.[92] Yine yüz binlerce hadis arasında seçerek yazdığı el-Câmiu's-Sahîh adlı eseri, Kitabullâh'tan sonra en sahîh kitap olarak kabul görmüştür.[93] Gerçi Müslim'in Sahîh'i ile mukayese edip Müslim'in Sahîh'ini tercih edenler olduysa da bunlar pek taraftar bulamamıştır.

İmâm Buhârî, hadis yazarken nasıl bir yöntem takip ettiğini açıkça ifade etmemekle birlikte[94], râvi ve rivâyet hakkındaki bazı ifadelerinde, göz önünde bulundurduğu birtakım prensipler hakkında bilgi vermektedir. Örneğin birinden hadis yazarken onun ismini, künyesini, nesebini ve hadisi nasıl öğrendiğini sorduğunu, adamı yeterli bulduysa hadis rivâyetinde bulunduğunu, aksi halde hadisin aslı ve nüshasını gördükten sonra hadis rivâyetinde bulunduğunu belirtmektedir.

---

[89] Bkz. Nuri Tuğlu, **Mihne Dönemi Tartışmalarının Hadis Rivayetine Yansıması (Buhârî özelinde bir değerlendirme)**, Dinî Araştırmalar Dergisi, Ankara 2005, XIII, 23, 158.
[90] Bkz. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3328.
[91] Sübkî, **Tabakât**, II, 218.
[92] Mizzî, **a.g.e.**, XXIV, 440.
[93] Sübkî, **Tabakât**, II, 215;
[94] Bkz. Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî, **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1984, 17.

Buhârî, ayrıca bazı hadis yazarlarının neyi, nasıl yazdıklarını bilmediklerinden yakınmaktadır.[95]

Buhârî'nin çağdaşı olan hadis otoritelerinin, Buhârî hakkındaki ifadeleri Buhârî'nin hadis ilmindeki üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Ünlü muhaddis Müslim b. Haccâc ile arasında geçen diyalog buna en güzel şahittir. Müslim, Buhârî'ye gelip iki kaşının arasını öptükten sonra: "Bırak da ayaklarını öpeyim. Ey üstadların üstadı, ey muhaddislerin efendisi ve ey ilel'de[96] hadis tabibi!" şeklinde hitap etmiştir.[97] Yine Muâsırlarından Muhammed b. İshâk b. Huzeyme kendisi hakkında: "Şu gök kubbenin altında Muhammed b. İsmâil kadar Resülullâh'ın (s.a.s.) hadisini bilen ve hıfzeden birini görmedim."[98] ifadesini kullanmıştır. Diğer bir muâsırı Ebû Amr Ahmed b. Nasr el-Haffâf, Buhârî hakkında: "Muhammed b. İsmâil; İshâk b. Râhûyâ, Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinden yirmi derece daha fazla hadis bilirdi. Onun hakkında söz söyleyene benden bin lanet olsun."[99] ifadesini kullanmıştır. Büyük hadis otoritesi ve aynı zamanda talebesi olan Tirmizî, Buhârî hakkında "Ne Irak'ta ne de Horasan'da ilel, târîh ve isnâd bilgisinde Muhammed b. İsmâil'den daha bilgilisini görmedim."[100] diyerek Buhârî'nin ilel ve ricâl bilgisine dikkat çekmiştir.

c. Tefsîr İlmindeki Yeri

İmâm Buhârî, önceki sünen kitaplarında rastlayamadığımız ve el-Câmiu's-Sahîh'in yaklaşık onda birini kapsayan *Kitâbu't-Tefsîr* bölümüne yer vermektedir. Buhârî, ayrıca el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik bölümlerde tefsîr ile bağlantılı pek çok bâb başlığı oluşturmaktadır. el-Câmiu's-Sahîh'te tefsir ile bağlantılı bin yüz yirmi dokuz bâb başlığı bulunmaktadır.[101] Bu sayı, el-Câmiu's-Sahîh'teki bâb başlıklarının yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Buhârî, ayrıca *Kitâbu't-Tefsîr* ismiyle müstakil

---

[95] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3327.

[96] Hadiste bulunan ve ancak mudakkık hadis âlimlerinin farkedebileceği kapalı, gizli ve ekseriya hadisin sıhhatini yaralayıcı kusur; hadisin sıhhatine zarar veren, zaif olmasına sebep olan her türlü kusur. Abdullah Aydınlı, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul 1987, 74-74

[97] Ferrâ, **a.g.e.**, I, 248; Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3334.

[98] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3334.

[99] Sübkî, **Tabakât**, II, 221, 225.

[100] Sübkî, **Tabakât**, II, 220.

[101] Seyyid Ahmed el-İmâm b. el-Hatarî, **Menhecu'l-İmâmi'l-Buhârî fi't-Tefsîr min Hilâli Kitâbihî (es-Sahîh)**,Câmiatu Ummi'l-Kurâ (Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi), Mekke 1415.

bir eser de yazmıştır. Dâvudî, Buhârî'yi müfessirler tabakası arasında zikretmektedir.[102]

İmâm Buhârî, *Kitâbu't-Tefsîr* bölümünde sûrelerin tamamını Mushaf sırasına göre ele almaktadır. Her sûrenin girişinde, Garîbu'l-Kur'ân kapsamı içerisinde değerlendirilebilecek sûre içerisinde geçen garip kelimelere filolojik izahlarda bulunmaktadır. Bu durum, Buhârî'nin dirâyet tefsîrindeki yerini ortaya koymaktadır. Buhârî, yaptığı filolojik izahlarda Sahâbe ve Tâbiîn ulemâsından istifade etmektedir. Buhârî, ayrıca bu hususta Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ ve Ferrâ gibi büyük filologlardan da etkilenmiştir.[103]

İmâm Buhârî'nin rivâyet tefsîrindeki otoritesi de tartışılmaz bir gerçektir. Buhârî, âyetlerin nüzûl sebeplerine büyük bir ehemmiyet göstermektedir. Özellikle *Kitâbu't-Tefsîr* bölümünde, bazen de diğer bölümlerde hüküm istinbâtında bulunduğu âyetlerin nüzûl sebeplerini, Sahâbeden aktarımlarda bulunarak izâh etmektedir. İmâm Buhârî, bu aktarımları yaparken önceki rivâyet tefsîri kitaplarında olduğu gibi rivâyet silsilesinin tamamını zikretmekten kaçınmakta, rivâyeti genellikle doğrudan Sahâbeye dayandırmaktadır. İmâm Buhârî, ayrıca yeri geldikçe *nâsih-mensûh* âyetlerin izâhına yer vermektedir. Buhârî, Kur'ân'ı Kur'ânla tefsir etmekte, zikrettiği âyetlerle ilişkili hadislere geniş yer vermekte, Sahâbe ve Tâbiîn tefsîrlerinden bolca aktarımlarda bulunmaktadır.[104] Bu durum, İmâm Buhârî'nin âyet ve hadis ilişkisi bilgisi ile tefsîr mirâsına vukûfiyyetini ortaya koyması açısından oldukça önemlidir. Buhârî'nin ortaya koyduğu tefsir metodolojisi, daha sonra Kurtubî, Taberî, İbn Kesîr ve daha pek çok müfessir tarafından takip edilmiştir.

d. Dilbilimdeki Yeri

İmâm Buhârî, başta el-Câmiu's-Sahîh olmak üzere eserlerinin tamamında entellektüel bir dil kullanması ile dikkat çekmektedir. Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'teki

---

[102] Muhammed b. Alî b. Ahmed ed-Dâvudî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn I-II**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983, II, 104-108.

[103] Bkz. Sezgin, **a.g.e.**, 148, 151; Şükrü Arslan, Buhârî'nin Sahîh'indeki "Kitâbu't-Tefsîr"inin Filolojik Açıdan Bir Değerlendirmesi, **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî –Uluslararası Sempozyum-**, Erciyes Üniversitesi Matbaası, Kayseri 1996, 195-200.

[104] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Bed'i'l-Vahy 1, (I/6); Kitâbu'l-Vudû 1, (I/39); Kitâbu't-Teyemmum 1, (I/74); Kitâbu'l-Muhsar 5, (III/10); Kitâbu'l-Buyû' 1, (III/52); Kitâbu'l-Vasâyâ 8, ((IV/4).

bâb başlıklarını oluştururken sözcük seçimine büyük bir itina göstermektedir. el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde, Buhârî'nin *Kitâbu't-Tefsîr* bölümü başta olmak üzere, müteferrik bölümlerde zikrettiği âyetlere getirdiği filolojik izâhlar, İmâm Buhârî'nin dilbilimci olarak da otoriter kişiliğini ortaya koymaktadır. Bugün el-Câmiu's-Sahîh'i farklı açılardan şerheden ve sayıları yüzleri bulan muazzam bir literatürün de vücûda gelmesi bunu destekleyici niteliktedir.

İbn Hacer, Buhârî'nin tefsir bölümünde ortaya koyduğu filolojik izâhlarda Ebû Ubeyde (210/825), Nadr b. Şümeyl (203/818), el-Ferrâ (207/822) gibi âlimlerden istifade ettiğini belirtmektedir.[105] İbn Hacer, Buhârî'nin Arap dilbilgisine sâhip ve bu konuda bilgin olduğunu belirtmektedir.[106]

İmâm Buhârî'ye ait herhangi bir şiir divanının varlığı hakkında bir bilgi bulunmamakla birlikte, İmâm Buhârî'ye nispet edilen birçok şiir bulunmaktadır.[107] Buhârî'nin usta bir dil ile ifade ettiği şiirleri, genellikle didaktik bir karakter taşımaktadır.

e. Fıkıh İlmindeki Yeri

Daha çok hadisçi kimliği ile ön planda tutulan İmâm Buhârî'nin fıkhî yönü de oldukça önemlidir. Ancak hadis ilmindeki otoriter kişiliği, fıkhî yönünün ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Buhârî'nin fıkhî kişiliği daha kendi döneminde dikkat çekmeye başlamıştır. Tabakât kitaplarında Buhârî'nin çağdaşları tarafından 'gerçek bir fakîh,'[108] 'bu ümmetin fakîhi,'[109] 'fakîhlerin efendisi'[110] olarak nitelendirildiği zikredilmektedir. Muhammed b. Yusuf kanalıyla Muhammed b. Ebî Hâtem'den yapılan rivâyete göre; Ebû Rec'â'ya (Kuteybe) sarhoşun talâkının sorulduğu, Kuteybe'nin Buhârî'yi işaret ederek: "İşte Ahmed b. Hanbel! İbnu'l-Medînî! ve İbn Râhûye! Allah onları sana gönderdi." diyerek Buhârî'ye danışanın bu

[105] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 234.
[106] Bkz. Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî, **Tağlîku't-Ta'lîk 'alâ Sahîhi'l-Buhârî I-V**, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1405/1985, V, 400; **Hedyu's-Sârî**, 13.
[107] Sübkî, **Tabakât**, II, 235-240.
[108] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3330.
[109] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3330; Sübkî, **Tabakât**, II, 222; Mizzî, **a.g.e.**, XXIV, 457, 459; Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî, **el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XXV**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1401/1981, I, 11
[110] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3331; Mizî, **a.g.e.**, XXIV, 449.

üç kişiye danışmış sayılacağını ifade etmişti.[111] Buhârî, bazı âlimler tarafından Ahmed b. Hanbel'den üstün görülmüş, İmâm Mâlik'e denk sayılmıştır. İmâm Mâlik'in talebelerinden Ebû Mus'ab b. Ebî Bekr el-Medînî, Buhârî'yi hocaları ile kıyâslayarak Ahmed b. Hanbel'den daha fakîh saymıştır. Yanındaki kişinin itirazı üzerine el-Medînî: "Eğer Mâlik'e yetişmiş, onun ve Buhârî'nin yüzlerine baksaydın, ikisi fıkıhta ve hadiste birdir derdin." [112]cevabını vermiştir. Buhârî'nin fıkhî yönüne dikkat çeken Kirmânî, Mekke âlimlerinin Buhârî'yi kendi imâmları, fakîhleri ve Horasan fakîhi olarak kabul ettiklerini belirtmektedir.[113]

Yazdığı eserleri ve fetvâları ile sonrakilere bir fıkıh mirâsını bırakan İmâm Buhârî'nin fıkıhçılığı hususunda mütekaddimîn âlimler ittifak etmişlerdir.[114] İmâm Buhârî'nin yazdığı *el-Câmiu's-Sahîh, Ref'u'l-Yedeyn fi's-Salâ, Fıkhu'l-Kirâati Halfe'l-İmâm, Kitâbu's-Sünen fi'l-Fıkh*, *Kitâbu'l-Hibe* ve *Kitâbu'l-Eşribe* adlı eserleri aynı zamanda birer fıkıh kitaplarıdır. Buhârî'nin oldukça veciz bir ifade ile fıkhî görüşlerini ortaya koyduğu el-Câmiu's-Sahîh'in bâb başlıkları takdire şayandır. Bu nedenle فقه البخارى فى تراجمه (Buhârî'nin fıkhı, bâb başlıklarındadır.) denilmiştir.[115] Daha ilk dönemlerden itibaren, gerek bâb başlıklarını konu edinen müstakil kitapların yazılması ve gerekse bâb başlıklarına geniş şekilde yer veren şerhlerin yazılması, Buhârî'nin fıkhının önemine en güzel şahittir. el-Câmiu's-Sahîh şârihi Mâlikî fakîhlerden İbnu'l-Müneyyir, Buhârî'nin büyük bir fakîh olduğunu ve el-Câmiu's-Sahîh'in hem hadis hem de fıkıh ilmini cem' ettiğini vurgulamaktadır.[116]

İmâm Buhârî'nin ilk yetiştiği çevre olan Buhara, Hanefi fıkhının hâkim olduğu bir yerdir. Buhârî, kendi ifadesi ile on altı yaşlarında iken re'y ehlinin fıkhını öğrenmiştir. Buhara ve civarı, bu dönemde mezhep bağlılığının kökleştiği bir yerdir. Buhârî, buradan ayrıldıktan sonra hadis ekolüne meyletmiştir. Buhara'ya dönüşünden sonra re'y ehline muhâlif fıkhî görüşlerini açıklamaya başlayan Buhârî,

---

[111] Sübkî, **Tabakât**, II, 222.
[112] Mizzî, **a.g.e.**, XXIV, 455.
[113] Kirmânî, **a.g.e.**, I, 11.
[114] Abdülğanî Abdülhâlik, **el-İmâmu'l-Buhârî ve Sahîhuhû**, Dâru'l-Menâre, Cidde 1405/1985, 144.
[115] Nâsiruddîn İbnu'l-Müneyyir, **el-Mütevâri 'ala Ebvâbi'l-Buhârî**, Thk. Alî Hasan Alî Abdulhamîd, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1411/1990, 31; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 243.
[116] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 31, 39.

Hanefî mezhebine mensup âlimlerden ciddi bir tepki almış, Buhârî'ye karşı tavrı olan Buhara valisi, bunu bahane ederek kendisini sürgün etmiştir.

Buhârî'nin bâb başlıklarını oluştururken esas aldığı ilkeler gözönünde bulundurulduğunda, bâb başlıklarının 'fıkhu'l-hadîs' olarak değerlendirilmesinin daha doğru olacağı iddia edilmektedir.[117] Öncelikle 'fıkhu'l-hadis' konusundaki temel bazı bilgileri aktardıktan sonra bu konudaki kanaatimizi ifade etmenin daha sağlıklı olacağı kanaatindeyiz.

'Fıkhu'l-hadis', genel olarak hadislerden hareketle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) gaye ve maksatlarını kavramayı konu edinen ilim dalıdır. Dar anlamıyla 'fıkhu'l-hadîs' kavramı ise hadislerden fıkhî hüküm çıkarmayı konu edinmektedir.[118] Bu anlamıyla 'fıkhu'l-hadîs', 'fıkhu'r-re'y'e karşı bir tepki olarak doğmuştur. Fıkhın oluşum döneminde kendilerine ehl-i hadis adı veren bazı âlimler, re'y ve kıyâsa şiddetle karşı çıkmış, 'fıkhu'r-re'y'e karşı 'fıkhu'l-hadîs' tezini ileri sürmüşlerdir.[119] 'Fıkhu'l-Hadîs', hadis ilimleri arasında zikredilmekle beraber fıkıh ilminin de bir bölümünü teşkil etmektedir.[120] Başlangıçta re'y ehline bir tavır olarak ortaya çıkan 'Fıhu'l-hadîs', sonraki dönemlerde asıl mecrasından çıkarılarak fıkha karşı bir tavra dönüşmeye başlamıştır.[121]

'Fıkhu'l-hadis', ilk defa İmâm Şâfiî ile birlikte müstakil bir zemine oturmuştur. Şâfiî, hadis metinlerini nass olarak değerlendirmiş ve dil kaideleri üzerine örülü bir anlama yöntemi geliştirmiştir. Şâfiî, fıkıh usûlünün delâlet yollarını hadis metinlerine ustaca tatbik etmiştir.[122] Ahmed b. Hanbel, "Eğer Şâfiî olmasaydı, bizler fıkhu'l-hadis diye bir şey bilmezdik."[123] diyerek İmâm Şâfiî'nin bu ilmin öncüsü olduğunu ifade etmiştir. Hâkim Nisâbûrî (ö. 405/1014) 'fıkhu'l-hadîs' ile

---

[117] Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Mehmet Bilen, "Buhârî'nin Fakihliği Meselesi", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, DÜİF Yayınları No:12, Diyarbakır 2004, c. 6, s. 2, 35-52.

[118] Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Otto, Ankara 2014, 140-142; Aydınlı, **a.g.e.**, 57.

[119] Bkz. Mehmet Görmez, **a.g.e.**, 140-142.

[120] Bakz. Görmez, **a.g.e.**, 139; "Fıkhu'l-Hadîs" **DİA**, TDV, Ankara 1995, XII, 547.

[121] Görmez, **a.g.e.**, 146.

[122] Görmez, **a.g.e.**, 143-144.

[123] Alî b. el-Hasan b. Hibetullâh b. Asâkir, **Târîhu Medîneti Dimeşk I-LXXX**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995, LI, 345.

temâyüz eden şahsiyetlerin başında Evzâ'î, Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve diğer bazı âlimleri saymaktadır.[124]

Fıkhu'l-hadîs'in temel bazı ilkeleri şu şekildedir:[125]

1. Nass olarak Kur'ân ve sünnet arasında bir fark yoktur.
2. Re'y ve kıyâstan kaçınmak esastır.
3. Hadisleri delil olarak veya hükmün kendisi olarak alırken temel kriter, isnâdının sahîh olmasıdır. Metnini Kurân'a arz etmek, meşhur sünnete veya akla uygunluğunu araştırmak yersizdir.
4. Delil olarak re'y ve kıyâstan kaçınmak gerektiği gibi anlamda da te'vîlden kaçınmak esastır.

Fıkhu'l-Hadîs ile ilgili verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra şimdi de konuyla ilgili kanaatimize geçelim. Öncelikle Buhârî'nin bâb başlıklarının önceden oluşturulup sonrasında, bu görüşleri destekleyen hadislerin mi zikredildiği yoksa hadislerin zikredilip sonrasında, bunlardan bâb başlıkları mı oluşturulduğu hususu tartışmalıdır. Yaygın olan birinci kanaatin doğru olduğunu kabul etmemiz durumunda, Buhârî'nin fıkhî görüşlerini ortaya koyduktan sonra bu görüşlerini hadislerle delillendirdiği şeklinde okumak daha isabetli olacaktır. İkinci kanaatin doğruluğu durumunda, Buhârî'nin bâb başlıklarını 'fıkhu'l-hadis' olarak değerlendirebilmek mümkün ise de Buhârî'nin kitabının tasnif yöntemi ve takip ettiği fıkıh metodolojisi, bu başlıkların 'fıkhu'l-hadis' olmaktan çok fıkıh olarak nitelendirilmenin daha isabetli olacağını göstermektedir. Buhârî, bâb başlıklarını oluştururken 'fıkhu'l-hadis'in sınırlarını aştığını görmekteyiz. Buhârî, sadece hadis metinleri ile yetinmemiş, fıkhî konulara göre tasnife tabi tuttuğu Sahîh'inde müteferrik bölümlerde pek çok ahkâm âyetini zikretmiş, kıyâs başlığında da değineceğimiz üzere pek çok kıyâs örneğine yer vermiş, ayrıca te'vîli kabul edip[126] Sahîh'inde uygulamıştır. Hadislerle amel etme konusunda isnâdın sıhhatinin 'fıkhu'l-hadîs'in temel kriteri olduğu meselesine gelince, bu kriter hadis ekolünün

[124] Ebû Abdillêh el-Hâkim en-Nisâbûrî, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs ve Kemiyyetu Ecnâsihî**, Thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1424/2003, 246-288.
[125] Bkz. Görmez, **a.g.e.**, 147-148.
[126] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr, el-Kasas 1, (VI/112).

temsilcilerinden sayılan İmâm Şâfiî ve İmâm Ahmed b. Hanbel tarafından da temel kriter olarak kabul edilmiştir.[127] Dolayısıyla bu durumun, Buhârî'nin bâb başlıklarını fıkıh olarak değerlendirmede bir engel oluşturmadığı kanaatindeyiz. Buhârî'nin bâb başlıklarını 'fıkhu'l-hadis' kapsamında değerlendirsek bile bu durum onun fıkıhçı kimliğine halel getirmeyecektir. Zira Buhârî döneminde 're'y'e karşı bir tavır olarak gelişen 'fıkhu'l-hadis', aynı zamanda fıkhın da bir bölümünü oluşturmaktadır. 'Fıkhu'l-hadis'in fıkha karşı bir tavra dönüşmesi ise Buhârî döneminden çok daha sonra olmuştur. Ayrıca 'fıkhu'l-hadîs'in imâmı olarak tavsîf edilmekle beraber Ahmed b. Hanbel'in ve 'fıkhu'l-hadîs'in temsilcilerinden sayılmasına rağmen Evzâ'î'nin fıkıhçı kimliklerine hatta mutlak ictihâd ehliyetlerine itiraz olmamıştır.

Her dört mezhep müntesipleri, Buhârî'yi kendi mezheplerinden sayma temâyülü içerisinde olmuşlardır. Tâcuddîn İbn Sübkî, *Tabakâtu'ş-Şâfiiyyetu'l-Kübrâ*'sında Buhârî'ye geniş bir yer ayırmıştır. Buhârî'nin, Za'ferâni, Ebû Sevr, Kerâbisî gibi Şâfiî hadisçilerden hadis dinlediği, Şâfiî mezhebinin önemli fakîhlerinden olan Humeydî'den Şâfiî fıkhını öğrendiği gerçeğine dayanarak Buhârî'yi Şâfiî fukahâsının ikinci tabakasından saymıştır.[128] Keza Ebû Ya'lâ el-Ferrâ *Tabakâtu'l-Henâbile* adlı eserinde Buhârî'ye geniş yer ayırmış, Ahmed b. Hanbel'e talebelik yapmasını delil göstererek kendisini Hanbelî fukahâsının birinci tabakasından addetmiştir. Ancak Buhârî'nin talebelik yaptığı Ahmed b. Hanbel'in ismine el-Câmiu's-Sahîh'te yer vermemesi dikkat çekicidir. Mâlikîler de Buhârî'nin el-Muvatta'dan yaptığı rivâyetleri delil göstererek Buhârî'yi Mâlikî fukahâsından saymışlardır.[129] Buhârî'inin, fıkhını re'y ehline karşı yazdığı algısı hâkim olmuşsa da Hanefî fukahâsı da Buhârî'yi sahiplenmekten geri kalmamıştır. Hanefîler, Buhârî'yi el-Câmiu's-Sahîh'i yazmasına teşvik eden kişinin, Buhârî'nin hocası ve Hanefî fakîhlerinden İshâk b. Râhûye olduğunu delil göstererek Buhârî'yi Hanefî mezhebinden saymışlardır.[130]

[127] Bkz. Şa'bân, **a.g.e.**, 93-94.
[128] Sübkî, **Tabakât**, II, 214.
[129] El-Hüseynî, **a.g.e.,** 167.
[130] El-Hüseynî, **a.g.e.**, 167

Kanaatimize göre bu temâyüller, hem fıkıh tarihi hem de fıkıh mantığı açısından doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü bir mezhebe müntesip olma ihtiyacı, hicri dördüncü asırdan sonra belirginlik kazanmıştır.[131] Hem bu yaklaşım doğru olsaydı, İmâm Mâlik'e dokuz yıl süreyle talebelik yapan İmâm Şâfiî'nin Mâlikî olması gerekecekti. Hâlbuki hiç kimse böyle bir iddiada bulunmamıştır. Ancak bu tür temâyüller, bizlere Buhârî ve fıkhının önemini ortaya koyması açısından değerlidir.

İbn Hacer, Buhârî ve Dâvûd ez-Zâhirî'yi İmâm Şâfiî'nin arkadaşları olarak nitelendirmektedir.[132] İbn Kayyım ise Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud ve el-Esrem gibi hadisçilerin Ahmed b. Hanbel'e, kendi mezhebine mensup mahz bir mukallitten daha çok tâbi olduklarını belirtmektedir.[133] Öncelikle İbn Hacer ve İbn Kayyım gibi önemli iki fakîhin bu değerlendirmeleri, Buhârî'nin fıkhî yönünü ortaya koyması noktasında oldukça değerlidir. Ancak ne İbn Hacer'in amacının ne de İbn Kayyım'ın amacının, Buhârî'yi Şâfiî veya Hanbelî olarak göstermek olmadığını düşünmekteyiz. Bu ifadeler, hadis ekolüne mensup İmâm Buhârî'nin fıkhî meseleleri istinbât yönteminin, keza Hadis ekolüne mensup İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in takip ettiği yöntem ile örtüştüğü amacını taşımaktadır. Buhârî, her iki müctehid imâm gibi meselelere nass eksenli yaklaşmakta, el-Câmiu's-Sahîh'ten de anlaşılacağı üzere ulaştığı sonuçların ne İmâm Şâfiî ne de Ahmed b. Hanbel veya başka bir müctehidin görüşleriyle örtüşüp örtüşmediğine önemsememektedir.

İmâm Buhârî'nin kıyâsa karşı olduğu algısından hareketle onu Zâhirîliğe nispet edenler de olmuştur. Öncelikle İmâm Buhârî'nin çağdaşı olan Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270) ile görüştüğü yahut eserlerine vâkıf olduğuna dair hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yine Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i en geç vefâtından on üç sene önce bitirdiği[134], Dâvûd ez-Zâhirî'nin müstakil bir ictihâda yönelmesinin ise sonraki dönemlerine denk geldiği gerçeğini dikkate aldığımızda, bu iddanın da tarihi gerçeklikle örtüşmediği görülecektir. Ayrıca İmâm Buhârî'nin kıyâs anlayışı,

[131] Şâh Veliyullah Ahmed b. Abdurrahîm ed-Dihlevî, **Hüccetullahi'l-Bâliğâ I-II**, Thk. Es-Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1426/2005, I, 152, 153.
[132] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 85.
[133] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb el-Ma'rûf bi İbni'l-Kayyım el-Cevziyye, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în 'an Rabbi'l-ÂlemîN I-IV**, Thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1973, II, 242.
[134] 'Arâr el-Hüseynî, **a.g.e.**, 27.

Zâhirîlerin kıyâsa karşı tutumlarından çok farklıdır. Zira Zâhirîler, kıyâsı tamamen reddederken, İmâm Buhârî'nin metodolojisinde kıyâsın önemli bir yeri vardır.

Ebû Fâris, Buhârî'yi kendi mezheplerinden sayanların amacının Buhârî'yi mükallid olarak kabul etme amacını taşımadıklarını, Buhârî'nin istinbâtta müstakil bir usûle sahip olmayıp kendi mezhep imâmlarının usûl ve prensiplerini kullandığını iddia ederek Buhârî'yi mutlak müctehid olarak kabul etmediklerini ifade etmektedir.[135] Kanaatimizce bu iddialar da tutarlı değildir. Zira el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde Buhârî'nin muayyen bir mezhebin usûl ve prensiplerini referans olarak kabul etmediği görülecektir. Buhârî, "ihtiyaç duyulup da Kur'ân ve Sünnet'te olmayan bir şey bilmiyorum,"[136] ifadesiyle diğer müctehid İmâmlar gibi doğrudan Kur'ân ve sünneti referans olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Ebû Fâris, Buhârî'nin ne fetvâlarında ne de el-Câmiu's-Sahîh'teki bâb başlıkları ve diğer eserlerinde muayyen bir mezhebe bağlanmadığını, her bir mezhep imâmı ile uyuştuğu anlar olduğu gibi muhâlefet ettiği anların da olduğunu, şer'î hükümlerin istinbâtında delillerin sıhhat ve kuvvetini gözettiğini, vardığı sonuçların herhangi bir mezhep imâmına mutâbakat ya da muhâlefet edip etmediğini önemsemediğini belirtmektedir.[137]

İmâm Buhârî'nin, usûl konusunda müstakil bir eser ortaya koymadığına dayanarak Buhârî'yi mezhepte müctehid olarak değerlendirmenin daha isabetli olacağını ileri sürenler de olmuştur. Abdülğanî Abdülhâlik, mütekaddim âlimlerin Buhârî'nin fakîhliği konusunda icmâ ettiklerini, kendisinin de Buhârî'yi büyük bir müctehid olarak bildiğini; ancak müstakil bir fıkıh usûlü ortaya koymaya çalışmadığı gerekçesiyle -kesin bir kanaate sahip olmamakla birlikte- Buhârî'yi mutlak müctehid olarak görmediğini ifade etmektedir.[138] Abdülmecid Hâşim, herhangi bir fıkıh usûlü kitabına sahip olmadığı gerekçesiyle, Buhârî'nin mezhepte müctehid sayılamayacağını, zira bir fıkıh usûlü eserine sahip olmayan İmâm Mâlik ve İmâm Ebû Hanîfe hakkında da aynı şeyin geçerli olduğunu söyleyerek Abdülhâlik'in bu

[135] Muhammed Abdulkâdir Ebû Fâris, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî I-II**, Dâru'l-Furkân, Umman 1409/1989, I, 62.
[136] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3329; İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 201.
[137] Ebû Fâris, **a.g.e.**, I, 62-63.
[138] Abdülhâlik, **a.g.e.**, 144-145.

iddiasına karşı çıkmaktadır. Abdülmecid Hâşim, el-Câmiu's-Sahîh'i inceleyen birinin Buhârî'nin hiçbir mezhebe mensup olmadığı ve kesinlikle mutlak müctehid olduğunu, diğer müctehid imâmlar gibi Buhârî'nin de doğrudan nasslardan beslenerek istinbâtlarda bulunduğunu göreceğini belirtmektedir.[139] Saîd Mu'âz Havva, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te zikrettiği usûl meselelerinin İmâm Ebû Hanîfe'den aktarılan usûl meselelerinden az olmadığını belirtmektedir. Mu'âz Havva, mutlak müctehidte var olması gereken ahkâm âyetleri ve hadislerine vukûfiyyet, nesih bilgisi, Sahâbe, Tabiîn ve fakîhlerin görüşlerine vukûfiyyet, Fıkıh Usûlü ve Kıyâs bilgisi ile Arap diline vukûfiyyet kriterlerinin Buhârî de tam olarak mevcut olduğunu delil göstererek Buhârî'nin mutlak müctehid olduğunu belirtmektedir.[140]

Gerçekten de herhangi bir fıkıh usulü kitabına sahip olmamakla birlikte, mutlak müctehid oldukları hususunda ihtilâfın olmadığı İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik'e bakıldığında bu iddianın tutarsız olduğu görülecektir. Kanaatimize göre Buhârî'yi kendi usûl ve prensipleri içerisinde değerlendirmek daha isabetlidir. Buhârî'nin ortaya koyduğu usûl ve prensiplerin büyük ölçüde diğer mezheplerin usûl ve prensipleri ile paralellik arz etmesi, fıkıh ilminin doğal bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Buhârî'nin 'el-Câmiu's-Sahîh'i incelendiğinde, Buhârî'nin hiçbir mezhebe mensup olmadığı görülecektir. Buhârî, bazı meselelerde değişik mezhep imâmlarıyla ittifâk ettiyse de birçok meselede ictihâdı farklı olmuştur. Nitekim diğer müctehid imâmlar da usûl ve birçok furû meselelerinde ortak görüş bildirmişlerdir. Bu durum sonraki müctehidin önceki müctehide bağlı olduğunu göstermemektedir.

Hanefî mezhebine mensup âlimlerden Muhammed Enver el-Keşmîrî, Buhârî'nin mutlak müctehid olduğu hususunda bir şüphenin olmadığını, Şâfiî olarak bilinmesinin ise meşhur meselelerde İmâm Şâfiî'ye muvâfakat etmesinden kaynaklandığını, Buhârî'nin Ebû Hanîfe'ye muvâfakat ettiği fıkhî meselelerin

[139] Hâşim, **a.g.e.**, 169.
[140] Havvâ, **a.g.e.**, 150-166.

Şâfiî'ye muvâfakat ettiği meselelerden az olmadığını belirtmektedir.[141] Yine Hanefî ulemâsından Muhammed Zekeriyyâ el-Kândehlevî[142] ve Abülğanî el-Ğuneynî[143] de Buhârî'nin mutlak müctehid olup hiçbir müctehidi taklit etmediği hususunda Keşmîrî ile aynı kanaati paylaşmaktadır.

Teşrîin ana kaynakları, tüm fakîhlerin ittifakıyla Kur'ân ve Sünnettir. Kur'ân ve Sünnette açık bir hüküm bulundukça, mecellede de ifadesini bulan *mevrid-i nassda ictihâda mesâğ yoktur.* (mad. 14) kaidesi geçerlidir. Şayet doğrudan bir hüküm bulunmuyorsa bu durum değişik vecihlere muhtemel olan nasstan istinbât yoluyla hükme ulaşma, yani ictihâdla alakalı bir husustur. Bu -diğer müctehid imâmlarda olduğu gibi- Buhârî'nin kendi fıkhını oluşturmada takip ettiği metottur.

Keşmîrî, diğer mezhep İmâmlarında olduğu gibi Buhârî'nin fıkhî görüşleri konusunda kimsenin bir kitap yazmadığını, Buhârî'nin fıkhını ortaya koymaya çalışan şârihlerin, Buhârî'nin bâb başlıklarını kendi mezhep zâviyelerinden okuma çabasında olduklarını, hâlbuki Buhârî'nin ictihâd ettiğini ve kimseyi taklîd etmediğini, kendi algısı doğrultusunda hüküm ortaya koyduğunu belirtmektedir.[144] İbn Teymiyye de (ö. 728), Buhârî'nin fıkıhta imâm ve ictihâd ehli olduğunu belirtmektedir.[145] Nûreddîn Itr, Buhârî'nin hem re'y ekolünün hem de hadis ekolünün fıkhına vâkıf olduğunu, bunun ise Buhârî'nin istinbât yönüne ciddi katkı sağlayıp mümtaz bir bakış kazandırdığını belirtmektedir.[146] Nûreddîn Itr, Sahîh'inde de görüleceği üzere Buhârî'nin herhangi bir mezhebi taklit etmediğini ve müctehid

[141] Muhammed Enver el-Keşmîrî, **Feyzu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî I-VI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, I, 58;

[142] Muhammed Zekeriyya b. Yahya el-Kandehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîhi'l-Buhârî I-VI**, Thk. Veliyyuddîn b. Takiyyuddîn en-Nedvâ, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1433/2012, I, 58-59.

[143] Abdulğanî el-Ğuneymî, **Keşfu'l-İltibâs 'ammâ Evradehu'l-İmâmi'l-Buhârî 'alâ Ba'di'n-Nâs**, Mektebu'l-Metbû'âti'l-İslâmiyye, Haleb 1414/1993, 61.

[144] Keşmîrî, **a.g.e.**, I, 438.

[145] Şeyhu'l-İslam Takiyyuddîn Ahmed el-Harrânî b. Teymiyye, **Kitâbu Mecmûatu'l-Fetâvâ I-XXXVII**, Dâru'l-Vefâ, Mensûra 2005, XX, 25.

[146] Muhammed Nûreddîn Itr, **el-İmâmu'l-Buhârî ve Fıkhu't-Terâcimi fî Câmii's-Sahîh**, Mecelletu'ş-Şerîa ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Kuveyt 1406/1985, I, 64.

olduğunu belirtmektedir.[147] Zehebî de Buhârî'nin müctehid olduğunu belirtmektedir.[148]

Buhârî'nin, hadisi tedvîn çalışmalarının tekâmül evresinde yaşayıp buna önemli katkı sağlaması, ayrıca diğer mezhep imâmlarından sonra gelip onların görüşlerine vâkıf olup[149] toplu değerlendirme imkânı bulması, onu diğer mezhep imâmlarına göre avantajlı konuma getirmiştir. Zira tüm mezhep imâmlarının ittifakı اذا ثبت الحديث فهو مذهبى (Hadis sabit ise benim mezhebimdir.) şeklinde olmuştur. Bu nedenle mezhep imâmlarının Buhârî dönemine yetişip alamadıkları hadislere vâkıf olmaları durumunda görüşlerinde bir değişikliğe giderler miydi? sorusu tartışılagelmiştir.

2. Eserleri

İmâm Buhârî'ye ait farklı alanlarda otuzdan fazla eser bulunmaktadır. Bu eserlerin bir kısmı günümüze ulaşmış, bazıları da günümüze ulaşmamıştır.

a. Günümüze Ulaşmış Eserleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla İmâm Buhârî'nin günümüze ulaşmış on üç tane eseri bulunmaktadır.

1. el-Câmiu's-Sahîh:

Tam ismi *el-Câmiu'l-Müsnedi's-Sahîhi'l-Muhtasar Min Umûri Resûlillâh ve Sünenihi ve Eyyâmihi*[150] olan bu eserin telif sebebini İmâm Buhârî şöyle açıklamaktadır: "İshâk b. Râhûye'nin yanında idim. Arkadaşlarımızdan bazısı: "Keşke Resûlullâh'ın (s.a.s.) sünneti hususunda bir muhtasar kitap yazsaydınız,"

[147] Muhammed Nûreddîn Itr, **el-İmâmu't-Tirmizî ve'l-Müvâzenetu Beyne Câmi'ihî ve Beyne's-Sahîheyn**, Beyrut 1408/1988, 347.
[148] Ebû Abdillêh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, **el-Kâşif fî Ma'rifeti Men lehû Rivâyetun fi'l-Kutubi's-Sitte I-II**, Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, Cidde 1413/1992, II, 156.
[149] el-Hüseynî, **el-İmâmu'l-Buhârî Fakîhen ve Muhaddisen**, 174.
[150] İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 91, 92; en- Nevevî, **Tehzîb**, I, 73.

deyince içime düştü. Böylece kitabı cem'etmeye başladım."[151] Buhârî, diğer bir ifadesinde eserin yazma sebebini şöyle ifade etmektedir:

> "Nebi'yi (s.a.s) rüyada gördüm. (Sinekleri) savmak için önünde durmuş yelpaze ile yelliyordum. Rüya tâbircilerine sordum. Hz. Peygamber'i (s.a.s.), ona isnâd edilen yalanlardan koruma şeklinde yorumladılar."[152]

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'i on altı sene zarfında altı yüz bin hadis arasında seçerek yazdığını ve kendisi ile Allah arasında hüccet kıldığını ifade etmektedir.[153] Buhârî, eserine yalnızca sahîh hadisleri aldığını ayrıca uzamaması için de birçok sahîh hadisi almadığını ifade etmektedir.[154] İbnu'l-Kayserânî, el-Câmiu's-Sahîh'in geniş çaplı bir eserin hulasası olduğunu, Buhârî'nin elindeki bütün hadisleri *el-Mebsût* adlı bir eserde önce bâblara göre tasnif ettiğini, bunun en sağlam rivâyetlerini bir araya getirerek meşhur eserini ortaya çıkardığını söylemektedir.[155]

Yıllarca birçok İslâm beldesini gezerek etrafında oluşan ders halkalarına 'el-Câmiu's-Sahîh' dersleri veren İmâm Buhârî'nin, bu eserini vefâtından en az on üç sene önce tamamladığı tahmin edilmektedir.[156]

İmâm Nevevî, el-Câmiu's-Sahîh'teki müsned hadislerin mükerrerleriyle birlikte yedi bin iki yüz yetmiş beş olduğunu, mükerrerler hâricinde dört bin civarında hadis ihtiva ettiğini belirtmektedir.[157] El-Câmiu's-Sahîh, ayrıca yüze yakın fasıl ve üç bin dört yüzü mütecâviz bâb başlığını ihtiva etmektedir.[158]

---

[151] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3326; Mizî, **a.g.e.**, XXIV, 442.
[152] Nevevî, **Tehzîb**, I, 74; İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 9; Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 332.
[153] Ebû Zekeriyyâ Muhyuddîn b. Şeref en-Nevevî, **Mâ Temessu İleyhi Hâcetu'l-Kârî li Sahihi'l-Buhârî**, Thk. Alî Hasan Alî Abdulhamîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts., 41; Sübkî, **Tabakât**., II, 221.
[154] Nevevî, **Tehzîb**, I, 74.
[155] Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir b. Alî b. Ahmed el-Kayserânî, **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, , Beyrut 1405/1984, 17-24.
[156] 'Arâr el-Huseynî, **a.g.e.**, 27.
[157] Nevevî, **Mâ Temessu İleyh**, 45.
[158] Bkz., Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kastallanî, **İrşâdu's-Sârî ilâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî I-X**, Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır 1323, I, 27.

İslâm âlimlerinin çoğu, el-Câmiu's-Sahîh'in Kelâmullâh'tan sonraki en sahîh kitap olduğu düşüncesinde birleşmişlerdir.[159] İbnu'l-Ehdel, el-Câmiu's-Sahîh'in Kur'ân'dan sonra en doğru kitap olduğu fikrinde Müslümanların icmâ ettiklerini, bu nedenle bir kimse: "Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'in'de Resûlullâh'a (s.a.s.) ulaşıp da ondan nakledildiği şekilde sahîh olmayan bir hadis varsa karım boş olsun." şeklinde yemin eden kimsenin, bu yemininden ötürü karısının boş olmayacağına hükmetmiş, birçok İslâm âlimi de bu fetvâyı naklederek onaylamıştır.[160] Bu iddianın tutarlılığı hadis kritiği açısından elbette tartışılabilir. Ancak el-Câmiu's-Sahîh'in ulemâ arasındaki değerini ortaya koyması açısından bu iddiayı değerli buluyoruz.

Ebû Ca'fer Mahmûd b. Amr el-'Ukeylî'nin rivâyetine göre Buhârî el-Câmiu's-Sahîh''i yazdıktan sonra Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Muîn, Ali b. el-Medînî ve diğer bazı âlimlere arz ettiğini, hepsinin de eseri beğendiğini, dört hadis dışındaki tüm hadislerin sıhhatine şâhitlik ettiklerini söyler. 'Ukeylî, bu dört hadiste de Buhârî'nin haklı çıktığını zikreder.[161]

Muhammed b. Cübeyr el-Cübeyrî, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i Mescid-i Harâm'da yazdığını, her yazma öncesi iki rekât namaz kılıp istihâre ettiğini, hadisin sıhhatine güvenmedikçe de yazmadığını rivâyet etmektedir.[162] Diğer bir rivâyete göre ise İmâm Buhârî, bâb başlıklarını Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabri ve minberi yanında iki rekât namaz kıldıktan sonra yazmıştır.[163] Bu ifadelerden hadisleri Mescid-i Haram'da, bâb başlıklarını ise Mescid-i Nebevî'de yazdığı anlaşılmaktadır. Ancak Buhârî'nin on altı yıl zarfında el-Câmiu's-Sahîh'i yazdığı, el-Câmiu's-Sahîh'in Buhara ve Basra'da da yazıldığı hususundaki rivâyetler[164] dikkate alındığında, gerek bâb başlıklarının ve gerekse hadislerin tüm yazımının bu iki mübarek beldeye hasredilmesinin isabetli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hem Buhârî'nin Mekke ve Medine'de kaldığı süre on altı yıldan çok daha azdır. İmâm

[159] Sübkî, **Tabakât**, II, 215.
[160], Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed b el-İmâd, **Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb** I-X, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1408/1988, III, 255.
[161] İbn Hacer, **Hedyu's-Sâri**, 9.
[162] İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 489; Nevevî, **Mâ Temessu İleyh**, 41.
[163] İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 489; Nevevi, **Mâ Temessu İleyh**, 41; Zehebi, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3327.
[164] Nevevî, **Ma temessu ileyh**, 42, 43; **Tehzîb**, I, 92

Buhârî, bir ifadesinde Hicaz'da toplamda altı yıl kaldığını söylemektedir.[165] İmâm Nevevî, bu rivâyetler arasında bir tenâkuzun söz konusu olmadığını zira on altı sene zarfında yazımı tamamlanan bu eserin Mekke, Medine, Buhara ve Basra'da da yazıldığının anlaşıldığını ifade etmektedir.[166]

İmâm Buhârî'nin, öncelikle kitabının bâb başlıklarını meydana getirdiği daha sonra bu bâb başlıklarına uygun hadisleri yerleştirdiği, bazı bâb başlıklarına uygun hadisler bulamadığı için ileride doldurulmak üzere veya şartına uygun hadis bulunmadığını göstermek maksadıyla boş bıraktığı şeklinde yaygın bir kanâat vardır. Bu görüşü benimseyen şârihlerin başında da ibn Hacer ve Aynî gelmektedir.[167] Bu iddia Goldziher tarafından da benimsenmiştir.[168] Fuad Sezgin, "yüze yakın fasıl ve üçbin dörtyüzü mütecâviz bâbı ihtiva eden bir kitap için böyle bir şemayı önceden hazırlamanın maddeten imkânsızlığından başka el-Câmiu's-Sahîh'in hususiyetlerinin bütün halindeki mülâhazası neticesiyle de asla bağdaşmadığını"[169] belirterek bu iddiaya karşı çıkmaktadır. Kanaatimizce de bu iddia rasyonallikten uzaktır. Ancak Buhârî'nin evvela el-Câmiu's-Sahîh'i fıkhî konulara göre sınıflandırıp daha sonra bu konularla bağlantılı hadis metinleri veya metinlerin bölümlerini yerleştirmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Buhârî'nin çok defa birden fazla fıkıh konusu ile bağlantılı bir tek hadis metninin tamamını ilgili fıkıh konuları altında zikretmeyip sadece her bir konuyla ilgili hadis kısmını zikretmetmesi bu ihtimali desteklemektedir. Örneğin لا يقبل الله صلاة الا بطهور ولا صدقة من غلول hadisinin tam metnini herhangi bir yerde zikretmeyip birinci kısmını Kitâbu'l-Vudû bölümünde,[170] ikinci kısmını ise Zekât

[165] İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 478.
[166] Nevevî, **Mâ Temessu İleyh**, 42.
[167] Ahmed b. Alî b. Hacer, **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî** I-XIII, Dâru'l-Ma'rife Beyrut 1379, VI, 463-464; Bedruddîn Muhammed b. Ahmed el-Aynî, **Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, I-XXV, Thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed 'Umer, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001, IX, 230-231.
[168] Ignaz Goldziher, **Muhammedanische Studien, Theil 1-2**, Halle 1889-1890, II, 235 (nakleden: M. Fuad Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, otto, Ankara 2012, 105).
[169] M. Fuad Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, otto, Ankara 2012, 105.
[170] Ebû Abillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. El-Muğîre el-Cu'fî el-Buhârî, **el-Câmiu'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh (s.a.s.) ve Sünenihî ve Eyyâmihî I-IX**, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 1422, Kitâbu'l-Vudû 2, (I/39).

bölümünde[171] zikretmektedir. Bu husus, aynı zamanda el-Câmiu's-Sahîh'in fıkhî yönünü de ortaya koymaktadır.

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, el-Camiu's-Sahîh'in aynı zamanda bir fıkıh hazinesi olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. İmâm Nevevî, el-Camiu's-Sahîh'in yazılma nedeninin sadece sahîh hadisleri yazmaktan ibaret olmadığını, aynı zamanda bunlardan istinbâtlarda bulunmak, bâb başlıklarından amaçladığı usûl ve furû konusundaki görüşlerine deliller getirmek olduğunu ifade etmektedir. Nevevî, Buhârî'nin mükerrer hadislere bolca yer vermesini, birçok hadisin senedini zikretmemesini ve bazı hadislerin ise sadece metnini vermesini bu nedene bağlamaktadır. Yine birçok yerde hadislerle birlikte âyetlerin de zikredilmesi, bazı yerlerde sadece âyetlerle yetinilmesi, bazı yerlerde ise sadece bâb başlıklarının zikredilmesinin bu amaca yönelik olduğunu söylemektedir. Nevevî, bu tespiti yaptıktan sonra, farklı fıkıh konularında aynı hadisin delil olarak kullanılmasının fakîhlerin üslûbu olduğunu belirtmektedir.[172] Diğer el-Câmiu's-Sahîh şârihleri de el-Câmiu's-Sahîh'in fıkhî yönü hususunda benzer görüşü paylaşmaktadır.[173] Fuat Sezgin de İmâm Nevevî'nin açıklamalarına istinâden şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Esasen Sahîh'in hemen hemen her faslının tetkiki, onun sırf hadis kitabı olarak kalmak gayesini hiçbir zaman gütmediğini göstermektedir."[174] İmâm Buhârî, hadislerin senetlerini ve metinlerini bilmede büyük bir muhaddis, konu başlıklarını tertip ve tanziminde de bir müctehid olduğunu göstermiştir.[175]

İmâm Buhârî, Ehl-i Hadîsin ilk fıkıh müdevvinlerindendir.[176] Buhârî öncesinde hadisçiler sadece rivâyet ile ilgilenirken, Buhârî ile birlikte fıkıh ile de ilgilenmişlerdir. İmâm Buhârî, kendisinden sonraki hadisçilerin fıkıh kültürlerine ciddi katkı sağlamıştır. Buhârî'nin hadis-fıkıh paralelinde ortaya koyduğu metodoloji sonraki pek çok hadisçi tarafından takip edilmiştir.

---

[171] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 7, (II/108).
[172] Nevevî, **Mâ Temessu İleyh**, 51, 51, 55.
[173] Bkz. İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 10.
[174] Sezgin, **a.g.e.**, 137.
[175] Ali Toksarı, "Sahîhi'l-Buhârî'nin Bâb Başlıklarının Özellikleri ve Değeri", **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhâri Uluslararası Sempozyumu**, Kayseri 1996, 109-125.
[176] Muâz Saîd Havva, **el-Menhecu'l-İctihâdî 'inde'l-İmâmi'l-Buhârî**, Dâru'n-Nûr, Riyad 1431/2010, 213.

İmâm Buhârî ve Müslim'e ait sahîhlerin en sahîh kitaplar olduğu hususunda ittifak eden İslâm âlimleri, bu iki kitabı kıyâsladıktan sonra, Buhârî'ye ait el-Câmiu's-Sahîh'in daha sahîh ve daha faydalı olduğu hususunda birleşmişlerdir.[177] Suyûtî, daha faydalı olduğu görüşünü fıkhî istinbâtlarına bağlamaktadır.[178]

İbn Haldun (ö.732-808), el-Câmiu's-Sahîh hakkında hocalarının birçoğundan, Buhârî'nin kitabını şerh etmenin bu ümmetin üzerine bir borç olduğu sözünü işittiğini söylemektedir.[179] İbn Haldun'un yaşadığı dönem göz önüne alındığında, bu zamana kadar el-Câmiu's-Sahîh üzerine birçok şerhin yazıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla İbn Haldun'un esas sitemi, Buhârî'nin bâb başlıklarındaki fıkhî nükteleri izah edecek tarzda sadra şifa bir şerhin yazılmadığıdır. Kâtib Çelebi, İbn Hacer ve Aynî'nin şerhleri ile bu borcun îfâ edildiğini belirtmektedir.[180]

el-Câmiu's-Sahîh'e olan ilgi asırlardır varlığını korumuş, el-Câmiu's-Sahîh üzerine yüzlerce şerh ve incelemeler yapılmıştır. Mubârekfûrî, *Sîretu'l-İmâmi'l-Buhâri* adlı eserinde el-Câmiu's-Sahîh üzerine yapılan şerh ve çalışmalardan yüz kırk altısını zikredip bunlar hakkında kısa bilgi verirken; Muhammed Usâm, *İthâfu'l-Kârî bi Ma'rifeti Cuhûdi ve A'mâli'l-'Ulemâi 'alâ Sahîhi'l-Buhârî* adlı eserde el-Câmiu's-Sahîh üzerine yapılan üç yüz yetmiş beş şerh ve çalışma hakkında bilgi vermektedir. Müelliflerden her birinin zikrettiği şerhlerden bazısı diğerinde zikredilmemektedir. Ayrıca her iki müellif de el-Câmiu's-Sahîh üzerine yapılan çalışmaların bunlarla sınırlı olmadığını, bu sayıyı tam olarak tespit etmenin mümkün olmadığını belirtmektedir.[181] Kemal Sandıkçı ise el-Câmiu's-Sahîh üzerine kaleme alınan beş yüz yirmi yedi çalışma tespit ettiğini, bunların iki yüz ellisinin şerhlerden oluştuğunu belirtmektedir.[182] Bu şerhlerden her biri el-Camiu's-Sahîh'i farklı açılardan

---

[177] Nevevi, **Mâ Temessu İleyh**, 39, 40; Nevevî, **Tehzib**, I, 73; **Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî I-XVIII**, el-Matba'atu'l-Mısriyye, Kahire 1347/1929, I, 14.

[178] Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Süyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Tekrîbi'n-Nevâvî I-II**, Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârâbî, Mektebetu'l-Kevser, Beyrut 1415, Riyad, I, 96.

[179] İbn Haldûn, Veliyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed, **Mukaddime**, Thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Dâru'l-Belhî, Dimeşk 1425/2004, II, 182.

[180] Mustafa b. Abdillâh Kâtib Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Fünûn I-IV**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut ts., I, 641.

[181] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 364; 'Arâr el-Hüseynî, **a.g.e.**, 7.

[182] Kemal Sandıkçı, **Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, 162; "Tarih Boyunca Buhârî'nin Sahih'i Üzerine Yapılan Çalışmalar", **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî -Uluslararası Sempozyum-**, Kayseri 1996, 61.

değerlendirmeye çalışmıştır. Konumuzla doğrudan ilgili olduğunu düşündüğümüz, Buhârî'nin fıkhî görüşlerini ortaya koyduğu bâb başlıklarının izahına geniş şekilde yer veren ya da sadece bâb başlıklarını konu alan matbu kitaplardan önemli olanlarını zikretmeyi faydalı buluyoruz.

el-Câmiu's-Sahîh'in Bâb Başlıklarını da İçine Alan Bazı Şerhleri:

1. **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî:** Endülüslü fakîh ve muhaddis el-Mühelleb b. Ebû Sufrâ et-Temîmî'ye (ö. 435) aittir. Müellif, ayrıca el-Câmiu's-Sahîh üzerine, "el-Muhtasaru'n-Nasîh fî Tehzîbi'l-Kitâbi'l-Câmi'i's-Sahîh" isimli bir kitap daha yazmıştır.

2. **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî:** Endülüslü Mâlikî fakîhi ve muhaddis Ebu'l-Hasan Alî b. Halef b. Abdu'l-Melik b. Battâl'a (ö. 449) aittir.

3. **el-Kevâkibu'd-Derârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî:** Muhaddis ve fakih Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî el-Kirmânî'ye (ö. 786) aittir.

4. **et-Tevdîh li Şerhi Câmi'i's-Sâhîh:** Şâfiî fakîhi ve muhaddis Sirâcuddîn Ebû Hafs 'Umer b.Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mâ'rûfi bi İbni'l-Mulakkın'a (ö. 804) aittir.

5. **Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî:** Ünlü muhaddis ve Şâfiî fakîhlerinden Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852) aittir.

6. **Mesâbîhu'l-Câmi':** Mâlikî fakihlerden Kâdî Bedruddîn ed-Demâmînî'ye (ö. 867) aittir.

7. **Umdetu'l-Kârî fî Şerhi'l-Buhârî:** Ünlü muhaddis ve Hanefî fakihlerinden Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî'ye (ö. 855) aittir.

8. **İrşâdu's-Sârî ilâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî:** Hadis ve Kelâm âlimlerinden Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb el-Kastallânî'ye (ö. 923) aittir.

9. **Minhetu'l-Bârî (Tuhfetu'l-Bârî) bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî:** Şâfiî fakihlerinden Şeyhu'l-İslâm Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî (ö.926) aittir.

10. **Feyzu'l-Bârî 'alâ Şerhi'l-Buhârî:** Hanefî mezhebine mensup hadis, fıkıh ve kelâm âlimi Muhammed Enver el-Keşmîrî'ye (ö. 1352) aittir.

el-Câmiu's-Sahîh'in Sadece Bâb Başlıklarını Konu Edinen Bazı Şerhleri:

1. **el-Mütevârî 'alâ Terâcimi'l-Buhârî:** Mâlikî fakihlerinden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Mansûr b. el-Müneyyir'e (ö. 683) aittir. Eserde el-Camiu's-Sahîh'teki üç yüz yetmiş iki bâb başlığının izahı yapılmaktadır.

2. **Tercümânu't-Terâcim:** Ebû Abdillâh Muhammed b. 'Umer b. Muhammed b. 'Umer b. Reşîd el-Fihrî es-Sibtî'ye (ö. 721) aittir. Müellif, el-Câmiu's-Sahîh'in Kitâbu's-Savm bölümüne kadar olan bâb başlıklarını izah etmiştir.

3. **Munâsebâtu Terâcimi'l-Buhârî:** Fakîh ve muhaddis Bedruddîn İbn Cemâa'ya (ö. 733) aittir.

4. **Şerhu Terâcimi Ebvâbi'l-Buhârî:** Hindistanlı âlim Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî'ye (ö. 1176) aittir. Eserde üç yüz seksen tane bâb başlığı izah edilmeye çalışılmaktadır.

5. **el-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîhi'l-Buhârî:** Cemâat-i Teblîğ'in ileri gelenlerinden Hindistanlı âlim Muhammed Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Kândehlevî'ye (ö. 1402) aittir. el-Câmiu's-Sahîh'in bâb başlıkları üzerine yazılan en geniş şerhlerdendir. Müellif, bu şerhin bidâyetinde Buhârî'nin bâb başlıklarını oluştururken esas aldığı yetmiş usûl kaidesini zikretmektedir.

6. **Lübbu'l-Lübâb fi't-Terâcimi ve'l-Ebvâb:** Hindistanlı âlimlerden Ebû Muhammed b. Abdu'l-Hakk b. Abdu'l-Vâhid el-Hâşimî el-'Umerî' (ö. 1392) aittir.

2. Et-Târîhu'l-Kebîr:

İmâm Buhârî'inin on sekiz yaşında iken, mehtaplı gecelerde Mescid-i Nebevî'de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kabri yanında yazdığı ilk eserlerindendir. İmâm Buhârî'nin Sahâbeden kendi şeyhlerine kadar on üç bine yakın râvînin güvenirlik derecelerini tespit etmeye çalıştığı bu eser, alanında yazılan ilk eserlerdendir.[183]

İshâk b. Râhûye, bu kitabı vali Abdullâh b. Tâhir el-Horasânî'ye takdim ederken "Sana bir sihir göstereyim mi?" ifadesini kullanarak kitaba karşı hayranlığını ifade etmiştir. Yine Ebû Sehl Mahmûd eş-Şâfiî, Mısır'da otuzu aşkın âlimden, "Dünyada isteğimiz, Muhammed b. İsmâîl'in *et-Târîh*'ine bakabilmektir." sözünü işittiğini söylemektedir.[184]

Et-Târîh'in orijinal nüshalarından bazı bölümler Haydarâbâd'ta bulunmaktadır.[185] Kitap Haydarâbâd'ta Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî'nin tahkîkiyle dört cilt şeklinde Dâru'l-Maârifi'l-'Usmâniyye tarafından basılmıştır (1361-1364).

3. Et-Târîhu'l-Evsat:

Kitabı, İmâm Buhârî'den Abdullâh b. Abdusselâm el-Haffâd ve Zencûye b. Muhammed el-Lebâd (ö.318) nakletmiştir.[186] Eksik bir nüshası Hindistan'da mevcuttur.[187]

[183] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 280.
[184] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3332.
[185] M. Mustafa A'zâmî, "Buhârî", **DİA**, VI, 371.
[186] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 285.
[187] A'zâmî, "Buhârî", **DİA**, VI, 371

4. **Et- Târîhu's-Sağîr:**

Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Eşkar tarafından, İmâm Buhârî'den nakledilmiştir.[188] Eser Sahâbe, Tabiîn ve Etbâ-i Tabiîn'in önde gelenlerinin vefât tarihleri, nesepleri ve künyelerini anlatmaktadır. Hadis ve hadis ricâli arasındaki ilişkiyi hadis metodolojisi içerisinde değerlendirmektedir.

Günümüzde matbu nüshası, Ebû Muhammed Zencûye b. Muhammed en-Nîsâbûrî'nin İmâm Buhârî'den rivâyet ettiği nüshasıdır.[189] Eser Muhammed el-Ca'feri tarafından Allahâbâd (1324) ve Ahmedâbâd'ta (1325), Mahmûd İbrahîm Zâyed tarafından da Kahire'de (1396-1397/1976-1977) iki cilt halinde basılmıştır. Daha sonra Yusuf el-Mar'aşlî tarfından içindeki hadislerin fihristesi yapılarak Beyrut'ta yeniden basılmıştır (1986).[190]

5. Et-Tevârîh ve'l-Ensâb

Bazı önemli şahsiyetler hakkında bilgi içeren bu kitabın bir nüshası Topkapı müzesinde mevcuttur (No: III. Ahmed, nr. 2969, vr.382^{a} -399^{b}.).

6. Halku Ef'âli'l-İbâd

Eseri Yûsuf b. Reyhân b. Abdussamed ve Firebrî, İmâm Buhârî'den rivâyet etmiştir. Eser, Kur'ân'ın mahlûk olduğunu iddia eden Cehmiyye ve Mutezile'ye reddiye niteliğindendir. Buhârî, bu eseri ömrünün sonlarına doğru 252 yılından sonra yazmıştır.[191] Bu konudaki görüşlerini âyet ve hadislerle destekleyen İmâm Buhârî, ayrıca Sahâbe ve Tabiîn'in bu hususdaki görüşlerini de yer vermiştir. Eser Şemsu'l-Hakk el-'Azîmâbâdî tarafından Delhî'de basılmıştır (1306). Günümüzde birçok baskısı mevcuttur.[192]

---

[188] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 288.
[189] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 289.
[190] A'zâmî, 'Buhârî', **DİA**, VI, 371.
[191] Buhârî, **Halku Ef'âli'l-'İbâd ve'r-Reddu 'ala'l-Cehmiyyeti ve Ashâbi't-Ta'tîl**, I, 84.
[192] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 291.

7. Kitâbu'd-Du'afâi's-Sağîr

Zayıf râvîlerin isimlerinin alfabetik sıraya göre verildiği bu kitapta, râvîlerin zayıf sayılma nedenleri anlatılmakta ve Buhârî'nin şeyhlerinin isimleri de verilmektedir.[193]

Eser, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd ed-Dûlâbî (ö. 310), Ebû Ca'fer Müsabbih b. Sa'îd, Âdem b. Mûsâ el-Huvârî ve başkaları tarafından İmâm Buhârî'den rivâyet edilmiştir.[194] Eser, Agra'da (1323), Allâhâbâd'ta (1325), Bûrân ed-Danavî'nin tahkikiyle Beyrut'ta (1404/1984), Adulazîz İzzeddîn es-Seyrevân tarafından *el-Mecmû fi'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn* adıyla Nesâi ile Dârekutnî'nin *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn* adlı eserleriyle birlikte Beyrut'ta (1405/1985), ayrıca Mahmûd İbrâhîm Zâyed'in tahkikiyle Nesâî'nin *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn* ile birlikte yine Beyrut'ta yayımlanmıştır.[195]

8. Kitâbu'l-Kunâ

Eser, Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrâhîm b. Şuayb kanalıyla İmâm Buhârî'den rivâyet edilmiştir. Râvîlerin birbirleriyle karıştırılmalarını önlemeyi amaçlayan bu eser, künyeleri ile birlikte meşhur bin kadar râvî hakkında kısa bilgi vermektedir. Eser, Haydarâbâd'ta Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî'nin tahkikiyle basılmıştır (1360).[196]

9. Et-Târîh Fi Ma'rifeti Ruvâti'l-Hadîs ve Nakaleti'l-Âsâr ve Temyîzi Sikâtihim Min Du'afâihim ve Târîhi Vefâtihim

Buhârî'nin diğer eserlerine nazaran oldukça küçük hacimli olan bu kitabın bir nüshası Topkapı kütüphanesinde mevcuttur (Medine, nr. 524, 18 varak).

---

[193] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 291.
[194] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 292.
[195] A'zâmî, "Buhârî", **DİA**, VI, 371.
[196] A'zâmî, "Buhârî", **DİA**, VI, 371.

10. El-Edebu'l-Müfred

Eseri, Ahmed b. Muhammed b. el-Celîl el-Bezzâr, Buhârî'den rivâyet etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) güzel ahlakını konu edinen ve 644 bâb içinde 1322 hadisi içeren bu eser, Hindistan'da (1304), Agra'da (1306), İstanbul'da (1306,1309), Kâhire'de (1346,1349) ve Muhammed Fuâd Abdulbâkî'nin tahkikiyle yine Kâhire'de (1375/1955) yayımlanmıştır.[197]

11. Ref'ul Yedeyn Fi's-Salât

Namaz intikallerinde el kaldırmanın sünnet olduğunun ispatlanmaya çalışıldığı bu eser, el-Câmiu's-Sahîh'te de bir bölüm olarak yer almaktadır. Ayrıca Urduca tercümesi ile birlikte Kalküta'da (1256), *Tenvîru'l-'Ayneyn bi Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salât* adıyla Delhi'de (1299), *Hayru'l-Kelâm fi'l-Kirâati Halfe'l-İmâm* ile birlikte Kâhire'de (1320) ve Ahmed Şerîf tarafından *Kurratu'l-'Ayneyn bi Ref'i'l-Yedeyn fi's Salât* adıyla Kuveyt'te (1983) basılmıştır.[198]

12. Kitâbu'l-Kirâeti Halfe'l-İmâm

Öğrencilerinden Mahmûd b. İshâk el-Huzâî, eseri İmâm Buhârî'den rivâyet etmiştir. Hanefi fukahâsına bir reddiye niteliğinde olan bu eserde Buhârî, imâmın arkasında saf tutan cemâatin de Fâtiha okumaları gerektiğini ispatlamaya çalışmakta, bu hususta farklı görüşe sahip Hanefî fukahâsı ile ilmi münazaraya girmektedir. Eser, *Hayru'l-Kelâm fi'l-Kirâati Halfe'l-İmam* adıyla ve Urduca tercümesiyle birlikte Delhi'de (1256), Kâhire'de (1320) ve Beyrut'ta (1985) yayımlanmıştır.

13. El-Akîde (et-Tevhîd)

Eser, Zâhiriyye kütüphanesinde mevcuttur (No: 200. 4. 465).

---

[197] A'zâmî, "Buhârî", **DİA**, VI, 371.
[198] A'zâmî, "Buhârî", **DİA**, VI, 371.

b. Günümüze Ulaşmamış Eserleri

İmâm Buhârî'nin ayrıca günümüze ulaştığına dair bir bilgi bulunmayan birçok eseri daha bulunmaktadır. Bu eserlerin bazıları kendi sahasında yazılan ilk eserler olduğu muhtemeldir. Eserler şunlardır:

Kitâbu'r-Redd 'ala'l-Cehmiyye, Kitâbu'l-Hibe[199], Kitâbu's-Sünen fi'l-Fikh, el-Meşîhe, el-Kune'l-Mucerrede, ed-Du'afâi'l-Kebîr, Kitâbu'l-İ'tisâm[200], el-Câmiu's-Sağîr, Kitâbu'r-Rikâk, Birru'l-Vâlideyn, Kitâbu'l-Eşribe, Kadâya's-Sahabe Ve't-Tâbiîn, Kitâbu'l-Fevâid, el-Müsnedu'l- Kebîr (et-Tefsîru'l-Kebîr)[201], el-Câmiu'l-Kebîr, İbnu'l-Vahdân[202], Kitâbu'l-Mebsût, Kitâbu'l-İlel, Esâmu's-Sahâbe.

c. el-Câmiu's-Sahîh'teki Bâb Başlıklarının Fıkhî Değeri Ve "Kâle Ba'du'n-Nâs" İfadesi İle İlgili Tartışmalar

1. el-Câmiu's-Sahîh'teki Bâb Başlıkların Fıkhî Değeri

İmâm Buhârî, fıkhî ictihâd ve tercîhlerini fıkhî konulara göre tasnife tabi tuttuğu el-Câmiu's-Sahîh adlı eserinde oluşturduğu bâb başlıklarında ortaya koymuştur. Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i, bu yönüyle mütekaddim hadis kitaplarından farklı bir hüviyete sahiptir. Buhârî, hadislerin senetlerini ve metinlerini bilmede büyük bir muhaddis, konu başlıklarını tertip ve tanziminde de bir müctehid olduğunu göstermiştir.[203] İslâm âlimleri, el-Camiu's-Sahîh'in aynı zamanda bir fıkıh

---

[199] Muhammed b. Ebî Hâtem, bu eseri Veki' ve İbn Mübârek'in hibe konusundaki kitaplarıyla mukayese ederek Vekî'ye ait eserde iki ya da üç müsned hadis, İbnu'l-Mübârek'in kitabında beş civarında hadis bulunduğunu, Buhârî'nin eserinde ise 500 civarında hadis bulunduğunu söyleyerek eserin önemi ve İmâm Buhârî'nin bu konudaki üstünlüğünü dile getirmektedir. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3329.

[200] Muhammed b. Ebî Hâtem'in rivâyetine göre İmâm Buhârî bu eseri bir gecede yazmıştır. Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, III, 3329. el-Câmiu's-Sahîh'te Kitabu'l-İ'tisam başlığı altında bir bölüm bulunmaktadır. Ancak el-Câmiu's-Sahîh'te kullandığı إِنَّ اللَّهَ يُغْنِيكُمْ أَوْ نَعَشَكُمْ بِالْإِسْلَامِ وَبِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَبُو عَبْد اللَّهِ وَقَعَ هَاهُنَا يُغْنِيكُمْ وَإِنَّمَا هُوَ نَعَشَكُمْ يُنْظَرُ فِي أَصْلِ كِتَابِ الِاعْتِصَامِ ifadesinden, Buhârî'ye ait bu isimle müstakil bir eserinin daha olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm, 1/7271, (IX/91), İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 246.

[201] Eserin tam nüshasının, İbn Teymiyye'nin hattıyla İkinci Dünya Savaşı'na kadar Almanya'da ilimler akademisi yazma eserler kütüphanesinde bulunmakta olduğu söylenmektedir. (Bkz. Mübârekfûrî, **a.g.e.**, I, 295).

[202] İsminden de anlaşıldığı üzere Buhârî'nin kendilerinden sadece bir hadis rivâyet ettiği sahabeler hakkında bilgi verir. Mubârekfûrî, **a.g.e.**, I, 298.

[203] Toksarı, **a.g.e.**, 109-125.

hazinesi olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir.[204] Bu nedenle "Buhârî'nin fıkhı bâb başlıklarındadır." sözü şöhret bulmuştur.

Bâb başlıkları incelendiğinde, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i yazma gayesinin sahîh hadisleri toplamakla sınırlı olmadığı, bu gayesinin yanında, zikrettiği âyet ve hadislerden fıkıh istinbâtında bulunmanın da olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî'nin, bazen bir tek hadisi, ilgili olduğu her bir konu altında zikretmesi, bazen de bir hadisin sadece konuyla ilgili bölümüne yer vermesi bu amaca matuftur. İmâm Nevevî, el-Camiu's-Sahîh'in yazılma nedeninin sadece sahîh hadisleri yazmaktan ibaret olmadığını, aynı zamanda bunlardan istinbâtlarda bulunmak, bâb başlıklarından amaçladığı usûl ve furû konusundaki görüşlerine deliller getirmek olduğunu belirtmektedir. Nevevî, Buhârî'nin mükerrer hadislere bolca yer vermesini, birçok hadisin senedini zikretmemesini ve bazı hadislerin ise sadece metnine yer vermesini bu nedene bağlamaktadır. Yine birçok yerde hadislerle birlikte âyetlerin de zikredilmesi, bazı yerlerde sadece âyetlerle yetinilmesi, bazı yerlerde ise sadece bâb başlıklarının zikredilmesinin bu amaca yönelik olduğunu belirtmektedir. Nevevî, bu tespiti yaptıktan sonra, farklı fıkıh bâblarında aynı hadisin delil olarak kullanılmasının fakîhlerin üslubu olduğunu belirtmektedir.[205] Nevevî ile aynı kanaati paylaşan İbn Hacer de Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i tasnif amacının sadece hadisleri toplamakla sınırlı olmadığını, aynı zamanda hadislerden istinbâtlarda bulunmak ve oluşturduğu bâb başlıkları için deliller getirmek amacına yönelik olduğunu belirtmektedir.[206] Fuat Sezgin de İmâm Nevevî'nin açıklamalarına istinâden şu değerlendirmelerde bulunmaktadır: "Esasen Sahîh'in hemen hemen her faslının tetkiki, onun sırf hadis kitabı olarak kalmak gayesini hiçbir zaman gütmediğini göstermektedir."[207]

Kur'ân ve sünnetten hüküm çıkarmada tam bir kudrete sahip olan İmâm Buhârî, müctehid imâmlardan sonra gelmiş olmanın da avantajını kullanarak bir fıkıh kitabı olarak da kabul gören el-Câmiu's-Sahîh adlı eserini vücuda getirmiştir. Buhârî,

[204] Ebû Fâris, **a.g.e.**, I, 71; Sâlim Öğüt, "Buhârî", **DİA**, TDV, Ankara 1992, VI, 375.
[205] Nevevî, **Mâ Temessu İleyh**, 51, 51.
[206] Bkz. İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 10.
[207] Sezgin, **a.g.e.**, 137.

fıkhî görüşlerini ortaya koyarken doğrudan kitâb ve sünneti referans almıştır. Buhârî, fakîhler arasında tartışılan pek çok meseleyi bâb başlıklarında konu edinerek meseleye müdahil olmuş, meseleyi akademik bir zeminde tartışmaya açarak farklı görüştekilere dolaylı yahut doğrudan eleştirilerde bulunmuştur. Bu fıkhî tartışmalar, el-Câmiu's-Sahîh'i konu edinen muazzam şerhlerin hacmine de yansımıştır. Buhârî'nin bâb başlıklarını da kapsayıcı nitelikteki hacimli şerhlerin yanında sadece bâb başlıklarını konu edinen pek çok müstakil eser de yazılmıştır. Buhârî'nin, bâb başlıklarında nass eksenli ortaya koyduğu pek çok ictihâd ve tercihleri, günümüz fıkıh problemlerinde istifade edilebilecek potansiyeli ihtiva ettiği kanaatindeyiz.

2. "Kâle Ba'du'n-Nâs" İfadesi İle İlgili Tartışmalar

İmâm Buhârî, fıkhî görüşlerini ortaya koyduğu bâb başlıklarında bazen kapalı ifadelerle muhâlif görüşlere işaret etmekte, bazen de muhâlif görüşleri açıkça kaydedip bu görüş sahipleri ile tartışmaya girmektedir. Buhârî'nin muhâlif görüşlere işaret ederek itirazda bulunduğu meselelerin sadece re'y ehliyle sınırlı olmadığı, tüm şârihler tarafından kabul edilmiştir. Ancak بعض الناس (Bazı İnsanlar) ifadesini kullanarak muhâlif görüşlere itirazda bulunduğu meselelerin genel anlamda Hanefî fukahâsı, özelde de İmâm Ebû Hanîfe'ye yönelik olduğu hususunda genel bir kanaat vardır. Buhârî'nin bu ifadelerinin, Ebû Hanîfe'ye yönelik olduğu algısı ve bu ifadenin mahiyetindeki belirsizlik, mesele hakkında canlı tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki bu konuda cereyan eden kimlik tartışmaları fikir tartışmalarının önüne geçmiştir.

İmâm Buhârî'nin bu ifadeyi kullanmasındaki esas maksadının ne olduğu hususunda iki kanaat vardır. Birinci kanaate göre İmâm Buhârî, İmâm Ebû Hanîfe ve Hanefî fukahâsını karalama ve küçük düşürme amacını taşımaktadır. İkinci kanaate göre ise İmâm Buhârî, esasında İmâm Ebû Hanîfe'ye saygıyı ifade etmektedir. Birinci kanaate sahip olan Hanefî mezhebine mensup bazı Hint âlimleri, bunu imâmlarının lâyık olduğu makama yakışmayan bir ifade olarak değerlendirerek Buhârî'nin görüşlerine reddiye niteliğinde müstakil eseler ortaya koymuşlardır. Hanefî âlimlerinden Ahmed Alî Sehârenfûrî (ö. 1297), *Ba'du'n-Nâs fî Def'i'l-Vesvâs* ismiyle İmâm Buhârî'nin eleştirilerine cevap mahiyetinde bir eser kaleme almıştır.

Buna karşı yine Hintli âlimlerden Ebû't-Tayyib Şemsu'l-Hakk el-Azîmâbâdî, Sehârenfûrî'ye reddiye niteliğinde *Ref'u'l-İltibâs 'an Ba'di'n-Nâs* ismiyle bir eser yazmıştır. Azîmâbâdî, Sehârenfûrî'nin Buhârî'ye karşı üslûbunu ağır görmüş olacak ki kitabının mukaddimesinde kendisini sert bir şekilde eleştirmiştir.[208] Azîmâbâdî, on sekiz başlık altında yer verdiği 'ba'du'n-nâs' ile ilgili meseleleri öncelikle Sehârenfûrî'nin القول المردود (reddedilen söz) başlığı ile yer verdiği meselelerdeki görüşlerini olduğu şekliyle aktarmakta, akabinde اقول بفضل الله المعبود (Allah'ın izniyle deriz ki…) ifadesini başlık olarak kullanarak Sehârenfûrî'ye karşı İmâm Buhârî'yi savunmaktadır. Bunların dışında hadis ve fıkıh âlimlerinden Şeyh Abulğanî el-Ğuneymî (ö. 1298) *Keşfu'l-İltibâs 'ammâ Avradahu'l-İmâmu'l-Buhârî 'alâ Ba'di'n-Nâs* isimli bir çalışma kaleme almıştır. Guneymî, konuyla ilgili Hanefî fukahâsının görüşlerini açıklamak, böylece bu konudaki şüpheleri ortadan kaldırmak için eseri kaleme aldığını belirtmektedir.[209] Elde ettiğimiz bu çalışmaların dışında, bu konuda bazı müstakil eserler daha yazılmış ayrıca bu mesele pek çok eserde de işlenmiştir. Örneğin, *El-İtticâhâtu'l-Fıkhiyye 'İnde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-'Asri's-Sâlisi'l-Hicrî* adlı eserinde Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, konuyla ilgili bir bölüm ayırmıştır. Keza Abdülmecîd Hâşim el-Hüseynî de *el-İmâmu'l-Buhârî Muhaddisen ve Fakîhen* adlı eserinde meseleye geniş yer vermiştir. El-Hüseynî, ikinci kanaati taşımaktadır.[210] Bu konuya değinen Cemâluddîn Kâsımî de ikinci kanaati taşımaktadır.[211] Kanaatimizce Buhârî'nin bu ifadeleriyle Ebû Hanîfe'yi hedef aldığı tezinden hareket edecek olursak, bu ifadenin Ebû Hanîfe'ye saygıyı ifade ettiğini söylememiz zor olacaktır. Zira Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te İmâm Şâfiî ve İmâm Mâlik'in ismini zikretmesine rağmen İmâm Ebû Hanîfe'nin ismini zikretmekten imtina etmesi, ayrıca *Târîhu'l-Kebîr* ve *Târîhu's-Sağîr*'de İmâm Ebû Hanîfe hakkındaki ifadeleri[212], İmâm

---

[208] Ebû't-Tayyib Şemsu'l-Hakk el-Azîmâbâdî, **Ref'u'l-İltibâs 'an Ba'di'n-Nâs**, Dâru's-Sahve, Kahire 1395/1975, 17.

[209] el-Ğuneymî, **a.g.e.**, 59.

[210] el-Hüseynî, **a.g.e.**, 193.

[211] Kâsımî, **a.g.e.**, 52.

[212] İmâm Buhârî, Tarîhu's-Sağîr'de Ebû Hanîfe hakkında İsmâîl b. Ar'ara'dan şu aktarımda bulunmaktadır: "Ebû Hanîfe dedi ki, 'Cehm'in (Cehmiyye ekolünün lideri Cehm b. Safvân) karısı bize gelip eşlerimize edep verdi.'" Buhârî, Humeydî'den aktarımda bulunarak İmâm Ebû Hanîfe'nin sünneti bilmediğini belirtmektedir. Buhârî, Târihu'l-Kebîrde de Ebû Hanîfe'yi Murcie olarak tanıtmaktadır. Bkz. Ebû Abdillâh İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, **et-Târîhu's-Sağîr I-II**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1406/1986, II, 41; **et-Târîhu'l-Kebîr** I-XII, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1986, VIII, 80.

Buhârî'nin İmâm Ebû Hanîfe hakkında pozitif bir algıya sahip olmadığını ortaya koymaktadır.

İmâm Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' ifadesiyle İmâm Ebû Hanîfe'yi hedef aldığı tezine karşı çıkanlar da olmuştur. Örneğin İbnu't-Tîn, rikâz meselesinde Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' ifadesiyle Ebû Hanîfe'yi kastettiğini belirtirken Bedruddîn Aynî, özellikle Ebû Hanîfe'nin kastedildiği görüşüne itiraz edip bu konuda Sevrî ve Evzâî'nin de Ebû Hanîfe ile aynı görüşte olduğunu belirtmektedir. Aynî, Buhârî'nin *et-Tarîhu'l-Kebîr* ve *et-Tarîhu's-Sağîr* adlı eserlerinde İmâm Ebû Hanîfe hakkında zikrettiği rivâyetlerin İbnu't-Tîn'i böyle bir algıya sevk ettiğini belirtmektedir.[213] el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinden Keşmîrî de 'ba'du'n-nâs' ifadesinden İmâm Ebû Hanîfe'nin kastedildiği fikrine karşı çıkmaktadır. Keşmîrî, Buhârî'nin bazı yerlerde İsâ b. Ebân'ı bazı yerlerde Şâfiî, bazı yerlerde de Muhammed b. Hasan'ı kastettiğini belirtmektedir. Keşmîrî, 'ba'du'n-nâs' ifadesinin kullanıldığı her yerde Buhârî'nin itiraz amacı taşımadığını, bazı yerlerde 'ba'du'n-nâs' ile aynı görüşü tercih ettiğini, bazı yerlerde de kararsız kaldığını belirtmektedir.[214] Abdülmecîd Mahmûd'a göre Buhârî'nin Ebû Hanîfe veya ashâbından birini kastetmiş olması uzak bir ihtimaldir. Ona göre İmâm Buhârî, tartışmaya girdiği muâsırı Mâverâünnehir'deki Hanefî mezhebine mensup birini kastetmektedir.[215] Ancak Abdülmecîd Mahmûd, bunun kim olduğu hususunda bir bilgi vermemektedir. Kanaatimizce de Buhârî'nin bu ifadeden muâsırı bazı Hanefîleri kastettiği fikri muhtemeldir. Zira gerek Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' tabirini kullandığı ifadelere bakıldığında, gerekse 'Kitâbu Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salât' ve 'Hayru'l-Kelâm el-Kirâatu Halfe'l-İmâm' adlı eserleri incelendiğinde, bu ifadelerin Buhârî'nin dâhil olduğu tartışmaların bir yansıması olduğu görülmektedir. Öyle gözüküyor ki, hadis kültürünün tekâmül evresini tamamladığı Buhârî döneminde yaşayan bu kişilerin, mezhep imâmlarının ictihâdlarını sünnete tercih etme algısı Buhârî'nin tepkisine yol açmıştır. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki Buhârî'nin itirazda bulunduğu kişinin, Mâverâünnehir'de Hanefî mezhebine bağlı birisi olduğu fikrini ihtiyatla karşılıyoruz. Zira İmâm Buhârî'nin Maverâünnehir'e

[213] Aynî, **Umde**, IX, 143.
[214] Keşmîrî, **a.g.e.**, III, 161.
[215] Abdülmecîd Mahmûd Abdülmecîd, **el-İtticâhâtu'l-Fıkhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî**, Mektebetu'l-Hâncî, Kâhire 1399/1979, 581.

dönmeden önce el-Câmiu's-Sahîh'i tamamladığı anlaşılmaktadır. Tabakât kitaplarında Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i tamamladıktan sonra Ahmed b. Hanbel'e tashîh ettirdiği zikredilmektedir. Buhârî, Mâverâünnehir'e dönmeye niyetlendiğinde uzun bir süre beraber kaldığı Ahmed b. Hanbel ile istişare etmiş, Ahmed b. Hanbel buna engel olmaya çalıştıysa da Buhârî'yi bu kararından caydıramamıştır. Buhârî ise Buhara'da yaşadığı sıkıntılardan sonra Ahmed b. Hanbel'i daha iyi anladığını belirtmiştir.[216] Keza Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i vefâtından en az on üç sene önce bitirdiği tahmin edilmektedir.[217] Hâlbuki Buhârî'nin Bağdat'tan ayrılıp Buhara'ya dönüşü ömrünün sonlarına denk gelmektedir.

İmâm Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' ifadesini kullandığı tüm meselelerin Hanefî imâmlarına ait olduğu düşüncesinden hareket ederek bu ifadeden Ebû Hanîfe ve ashâbının hedef alındığı telakkisini kabul etsek bile, bu ifadenin rencide etme amacını taşımadığı inancındayız. İmâm Şâfiî'nin de 'el-Ümm' adlı eserinde muhâlif görüş sahipleri ve bilhassa Ebû Hanîfe için zaman zaman kullandığı bu ifade tarzı, o devrin ilmi bir geleneği olarak değerlendirilebilir.[218] Ayrıca bu tür ifadelerde niyet okumak yerine meselelerin müzakere edilip tartışılmasının ilme ve ilim ehline daha faydalı olacağı kanaatindeyiz.

İmâm Buhârî'nin "ba'du'n-nâs" ifadesini kullanarak muhâlif görüştekilere eleştiride bulunduğu konular rikâz, hibe ve âriyet, had cezası uygulanan kişinin şâhitliği, ölüm döşeğindeki hastanın vârisine borç ikrârı, dilsizin mulâ'anesi, nebîz kavramı, mükrehin tasarrufu, hiyel konuları, hâkim ve yöneticiler arasındaki yazışmalar ve mahkemelerde tercümân sayısı konuları ile ilgilidir. Bu konular, İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

---

[216] Ferrâ, **Tabakâtu'l-Henâbile**, I, 257.
[217] 'Arâr el-Hüseynî, **a.g.e.**, 27.
[218] Ali Barakoğlu, "Buhârî'nin Hukukçuluğu", **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî –Uluslararası Sempozyum-**, Kayseri 1996, 208.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMÂM BUHÂRÎ'NİN İSLÂM HUKUKU METODOLOJİSİ

İmâm Şâfiî'nin *er-Risâle* adlı eseri, ilk müdevven fıkıh usûlü kitabı olarak kabul edilmekle beraber, bu ilmin sistematize edilip kavramların tam olarak yerleşmesi sonraki dönemlere dayanmaktadır. Ancak fıkıh alanında eser ortaya koyan her bir müellif, zorunlu olarak bir usûl takip etmiştir. İmâm Buhârî de bu dönem öncesi yaşamasına rağmen fıkhî ictihatlarına da yer verdiği el-Câmiu's-Sahîh adlı eserinde bir fıkıh metodolojisini takip etmiştir. İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te usta bir dille kaleme aldığı bâb başlıklarında usûl terimlerinin çoğunu, yerleşik usûl anlamının aynısı yahut benzeri ifadelerle kullanmaktadır. Buhârî'inin fıkhî ictihâdlarını ortaya koyarken takip ettiği usûlü, bazen bu hususta oluşturulan bölümler ve bu bölümlerde zikrettiği bâb başlıklarındaki açık ifadelerinden öğrenebilmekte, bazen de müteferrik bölümlerde ictihâdlarını ortaya koyduğu bâb başlıklarından anlayabilmekteyiz. Örneğin, el-Câmiu's-Sahîh'te müstakil olarak oluşturulan *Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne* ve *Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd* bölümleri birer usûl konularını oluşturmaktadır.

I. İMÂM BUHÂRÎ'YE GÖRE İSLAM HUKUKU'NUN KAYNAKLARI

Bu bölümde, Buhârî'nin müracaat ettiği küllî/icmâlî kaynakları hiyerarşik düzen içerisinde incelemeye çalışacağız. İmâm Buhârî'nin müracaat ettiği kaynaklar arasında Kitâb, Sünnet, İcmâ, Kıyâs, Sahâbe Kavli, Örf, Şer'u Men Kablenâ,

İstishâb, Sedd-i Zerâî ve Maslahat olduğunu, teorikte karşıt bir tutum içerisinde olsa da pratikte İstihsânı da kullandığını tespit ettik.

A. Kitâb

Kitâb/Kur'ân, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Arapça olarak indirilmiş ve günümüze tevâtür yoluyla ulaşmış Allah kelâmıdır. Mütevâtir olması hasebiyle kaynağa aidiyyeti kat'î dir. Ancak hükme delâleti bazen kat'î, bazen de zannî olabilmektedir. Kur'ân, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünneti ile birlikte şer'î hükümlerin aslî kaynağını oluşturur. İslâm âlimleri, Kitâb'ın teşrî kaynakları arasında ilk sırada olduğu, Kur'ân'da herhangi bir hüküm bulunduğu sürece başka bir delile yönelmenin câiz olmadığı hususunda ittifâk etmişlerdir. İmâm Buhârî de deliller hiyerarşisinde Kur'ân'ı ilk sıraya koymaktadır. Buhârî'nin "Kur'ân'ın diğer tüm kelâmlardan üstün olduğu bâbı"[219] ifadesi, fıkıh istinbâtında hiyerarşi dâhil Kur'ân'ın her yönüyle öncelenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Üçüncü asır muhaddisleri arasında, eserlerinde Kur'ân'a ciddi anlamda ehemmiyet gösteren İmâm Buhârî olmuştur. Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik bâb başlıklarında, bu başlıkların her birine uygun âyetleri zikrederek Kur'ân ve hadis arasındaki güçlü bağı ortaya koymakta, hüküm isbâtında Kur'ân ve sünnetin birbirlerini desteklediklerini, aralarında bir muhâlefetin olamayacağını ispat etmektedir. Buhârî, Kur'ân âyetleri önüne serilmiş gibi bu âyetleri konularına göre taksim etmekte, daha sonra sünnete bakıp âyetle bağlantılı olanları zikrederek âyeti açıklamaya çalışmaktadır.[220]

Öncelikli amacı, eserin isminden de anlaşılacağı üzere sahîh hadisleri cem'etmek olan fakat bununla birlikte fıkhî görüş ve istinbâtlarını ortaya koymayı ihmal etmeyen İmâm Buhârî, *Kitâbu'l-İ'tisâmi bi'l-Kitâbi ve's-Sünne* bölümünde kitâbın teşrî kaynakları arasındaki ilk sırada olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik yerlerinde fıkhî görüşlerini ortaya koyarken, öncelikli olarak âyetlerle istidlâlde bulunmaktadır. Buhârî, oluşturduğu bâb başlıklarının

[219] بَاب فَضْلِ الْقُرْآنِ عَلَى سَائِرِ الْكَلَامِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Fadâili'l-Kur'ân 17, (VI/190)
[220] Abdülmecîd, **a.g.e.**, 195.

altında bazen sadece âyetlerle istidlâlde bulunmakta, bazen de hadis metinleriyle beraber âyetleri de zikretmekte, bazen de âyetin bizzat kendisini bâb başlığı olarak kullanmakta, bu başlığın altında hadislere, Sahâbe ve Tâbbiîn görüşlerine de yer vererek âyeti izaha çalışmaktadır. Buhârî'nin bu yöntemi, önceki hadis külliyatında karşılaşmadığımız bir durum olup Buhârî'nin temel amaçları arasında fıkhını ortaya koymak olduğunu açıkça göstermektedir.

Mubârekfûrî, İmâm Buhârî'nin Kur'ân'a yaklaşım tarzını şöyle ifade etmektedir: "Buhârî, meseleleri istinbât ederken gayet güzel bir yöntem izlemiştir. Öncelikle Kur'ân âyetleri ile istidlâlde bulunmakta, her şeyden önce âyet ve hadis arasında tatbîk ve tevfîki gözetmekte, bunun içerisinde âyeti hadis ile veya hadisi âyet ile açıklamaktadır. Buhârî, istidlâlde latîf ve dakîk bir üsluba sahiptir. Öyle ki ârif olmayan birçok kişi hayrete düşmekte, bu hususu Buhâri'ye karşı itiraz ve saldırılarının hedefi haline getirmektedir."[221] Mubârekfûrî, bu ifadesinden sonra Buhârî'inin bu yöntemi izlemekteki gayesini şöyle ifade etmektedir: "Buhârî'nin en önemli amaçlarından biri de fıkhî meseleler ve istinbâtı olunca, birçok yerde sadece hadise işaret etmekle yetinmekte, bazen de sadece Kur'ân âyetini zikretmektedir. Tüm bu üsluplar, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'teki en önemli hedefleri ve esas amaçları arasında fıkhî meseleleri istinbât etmek olduğunu ortaya koymaktadır."[222]

İmâm Buhârî, İslâm Hukukunun Kur'ân ve sünnet eksenli olduğunu, diğer tüm referansların bunlardan mülhem olduğu görüşüne sahiptir. Muhammed b. Ebî Hâtem, Buhârî'den şu rivâyeti yapmaktadır: "Kendisine ihtiyaç duyulup da Kur'ân ve sünnette bulunmayan bir şey bilmiyorum." Bunun bilinmesinin mümkün olup olmayacağı sorulunca, Buhârî "evet" cevabını verir.[223] Buhârî, bu ifadesinde deliller hiyerarşisi içerisinde Kur'ân'ın merkezde olduğunu, sünnetin de Kur'ân ile beraber mülahaza edilmesi gerektiğini, diğer referansların ise bağımsız birer delil olmayıp Kur'ân ve sünnete bağlı olduklarını ortaya koymaktadır.

İmâm Buhârî'nin, yukarıdaki ifadesiyle Kitâb ve sünnet dışında başka bir

[221] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, II, 666.
[222] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, II, 667.
[223] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,** III, 3329.

kaynağı kabul etmediği anlaşılmamalıdır. Zira el-Câmiu's-Sahîh'i inceleyen biri, Buhârî'nin böyle bir anlayış içerisinde olmadığını görecektir. Nitekim el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik yerlerinde diğer kaynakların da hücciyetine kâil olduğu açıkça görülmektedir. Ancak o, Kitâb ve sünnette vâzıh bir hüküm bulundukça diğer kaynaklara yönelmeye karşı çıkmaktadır. Buhârî, bu anlayışını şu ifadesinde de açıkça ortaya koymaktadır:

> "Peygamberden (s.a.s.) sonra (Sahâbe, Tâbiîn ve onların ardından) gelen bütün imâmlar da mübâh işlerde en kolayını almak için ilim ehlinden emîn kimselerle istişâre ederlerdi. Kitâb yahut sünnette hüküm bulunursa, artık onlar Peygamber'e (s.a.s.) uyarak başka şeye yönelmezlerdi."[224]

İmâm Buhârî'nin kendisi de aynı yöntemi takip ederek hüküm istinbâtında bulunmuştur. Buhârî, çok defa bâb başlığı içerisinde âyetlere dayanarak hükümler ortaya koymakta, ayrıca âyetlerin nüzûl sebeplerini ve neshedilen âyetler hakkında bilgi vererek bu alandaki otoritesini ortaya koymaktadır.

1. Âyetlerden Hüküm İstinbât Etmesi

Diğer tüm usûlcüler gibi prensipte Kur'ân'ın merkezde olduğu görüşüne sahip olan İmâm Buhârî, pratikte de bunu gözetmekte, hükümleri Kur'ân âyetlerine dayandırma konusunda büyük bir çaba sarfetmektedir. İmâm Buhârî'inin kitâb ile istidlâlde bulunduğu fıkhî görüşlerine birkaç örnek verelim:

Örnek 1: İslâm âlimleri, Mescid-i Harâm toprakları dışında kalan Mekke arazilerinin satışının cevâzı hususunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre bu arazilerin satışı ve kiralanması câiz değildir. Ancak bu araziler üzerinde inşa edilmiş binaların satışı câizdir. Ebû Hanîfe'den satış ve kiralamanın cevâzı hususunda bir rivâyet de yapılmıştır.[225] İmâm Mâlik, satış ve

---

[224] وَكَانَتْ الْأَئِمَّةُ بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَشِيرُونَ الْأُمَنَاءَ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ فِي الْأُمُورِ الْمُبَاحَةِ لِيَأْخُذُوا بِأَسْهَلِهَا فَإِذَا وَضَحَ الْكِتَابُ أَوْ السُّنَّةُ لَمْ يَتَعَدَّوْهُ إِلَى غَيْرِهِ اقْتِدَاءً بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne 28, (IX/112).

[225] Bkz. Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye I-VI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000, III, 122; Alâaddîn Ebûbekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi' I-X**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1406/1986, V, 146.

kiralamayı mekrûh görmüştür.[226] İmâm Şâfiî ve Hanefi fukahâsından Ebû Yûsuf'un da aralarında bulunduğu diğer İslâm hukukçuları, Mekke'nin diğer İslâm beldeleri ile aynı hükme sahip olduğunu ifade ederek satış ve kiralamaya cevâz vermişlerdir.[227] Bu konuda İmâm Şâfiî ve Ebû Yûsuf ile aynı görüşü paylaşan İmâm Buhârî, Mescid-i Harâm dışındaki gayrimenkullerin alım-satımının câiz olduğunu, Mescid-i Harâm'ın ise Müslümanların müşterek hakları olduğunu belirterek burada hak iddia edilemeyeceğini kabul etmiştir. Buhârî, bu görüşünü şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Mekke evlerinin mîrâs bırakılması, satılması, satın alınmasının (hükmü) ve tüm insanların sadece Mescid-i Harâm'a mirasçı olmada eşit oldukları bâbı."[228]

Buhârî, sadece Mescid-i Harâm topraklarında hiç kimsenin özel mülkiyet ve tasarruf hakkına sahip olamayacağı yönündeki görüşünü şu âyete dayandırmaktadır:

"İnkâr edenler ile Allah'ın yolundan ve içinde, yerli, misafir bütün insanları eşit kıldığımız Mescid-i Harâm'dan alıkoyanlar (azabı hak etmişlerdir.) Kim orada zulmederek haktan sapmak isterse, biz ona elem dolu bir azaptan tattıracağız"[229].

Örnek 2: İmâm Buhârî, sadakanın kabulü için kazanç ve ticaretin helâl olmasının şart olduğu görüşündedir. Buhârî, bu hususta "(Helâl) kazanç ve ticaretin sadakası bâbı." şeklinde bâb başlığı oluşturarak bu görüşünü başlık altında zikrettiği şu âyete dayandırmaktadır:[230]

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temiz olanlarından…. infâk ediniz….. Şüphesiz Allah, zengindir, övülmeye layıktır."[231]

---

[226] Ebu'l-Hüseyn Alî b. Halef b. Abdulmelik b. Battâl, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-X**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd ts., IV, 269; Keşmîrî, *a.g.e.*, III, 212.

[227] Ebû Zekeriyyâ Muhyuddîn b. Şeref en-Nevevî, **Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb I-XXIII**, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde 1980, IX, 297.

[228] بَابُ تَوْرِيثِ دُورِ مَكَّةَ وَبَيْعِهَا وَشِرَائِهَا وَأَنَّ النَّاسَ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ سَوَاءٌ خَاصَّةً Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hac 44, (II/147)

[229] Hacc 21/25.

[230] بَابُ صَدَقَةِ الْكَسْبِ وَالتِّجَارَةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Zekât 29, (II/115).

[231] Bakara 2/267.

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında âyetle istidlâlde bulunarak harâm kazanç ve ticaretten elde edilen malların sadaka olarak verilemeyeği, sadaka olarak verilmesinin helâl olma şartına bağlı olduğunu ifade etmektedir.[232]

Örnek 3: Beyyinenin *müddeîye* (davacı), yeminin ise *müddeâ aleyh*e (davalı) ait olduğu görüşü, İslâm Hukukunda bir kaide halini almıştır. İmâm Buhârî, bu kaideyi "Beyyinenin davacıya ait olduğuna dair gelen nasslar."[233] ifadesiyle ortaya koyduktan sonra bu kaidenin dayanağını oluşturan şu âyetlere yer vermektedir:

"Ey iman edenler! Belirlenmiş bir süre için birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adaletle yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın; (her şeyi olduğu gibi) yazsın. Üzerinde hak olan kimse (borçlu) da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmasın. Şayet borçlu sefih veya aklı zayıf veya kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise, velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şâhit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şâhitlerden bir erkek ile -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki kadın (olsun). Çağırıldıkları vakit şâhitler gelmemezlik etmesin. Büyük veya küçük, vâdesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şehâdet için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak aranızda yapıp bitirdiğiniz peşin bir ticaret olursa, bu durum farklıdır. Bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. (Genellikle) alış-veriş yaptığınızda şâhit tutun. Ne yazan, ne de şahit zarara uğratılsın. Eğer bunu yaparsanız (zarar verirseniz) şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size gerekli olanı öğretiyor. Allah her şeyi bilmektedir[234]*."*

"Ey iman edenler! Adaleti titizlikle ayakta tutan, kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şâhitlik eden kimseler olun. (Haklarında şâhitlik ettikleriniz) zengin olsunlar, fakir olsunlar, Allah onlara (sizden) daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şâhitliği) eğer büker (doğru şâhitlik

[232] Aynî, **Umde**, VIII, 442.
[233] مَا جَاءَ فِي الْبَيِّنَةِ عَلَى الْمُدَّعِي Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şehâdât 1, (II/167).
[234] Bakara 2/282.

etmez) yahut şâhidlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır[235]*."*

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, beyyinenin *müddeî*ye (davacı) ait olduğu fikrinin, âyetin zımnından anlaşıldığını zira *müddeî*nin beyyine olmaksızın iddiasında doğru olduğunun kabul edilmesi durumunda, şâhitlere ve hakların yazımına ihtiyaç duyulamayağını ifade etmektedir.[236] İbn Battâl, birinci âyette geçen فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلْ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ ifadesinin, sözün *müddeâ aleyh*e (davalı) ait olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir.[237] İbn Battâl, *imlâ* emrinin *müddeâ aleyh*in yazdıklarında tasdik edilmesini gerektirdiğini, *müddeâ aleyh*in doğruluğunun kabul edilmesine karşılık, beyyinenin kendisini yalanlayan *müddeî*ye ait olacağını ifade emektedir.[238] İkinci âyette ise *müddeâ aleyh* kendi aleyhinde olan hakkı ikrâr etmekle emrolunmaktadır. Bu ise sözün *müddeâ alyeh*e ait olduğunu göstermektedir. *Müddeî*nin, sözün sahibi olan *müddea aleyh*i tekzîb etmesi durumunda ise *müddeî* beyyineyi ikâme etmekle mükelleftir.[239].

2. Nesih

Nesih, şâri'in şer'î bir hükmü sonradan koyduğu şer'î bir hükümle kaldırmasıdır.[240] Şer'î hükümleri kavramak için gerekli hususlardan birisi de nesih meselesidir. Müctehid olmanın şartlarından biri, bu bilgiye tam vukûfiyettir. el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde, İmâm Buhârî'nin neshi kabul ettiği ve nesih hususunda tam bir vukûfiyeti hâiz olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik yerlerinde nesih meselesine vurgu yapmakta, nâsih ve mensûh âyetler hakkında bilgi vermektedir. Örneğin, İmâm Buhârî, *"Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler"*[241] âyetini bâb başlığı[242] olarak kullandıktan sonra İbn Zübeyr

[235] Nisâ 4/135.
[236] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 145; Kastallânî, **a.g.e.**, IX, 372; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, X, 248.; Aynî, **Umde**, XIII, 272; Sirâcuddîn Ebû Hafs 'Umer b. Alî b. Ahmed b. el-Ensârî el-Ma'rûfi bi İbni'l-Mulekkın, **et-Tevdîh li Şerhi Câmii's-Sahîh I-XXXVI**, Dâru'n-Nevâdir, Beyrût 1429/2008, XVI, 463.
[237] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 5.
[238] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 5; Kirmânî, **a.g.e.**, XI, 158.
[239] Kirmânî, **a.g.e.**, XI, 159; Aynî, **Umde**, XIII, 272.
[240] Cemâleddîn Abdurrahîm b. El-Hasan el-İsnevî, **Nihâyetu's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Vusûl I-IV**, Âlemu'l-Kutub, Kâhire 1343, II, 548.
[241] Bakara 2/240.

ve Hz. Osmân (r.a.) arasında geçen diyalogu aktararak[243] bu âyetin Bakara sûresi 134. âyetiyle neshedildiği bilgisine yer vermektedir.

İmâm Buhârî, Sahâbe arasındaki kırâat farklılıklarının bazı Sâhabelere nesih bilgisinin ulaşmamasından kaynaklandığını belirtmektedir. Buhârî, bu hususta Bakara Sûresi 106. âyetini bâb başlığı olarak kullanarak[244] bu başlığın altında Hz. Ömer'in şu ifadelerine yer vermektedir:

> "Bizim en düzgün (Kur'ân) okuyanımız Ubeyy b. Ka'b, en isabetli hüküm verenimiz de Alî b. Ebû Tâlib'tir. Şüphesiz biz, Ubeyy b. Ka'b'ın kavlinden bir kısmını terk ederiz. Zira Ubeyy, 'Ben Resûlullâh'tan işittiğim hiçbir şeyi terk etmem.' demektedir. Hâlbuki Allah, *"Bir âyeti nesheder veya unutturursak..."* demektedir."[245]

Buhârî'nin, Hz. Ömer'den aktardığı bu ifadeden Ubeyy b. Ka'b'ın Kur'ân'ı Kerîm'de neshin mevcûdiyetine kâil olmadığı, Hz. Ömer'in ise bu görüşünden dolayı kendisine karşı çıktığı anlaşılmaktadır.[246]

İmâm Buhârî'nin nesih konusundaki görüşleri, "Teâruz" başlığı altında daha geniş ele alınacaktır.

3. Sebeb-i Nüzûl

İslâm hukukçuları, şer''î hükümlerde isabetli kararlar ortaya koymak için âyetlerin nüzûl sebeplerini iyi bilmek gerektiği hususunda hemfikirdir. Âyetlerin nüzûl sebeplerindeki bazı ihtilâflı bilgiler, hukukçuların hükümlere yaklaşım tarzını da etkilemiştir. Bu itibarla şer'î hükümleri kavrama hususunda âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmek, fıkıh ilmi açısından büyük bir önem arzetmektedir. İmâm Buhârî de el-Câmiu's-Sahîh'te zikrettiği âyetlerin nüzûl sebeplerini zikretmeyi göz ardı etmemiştir. Buhârî, özellikle "Kitâbu't-Tefsîr" bölümünde bu hususa çokça yer vermektedir.

---

[242] بَاب وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr 45, (VI/31).
[243] Buhârî, *el-Câmi'*, Kitâbu't-Tefsîr 45/4536, (VI/31).
[244] بَاب قَوْلِهِ { مَا نَنْسَخْ مِنْ اٰيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا } Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr 7, (VI/19).
[245] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr 7/4481, (VI/19).
[246] Aynî, **Umde**, XVIII, 120.

İmâm Buhârî, âyetlerin nüzûl sebepleri hakkındaki bilgi yoksunluğunun farklı algılamalara yol açıp tehlikeli sonuçlar doğurabileceğine vurgu yapmaktadır. İmâm Buhârî, bu hususta Hâricîler ve Mülhidler hakkında oluşturduğu bâb başlığının devamında, İbn Ömer'in Hâricîler hakkındaki şu görüş ve ifadesine yer vermektedir:

> "İbn Ömer, onları (Hâriciler) Allah'ın en şerli mahlûkları olarak görürdü. Derdi ki, 'Onlar kâfirler hakkında nâzil olana yönelip bu âyetleri müminlere te'vîl ettiler.'"[247]

İmâm Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'te bolca yer verdiği âyetlerin nüzûl sebeplerine bir iki örnek vermek faydalı olacaktır.

Örnek 1: İmâm Buhârî, *"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri, (siz kendinize) harâm kılmayın ve haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez.*"[248] âyetini bâb başlığı olarak kullandıktan[249] sonra başlık altında âyetin nüzûl sebebini belirten şu hadisi aktarmaktadır:

> "Nebî (s.a.s.) ile beraber gazveye katıldık. Yanımızda kadınlar yoktu. Hadım yapalım mı? dedik. (Hz. Peygamber) bunu yasakladı. Daha sonra (mehir olarak kadınlara) elbise (vermemiz) karşılığında evlenmemize izin verdi. Sonra da,*"Ey iman edenler! Allah'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) harâm kılmayın ve haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez."* âyetini okudu."[250]

Zikredilen hadis, geçici bir süreyle ruhsat tanınan müt'a nikâhı ile alakalıdır. İmâm Buhârî, bu uygulamanın bilâhare tamamen neshedildiği görüşüne sahiptir. Bu konu, "İmâm Buhârî'nin ictihâdları" bölümünde daha geniş ele alınacaktır.

---

[247] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu İstitâbeti'l-Mürteddîn ve'l-Mu'ânidîn ve Kitâlihim 6, (IX/16).
[248] Mâide 5/87.
[249] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr 9, (VI/53).
[250] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr 9/4615, (VI/53).

Örnek 2: İmâm Buhârî, *"Allah, çocuklarınız hakkında… tavsiyede bulunur."*[251] âyetini bâb başlığı olarak kullandıktan sonra bâb başlığı altında Câbir'den rivâyet edilen şu hadise yer vermektedir.

> "Seleme Oğullarının evinde iken Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Ebubekir (r.a.) yürüyerek ziyaretime geldiler. Beni, akledemeyecek halde buldular. (Hz. Peygamber) su istedi. Abdest aldıktan sonra üzerime serpti. Kendime geldim. (Hz. Peygamber'e) malım hakkında (mirâs taksimi için) ne yapmamı emrettiğini sordum. *Allah çocuklarınız hakkında… tavsiye eder,*[252] âyeti nâzil oldu."[253]

B. Sünnet

Sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrîrleridir.[254] Sünnet, Kur'ân ile beraber Teşrîin ana kaynağını oluşturur. Sünnetin, İslâm hukukunun kaynaklarından olduğu ve bunun gereğine göre amel etmenin vücûbu hususunda bütün müctehidler ittifak etmişlerdir.[255] Kur'ân'ı Kerîm'de pek çok âyette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dini açıklama yetkisine vurgu yapılmıştır.[256] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz ve davranışlarının, dinî hükümlerin kaynağı olduğu düşüncesi ilk İslâm toplumundan itibaren temel bir ilke şeklinde görülmektedir.[257]

Kitâb bahsinde de zikrettiğimiz gibi, İmâm Buhârî Kur'ân'dan sonra teşrî kaynakları arasında Sünneti saymaktadır. İmâm Buhârî, Sünnetin de Kur'ân ile beraber mülâhaza edilmesi gerektiği ve her ikisinin de bağlayıcı olduğu hususunda diğer usûlcülerle aynı görüşe sahiptir. İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te *Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne* başlığıyla müstakil bir bölüm oluşturarak bu görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır. Buhârî, bu bölüm içerisinde "Resûlullâh (s.a.s.)

---

[251] بَاب قَوْلِهِ { يُوصِيكُمْ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ } Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr 4, (VI/43).
[252] Nisâ 4/11.
[253] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr 4/4577, (VI/43).
[254] Bkz, Tacuddîn Abdü'l-Vehhâb b. Alî b. Abdulkâfî es-Sübkî, **Cem'u'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, 61; Abdülfettâh Ebû Ğudde, **Lemehât min Târîhi's-Sünne**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995, 13-14.
[255] Zekiyuddîn Şa'bân, (Notlar Ekleyerek Tercüme Eden: İbrahim Kâfi Dönmez), **İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2007, 79.
[256] Âl-i İmrâm 2/31, 32, 132; Nisâ 4/59, 80; Nahl 16/44.
[257] Murteza Bedir, "Sünnet", **DİA**, TDV, Ankara 2010, XXXVIII, 151.

azmederse Allah ve Resûlü'nün önüne geçebilecek kimse yoktur."[258] ifadesini kullanarak Sünnetin bağlayıcılığına vurgu yapmakta ve Sünnetin Allah'ın hükümlerinden bağımsız düşünülemeyeceğini ifade etmektedir. İbnü'l-Müneyyir bu ifadenin yorumunda, Buhârî'ye göre Sünnete bağlanmanın hakikatte Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zatına bağlanmak anlamında olmayıp bizatihi Allah'a bağlanmayı ifade ettiğini belirtmektedir.[259]

İmâm Buhârî, Kitap veya Sünnet'te herhangi bir hüküm bulunduğu sürece bunlardan farklı hüküm vermenin câiz olmadığı görüşündedir. Buhârî, Sahâbe döneminden bu yana süregelen uygulamanın da bu yönde olduğunu şu ifadelerinde ortaya koymaktadır:

> "Peygamberden (s.a.s.) sonra (Sahâbe, Tâbiîn ve onların ardından) gelen bütün imâmlar da mübâh işlerde, en kolayını almak için ilim ehlinden emîn kimselerle istişâre ederlerdi. Kitâb yahut Sünnette hüküm bulunursa, artık onlar Peygamber'e (s.a.s.) uyarak başka şeye yönelmezlerdi."[260]

İmâm Buhârî, "Kitâb ve Sünnete uyarak" ifadesi yerine "Peygamber'e (s.a.s.) uyarak başka bir şeye yönelmezlerdi." ifadesini kullanarak, Sünnetin Kur'ân'la birlikte mülahaza edilmesi gerektiğini ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dini açıklama yetkisine sahip olduğunu ifade etmektedir.

İmâm Buhârî'nin zengin bir hadis vukûfiyyetine sahip olması ve hadis kültürünün tekâmül evresinin en önemli halkasını oluşturması, kendisinin hüküm istinbâtına da olumlu bir etki yapmıştır. Öyle ki mezhep imâmları arasındaki ihtilafları hadis kültürünün olgunlaşma döneminden önce yaşamalarına bağlayan, İmâm Buhârî dönemi sonrası yaşamaları durumunda, farklı bir durumun olabileceğini iddia edenler bile olmuştur. Bu, ciddi bir iddia olup müstakil çalışmalar gerektiren bir hususdur. Esasında bu tartışma, çalışmamızla doğrudan alakalı olmamakla birlikte bu hususdaki kanaatimizi şöyle ifade edebiliriz: Öncelikle

---

[258] فَإِذَا عَزَمَ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَكُنْ لِبَشَرٍ التَّقَدُّمُ عَلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 68, (IX/112).

[259] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 414.

[260] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 68, (IX/113).

müctehid imâmlar döneminde hadis kültürünün tekâmül evresine ulaşmamış olması, tedvîn ile alakalı bir husus olup müctehid imâmların hadis ilminde yeterli donanım ve malzemeye sahip olmadıkları iddiasını ispatlamak için yeterli bir argüman değildir. Nitekim mezhepler arasındaki ihtilaflar dikkate alındığında, hükmün üzerine bina edildiği hadislerin büyük çoğunluğu hakkında müctehid imâmların da haberdar olduğu, bu hususta bir fikir sahibi oldukları ancak ilgili hadisi değerlendirme hususunda ihtilâf ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla mezhepler arasındaki ihtilafın hadis malzemesi yetersizliğinden kaynaklanmadığını, bunun metodoloji ile alakalı bir husus olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

1. Sünnet'in Kısımları

Sistematik usûl eserlerinde yapısı bakımından sünnet; kavlî, fiilî ve takrîrî olarak üç kategoride ele alınmıştır. el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde Buhârî'nin her üç kategoriye de yer verdiği, teşrîi açıdan ifade ettikleri değer hakkında görüşlerini ortaya koyduğu görülmektedir.

a. Kavlî Sünnet

Kavlî Sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) değişik amaç ve münasebetlerle söylemiş olduğu hadislerdir.[261] İmâm Buhârî, cumhûr fukahâ gibi kavlî sünnetin hücciyetine kâildir. Buhârî, bu görüşünü *Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne* kapsamına dâhil ettiği "Resulullâh'ın (s.a.s.) sünnetlerine uyma(nın vücûbu) bâbı"[262] başlığı ile ortaya koymakta, başlığın altında sünnetin hücciyetini destekleyen on iki tane hadisi delil olarak zikretmektedir. Buhârî'nin oluşturduğu bu bâb başlığı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz ve uygulamalarını kapsamaktadır.[263] Dolayısıyla Buhârî'nin bu ifadesiyle hem kavlî hem de fiilî sünnetin hücciyetini amaçladığını söyleyebiliriz. Buhârî'nin başlık altında zikrettiği hadislerin bazısı yine kavlî, bazısı ise fiilî sünnet kapsamına girmektedir. Örneğin, "Sizleri sorumlu kılmadığım hususlarda (soru sormayı) bırakınız. Şüphesiz sizden öncekiler, çokça soru sormaları ve peygamberlerine ihtilaf etmelerinden ötürü helak oldular. Sizleri bir şeyden

[261] Vehbe ez- Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıhi'l-İslâmî I-II**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1406/1986, I, 450.
[262] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisam 2, (IX/92). بَاب الِاقْتِدَاءِ بِسُنَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
[263] 'Aynî, **Umde**, XXV, 39.

sakındırdığımda ondan sakınınız. Sizlere bir şey emrettiğimde gücünüz ölçüsünde yerine getiriniz.”[264] hadisi, Kavlî Sünnet kapsamına girerken, Şeybe ile Hz. Ömer arasında geçen şu diyalog Fiilî Sünnet kapsamına girmektedir: “Ebû Vâil’den rivâyet edilir: Şeybe ile Mescid-i Harâm’da oturuyordum. (Şeybe) dedi ki: Ömer, bu Mescitte yanımda oturmakta idi. (Ömer): ‘Kâbe’de (Kâbe’nin maslahatı için bulundurulan) tüm altın ve gümüşü Müslümanlar arasında paylaştırmak istiyorum.’ dedi. ‘Bunu yapamazsın’ dedim. Neden? Diye sordu. ‘Her iki arkadaşın da (Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Hz. Ebûbekir) bunu yapmamışlardı.’ dedim. (Ömer): ‘Onlar iktidâ edilecek kişilerdir.’ dedi.”[265] İbn Hacer’e göre Hz. Ömer (r.a.), bu ifadesinde Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Hz. Ebûbekir’e iktidâ etmeyi vâcib gördüğünü ortaya koymaktadır.[266]

İmâm Buhârî’nin kavlî sünnete göre istinbâtta bulunduğu alan oldukça geniştir. Buhârî’nin fıkhî meselelerde kavlî sünnet ile ihticâc etmesini bir iki örnekle izah etmenin yeterli olacağı kanaatindeyiz:

Örnek 1: İslâm âlimleri, unutulan namazla birlikte, hatırlandığı ana kadarki süre içerisinde kılınan diğer farz namazların da iâdesinin gerekli olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Buhârî, unutulan namaz süresinden hatırlandığı ana kadar kılınan diğer farz namazların iâdesinin gerekmediği kanaatindedir.[267] Buhârî, “Kim bir namaz unutursa, hatırladığında sadece bu namazı iâde etsin”.[268] ifadesiyle ortaya koyduğu görüşünü, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kavlî sünnet bağlamındaki şu hadisine dayandırmaktadır:“Kim bir namazı unutursa, hatırladığında kılsın. Bunun dışında bir keffâret yoktur.”[269]

Örnek 2: İslâm âlimleri arasında çokça tartışılan hile-i şeriyye tartışmalarına İmâm Buhârî de katılmıştır. Buhârî, önceki hadis edebiyatından farklı olarak ilk defa

---

[264] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-İ’tisam 2/7288 (IX/94).
[265] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-İ’tisam 2/7275 (IX/94).
[266] İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, XIII, 252.
[267] Hanefîler, kaza namazı ile vakit namazı arasında tertibi şart koşmuşlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân el-Med’uvvi bi Şeyhîzâde **Mecme’u’l-Enhur fî Şerhi Multaka’l-Ebhur I-IV**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998, I, 214.
[268] بَاب مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَ وَلَا يُعِيدُ إِلَّا تِلْكَ الصَّلَاةَ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu Mevâkiti’s-Salâ 37, (I/122).
[269] مَنْ نَسِيَ صَلَاةً فَلْيُصَلِّ إِذَا ذَكَرَهَا لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu Mevâkiti’s-Salâ 37/597, (I/122).

el-Câmiu's-Sahîh'te "Kitâbu'l-Hiyel" başlığı altında müstakil bir bölüm oluşturarak hile-i şeriyye uygulamasına karşı katı bir tutum sergilemiş ve hile-i şeriyyeye çokça müracaat etmekle eleştirilen Hanefi fukahâsı ile uzun tartışmalara girmiştir. İmâm Buhârî, dinin korunması esasından hareketle "Ameller niyetlere göredir. Kişiye kendi niyeti geçerlidir." şeklindeki hadise dayanarak hukuki tasarruflarda niyetin önemini ortaya koymakta, bu bölüm içerisinde zikrettiğimiz hadisin de bir bölümünü alarak şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Hileleri terk etmek, yeminler ve bunun dışındaki şeylerde herkes için niyetlendiği şeyin olduğu hakkındaki bâb.[270]

İmâm Buhârî, bâb başlığı içerisinde bir kısmını zikrettiği kavlî sünnet kategorisine giren hadisi muâmelat kısmına dâhil ederek istidlâlde bulunmaktadır.

b. Fiilî Sünnet

Fiilî Sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yapmış olduğu fiillerdir.[271] Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dini açıklama konusundaki fiillerinin hüccet olduğu hususunda İslâm âlimlerinin ittifâk etmişlerdir.[272] İmâm Buhârî, bu hususta aynı kanaati ortaya koymaktadır. İmâm Buhârî'nin "Resulullâh'ın (s.a.s.) Sünnetlerine Uyma Bâbı" ifadesinden kavlî ve fiilî sünnetin amaçlandığını ve bu bâb başlığı altında zikredilen hadislerin bir kısmının fiilî sünnet kapsamına girdiğini ifade etmiştik. Buhârî, ayrıca fiilî sünnet hususunda "Nebînin (s.a.s.) fiillerine uyma bâbı[273] şeklinde müstakil bir başlık oluşturmuştur. Buhârî, bu başlık altında Sahâbenin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiillerini bağlayıcı telakki ettiklerini ifade eden bir hadis zikretmektedir. Hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ilk dönemlerde altın yüzük taktığı, Sahâbenin de kendisine ittibâ ederek altın yüzük taktıkları, ancak bilahare Hz. Peygamber'in (s.a.s.) altın

---

[270] بَاب فِي تَرْكِ الْحِيَلِ وَأَنَّ لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى فِي الْأَيْمَانِ وَغَيْرِهَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 1, (IX/22).

[271] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî**, I, 450.

[272] Alî b. Muhammed el-Âmidî, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm I-IV**, Tlk. Eş-Şeyh Abdurrezzâk 'Afîfî, Dâru's-Samî'î, Riyad 1424/2003, I, 232.

[273] بَاب الِاقْتِدَاءِ بِأَفْعَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 4, (IX/96).

yüzük takmaktan imtina etmesi üzerine, Sahâbenin de kendisine uyarak altın yüzük takmayı terkettikleri zikredilmektedir. [274]

Yukarıda yer verdiğimiz ifadeleri ile fıkhî hükümlerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiillerinin delil olduğunu ifade eden İmâm Buhârî, yine *Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne* bölümünde "Âmil veya hâkim ictihâd eder de bilmeden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) (uygulamasına) aykırı hüküm vererek hata yaparsa onun hükmü geçersizdir."[275] ifadesine yer vererek fiilî sünnetin değerini ortaya koymaktadır. Buhârî, bu ifadesiyle bilmeden Nebevî uygulamaya muhâlif hüküm veren kişinin mazur sayılacağı; ancak verdiği kararın sünnet karşısında bir değer ifade etmeyip geçersiz olacağını belirtmektedir. İmâm Buhârî'nin kazaî hükümleri ilgilendiren bu bâb başlığını, *Kitâbu'l-Ahkâm* bölümünde zikretmeyip usûl anlayışını ortaya koyduğu *Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne* bölümünde zikretmesi manidardır.

Teorik olarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) fiillerinin bağlayıcı olduğu görüşünü savunan İmâm Buhârî, pratikte de bu yöntemi esas almıştır. Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te çok defa fiilî sünnete dayanarak hüküm ortaya koymakadır. Örneğin, "Bir kimse üç gün veya altı ay yahut bir sene sonra kendisi için bir iş yapması karşılığında birini ücretle tutsa bu (akid) câizdir. Zamanı geldiğinde koştukları şartları geçerlidir."[276] ifadesiyle bilahare ifa edilmesi koşuluyla iş karşılığı yapılan akitlerin câiz olduğunu ortaya koymakta, bu görüşünü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu uygulamasına dayandırmaktadır:

> "Resûlullah (s.a.s.) ve Ebûbekir, (Medine'ye hicret yolculuğunda yol göstermek üzere) Dîl Oğullarından mâhir bir kılavuzu kiraladılar. Kendisi Kureyş müşriklerinin dininden idi. Ona bineklerini verdiler. Üç gece sonra

[274] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 4/7298, (IX/96).
[275] بَاب إِذَا اجْتَهَدَ الْعَامِلُ أَوْ الْحَاكِمُ فَأَخْطَأَ خِلَافَ الرَّسُولِ مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ فَحُكْمُهُ مَرْدُودٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 20, (IX/107).
[276] بَاب إِذَا اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا لِيَعْمَلَ لَهُ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ أَوْ بَعْدَ شَهْرٍ أَوْ بَعْدَ سَنَةٍ جَازَ وَهُمَا عَلَى شَرْطِهِمَا الَّذِي اشْتَرَطَاهُ إِذَا جَاءَ الْأَجَلُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İcâre 4, (III/89).

sabah vaktinde Sevr Mağarası'nda binekleriyle birlikte buluşmak üzere anlaştılar."[277]

Buhârî, hadiste üç gün olarak belirtilen süreye kıyâsla altı ay ya da bir sene sonra ifa edilmek üzere bir iş için anlaşma yapılabileceğini ifade etmektedir.

Buhârî'nin sünnet konusundaki yaklaşımını belirlemeye çalışan İbn Hacer, Buhârî'nin ifadelerinin Hz. Peygamber'e (s.a.s.) mutlak bağlılığı ifade ettiğini ancak bunun sünnet ya da vâcib olduğu hususunda bir fikir ortaya koymadığını belirtmektedir.[278] Kanaatimizce "Resulullah'ın Sünnetlerine Uyma Bâbı" başlığı altında zikrettiği hadislere topluca bakıldığında Buhârî'nin delil olarak zikrettiği hadislerin daha çok sünnete bağlılığın vücûbuna delâlet ettikleri algısı ağır basmaktadır. Buhârî, özellikle yargılama konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasının bağlayıcı olduğunu daha net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca "Resulullah'ın Sünnetlerine Uyma Bâbı" başlığı altında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Aranızda Allah'ın kitabı ile hükmedeceğim."[279] hadisini zikrederek Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yargı konusundaki uygulamasının bağımsız düşünülemeyeceğini, bunun Kitâbullâh'ın bir tezâhürü olduğunu ifade etmektedir. Bunun hemen akabinde zikredilen "Ümmetimin tamamı cennete girecekler. Ancak imtinâ edenler hariç. (Sahâbe) ya Resulallâh kim imtina eder ki? Resulullâh (s.a.s.): Bana itâat eden cennete girer. Bana isyân eden imtinâ etmiştir."[280] hadisi de Buhârî açısından ittibâın vâcib olduğunu desteklemektedir.

Buhârî'nin genel anlamda sünnete uyma konusunda ittibâı vâcib görmesinden kendisinin tüm fer'î konularda da aynı tutum içerisinde olduğu anlaşılmamalıdır. Zira tüm İslâm hukukçuları gibi Buhârî'nin de bağlayıcılık açısından sünneti tasnife tabi tuttuğu el-Câmiu's-Sahîh'teki prakitlerinden açıkça okunabilmektedir. Örneğin, *Kitâbu'l-Vudû* bahsinde Hz. Peygamber'in (s.a.s) uzuvları üçer defadan fazla yıkamadığını, ilim ehlinin de Hz. Peygamber'e (s.a.s.) aykırı hareket etmeyi kerîh

[277] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İcâre 4/2264, (III/89).
[278] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 274,275.
[279] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisam 2/7278, (IX/92).
[280] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisam 2/7279, (IX/92).

gördüklerini ifade etmektedir.[281] Kirmânî, bunu terk edenin övüldüğü ancak yapanın yerilmediği şeklindeki kerâhat-i tenzîhî manasına yorumlamaktadır.[282] Bunun ise vücûbun karşılığı olmadığı açıktır. Diğer el-Câmiu's-Sahîh şârihleri de Kirmânî ile benzer değerlendirmelerde bulunmaktadır.[283]

c. Takrîrî Sünnet

Fıkıh terimi olarak takrîrî sünnet, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Müslümanların söylediği bir söz yahut yaptığı bir davranıştan haberdar olduğu halde karşı çıkmamasıdır.[284] Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde Sahâbe ictihâdlarıyla karşılaşmak mümkündür. Ancak bu ictihâdlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) denetimi altında olduğu için sünnet hükmünde olduğu kabul edilmektedir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu ictihâdları açıkça kabul etmesi ya da reddetmesi durumunda bunun bağlayıcı olduğu hususunda İslâm hukukçuları hemfikirdir. Keza Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şâhit olduğu bir söz ya da uygulamaya herhangi bir tepki vermediği durumlarda da bunun onay anlamına geldiği, bu sükûtun, hüccet ve sünnet olup ümmetin bununla amel etmesi gerektiği hususunda da İslâm âlimleri arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır.[285] İmâm Buhârî de Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Sahâbe söz ve uygulamasına karşı tepkisiz kalmasının, bu söz ve uygulamaları onayladığı anlamına geldiği, dolayısıyla bunların şer'î hükümlerde hüccet kabul edileceği görüşündedir. Buhârî, bu hususta şu ifadelere yer vermektedir:

> "Nebî'nin (s.a.s.) (şâhit olduğu uygulamaya) karşı çıkmamasını hüccet görüp, Resûlullâh (s.a.s.) dışındakilerin karşı çıkmamalarını hüccet kabul etmeyen kimse bâbı."[286]

İmâm Buhârî'nin "Nebî'nin (s.a.s.) (şâhit olduğu uygulamaya) karşı çıkmamasını hüccet görme" ifadesi takrîrî sünnete karşılık gelmektedir. İmâm Buhârî'nin başkasına isnâd ettiği bu görüşün esasında kendisi tarafından da kabul

---

[281] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 1, (I/39).
[282] Kirmanî, **a.g.e.**, II, 169.
[283] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 234; İbn Battâl, **a.g.e.**, I, 216.
[284] Şa'bân, **a.g.e.**, 73.
[285] İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 386; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXXIII, 143.
[286] بَاب مَنْ رَأَى تَرْكَ النَّكِيرِ مِنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُجَّةً لَا مِنْ غَيْرِ الرَّسُولِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 23, (IX/109).

gördüğü, bu ifadesini hadisle desteklemesinden anlaşılmaktadır.[287] Bu durum, Buhârî'nin özellikle ihtilaflı meselelerde tercihini ortaya koyarken uyguladığı bir yöntemdir. Buhârî'nin, bu bâb başlığını *Kitbu'l-İtisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne* bölümünde ele alması da bu görüşün Buhârî tarafından da kabul gördüğünü ortaya koymaktadır.

İbn Battâl'a göre İmâm Buhârî, bu ifadesiyle takrîrî sünnetin hüccet olduğu görüşünü ortaya koymaktadır. İbn Battâl, ümmetin takrîrî sünnetle amel etmeleri gerektiğini, Sahâbeden birinin sakıncalı bir söz ya da fiilde bulunması halinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) buna tepkisiz kalmasının düşünülemeyeceğini zira Allah Teâlâ'nın kendisine münkeri nehyetmesini farz kıldığını ifade etmektedir.[288] Diğer el-Câmiu's-Sahîh şârihleri de benzer değerlendirmelerde bulunmaktadır.[289] Keşmîrî'ye göre İmâm Buhârî, takrîrin sadece şeriat sahibine ait olması durumunda hüccet sayılacağını, Hz. Peygamber (s.a.s.) dışındakilerin takrîrlerinin ise hüccet sayılamayacağını ifade ettiğini belirtmektedir.[290] Bâb başlığında zikredilen ikinci cümle, sükûtî icmâ ile alakalı olup konuyla ilgili ihtilâflar ve İmâm Buhârî'nin yaklaşımı "İcmâ" başlığı altında değerlendirilecektir.

İmâm Buhârî'nin, takrîrî sünneti şer'î hükümlerde hüccet olarak kabul ettiği ve pratikte de buna çokça yer verdiği görülmektedir. Bunu bir iki örnekle izah edelim.

Örnek 1: İmâm Buhârî, açık alanda cemâatle kılınan namazda sadece imâmın sütre (harbe) edinmesinin yeterli olduğu, cemâatin de ayrıca sütre edinmelerine gerek olmadığı görüşündedir. Buhârî, bu görüşünü "imâmın sütresi, memûmilerin de sütresidir." ifadesiyle ortaya koymaktadır.[291] İmâm Buhârî, bu bâb başlığının altında üç tane hadis zikretmektedir. Hadislerin iki tanesi Hz. Peygamber'in (s.a.s.) açık alanda namaz kılarken önüne bir sütre (harbe) koyduğu ve bu sütrenin cemâat için de geçerli olup ayrıca bir sütre edinmelerine gerek olmadığı hususundadır. Buhârî'nin

[287] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 23/7355, (IX/109).
[288] İbn Battal, **a.g.e.**, X, 836.
[289] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 323, 324; Aynî, **Umde**, XXV, 104.
[290] Keşmîrî, **a.g.e.**, IV, 511.
[291] بَاب سُتْرَةُ الْإِمَامِ سُتْرَةُ مَنْ خَلْفَهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 90, (I/105).

istidlâlde bulunduğu üçüncü hadis ise takrîri sünnet kategorisinde değerlendirilmektedir. Hadis şu şekildedir:

> "(Abdullah b. Abbas der ki, 'Dişi bir eşeğe biner halde geldim. O zaman bülûğ çağına yaklaşmıştım. Resûlullâh, duvara yönelmeksizin insanlara namaz kıldırıyordu. (Eşeğimle) bazı safların arasından geçtim. İnip eşeğimi salıverdim ve safa katıldım. Hiç kimse bu yaptığıma tepki göstermedi.'"[292]

Örnek 2: Hisseli arazinin vakfı hususu, fukahâ arasında ihtilâflı bir meseledir. İmâm Mâlik, tüm hissedârlar tarafından vakfedilmesi durumunda hibe ve kiralamaya kıyâsla vakfının da câiz olduğu ancak tek kişi tarafından vakfedilmesi durumunda diğer ortaklara zarar verebileceği endişesinden ötürü câiz olmadığı görüşündedir.[293] İmâm Şâfiî, bunun cevâzı yönünde görüş bildirmiş ancak tüm hissedârlar tarafından vakfedilmesini şart koşmamıştır.[294] Hanefî fukahâsından Ebu Yûsuf hisseli arazinin vakfını câiz görmüş, Muhammed b. Hasan ise bunu câiz görmemiştir.[295]

İmâm Buhârî, hisseli arazinin vakfının câiz olduğu görüşündedir. Buhârî, bu görüşünü "Bir topluluk, hisseli bir araziyi vakfederse bu câizdir."[296] ifadesiyle ortaya koymaktadır. Buhârî, görüşünü şu hadise dayandırmaktadır:

> "Nebî (s.a.s.) mescid yapılmasını emretti. Ey Neccâroğulları, bu arsanızın bedelini bana söyleyin. (Neccâroğulları) Biz ücretini sadece Allah'tan isteriz, dediler."[297]

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, bu tür arazilerin topluluk tarafından vakfedilmesinin Buhârî'ye göre şart olup olmadığı hususunda farklı değerlendirmeler yapmışlardır. İbnu'l-Müneyyir, Buhârî'nin bu hususta İmâm Mâlik ile aynı görüşte

---

[292] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 90/493, (I/105).
[293] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 191; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 399.
[294] Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Ma'âni Alfâzi'l-Minhâc I-IV**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1418/1997, II, 487.
[295] Muhammed Emîn b. Âbidîn, **Reddu'l-Muhtâr 'alâ Durri'l-Mutâr Şerhi Tebsîri'l-Envâr I-VIII**, Dâru'l-Fikr, Beryut 1421/2000, IV, 362.
[296] بَاب إِذَا وقَفَ جَمَاعَةٌ أَرْضًا مُشَاعًا فَهُوَ جَائِزٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 26, (IV/11).
[297] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 26/2771, (IV/11).

olduğunu, bâb başlığının da bu amaçla yazıldığını ifade etmektedir.[298] Ancak gerek Aynî ve gerekse İbn Hacer, bu değerlendirmeye karşı çıkarak Buhârî'nin bâb başlığındaki esas gayesinin hisseli arazinin vakfedilmesine karşı çıkanlara reddiye olduğunu ifade etmektedir.[299] Kanaatimizce de ibnu'l-Müneyyir'in tespiti doğru değildir. Zira Buhârî, diğer bir bâb başlığında "Hissedârlardan biri (müşterek) malından bir kısmını sadaka verir ya da vakfederse… bu câizdir."[300] ifadesini kullanarak hisseli malın bir kısım ortaklar tarafından hisselerini satılması veya vakfedilmesinin câiz olduğunu ifade etmektedir.[301] Buhârî, bu görüşünü yukarıda zikrettiğimiz takrîri sünnet kapsamında değerlendirilebilecek hadise dayandırmaktadır. Hadiste, Hz. Peygamber (s.a.s.), Neccâroğulları tarafından mescid inşası için hisseli arazinin vakfedilmesine karşı çıkmadığı ifade edilmektedir. Hadisi, takrîrî sünnet kapsamında değerlendiren İbn Hacer'e göre, hisseli arazinin vakfedilmesi câiz olmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s) buna karşı çıkacak ve hükmü beyan edecekti.[302]

2. Haber-i Vâhidin Hücciyeti

Haber-i vâhid, tevâtür ve şöhret seviyesine ulaşmayacak sayıda bir iki veya daha fazla sayıda kişinin rivâyet ettiği hadislerdir.[303] İmâm Buhârî döneminin canlı tartışmalarından biri de haber-i vâhidin hüccet olarak kabul edilip edilmeyeceği hususudur. Bir yandan haber-i vâhidin hüccet değeri taşımadığını savunan Mutezile ekolu, diğer yandan bunun çetin bir savunusunu yapan ve bu hususta sistematik bir haber savunusu mekanizmasını geliştirerek haber-i vâhidin epistemolojik değerini ortaya koymaya çalışan başta İmâm Şâfiî ve diğer Ehl-i Sünnet hukukçuları...[304] İşte İmâm Buhârî, kendisini böyle bir tartışma alanında bulmuş ve kendisi de bizzat bu tartışmalara dâhil olmuştur. Buhârî, önceki hadis kitaplarında yer almayan bu meseledeki tartışmaları, el-Câmiu's-Sahîh'e taşıyarak Mutezile ve onlarla benzer

---

[298] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, I, 157.
[299] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 399; Ayni, **Umde**, XIV, 94.
[300] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 16, (IV/7).
[301] Bkz. Aynî, **Umde**, XIV, 94; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 386.
[302] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 399.
[303] Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, **Mu'cemu't-Ta'rîfât**, Thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru'l-Fadîle, Kâhire 2004, 85.
[304] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", **DİA**, Ankara 1996, XIV, 350.

görüşe sahip Hâricî ve Râfizîlere karşı bir tutum sergileyerek görüşlerinin reddiyesine yönelik bir haber savunusu stratejisi ortaya koymuştur.

İmâm Buhârî, haberin kabulü için tevâtürün şart olmadığı görüşündedir. Buhârî bu hususta şu bâb başlığına yer vermektedir:

> "Nebînin (s.a.s.) hükümlerinin açık olduğunu söyleyen kimseye karşı hüccet. Nebînin (s.a.s.) bazı uygulamaları ve İslâmî hükümlerden (Sahâbelerin) bazısının habersiz olması."[305]

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, bu ifadenin haberin kabulü için tevâtürü şart kılan Rafızî ve bazı Hâricîlere reddiye amacıyla yazıldığını belirtmişlerdir.[306] İbnu'l-Müneyyir, Buhârî'nin bu ifadesiyle haber-i vâhidin kesin olarak kabulünü amaçladığını, ayrıca bu bâb başlığını *Kitâbu'l-İ'tisâm* bölümünde zikrederek haber-i vâhide temessük etmenin vücûbiyyetini ifade ettiğini söylemektedir. [307]

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te ayrıca haber-i vâhidin hücciyeti için *Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd* başlığı ile müstakil bir bölüm oluşturmuştur. İmâm Buhârî, bu bölümde haber-i vâhidin hücciyetini âyet ve hadislerle delillendirmeye çalışmaktadır. Cami', musannef ve sünen türü hadis külliyâtının hiçbirinde bulunmayan[308] ve sadece İmâm Buhârî ve el-Câmiu's-Sahîh'e münhasır bu bölüm, el-Câmiu's-Sahîh'e ayrıca fıkhî bir özellik kazandırmaktadır. Buhârî, *Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd* bölümünde altı bâb başlığı oluşturmakta, bu bâbların altında dört âyet ve yirmi bir tane hadis zikretmektedir. Buhârî, ilk olarak bu bölümde şu bâb başlığını kullanmaktadır:

---

[305] بَاب الْحُجَّةِ عَلَى مَنْ قَالَ إِنَّ أَحْكَامَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ ظَاهِرَةً وَمَا كَانَ يَغِيبُ بَعْضُهُمْ مِنْ مَشَاهِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمُورِ الْإِسْلَامِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitabu'l-İ'tisâm 22, (IX/108).

[306] Bkz. İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 416; İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 384; Aynî, **Umde**, XXV, 102; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 321; Kâdî Bedruddîn ed-Demâmînî, **Mesâbîhu'l-Câmi' I-XI**, Thk. Nûruddîn Tâlib, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 1430/2009, X, 165.

[307] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 416.

[308] Özpınar, **a.g.e.,** 408; Ramazan Özmen, **el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı Ayetler Üzerine Bir İnceleme**, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, IX, sayı: 1, 2009; Ali Osman Koçkuzu, **Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhidlerin İtikât ve Teşrî Yönünden Değeri**, D.İ.B.Y., Ankara 1988, 169.

"Dosdoğru bir zâtın ezan, namaz, oruç, farzlar ve dînî hükümler hakkındaki haberiyle amel etmenin câiz olduğuna dâir gelen (hadîsler) bâb.[309]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında, râvi tek kişi dahi olsa haberin hüccet olarak kabul edilebileceğini ifade etmektedir. İbn Hacer, İmâm Buhârî'nin amacının şâhitlik sınırına ulaşmadıkça haberin hüccet değeri taşımayacağını söyleyenlere reddiye amacını taşıdığını belirtmektedir. İbn Hacer, bu görüşün Ebû Alî el-Cübbâî gibi bazı Mutezile taraftarlarından aktarıldığını belirtmektedir.[310]

İmâm Buhârî, haber-i vâhidin kabulünü *sadûk* olma şartına bağlamaktadır. İbn Hacer, *sadûk* kelimesinin karşıt anlamlısının kezûp olduğunu ve böyle bir sıfata sahip râvinin haberi ile ihticâc edilemeyeceği hususunda ittifâkın olduğunu belirtmektedir. Kanaatimizce, Buhârî'nin bu başlığının içerisinde zikrettiği *"Ey iman edenler eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın."*[311] âyeti de bu manayı desteklemeye yöneliktir. İbn Hacer, üçüncü bir kategorinin ise sıdk-kizb durumu bilinmeyen râviler olduğunu, bunların ise hârici bir delil ile desteklenmedikçe rivâyetleri ile ihticâc edilemeyeceğini belirtmektedir.[312] Ancak bazı durumlarda *sıdk* vasfını hâiz kişilerin de hata yapabilecekleri, unutabilecekleri ve sehve kapılabilecekleri hususu da muhtemel bir gerçektir. Kanaatimizce İmâm Buhârî, bu hususu da göz önünde bulundurarak bâb başlığının sonunda فَإِنْ سَهَا أَحَدٌ مِنْهُمْ رُدَّ إِلَى السُّنَّةِ ifadesiyle böyle bir durumda meselenin sünnete havale edilmesi ve araştırılması gerektiğini ifade etmektedir.

İmâm Buhârî, zikrettiğimiz bâb başlığının içerisinde *"Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir gurup (tâife) dinde (dini ilimlerde) geniş bilgi edinmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları uyarmak için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."*[313] âyetini

---

[309] بَاب مَا جَاءَ فِي إِجَازَةِ خَبَرِ الْوَاحِدِ الصَّدُوقِ فِي الْأَذَانِ وَالصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ وَالْفَرَائِضِ وَالْأَحْكَامِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ } وَيُسَمَّى الرَّجُلُ طَائِفَةً لِقَوْلِهِ تَعَالَى { وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا } فَلَوْ اقْتَتَلَ رَجُلَانِ دَخَلَ فِي مَعْنَى الْآيَةِ وَقَوْلُهُ تَعَالَى { إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا } وَكَيْفَ بَعَثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمَرَاءَهُ وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ فَإِنْ سَهَا أَحَدٌ مِنْهُمْ رُدَّ إِلَى السُّنَّةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd 1, (IX/86).

[310] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 233.

[311] Hucurât 49/6.

[312] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XV, 154.

[313] Tevbe 9/122.

zikretmektedir. Buhârî, tek kişinin de *tâife* olarak isimlendirilebileceğini belirterek buna Hucurât sûresi dokuzuncu âyetini delil göstermektedir. Buhârî'nin zikrettiği birinci âyet, pek çok usûlcü tarafından da haber-i vâhidin hücciyyetine delil olarak gösterilmiştir. Yine Hucurât sûresi dokuzuncu âyeti, Buhârî'den önce İmâm Şâfiî tarafından haber-i vâhidin hücciyetine delil olarak kullanılmıştır.[314]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığının altında kıble âyetini haber veren tek kişinin haberine uyarak Kubâ'da namaz kılmakta olan Müslümanların yönlerini Mescid-i Harâm'a çevirmelerini,[315] içki içmekte olan bazı Sahâbelere içkinin harâm kılındığı haberini veren tek kişinin haberine uyarak içki kabını kırmalarını haber-i vâhidin hüccet oluşuna delil olarak zikretmektedir.[316]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığının hemen akabinde, "Nebî'nin (s.a.s.) Zübeyr İbnu'l-Avvâm'ı düşman hallerini öğrenip haber getirmesi için tek başına öncü ve câsûs olarak göndermesi bâbı"[317] şeklinde bâb başlığı oluşturmaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hendek savaşında Kureyza oğulları Yahudileri hakkında câsûsluk yapmak için tek kişi olarak görevlendirdiği Zübeyr'in vereceği haberin, haber-i vâhid kapsamına dâhil olduğu açıktır. Buhârî, burada ciddi bir hassasiyet gerektiren savaş halinde düşmanın durumunu gözetleyip haber verecek tek kişinin haberinin, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından kabul gördüğünü haber-i vâhidin hücciyetine delil getirmektedir.

---

[314] Bkz., Fahruddîn Muhammed b. 'Umer b. El-Huseyn er-Râzî, **el-Mahsûl fî 'İlmi Usûli'l-Fıkh I-VI**, Thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut ts., IV, 354;, Ebû Hâmid b. Muhammed Gazzâlî, **el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl I-IV**, Thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1413, II, 211; el-Âmidî, **a.g.e.**, I, 291; Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl Serahsî, **Usulu's-Serahsî I-II**, Thk. Ebû'l-Vefâ el-Afğânî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, I, 322; Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Ferrâ, **el-Udde fî Usûli'l-Fıkh I-IV**, el-Memleketu's-Su'ûdiyyeti'l-Arabiyye, Riyad 1410/1990 III, 864; Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtezâ, **Minhâcu'l-Vusûl ilâ İlmi Mi'yâri'l-'Ukûl fî 'İlmi'l-Usûl**, 486; Mahfûz b. Ahmed b. El-Hasan Ebû'l-Hattâb el-Kelvâzânî, **et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh I-IV**, Thk. Muhammed b. Alî b. İbrâhîm, Dâru'l-Medenî, Cidde 1406/1985, III, 46; Alî b. Akîl b. Muhammed b. Akîl, **el-Vâdıh I-V**, Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/1999, IV, 367.

[315] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd 1/7251, (IX/86).

[316] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd 1/7253, (IX/86).

[317] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd 2, (IX/89).

İmâm Buhârî, bu bâb başlığından sonra "Nebînin (s.a.s.) (değişik beldelere) peş peşe vâlîler ve elçiler gönderdiği bâbı"[318] şeklinde başlık oluşturarak dini tebliğ ve devlet işlerini yürütmeleri için görevlendirilen ve görev yerlerine -kendilerini tasdik edici başka kişi ya da kişilerin eşlik etmelerine ihtiyaç hissedilmeksizin- yalnız gönderilmeleri şeklindeki nebevî uygulamaya yer vermektedir.

İmâm Buhârî, toplumun tamamını ilgilendiren valilik görevine atandıklarını haber veren kişiler hakkında, bölge halkının araştırma kaygısı taşımadan kendilerini tasdik etmelerini, haber-i vâhidin hücciyetine delil olarak zikretmektedir. Yine son derece mühim bir vazife olan yabancı ülke başkanlarına dini tebliğ etmek için tek tek kişilerin görevlendirilmesini haber-i vâhidin hücciyetine delil olarak göstermektedir.

İmâm Buhârî, bu bâb başlığından sonra "Bir tek kadının haberi bâbı"[319] başlığı ile sonlandırmaktadır. Buhârî, doğru sözlü dürüst bir kadının haberinin de erkeğin haberine denk sayılacağını ve kabul edilip üzerine hüküm bina edilebileceğini ifade etmektedir.

İmâm Buhârî'nin hücciyetine kâil olduğu haber-i vâhidi yine haber-i vâhidle ispatlamaya çalıştığı sorusu akla gelebilir. Bu durum muârızı ikna hususunda şâfi bir metod olmaktan uzaktır. Mubarekfûrî, bu itiraza karşı çıkarak Buhârî'nin öncelikle Kur'ân âyetleriyle haber-i vâhidin hücciyetini delillendirdiğini, daha sonra lafız itibariyle haber-i vâhid olmakla birlikte, kesretine binaen manevi tevâtür seviyesine ulaşan birçok hadis zikrettiğini, dolayısıyla Buhârî'nin hakikatte manevi tevâtür ile istidlâlde bulunduğunu belirtmektedir.[320]

Prensipte şer'î-amelî hükümler için haber-i vâhidin hücciyyetine kâil olan İmâm Buhârî, pratikte de fıkhî görüşlerini çoğunlukla haber-i vâhidle temellendirmeye çalışmaktadır. İtikâdî meselelerde ise haber-i vâhidin hüccet olup olmayacağı hususunda Buhârî'nin net bir ifadesine rastlamadık. Kirmânî'ye göre zikrettiğimiz bâb başlığında ezan, namaz vs. zikredilmesi, Buhârî'nin haber-i vâhidin

[318] بَاب مَا كَانَ يَبْعَثُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ الْأُمَرَاءِ وَالرُّسُلِ وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd 4, (IX/90).
[319] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd 6, (IX/90).
[320] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, 364.

hücciyetini şer'î-amelî hükümlerle sınırlandırdığını, haber-i vâhidin itikâdî meselelerde hüccet olamayacağı fikrini benimsediğini göstermektedir.[321] İbn Hacer ve Aynî de Kirmânî'nin bu kanaatini iktibâs etmişlerdir. Özpınar, Buhârî'nin bu tür haberleri sadece amelî meselelerde kabul etmesinin, onun Ashâbu'l-Hadîse yöneltmiş olduğu bir eleştiri olarak görmenin mümkün olacağı kanaatini ifade etmektedir.[322] Esasında kelâm ilmi konusu içerisinde değerlendirilmesi gereken bu konu hakkındaki kanaatimizi şöyle ifade edebiliriz. Buhârî'nin gerek haber-i vâhide ayırdığı bölüm ve gerekse itikâdî meseleleri ele aldığı bölümü incelediğimizde, Buhârî'nin itikâdî meselelere haber-i vâhid ile istidlâlde bulunmaktan imtina ettiğini ancak itikâdî meselelerde haber-i vâhid ile ihticâc edilip edilemeyeceğine yönelik olumlu ya da olumsuz yönde bir görüş de ortaya koymadığını, böyle bir tartışmanın içerisine girmek istemediğini görmekteyiz. Bu durum, Buhârî'nin itikâdî meselelerde haber-i vâhid ile istidlâl edilemeyeceği görüşünü akla getirmekle birlikte, Buhârî'nin itikâdî meselelerde âhâd haber ile ihticâc edilmesine karşı çıktığını ispatlamak için yeterli bir delil değildir.

3. Haber-i Vâhid ile Nass Üzerine Ziyâde Hüküm

Bilindiği üzere nass üzerine haber-i vâhid ile ziyâde hüküm yapılıp yapılamayacağı hususu İslâm âlimleri arasında ihtilâflı konulardandır. Şâfiî ve Hanbelî fıkıhçılar, nass üzerine ziyâde hüküm yapılabileceğini ve bunun nesih anlamı taşımadığını ifade ederken[323] Hanefî fukahâsı, nass üzerine haber-i vâhid ile ziyâde hüküm getirmenin nesih anlamı taşıyacağını, hâlbuki nassın kesin bilgi taşıdığını ve zannî bilgi ihtiva eden haber-i vâhid ile neshedilmesinin câiz olmadığını belirtmişlerdir.[324] Hanefîler, neshin oluşması için ziyâde hüküm tarîkinin *mezîd aleyh* tarîki kadar mana ve kuvvet açısından denk olmasını şart koşmuşlardır. [325] İmâm Buhârî, bu hususta Şâfiî ve Hanbelî fıkıhçılarla aynı görüşe sahiptir. Buhârî'nin bu yaklaşımını şu bâb başlığından anlayabilmekteyiz:

---

[321] Kirmânî, **a.g.e.**, XXV, s. ; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XV, 154; Aynî, **Umde** , XXV, 18.
[322] Özpınar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, 412.
[323] Şeyhu'l-İslâm Alî b. Abduâfîlkâfî es-Sübki, **el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc I-III**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1995, II, 260; el-Kelvâzânî, **a.g.e.**, II, 398-400.
[324] Es-Serahsî, **a.g.e.**, II, 82.
[325] Sübkî, **el-İbhâc**, II,400.

"Abdest hakkında gelen (nasslar) ve Allah Teâlâ'nın *"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın),"* kavli bâbı."[326]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığının altında haber-i vâhid kategorisine giren şu hadisi zikretmektedir:

"Nebî (s.a.s.) abdestte farz olanın (uzuvları) birer defa (yıkamak) olduğunu beyan etti. Kendisi ikişer ve üçer defa da yıkadı. Bundan fazla yıkamadı. İlim ehli, abdest almada israfı ve Nebînin (s.a.s.) fiilinden öteye geçmeyi kerîh gördüler."[327]

Keşmîrî, Buhârî'nin burada nass üzerine haber-i vâhid ile ziyâde hüküm getirilebileceğive bunun nesih anlamı taşımayacağını amaçladığını belirtmektedir.[328]

İmâm Buhârî'nin, bu görüşünü farklı örneklerde de yansıttığını görmekteyiz. Bu hususa bir örnek daha zikredelim:

Örnek: Fakîhler, zina eden hür bâkire erkek ve kadına yüz değnek olarak uygulanacak had cezasına ilaveten, sürgün cezasının da gerekip gerekmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir. Nass üzerine ziyâde hükmü nesih sayan ve haber-i vâhidle nass üzerine ziyâde hükmü kabul etmeyen Hanefî fukahâsı, had cezası dışında bir ceza kabul etmemişlerdir.[329] Cumhur ise kendi metodlarını uygulayarak had cezasına ilaveten sürgün cezasının da uygulanması gerektiğini kabul etmişlerdir. Bu konuda cumhur ile aynı görüşü paylaşan Buhârî[330], konuyla ilgili oluşturduğu bâb

---

[326] بَاب مَا جَاءَ فِي الْوُضُوءِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى{إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ} Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 1, (I/39).

[327] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 1/135, (I/39).

[328] Keşmîrî, **a.g.e.**, I, 225.

[329] Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, **Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muhtasid I-II**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1402/1982, II, 436; Muhammed Bedr-i Âlem el-Mîrtehî, **Hâşiyetu'l-Bedri's-Sârî ilâ Feydi'l-Bârî I-VI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, VI, 363.

[330] El-Ğâmıdî, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhâri fi'l-Hudûd**, 351.

başlığının[331] altında sürgün cezasının da uygulandığını gösteren Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid'ten aktarılan hadislere[332] yer vermektedir.

C. İcmâ

İcmâ, Hz. Muhammed'in (s.a.s.) vefâtından sonraki herhangi bir dönemde kendi ümmetinden müctehidlerin şer'î bir hüküm hakkında ittifâk etmeleridir.[333] İslâm hukukçularının çoğu, icmâın İslâm Hukuku kaynakları arasında olduğu ve kesin bilgi ifade ettiği hususunda hemfikirdir. Nazzâm, Hâricîler ve Şîa'nın bir kısmı ise icmâın gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını iddia ederek icmâı kaynak olarak kabul etmemişlerdir.[334] İmâm Buhârî, icmâın hüccet olduğu, kesin bilgi ifade edip bağlayıcı olduğu hususunda cumhûr ile aynı görüşe sahiptir.

İmâm Buhârî, icmâın hücciyetine kâil olmakla birlikte el-Câmiu's-Sahîh'te icmâ kelimesini kullanmadığını ancak aynı amaca hizmet eden لزوم الجماعة,[335] اتفاق اهل العلم [336] kavramlarını kullandığını görmekteyiz. Buhârî *luzûmu'l-cemâa* ifadesine yer verdiği bâb başlığında *cemâat*i ilim ehli olarak açıklamaktadır:

> "Allah Teâlâ'nın *"Böylece sizleri vasat bir ümmet kıldık."* sözü ile Nebînin (s.a.s.) cemâate bağlanmayı emretmesi. Onlar (cemâat) ilim ehli kimselerdir."[337]

İbn Hacer, bâb başlığında geçen وَهُمْ أَهْلُ الْعِلْمِ ifadesinin hiçbir hadis rivâyetinde zikredilmediğini, bu ifadenin İmâm Buhârî'ye ait olduğunu belirtmektedir.[338]

---

[331] بَاب الْبِكْرَانِ يُجْلَدَانِ وَيُنْفَيَانِ { الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ } قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ رَأْفَةٌ فِي إِقَامَةِ الْحَدِّ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 32, (VIII/170).

[332] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 32/6831-6833, (VIII/170).

[333] Sübkî, **Cem'u'l-Cevâmi'**, 76.

[334] Şa'bân, **a.g.e.**, 108; Abdulvehhâb Hallâf, **İlmu Usûli'l-Fıkh**, Mektebetu'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Kahire 1376/1959, 48,49.

[335] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 19, (IX/107).

[336] بَاب مَا ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَضَّ عَلَى اتِّفَاقِ أَهْلِ الْعِلْمِ وَمَا أَجْمَعَ عَلَيْهِ الْحَرَمَانِ مَكَّةُ وَالْمَدِينَةُ وَمَا كَانَ بِهَا مِنْ مَشَاهِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَمُصَلَّى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمِنْبَرِ وَالْقَبْرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 16, (IX/103).

[337] بَاب قَوْلِهِ تَعَالَى { وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا } وَمَا أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِلُزُومِ الْجَمَاعَةِ وَهُمْ أَهْلُ الْعِلْمِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 19, (IX/107).

Buhârî'nin bu bâb başlığında önce *'lüzûmu'l-cemâa'* akabinde ise cemâati ilim ehli olarak izah etmesinden, bunların ilmi hususta ittifâk ve icmâını hedeflediği anlaşılmaktadır. Nitekim el-Câmiu's-Sahîh şârihleri de bu ifadeleri icmâ olarak telakki etmişlerdir.[339] Buhârî'nin *ilim ehli* vurgusu, icmâ kapsamına katılma ehliyetini tüm Müslümanlara değil, sadece âlim vasfını hâiz kişilere tanıdığını göstermektedir. Bu ifadeler, aynı zamanda İslâm toplumunda bütünlüğün ulemânın icmâı etrafında sağlanması gerektiğini de ortaya koymaktadır. el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinden İbn Battâl ile Aynî, ilim ehlini *ehlu'l-hall ve'l-akd* şeklinde tanımlamaktadır.[340] Kirmânî, Buhârî'nin ifadesini icmâ ile irtibatlandırarak *ehlu'l-ilm* sözünden müctehidlerin dini bir mesele hakkındaki icmâının kastedildiğini ve mükelleflerin buna tâbi olma lüzûmunun amaçlandığını belirtmektedir.[341] Kândehlevî de Kirmânî ile aynı görüşü paylaşmaktadır.[342]

İmâm Buhârî'nin, icmâ kapsamında oluşturduğu bâb başlığında zikrettiği *"Böylece sizleri vasat bir ümmet kıldık."* âyeti ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) cemâatten ayrılmamayı emreden hadisi, usûlcüler arasında icmâın dayanakları arasında sayılmaktadır.[343] Zikredilen hadis, İmâm Şâfiî tarafından da icmâın bağlayıcı kaynak olduğu görüşünü ispat etmede delil olarak kullanılmıştır.[344] İmâm Nevevî, zikredilen hadisin icmâın hücciyetine delil olduğunu, ayrıca icmâ bağlamında zikredilen en sahîh hadisin bu olduğunu belirtmektedir.[345] İbn Hacer, hadisi icmâın hücciyeti ile ilişkilendirme sadedinde Nevevî'nin zikrettiğimiz görüşlerine yer vermektedir.[346]

İcmâ kavramını, el-Câmiu's-Sahîh'te farklı kavramlarla ortaya koyan İmâm Buhârî, *Hayru'l-kelâm fi'l-Kirâati Halfe'l-İmâm* isimli eserinde اجماع ifadesini açıkça kullandığını görmekteyiz. Bilindiği gibi Hanefî fukahâsı, İmâmın Fâtihâ'sının cemâat

---

[338] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 293, 295.
[339] Bkz. Kirmânî, **a.g.e.**, XXV, 75; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXXIII, 127; Keşmîrî, **a.g.e.**, VI, 535.
[340] İbn Battâl, **a.g.e.**, XXXV, 461.
[341] Kirmânî, **a.g.e.**, XXV, 75.
[342] Kandehlevî, **a.g.e**, VI, 324.
[343] Bkz. Dönmez, "İcmâ", **DİA**, Ankara 2000, XXI, 421.
[344] Muhammed b. İdrîs eş-Şafiî, **er-Risâle**, Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts., 472-474.
[345] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, **el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc I-XVIII**, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Kitâbu'l-İmâre Kahire 2008, (XIII/67).
[346] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 293, 295.

için de geçerli olduğu görüşüne sahiptirler. Hanefîler, bu görüşlerini ortaya koyarken ileri sürdükleri argümanlarından birisi de rükûda imâma yetişen kişinin Fâtihasının İmâm tarafından tahammül edileceği, buna kıyâsla diğer rekâtlarda da imâmın Fâtiha'yı tahammül edeceği şeklindedir. Bu konuda Hanefilerden farklı düşünen İmâm Buhârî, Hanefîlerin kıyâsla temellendirmeye çalıştıkları görüşlerini şu şekilde eleştiriye tâbi tutmaktadır:

> "Buna (rukûda imâma yetişenin bu rekâtının sayılacağına) cevâz verenler Zeyd b. Sabit, İbn Ömer ve imâmın arkasında kırâati (gerekli) görmeyenlerdir. Kırâati (gerekli) görenler ise; Ebû Hureyre: 'imâma kıyâmda yetişmedikçe yeterli olmaz.' Ebû Sâîd ve Âişe (r.a.): 'Sizlerden hiç kimse Ümmü'l-Kur'ân'ı okumadan rükûya gitmesin,' demişlerdir. Şayet bu hususta (rükûda imâma yetişenlerin bu rekâtlarının sayılacağı) icmâ olsaydı, rükûya yetişen, bu cümleden (imâmın Fâtiha'yı tahammül edemeyeceği) müstesna olacaktı. Hâlbuki bunda bir icmâ yoktur."[347]

Teorik olarak icmâın hücciyetini kabul eden imâm Buhârî, pratikte de icmâı delil olarak kullanmaktadır. Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik yerlerinde ictihâdlarını ortaya koyarken icmâa vurgu yapmaktadır. Buhârî'nin bu amaca hizmet eden bâb başlıklarından bir örnek vermek yeterli olacaktır:

Örnek: İmâm Buhârî, yargısal kararlarda icmâın bağlayıcı kaynak olduğu görüşündedir. Buhârî, bu görüşünü şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Bâb: Hâkim zulüm ile yahut ilim ehline aykırı hüküm verdiği zaman, onun bu hükmü geçersizdir."[348]

Buhârî, bu ifadesiyle icmâ olunan hükmün bağlayıcı olduğu, dolayısıyla hâkimin buna aykırı bir kararının icmâ karşısında bir değer taşımayacağı ve geçerli

---

[347] Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Cu'fî el-Buhari, **Hayru'l-Kelâm el-Kirâatu Halfe'l-İmâm**, el-Matbaatu'l-Hayriyye, Kahire 1320, 4.

[348] بَاب إِذَا قَضَى الْحَاكِمُ بِجَوْرٍ أَوْ خِلَافِ أَهْلِ الْعِلْمِ فَهُوَ رَدٌّ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 35, (IX/73).

olamayacağını ifade etmektedir. İbn Hacer, Buhârî'nin bu bâb başlığını icmâa muhalefetin hükmü hakkında zikrettiğini belirtmektedir.[349]

1. İmâm Buhârî'ye Göre Sukûtî İcmâ

Sükûti icmâın kaynak olarak kabul edilip edilmeyeceği, eğer kaynak ise bunun delil değeri hususunda İslâm hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Mâlikîler ve İmâm Şâfiî'nin son görüşü bunun kaynak olarak kabul edilemeyeceği yönündedir. Hanefîlerin çoğunluğu meselenin sükût eden müctehide ulaşması, bu hususta ortaya konan görüşlerin kendisine arz edilmiş olması, kendisinin de mesele üzerinde inceleme yapıp görüş ortaya koyacak kadar sürenin geçmesi ancak buna rağmen sükût etmesi, bu sükûtunun ise bir engel ya da istihzâdan kaynaklanmadığının bilinmesi kaydıyla kaynak olarak kabul edileceği görüşündedirler. İmâm Ahmed b. Hanbel de sükûti icmâı kaynak olarak kabul etmiştir. Hanefîlerden Kerhî ve Şâfiîlerden Âmidî, sükûti icmâı kaynak olarak kabul etmekle birlikte bunu zannî delil olarak kabul etmişlerdir.[350]

İmâm Buhârî'nin sukûtî icmâ ile ilgili görüşlerini açıkça ortaya koyduğu bir ifadesine rastlamadık. Ancak şârihler tarafından sükûti icmâ kapsamında değerlendirilen şu bâb başlığını tespit ettik:

> "Nebînin (s.a.s.) (şâhit olduğu uygulamaya) karşı çıkmamasını hüccet kabul edip, Resülullâh (s.a.s.) dışındakilerin (sükûtunu) hüccet kabul etmeyen kimse bâbı."[351]

İbnu't-Tîn, İmâm Buhârî'nin bu ifadesini sükûti icmâ ile irtibatlandırarak, Buhârî'nin sukûtî icmâa karşı tavır ortaya koyduğunu belirtmektedir. İbn Hacer ve Aynî, İbnu't-Tîn'in değerlendirmelerine yer vermekte ancak onaylayıcı ya da reddedici bir ifade kullanmaktan imtina etmeleri dikkat çekicidir.[352] Kanaatimizce de İbnu't-Tîn'in bu tespiti bâb başlığından açıkça görülebilmektedir. Hz. Peygamber'in

---

[349] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 317.
[350] Abdulazîz el-Buhârî, **a.g.e.**, III, 339; Hallâf, **a.g.e.**, 51; Şa'bân, **a.g.e.**, 112.
[351] بَاب مَنْ رَأَى تَرْكَ النَّكِيرِ مِنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُجَّةً لَا مِنْ غَيْرِ الرَّسُولِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisam 24, (IX/109).
[352] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 324; Aynî, **Umde**, XXV, 104.

(s.a.s.) şâhit olduğu bir uygulamaya karşı çıkmamasının takrîrî sünneti ifade ettiğini, takrîrî sünnetin ise Buhârî açısından hüccet olarak kabul edildiğini belirtmiştik. Müctehidlerin herhangi bir uygulama karşısında sessiz kalmaları ise sukûtî icmâı ifade etmektedir. Buhârî, Hz. Peygamber (s.a.s.) dışında ilim ehlinin bir meselede verilen hükme karşı sessiz kalmalarının hüccet kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Bu ise Buhârî'nin sükûti icmâı delil olarak kabul etmediği sonucunu doğurmaktadır.

Sükûti icmâı prensipte hüccet olarak kabul etmeyen İmâm Buhârî'nin, pratikte sukûtî icmâ kapsamında değerlendirilebilecek şu ifadesini görmekteyiz:

> "Dedenin baba ve kardeşlerle mirası. Ebûbekir, İbn Abbâs ve İbnu'z-Zübeyr, '(Baba olmadığında) dede baba konumundadır.' dediler. İbn Abbas, (dedeye de baba denilebileceğini söyleyerek) *"Ey Âdemoğulları", "Ben atalarım İbrâhîm, İshâk ve Yâ'kûb'un dinine tâbi oldum."* âyetlerini okudu. Hz. Ebûbekir'e kendi zamanında -Nebînin (s.a.s.) ashâbının çokça olmasına rağmen- (dedenin baba hükmünde olduğu görüşünde) muhâlefet eden kimse zikredilmemiştir…"[353]

Buhârî'nin, yukarıda hücciyetini inkâr ettiği sükûti icmâın burada fiili bir uygulamasına yer verdiğini görmekteyiz. Buhârî, pek çok Sahâbenin varlığına rağmen miras konusunda dedenin -baba hayatta olmadığı durumda- baba hükmünde olacağı yönündeki Hz. Ebubekir'in (r.a.) görüşüne, Sahâbeden hiç kimsenin karşı çıkmadığını belirterek sükûti icmâa vurgu yapmaktadır. Gerek İbn Hacer[354] ve gerekse Aynî[355], Buhârî'nin bu ifadesini sükûtî icmâ olarak değerlendirmektedir. Ancak aynı Aynî ve İbn Hacer, yukarıdaki örnekte İbnu't-Tîn'e dayandırdıkları değerlendirmelerinde sükûti icmâın Buhârî tarafından hüccet olmadığını belirtmişlerdi. İbn Hacer ve Aynî'nin bu bilgiyi İbnu't-Tîn'e dayandırıp üzerine kendi görüşlerini yansıtmaktan kaçınmaları, burada ise Buhârî'nin sükûtî icmâya kâil olduğunu ifade etmeleri her ikisinin de sükûtî icmâın Buhârî tarafından hüccet kabul

---

[353] بَاب مِيرَاثِ الْجَدِّ مَعَ الْأَبِ وَالْإِخْوَةِ وَقَالَ أَبُو بَكْرٍ وَابْنُ عَبَّاسٍ وَابْنُ الزُّبَيْرِ الْجَدُّ أَبٌ وَقَرَأَ ابْنُ عَبَّاسٍ { يَا بَنِي آدَمَ } { وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ } وَلَمْ يُذْكَرْ أَنَّ أَحَدًا خَالَفَ أَبَا بَكْرٍ فِي زَمَانِهِ وَأَصْحَابُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَوَافِرُونَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ferâiz 9, (VIII/151).

[354] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 20.

[355] Aynî, **Umde**, XXIII, 373.

edildiği algısına daha yakındır. Ancak İbnu't-Tîn'e dayandırdıkları bilgi hususunda paradoks yaşamamak için bunu onaylamayıp fakat İbnu't-Tîn'den de farklı bir yorumda bulunmaktan kaçınmaları, bir çelişkinin varlığını kabul ettiklerini göstermektedir. İkinci örnekte Aynî ve İbn Hacer'in değerlendirmeleri tetkîk edildiğinde, birbirlerinden farklı değerlendirmelere sahip oldukları görülmektedir. Aynî, bâb başlığından sükûtî icmâın kastedildiğini ifade etmekle yetinmekte[356], İbn Hacer ise Buhârî'nin tercih ettiği Hz. Ebubekir'e ait görüşü sükûtî icmâ ile takviye ettiğini belirtmektedir.[357] Muâz Havva, sükûtî icmâa karşı zikredilen bâb başlığını, Buhârî'nin sözlü bir yaklaşımı olarak, sükutî icmâa örnek teşkil eden bâb başlığını ise fiilî bir yaklaşım olarak değerlendirmekte, sözün ise fiilden daha güçlü olduğunu, dolayısıyla Buhârî'nin sükûtî icmâı hüccet olarak kabul etmediği ancak bir mesele hakkındaki görüşü takviye amacıyla kullanılabileceği görüşünde olduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.[358] Kanaatimize göre birinci örneği söz, ikincisini ise fiil olarak değerlendirmek zorlama bir yorumdan ibarettir. Zira birinci örneğin söz ve fiili kapsayıcı nitelikte olduğu açıktır. İbn Hacer'in de ikinci örnekte belirttiği gibi Buhârî'nin zikredilen görüşü sükûti icmâ ile takviye ettiği algısı kanaatimizce de doğru bir yaklaşımdır. İkinci örnekte zikredilen görüşün Hz. Ebubekir'e ait olması, hiçbir zaman hakkı söylemekten çekinmeyen Sahâbenin bu görüşe itiraz etmemiş olması, Buhârî için ayrıca bir değer taşımaktadır. Nitekim el-Câmiu's-Sahîh'in birçok yerinde Sahâbeler arasında Hz. Ebubekir'in (r.a.) görüşlerine ayrıca bir değer atfettiği açıkça görülmektedir. Buhârî'nin aynı bâb başlığı altında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Hz. Ebubekir'e (r.a.) yönelik "Şayet bu ümmetten bir dost edinseydim, onu (Ebûbekir'i) dost edinirdim. Ancak İslâm kardeşliği daha faziletlidir."[359] hadisini zikretmesi de bu değerlendirmemizi doğrular niteliktedir.

2. İmâm Buhârî'ye Göre Amel-i Ehli Medine

İmâm Buhârî'nin Amel-i Ehli Medine'yi hüccet olarak kabul edip etmediği, el-Câmiu's-Sahîh şârihleri tarafından tartışılmıştır. Öncelikle Buhârî'nin bu

[356] Aynî, **Umde**, XXIII, 373.
[357] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 20.
[358] Havvâ, **a.g.e.**, 410.
[359] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ferâiz 9/6738, (VIII/152).

tartışmalara neden olan bâb başlığını zikredip daha sonra şârihlerin yaklaşımlarını değerlendirmeye çalışalım.

> "Nebînin (s.a.s.) zikrettikleri, ilim ehlinin ittifâkına teşvik etmesi, Haremeyn (Ehlinin) -Mekke ve Medine- ittifâkları, Nebî (s.a.s.), Muhâcir ve Ensârın şâhid oldukları yerler, Nebînin (s.a.s.) namaz kıldırdığı yer, minberi ve kabri bâbı."[360]

İbnu'l-Müneyyir'e göre İmâm Buhârî, bu ifadesiyle genel anlamda Medine'deki ilim ehlini özelde de İmâm Mâlik'i üstün kılmakta, Medine icmâının hücciyeti hususunda İmâm Mâlik ile ittifak etmekte, akabinde Medine'nin faziletini zikrederek âlimlerinin evlâ ile üstün olduklarını ifade etmektedir. İbnu'l-Müneyyir, değerlendirmelerini şu şekilde sürdürmektedir: "Buhârî'nin bu bâb başlığından bana göründü ki, Allah Teâlâ Medine'nin üstünlüğü ve Medine icmâının muteber olduğu hususunda Mâlik'in gönlünü açtığı gibi Buhârî'nin de gönlünü açmıştır."[361]

Kanaatimize göre İbnu'l-Müneyyir'in değerlendirmeleri taraflı bir değerlendirmedir. Aynı zamanda Mâlikî mezhebine mensup olan İbnu'l-Müneyyir'i bu değerlendirmelere sevk eden sâik, mensûbu olduğu mezhep perspektifinden meseleyi okuma çabasıdır. İbnu'l-Müneyyir'in eseri incelendiğinde İmâm Buhârî'yi kendi mezhep müntesibi olarak gösterme çabasında olduğu açıkça görülecektir. Buhârî'nin ifadeleri ve bâb başlığı altında zikrettiği hadislerin Medine ve Medine'nin faziletine yönelik olması, Buhârî'nin Medine icmâının hücciyetine kâil olduğu şeklindeki değerlendirmelere sebep olmuştur. Hâlbuki bâb başlığı ve altındaki hadisler topluca incelendiğinde bu değerlendirmenin isabetli olmadığı görülecektir. Ayrıca İmâm Buhârî, *Harameyn* ifadesiyle İmâm Mâlik'ten farklı düşündüğünü ortaya koymaktadır. Zira İmâm Mâlik, Harameyn Ehlinin icmâını değil sadece Medine Ehlinin icmâını esas almaktadır.[362]

---

[360] بَاب مَا ذَكَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَضَّ عَلَى اتِّفَاقِ أَهْلِ الْعِلْمِ وَمَا أَجْمَعَ عَلَيْهِ الْحَرَمَانِ مَكَّةُ وَالْمَدِينَةُ وَمَا كَانَ بِهَا مِنْ مَشَاهِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَمُصَلَّى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمِنْبَرِ وَالْقَبْرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 16, (IX/103).

[361] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 414.

[362] Kastallânî, **a.g.e.**, X, 330

İbn Battâl, Medine Ehli'nin görüşlerinin diğer beldelere karşı hüccet olup olmadığı hususunda ihtilafın olduğunu ifade ettikten sonra, Ebherî'nin istinbât konusunda Medine Ehli görüşünü hüccet olarak kabul ettiğini ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçip nakil açısından diğerlerine üstün olduğunu belirtmekte, ictihâdda ise başkaları ile aynı seviyede olduklarını belirtmektedir.[363] Aynî, bu görüşün İmâm Şâfiî'ye ait olduğunu söylemektedir.[364] İbnu'l-Mulekkın, Buhârî'nin de bu görüşte olduğunu belirtmektedir.[365] Hanefîler ise Medine ehlinin ne nakil ne de ictihâdda üstünlüklerini kabul etmemektedir.[366] Aynî, Buhârî'nin bu bâb başlığındaki amacının Medine şehrinin vahiy diyarı, hidâyet ve rahmet meleklerinin nüzûl yeri vs. meziyetleri nedeniyle üstünlüğünü ifade etme amacı güttüğünü söylemektedir.[367] Kirmânî, Buhârî'nin ifadesinin Haremeyn Ehlinin ittifakının icmâ kabul edileceğine işaret ettiğini söylemektedir.[368] İbn Hacer, Kirmânî'nin bu ifadesini aktardıktan sonra Buhârî'nin bu ifadesi ile icmâı değil tercîhi amaçladığını, bağlayıcılığını iddia etmediğini belirtmektedir.[369]

İbnu'l-Mulekkın ve Kastallânî, Harameyn Ehlinin ittifâkından Sahâbe döneminin kastedildiğini belirtmektedir.[370] İbn Hacer ile benzer değerlendirmede bulunan Kândehlevî, Harameyn Ehlinin görüşünün Buhârî için tercîh faktörü olduğunu belirtmektedir. Kândehlevî, Hindistan'ın Şeyhi Diyoband'ta müderrislerin reisi olarak tanıttığı Mahmûd el-Hasan'dan şu aktarımda bulunmaktadır:

> "Buhârî, *Kitâbu'l-İ'tisâm* bölümünde şer'î kâidelerin nasıl bilineceğini ortaya koymakta, bu bâbta ise küllî kâideleri beyan etmektedir. Zira mesâil teâruz ettiğinde ilim ehlinin ittifâk ve icmâına bakılır. Daha sonra Haremeyn'in ameline bakılır ve ittifâkları tercîh edilir."[371]

---

[363] İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 370.
[364] Aynî, **a.g.e.**, XXV, 82.
[365] İbnu'l-Mulekkın, **a.g.e.**, XXXIII, 108.
[366] Bkz. Abdülazîz el-Buhârî, **a.g.e.**, III, 357.
[367] Aynî, **Umde**, XXV, 82.
[368] Kirmânî, **a.g.e.**, XXV, 63.
[369] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 306.
[370] İbnu'l-Mulekkın, **a.g.e.**, XXXIII, 106; Kastallânî, **a.g.e.**, 329.
[371] Kandehlevî, **el-Ebvâb ve'Terâcim**, VI, 323.

Kanaatimizce, bu bâb başlığı doğrultusunda Buhârî'nin Harameyn ehlinin icmâını bağlayıcı kabul ettiğini söylemek zordur. Zira bâb başlığına dikkat edildiğinde Buhârî'nin üç yargı ortaya koyduğu görülmektedir. Birincisi, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ilim ehlinin ittifâk etmelerine teşvik ettiğini ifade etmektedir. Bu ifade, icmâın önemini ortaya koymakta ve bu icmâın Harameyn Ehli'ne münhasır olmayacağını ifade etmektedir. İkinci cümlede, Haremeyn Ehlinin fikir birliğinin önemini ortaya koymaktadır. Ancak bu ifadesiyle Buhârî'nin Haremeyn Ehlini icmâını bağlayıcı kabul ettiğini söylemek zordur. Şayet Buhârî'nin Harameyn Ehlinin icmâını kastettiğini kabul etsek bile bazı şârihlerin de belirttiği gibi bununla Sahâbe icmâını kastettiğini söylemek daha doğru olacaktır. Ancak Buhârî'nin Harameyn Ehlinin ittifâkını tercih ettiği algısı kanaatimizce de doğrudur. Üçüncü cümlede ise Medine'nin fazilet yönlerini ortaya koymaktadır. Bu ise Medine Ehlinin ittifâkı ile alakalı olabileceğini söylemenin zorlayıcı bir yorum olacağı kanaatindeyiz.

D. Kıyâs

Usûl terimi olarak kıyâs, aralarındaki illet birliği nedeniyle fer'î (Kitâb, Sünnet ve İcmâda hükmü belirtilmeyen bir meseleyi) asla (Kitâb, Sünnet ve İcmâda hükmü belirtilen bir meseleye) ilhâk etmektir.[372] İslâm hukukçularının çoğu Kıyâsın hücciyetini kabul etmişlerdir. Nazzâm, Zâhirîler ve bazı Şiî fırkaları ise Kıyâsı hüccet olarak kabul etmemişlerdir.[373]

İmâm Buhârî'nin kıyâs konusundaki tutumu hakkında farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Bu meseleyi değerlendirenlerin çoğu, Buhârî'nin tekellüf gerektirmeyen ve nassa aykırı olmayan kıyâsı kabul ettiğini savunmuşlardır. Bazıları da Buhârî'nin kıyâsın tamamını inkâr ettiğini, kıyâs konusundaki görüşlerinin Zâhirîlerle paralellik arz ettiğini iddia etmişlerdir. Bu iddia sahiplari görüşlerini Buhârî'nin şu ifadelerine dayandırmışlardır:[374]

---

[372] Ebu'l-Meâlî İmâmu'l-Haremeyn Ruknuddîn Abdülmelik el-Cuveynî, **Varakat (Mahallî şeyhiyle birlikte)**, Thk. Abdusselâm b. Abdilhâdî Şennâr, Dâru'l-Beyrûtî, Beyrut 1427/2006, 109.
[373] Şa'bân, **a.g.e.**, 129.
[374] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 507.

1. “Mezmum Re’yin ve zorlama kıyâs (hakkında) söylenenler bâbı. *Hakkında bilgi sâhibi olmadığın şeyi konuşma.*[375] ,,[376]
2. “Nebîye (s.a.s.) vahiy indirilmemiş konularda soru sorulduğunda, “Bilmiyorum,” der ya da vahiy inene dek cevap vermezdi. *Allah'ın sana gösterdiği gibi…”*[377] âyeti gereği re’y ve kıyâs ile konuşmazdı. İbn Mes’ûd der ki: “Nebîye (s.a.s.) rûh soruldu. (Hz. Peygamber) âyet inene dek sustu.” [378]
3. Nebînin (s.a.s.), kendi ümmetinin erkek ve kadınlarına re’y ve temsîl olmayan, Allah’ın öğrettiklerini öğretmesi bâbı.[379]

Gerçekten de bu ifadeler, ilk bakışta İmâm Buhârî'nin kıyâsa karşı bir tutum sergilediği intibahını uyandırabilmektedir. Buhârî’nin kıyâsa karşı olduğu algısına sahip olan Keşmîrî, bu hususta şu değerlendirmelerde bulunur: “Öyle sanıyorum ki Buhârî, kıyâs ile mutlak surette amel etmemektedir. Bu nedenle kıyâsın hücciyetini ispata girişmemekte, bilakis bâbları kıyâsa karşı oluşturmaktadır. Bu nedenle diyorum ki, Buhârî kıyâsı inkâr etmektedir.”[380]

Buhârî'nin kıyâsa karşı olduğu algısına sebep olan bu ifadeleri aktardıktan sonra şimdi de bu ifadeleri tek tek incelemeye çalışalım. Öncelikle birinci ifadede, İmâm Buhârî'nin karşı çıktığı kıyâs türü, tekellüf gerektiren kıyâs olup tüm kıyâs çeşitleri değildir. Buhârî, burada *ba’ziyet* ifade eden من harfini zikretmektedir. Bu ifade, esasında İmâm Buhârî’nin bazı kıyâs çeşitlerini kabul ettiğini göstermektedir. Yine ذم الراى ifadesi ile re’yin tamamını değil, belli bir asla dayanmayan, nass ya da icmâa aykırı olan re’yi kastetmektedir.[381] Kândehlevî, sadece bu bâba dayanarak İmâm Buhârî’nin kıyâsı inkâr ettiğini iddia edenlerin isâbet etmediklerini

---

[375] İsrâ 17/36.

[376] بَاب مَا يُذْكَرُ مِنْ ذَمِّ الرَّأْيِ وَتَكَلُّفِ الْقِيَاسِ{ وَلَا تَقْفُ } لَا تَقُلْ { مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ } Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-İ’tisâm 7, (IX/100).

[377] Nisâ 4/105.

[378] بَاب مَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسْأَلُ مِمَّا لَمْ يُنْزَلْ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي أَوْ لَمْ يُجِبْ حَتَّى يُنْزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ وَلَمْ يَقُلْ بِرَأْيٍ وَلَا بِقِيَاسٍ لِقَوْلِهِ تَعَالَى { بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ } وَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ سُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الرُّوحِ فَسَكَتَ حَتَّى نَزَلَتْ الْآيَةُ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-İ’tisâm 8, (IX/100).

[379] بَاب تَعْلِيمِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُمَّتَهُ مِنْ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ مِمَّا عَلَّمَهُ اللَّهُ لَيْسَ بِرَأْيٍ وَلَا تَمْثِيلٍ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-İ’tisâm 9, (IX/101).

[380] Keşmîrî, **a.g.e.**, IV, 507.

[381] İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 351; İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, XIII, 282; Aynî, **Umde**, XXV, 65; Kastallânî, **a.g.e.**, X, 320.

belirtmektedir.[382] Kanaatimizce de bu bâb başlığı doğrultusunda, Buhârî'nin kıyâsa karşı olduğu iddiası mücerred bir niyet okumaktan öteye gitmemektedir. Mubârekfûrî, Buhârî'nin kıyâsı sahîh ve fâsid şeklinde ayırdığını, bu bâbı fâsid kıyâsı inkâr amacıyla oluşturduğunu belirtmektedir.[383] el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinin çoğu bâb başlığını yorumlarken; kitâb, sünnet ya da icmâa dayanan re'y ve kıyâsın Buhârî tarafından da kabul gördüğünü, bunun ise ictihâd -yani Allah'ın âlimlere mubâh kıldığı istinbâtın- aynısı olduğunu, Buhârî'nin karşı çıktığı re'y ve zorlama kıyâsın ise bu asılların hiçbirine dayanmayan kısım olduğunu belirtmişlerdir. Şârihler, ayrıca bâb başlığında وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ âyetinin zikredilmesi ve وَلَا تَقْفُ ifadesinin, Buhârî tarafından لا تقل olarak tefsir edilmesinin de yine bu amaca hizmet ettiğini belirtmişlerdir.[384] Zebîdî, Buhârî'nin burada re'y ile kitâb, sünnet ve icmâdan ibaret olan bir şer'î asla dayanmayan şahsi arzuyu amaçladığını belirtmektedir. Zebîdî, Buhârî'nin zemmettiği kıyâsı tekellüf (zorlama kıyâs) kaydıyla takyîd etmesine dikkat çekerek, Buhârî'nin buradaki amacının, *asl* ile *fer'* arasında münasebet bulmakta zorluk bulunan fâsid kıyâsı işaret ettiğini belirtmektedir.[385] Bâb başlığı altında zikredilen hadisten de Buhârî'nin esas eleştirisinin, belli bir asla dayanmayan keyfi kıyâs ve re'ye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hadis şu şekildedir:

> "Allah Teâlâ, ilmi size verdikten sonra (hafızanızdan) zorla söküp almaz. Ancak cemiyetin ilim adamlarını, bilgileriyle beraber cemiyetin içinden alır. Böylece cahil bir zümre kalır. O sırada (halk tarafından dini ihtiyaçların giderilmesi için kendilerine) fetvâ sorulur. Onlar da (şahsi) re'ylerine göre cevap vererek (halkı) saptırıp kendileri de sapıtırlar."[386]

Buhârî'nin kıyâsa tamamen karşı çıktığı algısına sahip olan Mühelleb, Buhârî'nin kıyâs konusundaki yaklaşımını eleştiri niteliğindeki değerlendirmesinde,

---

[382] Muhammed Zekeriyyâ b. Yahyâ el-Kândehlevî, **Hâşiyetu Lâmii'd-Derârî**, el-Mektebetu'l-Yahyâviyye, Sihârnufûr (Hind) 1379, III, 427.
[383] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, 429,430.
[384] İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 351; Aynî, **Umde**, XXV, 66; Kastallânî, **a.g.e.**, X, 320; İbnu'l-Mulekkın, **a.g.e.**, XXXIII, 70; Zeynü'd-Dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latîf ez-Zebîdî, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi I-XII**, (Trc. Kâmil Miras), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969, XII, 408.
[385] Zebîdî, **a.g.e.**, XII, 407.
[386] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 7, (IX/100).

Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Allah'ın kitâbında aslı bulunan birçok meselede kıyâs ve istinbât keyfiyetini ümmete talim ettiğini, böylece nassın bulunmadığı durumlarda meseleye nasıl yaklaşmaları gerektiğini öğrettiğini hatırlatmaktadır.[387] İbnu't-Tîn, Buhârî'nin Müstemlî rivayetine göre bâbın devamında zikredilen بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ ifadesini, Buhârî'nin kıyâsa karşı delil olarak gösterdiğini, hâlbuki bu ifadenin esasında kıyâsın hücciyetini ortaya koyduğunu, zira bu ifadenin nassa münhasır olmayıp re'y hususunda da bir izin içerdiği belirtmektedir. İbnu't-Tîn, Dâvûdî'den yaptığı aktarımda, Buhârî tarafından kıyâsı inkâr için zikredilen bu hüccetin, Buhârî'ye karşı hüccete dönüştüğünü söylemektedir. İbnu't-Tîn, el-Câmiu's-Sahîh'te zikredilen diğer bazı hadislerin de yine kıyâsın hücciyetine delâlet ettiğini belirtmektedir. İbnu't-Tîn, Buhârî'nin kıyâs yaklaşımı hususundaki genel okumasından sonra meseleyi şu şekilde vuzûha kavuşturmaktadır: "Buhârî, aslında kıyâsı mutlak biçimde inkâr etmemektedir. Buhârî'nin asıl amacı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazı hususlarda konuşmadığı, diğer bazı hususlarda ise re'y ile cevap verdiği şeklindedir. Buhârî, her bir kısım için ayrı bâb başlığı oluşturmuştur."[388] İbn Hacer, İbnu't-Tîn'in bu tespitinin Mühelleb ve Dâvûdî'nin savlarını çürüttüğünü belirtmektedir.[389] Kanaatimize göre de İbnu't-Tîn'in bu değerlendirmeleri doğru bir tespittir. Aksi halde, kıyâs hususunda Buhârî'nin ifadelerinin tamamen birbiriyle çeliştiği durumu ortaya çıkacaktır ki, bu çok zayıf bir ihtimaldir. Zira Buhârî gibi birinin, bulunduğu dönemin güncel meselelerinden olan kıyâs hakkında çelişkili ifadeler kullanmış olması düşünülemez. İkinci bâb başlığında zikredilen *rûh* hakikatinin kıyâs ile bilinecek bir mesele olmaması da bu kanaatimizi desteklemektedir.

Üçüncü başlıkta zikredilen تَمْثِيل ifadesinin karşılığı kıyâstır.[390] Bedruddîn Aynî, bu ifadenin Buhârî'nin kıyâsı inkâr ettiğine delâlet ettiği telakkisini ifade ettikten sonra bu görüşe itirazını ortaya koymaktadır.[391] Mühelleb'e göre bâb başlığının amacı, âlim kişi için nassa göre konuşma imkânı oldukça kendi görüşüne

[387] Aynî, **Umde**, XXV, 70.
[388] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 291.
[389] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 291.
[390] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 293; Muhammed b. Abdu'l-Hâdî es-Sindî, **Hâşiyetu's-Sindî ala Sahîhi'l-Buhârî I-IV**, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts., IV, 126.
[391] Aynî, **Umde**, XXXV, 427.

ve kıyâsa başvurmaması gerektiği yönündedir.[392] İbn Battâl'a göre bâb başlığından, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğinin tevkifî ve vahiy niteliğinde olduğu, kıyâs ve nazar şeklinde olmadığı amaçlanmaktadır.[393] İmâm Buhârî, bu bâb başlığı altında şu hadisi aktarmaktadır:

> "Kadının biri Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek: "Ya Resulallâh erkekler sizden hadisler taşımaktadır. Bizlere de bir gün belirle ki Allah'ın sana öğrettiklerini bize de öğretesin. Hz. Peygamber (s.a.s.): 'Şu günlerde, şu yerde toplanın.' dedi. Böylece kadınlar (belirtilen yer ve zamanda) toplanır. Hz. Peygamber de (s.a.s.) Allah'ın kendisine öğrettiklerini kadınlara öğretirdi. (Hz. Peygamber) (bir sohbetinde) şöyle dedi: 'Sizden herhangi bir kadının üç çocuğu ölmüşse (ölen çocukları), o kadın için ateşe karşı siper olurlar.' Kadın, 'İki tane de mi?' dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.), 'İki tane de olsa.' dedi."[394]

Kirmânî, bâb başlığı ile bağlantılı hadis bölümünün حِجَابًا مِنْ النَّارِ ifadesi olduğunu, bunun ise tevkifî bir hüküm olup kıyâs ve re'y ile bilinemeyeceğini ifade etmektedir.[395] Aynî, bu aktarımı yaptıktan sonra hadisin re'y ve temsîle delâlet etmemesinin, kıyâsın nefyini istilzâm edemeyeceğini söyleyerek hadisin bâb başlığı ile ilişkilendirilmesine karşı çıkmaktadır.[396] Kanaatimize göre Ayni'nin bu yorumu, Buhârî'nin kıyâsa karşı olduğu telakkisinden kaynaklanmaktadır. Buhârî, kıyâsa karşı oluşturduğu bu bâb başlığında, kıyâs olgusunu inkâr amacında değildir. Buhârî, burada vahiy ile bilinebilecek meselelerde kıyâs ve re'ye başvurulamayacağını ifade etmektedir. Zikrettiğimiz bâb başlığı, kapsayıcı olmayıp bundan kıyâsın câiz olmadığı alan kastedilmektedir. Bâb başlığı altında zikredilen hadisin de mirâs hususunda olması[397], bu başlığın tevkifî meseleler hakkında olduğunu desteklemektedir.

---

[392] İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 357; 'Aynî, **Umde**, XXV, 72; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 293.
[393] İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 358.
[394] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 9/7310, (IX/101).
[395] Kirmânî, **a.g.e.**, XXV, 57 ; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 293; Kastallânî, **a.g.e.**, X, 324.
[396] Aynî, **Umde**, XXV, 72.
[397] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 8/7309, (IX/100).

İmâm Buhârî'nin, kıyâsı inkâr ettiği algısına sebep olan bu ifadelerinden sonra "Malum bir aslı, mübeyyen bir asla teşbih eden kimse bâbı"[398] ifadesini kullanması manidardır. Buhârî, bu ifadesinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazı hususlarda kıyâsa başvurduğunu ifade etmektedir. el-Câmiu's-Sahîh şârihleri de Buhârî'nin bu ifadesiyle kıyâsı kabul ettiği değerlendirmesini yapmışlardır.[399] Buhârî, bu ifadesi ile kıyâsı tamamıyla inkâr etmediğini, bilakis nassa dayalı kıyâsı kabul ettiğini ortaya koymaktadır.

İmâm Buhârî bu bâb başlığının altında, eşinin doğurduğu siyah çocuğun kendi çocuğu olmadığını iddia eden adamı ve çocuğunu, adama ait deve ve rengi farklı deve yavrusuna kıyâs ederek çocuğun, adamın kendisine ait olduğuna ikna eden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hadisini zikretmektedir.[400] Yine hacca gitmeyi nezreden kadının hacca gitmeden ölmesi, bu nedenle annesi yerine hac yapıp yapamayacağını soran kıza, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu durumu, ölen annesinin olası borcuna kıyâs etmesini örnek vermektedir.[401] Bu iki örneğin de kıyâsa örnek teşkil ettikleri açıktır.

el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinden Sindî, hadis örneklerindeki teşbîhin amacının muhatabın anlamasını sağlayıp meseleyi tavzih etmek olduğunu, hükmü isbât amacının güdülmediğini, burada kıyâsın rükûnlarını oluşturan *asl* ve *fer'*den bahsedilemeyeceğini, zira her iki tarafın da *asl* olup bu *asl*lardaki hükümlerin sabit olduğunu, dolayısıyla kıyâs örneği oluşturamayacağını belirtmektedir.[402] Buhârî'nin kıyâsı inkâr ettiği algısına sahip olan Keşmîrî de Buhârî'nin bu hadisleri kıyâs kapsamında değerlendirmediğini, zira her iki meselenin hükmünün de nasstan alındığını ifade ettiğini, meselenin muhataplarca anlaşılması için bir teşbîhin yapıldığını belirtmektedir.[403] Kanaatimize göre bu değerlendirmeler, Buhârî'nin kıyâsı kabul etmediği sonucunu doğurmamaktadır. Buhârî'nin kıyâs ile ilgili ifade ve

---

[398] بَاب مَنْ شَبَّهَ أَصْلًا مَعْلُومًا بِأَصْلٍ مُبَيَّنٍ قَدْ بَيَّنَ اللَّهُ حُكْمَهُمَا لِيُفْهِمَ السَّائِلَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 12, (IX/101).

[399] Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 361; Aynî, **Umde**, XXV, 75; Kastallânî, **a.g.e.**, X, 326; Kândehlevî, **Hâşiyetu Lâmii'd-Derârî**, III, 429; İbnu'l-Mulekkın, **a.g.e.**, XXXIII, 70.

[400] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 12/7314, (IX/101).

[401] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 12/7315, (IX/101).

[402] Sindî, **a.g.e.**, IV, 127.

[403] Keşmîrî, **a.g.e.**, IV, 510.

örnekleri dikkate alındığında, Buhârî'nin kıyâsı inkâr etmediği; ancak onu müstakil bir kaynak olarak da görmediği, kıyâs ile bilinen meselelerin hükümlerinin esasen var olduğunu, kıyâsın fonksiyonunun ise bunu izhâr etmek olduğunu ortaya koymaktadır. Mübârekfûrî, Buhârî'nin قَدْ بَيَّنَ اللَّهُ حُكْمَهُمَا ifadesine dikkat çekerek, kıyâsın işlevinin hükmü isbât olmayıp sâil veya müctehidin anlamadığı hükmü izhâr etmek olduğunu ifade etmektedir.[404] Fıkıh Usûlünde kıyâsın işlevi ispat (baştan bir hüküm ortaya koymak) değil, Allah'ın hükmünü izhâr etmektir.[405]

el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinden İbn Battâl, Kastallânî ve İbn Hacer, gerek bâb başlığında ve gerekse zikredilen hadislerin kıyâs ile ilişkisini ifade ettikten sonra, Müzenî'nin zikredilen iki hadisle kıyâs inkârcılarına karşı delil getirdiğini ifade etmektedir.[406] Bu iki hadis, birçok usûl kitabında da kıyâsın delilleri arasında zikredilmektedir. Aynî, Buhârî'nin bu bâb başlığında kıyâsın sıhhatini ortaya koyduğunu belirtmektedir. Aynî, önceki bâb başlığının kıyâsın zem ve kerâhetini ortaya koyduğu sorusuna, kıyâsın usûl ilminde zikredilen tüm şartları ihtiva eden sahîh kıyâs ve bunun aksi olan fâsid kıyâs ayırımına vurgu yapmaktadır.[407] Kirmânî, tekellüf gerektiren kıyâsın zemmi hususunda oluşturulan bâb başlığı ile kıyâsın sıhhatine delâlet eden bu bâb başlığı arasında bir tenâkuzun olmadığını belirtmektedir. Kirmânî, birinci ifadeyi fâsid kıyâs, ikincisini ise sahîh kıyâs kapsamında değerlendirmektedir. Kirmânî, bâb başlığı ve altında zikredilen hadislerin, kıyâsın Buhârî tarafından kabulüne delâlet ettiğini; ancak Buhârî'nin أَصْلًا مَعْلُومًا ifadesi yerine امرا معلوما ifadesini kullanması durumunda kıyâs ehli ıstılâhına daha uygun düşeceğini belirtmektedir.[408] Kanaatimize göre bu durum, usûl terimlerinin Buhârî döneminde tam olarak yerleşmemesinden kaynaklanmaktadır. Zira usul ifadelerindeki inceliklere riâyet sonraki dönemlerde, usûl ilminin sistematize edilmesiyle belirginlik kazanmıştır.[409]

---

[404] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, II, 679.
[405] Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh ez-Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh I-VI**, Dâru's-Safve, Kahire 1413/1992, V, 14.
[406] İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 361; Kastallani, **a.g.e.**, X, 326; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 297.
[407] Aynî, **Umde**, XXV, 75.
[408] Kirmânî, **a.g.e.**, XXV, 59-60.
[409] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 297.

İmâm Buhârî'nin kıyâs bağlamında zikrettiğimiz ifadelerinin tamamı, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kıyâsı kullanıp kullanmadığı hususu ile alakalıdır. Buhârî, vahiy ile bilinecek meselelerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kıyâs ile hükmetmediğini; ancak bazı meselelerde ise kıyâsı kullandığını ortaya koymaktadır. Buhârî, her bir kategori için ayrı bâb başlığı kullanmaktadır. Şayet Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kıyâsı hiçbir surette kullanmadığı şeklindeki telakkiyi bir an için doğru kabul etsek bile bunun Hz. Peygamber (s.a.s.) sonrası müctehitler için de kıyâsın câiz olmadığı anlamı taşımayacağı kanaatindeyiz. Nitekim Buhârî'nin kendisi de pek çok yerde kıyâsı kullandığı açıktır. Dolayısıyla parçacı bir okumadan hareketle Buhârî'nin kıyâsı inkâr ettiği algısının isabetli olmayacağı kanaatindeyiz. Sa'd b. Nâsır, Buhârî'nin kıyâsa karşı çıktığı iddialarına cevap verirken, Buhârî'nin ümmet içerisinde önemli bir konuma sahip olduğunu, kıyâsı inkâr etmesi halinde bunun herkesçe bilineceğini ifade etmektedir.[410] Gerçekten de ümmet içerisinde çok az kimseye nasip olan bu şöhrete sahip İmâm Buhârî'nin, kendi dönemi dâhil İslam âlimleri arasında çokça tartışılan bu mesele hakkında kıyâsı inkâr ettiği tezinin kapalı kalmış olması düşünülemez. Ayrıca İmâm Buhârî, böyle bir tutuma sahip olsa idi, ümmet içerisinde belki de en çok rağbet gören el-Câmiu's-Sahîh'te kıyâs ile ilgili ifadelerini daha net ortaya koyması gerekirdi. Hâlbuki yüzlerce şerh ve akademik çalışmaya konu olan el-Câmiu's-Sahîh'te, Buhârî'nin kıyâsa karşı olduğu şeklinde zayıf bir kanâat ortaya konmuşsa da bu iddia ciddi bir argüman ile desteklenememiş, bu iddialar yorumsal ifadelerden öteye gidememiş ve el-Câmiu's-Sahîh şârihleri arasında da ciddi bir taraftar bulmamıştır.

Buhârî'nin kıyâs hususundaki görüşlerini tespit etmek için, kıyâs ile ilgili bâb başlıkları ve altında zikredilen hadisler ile el-Câmiu's-Sahîh'in değişik yerlerinde zikredilen ve kıyâs ile bağlantılı pratikleri topyekûn değerlendirmenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz. Buhârî'nin kıyâs hakkındaki görüşleri bir bütün halinde incelendiğinde, Buhârî'nin kıyâsa tamamen karşı olmadığı, kıyâsı hiyerarşik bir düzen içerisinde kabul ettiği, nass ya da icmâda hükmü verilmemiş meselelere kıyâs yolu ile çözüm getirilebileceği, bunun ise mutlaka nass ya da icmâda hükmü sabit bir

[410] Sa'd b. Nâsır b. 'Abdulazîz eş-Şişrî, **Ârâu'l-İmâmi'l-Buhârî el-Usûliyye min Hilâli Terâcimi Sahîhihi**, Mecelletu Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad 1428/2007, 25. Sayı, 143-187.

asla dayanması gerektiği düşüncesinde olduğu ancak kıyâsın fütursuzca kullanılmasına ise karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Buhârî'nin birbiri ile mütenâkız gibi gözüken ifadeleri arasında ise bir tenâkuz söz konusu değildir. Buhârî, zikrettiğimiz birinci bâb başlığında belli bir asla dayanmayan ve nass ile çelişen re'y ve zorlama kıyâsa karşı tavrını ortaya koymaktadır. İkinci ifadesinde, belli bir aslı bulunmayan meselelerde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vahyi intizar ettiğini ifade etmektedir. Üçüncü ifadesinde, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmetine öğrettikleri şeyleri, Allah'ın kendisine talim ettiğini ve bunların vahiy nitelikli olduğunu ortaya koymaktadır. Dördüncü ifadesinde de kıyâsın meşrûiyeti ve mutlaka nassta belirtilen bir asla dayanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İbn Hacer, selef âlimlerinin kıyâs hususunda üç sınıfa ayrıldıklarını, birinci grubun emre temessük ettiklerini, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), "*Benim ve Hulefa-i Raşidin'in sünnetine tutununuz*." sözüyle amel ettiklerini, onların fetvâlarının dışına çıkmadıklarını, sorulan soru hakkında nakil bilgileri olmadıkça cevap vermediklerini belirtmektedir. İkinci grubun ise vukû bulmayan şeyleri vukû bulan şeylere kıyâs ettiklerini, bu hususta birinci fırkanın tepkisini alacak derecede kıyâs alanını genişlettiklerini belirtmektedir. Üçüncü fırkanın ise orta yolu izleyip eseri kıyâsa tercih ettiklerini belirtmektedir.[411] Kanaatimizce Buhârî'yi üçüncü fırkada değerlendirmek gerekir.

İmâm Buhârî, her ne kadar kıyâsı tüm şekliyle inkâr etmemişse de kıyâsın çerçevesini oldukça daraltması dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu durumun, Buhârî'nin geniş bir hadis malzemesine sahip olmasıyla ilişkili olduğu kanaatindeyiz. Buhârî, bir mesele hakkında hüküm verebilmek için nassın öncelikli bilinmesi gerektiği, hüküm bulundukça kıyâs ve diğer metotlara başvurulamayacağı; ancak bir hüküm bulunmadığında ise yine nassta mevcut bir asla binaen kıyâsın yapılabileceği görüşündedir. Buhârî, kıyâsın ancak zaruret halinde başvurulabilecek bir yöntem olduğu görüşündedir.[412] Buhârî, bu yaklaşımı ile esasında hadis ekolunun bir mümessili olduğunu ortaya koymaktadır. Kanaatimize göre İmâm Buhârî'nin kıyâs anlayışı, İmâm Şâfiî'nin kıyâs anlayışı ile paralellik arz etmektedir. İmâm Şâfiî,

[411] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 292.
[412] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, 430.

zaruret halinde kıyâsın meşru olduğunu[413] ancak kıyâsın müstakil bir kaynak olmadığını ifade etmektedir.[414] İmâm Şafiî'ye göre haber var oldukça kıyâsa başvurmak câiz değildir.[415]

Mubârekfûrî, Buhârî'nin kıyâs algısını tespit etmeye çalışırken şu ifadeyi kullanmaktadır: "İmâm Buhârî, nazîri nazire hamledip kıyâsı uygulamakta, ancak istihsâna, kıyâs-ı tard ve kıyâs-ı şebehe yaklaşmamaktadır. O, kıyâs-ı ille ve kıyâs-ı delâle ile iktifa etmektedir.[416]

1. İmâm Buhârî'nin Habere Rağmen Kıyâsa Başvurduğu İddiası

Haber-i vahidin kıyâs ile çatışması durumunda kıyâsın mı yoksa haberin mi öne alınacağı İslâm hukukçuları arasında tartışılagelmiştir. İmâm Buhârî'nin haber-i vâhidi kıyâsa takdim ettiği ve habere rağmen kıyâsa başvuranların Buhârî'nin şiddetli tepkisi ile karşılaştığı bilinmektedir. Ancak haber-i vâhidin çetin savunusu yapan Buhârî'nin de bu konuda kendisi ile çeliştiği hususunda bir iddia vardır. Merttürkmen, Buhârî'nin "Yağ ve su içine necasetlerin düşmesi bâbı" ifadesinde[417] suyu yağa kıyâs ettiğini, yağa düşen farenin yağın tamamını pisletmeyeceği gibi suya düşen farenin de suyun tamamını pisletmeyeceğini belirttiğini, su için belli bir hacmi (kulleteyn) şart koşmadığını belirtmektedir.[418] Merttürkmen, Buhârî'nin burada kıyâsı habere tercih ettiğini zira إذا بلغ الماء قلتين لم يحمل الخبث [419] hadisinin varlığından Buhârî'nin haberdar olmamasının düşünülemeyeceğini belirtmektedir.

Bu iddiaları aktardıktan sonra bâb başlığının devamı ve zikredilen hadisleri zikretmenin meseleyi doğru anlama açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz. İmâm Buhârî, bu başlığın devamında Zührî'nin; Tadı, kokusu veya rengi değişmedikçe

---

[413] Şafiî, **er-Risâle**, 599.
[414] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 298.
[415] Şafiî, **er-Risâle**, 599.
[416] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, 420,421.
[417] بَاب مَا يَقَعُ مِنْ النَّجَاسَاتِ فِي السَّمْنِ وَالْمَاءِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 67, (I/56).
[418] M. Hilmi Merttürkmen, **Buhârî'nin Ebû Hanife'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1976, 54,55.
[419] Alî b. 'Umer ed-Dârekutnî, **Sünenu'd-Dârekutnî I-VI**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût 1424/2004, Kitâbu't-Tahâre, 1, 15, (II, 21); Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, **Tehzîbu'l-Âsâr ve Tefsîlu's-Sâbiti an Resulillâh mine'l-Ahbâr I-VI**, Matbaatu'l-Medenî, Kahire ,1053, (II/705).

suyun kirlenmeyeceği görüşünü aktarmakta; devamında Hammâd'ın, ölü tüyünün suya zarar vermeyeceği görüşünü zikretmektedir. Buhârî, bâb başlığı altında Meymûne'den rivâyet edilen: "Resulullah (s.a.s.) yağın içine düşen fare soruldu. 'Onu ve etrafını atıp yağınızı yiyiniz.' dedi," hadisini aktarmaktadır.[420]

Kanaatimize göre, Buhârî'nin suyu yağa kıyâs ettiği algısı doğru değildir. Zira hadis metnindeki فَالقوهُ atınız ifadesi, yağın katı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Sıvı yağ içine fare vb. düşmesi durumunda ise yağdan hiçbir şeyin yenilmeyeceği hususunda bir ihtilaf bulunmamaktadır.[421] Dolayısıyla Buhârî gibi birinin, sıvı olan suyu katı olan yağa kıyâs ettiğini söylemek, sahih akıl ile bağdaşır bir yaklaşım değildir. Buhârî, bu bâb başlığında necâset hükmü için sıfatın (tad, koku ve renk) değişmesinin esas olduğunu ifade etmektedir.[422] Buhârî'nin bu konudaki görüşleri Mâlikî mezhebinin görüşüyle örtüşmektedir.[423]

Bedruddîn Aynî, isnâdındaki ihtilaftan ötürü Buhârî'nin *kulleteyn* hadisini kullanmadığını belirtmektedir. Aynî, hadis hakkında Debûsî'nin Kitâbu'l-Esrâr'ından alıntı yaparak haberin zayıf olduğunu, bazılarınca kabul edilmediğini zira Sahâbe ve Tabiînin bununla amel etmediğini belirtmektedir.[424] İbn Battâl, Buhârî'nin Zührî'ye isnâd ettiği görüşün Hasan, Nehâî, Evzâî ve Medine ehlinin de görüşü olduğunu belirtmektedir.[425] İbn Hacer, Zührî'nin görüşleri doğrultusunda merfû bir hadisin[426] de var olduğunu belirtmektedir.[427]

Bu değerlendirmeler ışığında Buhârî'nin hadise rağmen kıyâsı kullandığı görüşünün isabetli olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Şayet bir kıyâsın varlığını kabul etsek bile, bunun habere rağmen yapıldığı söylenemez. Zira Sahâbe ve Tâbiîn

---

[420] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 67/235, (I/56).
[421] Aynî, **Umde**, III, 241.
[422] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 23; Bedreddîn İbn Camâa, **Münâsebâtu Terâcimi'l-Buhârî**, Thk. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm es-Selefî, Dâru's-Selefiyye, Bombay 1404/1984, 40-41.
[423] Keşmîrî, **a.g.e.**, I, 436.
[424] Aynî, **Umde**, III, 237.
[425] İbn Battâl, **a.g.e.**; Aynî, **Umde**, V, 105.
[426] ان الماء لا ينجسه شيء الا ما غلب على ريحه وطعمه و لونه Ebû'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Abdulkâfî b. İbn Hacer, **Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, Thk. 'Usâm Mûsâ Hâdî, Dâru's-Sıddîk, el-Cubeyl 1423/2002, Kitâbu't-Tehâre 1/3, 15; Taberî, **a.g.e.**, 27, (II/692); Muhammed b. Yezîd Ebû Abdillâh el-Kazvînî b. Mâce, **Sünen I-II**, Thk. M. Fuâd Abdulbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrût- 52, I, 174.
[427] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 342.

uygulamasına da uygun düşen ve hakkında merfû bir hadis de bulunan bu mesele, Buhârî tarafından kıyâs ile de desteklenmeye çalışılmaktadır.

2. İmâm Buhârî'nin Kıyâs Örneklerinin Tenkîhu'l-Menât ile İlişkisi

Keşmîrî'nin, Buhârî'nin kıyâsı tümden reddettiği algısına sahip olduğunu ifade etmiştik. Ancak el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde birçok kıyâs örneği ile karşılaşmak mümkündür. Bu algıya sahip olan Keşmîrî'ye garip gözükecek ki, bu durum karşısında şu ifadeyi kullanma ihtiyacını hissetmiştir: "Enteresandır ki Buhârî, bunca kıyâs (örneğine) rağmen, kıyâsı kabul eden kişilere karşı sert konuşmuştur. Bana göre bunun sırrı, Buhârî *tenkihu'l-menâtı*[428] kullanmıştır. Bu ise kıyâs değildir."[429]

Kanaatimizce Buhârî'nin kullandığı az sayıdaki kıyâs örneklerini *tenkîhu'l-menât* kapsamında değerlendirmek mümkün ise de Buhârî'nin kıyâs örneklerinin çoğunu *tenkîhu'l-menât* kapsamında değerlendirmek mümkün değildir. Zira *tenkîhu'l-menât, mansûsun aleyh*te belirtilen *illet* ile sınırlıdır. Hâlbuki Buhârî'nin kıyâs örnekleri incelendiğinde nass ile belirlenmemiş olmasına rağmen, birçok örnekte *illet*i ictihâd yoluyla belirlediğini görmekteyiz.[430] Keşmîrî, Buhârî'nin kıyâs ile ilgili ifadelerinin etkisinde kalarak Buhârî'nin kıyâsa kesin karşı olduğu algısına varmış, daha sonra kıyâs örnekleri ile karşılaşınca bunları bu zâviyeden okumak zorunda kalmıştır. Keşmîrî, Buhârî'nin kıyâs anlayışını parçacı bir okuma ile tespit etmeye çalışmış, haliyle Buhârî'nin kıyâs anlayışındaki inceliğe vâkıf olamamıştır. Neticede Bu yaklaşım onu, kendisinin dahi kesin kanaat getiremediği zorlama yorumlara sevk etmiştir.

İmâm Buhârî'nin kıyâsı kabul ettiği ve bizzat kullandığı hususundaki değerlendirmemizden sonra şimdi de Buhârî'nin kıyâs örneklerine geçelim.

---

[428] Usûlcülere göre Tenkîhu'l-Menât, bir hükmün ta'lîli ile ilgili olarak nassta yer alan vasıflar üzerinde, illet olarak kabul edilemeyecek olanları ayıklamak ve nassın göstermek istediği esas illeti belirlemek maksadıyla yapılan ictihâd demektir. Şa'bân, **a.g.e.**, 166.

[429] Keşmîrî, **a.g.e.**, I, 40.

[430] Havvâ, **a.g.e.**, 381.

3. İmâm Buhârî'nin Kıyâs Örnekleri

Usûlcüler kıyâsı değişik açılardan tasnife tabi tutmuşlardır. Bu farklı tasnifler arasında tedâhüllerin olduğu açıktır. Biz burada el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinin daha sık ifade ettikleri Kıyâs-ı Evlâ, Kıyâs-ı Müsâvî ve Kıyâs-ı Ednâ sınıflamasını esas alacağız.

a. Kıyâs-ı Evlâ

Usûl terimi olarak kıyâs-ı evlâ, illetin *asıl*dan daha güçlü olarak *fer'*de sabit olmasını ifade etmektedir. Bu durumda *asl*a ait hüküm *asıl*dan çok *fer'*de evlâ ile sabit olur.[431] el-Câmiu's-Sahîh'te pek çok Kıyâs-ı Evlâ örneği ile karşılaşmaktayız. Tespit ettiğimiz bazı örnekleri şunlardır:

Örnek 1: Müstehâza kadın hakkında cimâın meşrûiyyetini namazın meşrûiyyetine kıyâs etmesi:

Müstehâza kadın için namazın meşru olduğu hususunda İslâm âlimleri hemfikirdir. Bu hususta, İmâm Buhârî'nin de zikrettiği Hz. Âişe'den rivâyet edilen bir hadis bulunmaktadır.[432] Ancak cimâın cevâzı hakkında farklı görüşler ortaya konmuştur. İslâm hukukçularının çoğu, müstehâza kadının cinsel ilişkiye girmesine cevâz vermişlerdir. Nehâî, Hakem, İbn Sîrîn, Süleymân b. Yesâr ve Zührî'nin de aralarında bulunduğu bazı İslâm âlimleri ise bunun câiz olmadığını savunmuşlardır. Zührî, sadece namaz hususunda bir ruhsat işittiklerini ifade etmiştir.[433] Müstehâza kadın ile cinsel ilişkinin harâm olduğu hususunda Sahâbe ve Tâbiînden aktarılan bazı rivâyetler de mevcuttur.[434] İmâm Buhârî, bu konudaki görüşlerini şu bâb başlığında dile getirmektedir:

---

[431] Hâlid Ramazân Hasan, **Mu'cemu Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kerâbisî, Mısır 1418/1997, 227.

[432] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hayz 28/331, (I/73).

[433] İbn Battâl, **a.g.e.**, I, 461; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 429; Zeynuddîn Ebû'l-Ferec b. Receb, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-X**, Mektebetu'l-Ğurebâi'l-Eseriyye, Medine 1417/1996, I, 542; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, V, 141; Kirmânî, **a.g.e.**, III, 205.

[434] Ebubekir Abdurrezzâk es-San'ânî, **el-Musannef I-XI**, Thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983, Kitâbu'l-Hayz, Bâbu'l-Mustahâze, 1191, 1192, 1193, (I/311); Ebu Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm ed-Dârimî, **Sünenu'd-Dârimî I-IV**,

"Bâb: Müstehâza kadının temizlik görmesi. İbn Abbas: "Temizlik süresi bir saat dahi olsa kadın yıkanıp namaz kılar, namaz kılınca kocası kendisine yaklaşır." Namaz, (cimâdan) daha yücedir."[435]

Bâb başlıklarında geçen "Namaz (cimâdan) daha yücedir." ifadesi Buhârî'ye aittir.[436] İbn Hacer, bu ifadeyi İbn Ebî Şeybâ'nın tahrîcine dayandırarak İbn Abbâs'ın kelâmından sayan bazı şârihleri tenkid ederek, İbn Ebî Şeybâ'nın tahrîcinde böyle bir ifadenin bulunmadığını belirtmektedir.[437] İmâm Buhârî, müstehâza kadın hakkında daha yüce olan namazın meşrûiyetine kıyâsla cimâın tarîk-i evlâ ile câiz olduğunu ifade etmektedir.[438]

Örnek 2: Müdebberin keffâret olarak âzâd edilmesini satışına kıyâs etmesi:

İslâm âlimleri, kendisi ile tedbîr akdi (özgürlüğü efendisinin ölümüne bağlanan) yapılan kölenin satışı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefî fukahâsı, müdebberin satışı ve hibe edilmesini yasaklayan bir hadise dayanarak satışının câiz olmadığı görüşündedir.[439] İmâm Şâfiî, bunun câiz olduğu görüşündedir.[440] İmâm Şâfiî, bu konuda kendisi ile aynı görüşü paylaşan İmâm Buhârî'nin zikrettiği şu hadise dayandırmaktadır:

"Ensârdan biri, kölesi ile tedbîr akdini yaptı. Köle dışında herhangi bir mala sahip değildi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunu haber aldı. Kim benden alır? dedi. Nuaym b. Nahhâm sekiz yüz dirheme satın aldı."[441]

Thk. Hüseyn Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Riyad 1420, Kitâbu't-Tahâre 87/855, 856,857,858, (I/620-621)

[435] بَاب إِذَا رَأَتْ الْمُسْتَحَاضَةُ الطُّهْرَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ تَغْتَسِلُ وَتُصَلِّي وَلَوْ سَاعَةً وَيَأْتِيهَا زَوْجُهَا إِذَا صَلَّتْ الصَّلَاةُ أَعْظَمُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hayz 68, (I/73).

[436] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 429.

[437] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 429; Aynî, *Umde,* III, 466.

[438] Kirmânî, **a.g.e.**, III, 205; Kastallâni, **a.g.e.**, I, 364; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 429; Aynî, **Umde**, III, 466; Şeyhu'l-İslâm Ebû Yahyâ Zekeriyyâ el-Ensârî, **Minhetu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî I-X**, Thk. Süleymân b. Derî' el-Âzimî, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1426/2005, I, 662; Keşmîrî, **a.g.e.**, I, 509; el-Basrî, Abdullâh b. Sâlim, **Diyâu's-Sârî fî Mesâliki Ebvâbi'l-Buhârî I-XVII**, Dâru'n-Nevâdir, IV, 497.

[439] Kâsânî, **a.g.e.**, IV, 120.

[440] Nevevî, **Şerhu'l-Mühezzeb**, IX, 291; Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi'l-İmâmi'ş-Şâfiî I-XVIII**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994, XVIII, 102.

[441] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Keffârâti'l-Eymân 7/6716, (VIII/146).

Görüldüğü gibi hadis mudebberin alım-satımının cevâzı hususundadır. Mudebberin keffâret olarak âzâd edilmesinden ise bahsedilmemektedir. Ancak İmâm Buhârî, keffâreti alım-satıma kıyâs ederek zikredilen hadis için şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Müdebber, ümmü'l-veled ve mükâtebin keffâaret olarak azad edilmesi bâbı."[442]

İbn Hacer, Buhârî'nin hadiste zikredilen müdebberin alım-satımının cevâzına kıyâsen müdebberin keffâret olarak âzâd edilmesine tarîk-i evlâ ile cevâz verdiğini belirtmektedir.[443]

b. Kıyâs-ı Müsâvî

Kıyâs-ı Müsâvî, *asıl*daki hükmün dayanağını oluşturan illetin *asıl*da oluştuğu kadar *fer'*de de var olmasıdır.[444] İmâm Buhârî'nin kıyâs-ı müsâvîye örnek oluşturacak pek çok ictihâdı ile karşılaşmak mümkündür. Tespit ettiğimiz örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1: Kullandıkları yemek kaplarının necâseti konusunda Mecûsîleri Ehl-i Kitâba kıyâs etmesi:

İmâm Buhârî, "Mecûsîlerin kapları ve meytenin (hükmü) bâbı"[445] başlığını oluşturarak başlık altında iki hadise yer vermektedir. Hadislerden birincisi zaruret halinde -yıkanması koşuluyla- Ehl-i Kitap kaplarında yemek yeme ve eğitici köpeklerle avlanan avın besmele çekip yenilebilmesi hususundadır.[446] İkinci hadis ise evcil eşek etinin harâm olduğu ve kabının kırılması ya da yıkanması gerektiği hususundadır.[447] Her iki hadiste de Mecûsîler ile alakalı bir bilgi bulunmamaktadır. Buhârî, burada kıyâsı kullanmakta, illeti ise Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerin necâsetten

---

[442] بَاب عِتْقِ الْمُدَبَّرِ وَأُمِّ الْوَلَدِ وَالْمُكَاتَبِ فِي الْكَفَّارَةِ وَعِتْقِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Keffârâti'l-Eymân 7, (VIII/146).
[443] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XI, 601.
[444] Hasan, **a.g.e.**, 228.
[445] بَاب آنِيَةِ الْمَجُوسِ وَالْمَيْتَةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zebâihi ve's-Sayd 14, (VII/90).
[446] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zebâih ve's-Sayd 14/5496, (VII/90).
[447] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zebâihi ve's-Sayd 14/5497, (VII/90).

korunmadıkları şeklinde belirlemektedir.[448] Zira gerek Ehl-i Kitap ve gerekse Mecûsîler, İslâm dininde necis kabul edilen domuz eti, içki vs. kullandıkları bir gerçektir. Aynî, Ehl-i Kitap ve Mecûsîlerin necâsetten korunmama hususunda aynı düzeyde olduklarını, bu nedenle Buhârî'nin kıyâs yoluyla birinin hükmunu diğerine verdiğini belirtmektedir.[449] Kirmânî de Buhârî'nin burada kıyâsı kullandığını belirtmekte, ancak hadisin Ehl-i Kitap hakkında olmasından etkilenerek Buhârî'nin, kendilerini Ehl-i Kitap olarak gören Mecûsîleri kendi ifadeleri ile değerlendirmiş olabileceği ihtimaline de yer vermektedir.[450] Kanaatimize göre Buhârî'nin Mecûsîleri kitâb ve sünnetin tanımına göre değil de kendilerini ifade şekliyle algılaması ve buna göre hüküm ortaya koyması isabetli değildir. Mecûsîlerin kaplarının, içki ve benzeri necâsetleri kullanmaları nedeniyle kaplarından yenilmemesi hususunda Tirmizî'nin, Ebû Su'lebe'den rivâyet ettiği zayıf bir hadis bulunmaktadır.[451] Kanaatimize göre Buhârî'nin, kıyâsa muvâfık olan bu hadisi bâb başlığı içerisinde ifade etmiş olması muhtemeldir. Zira el-Câmiu's-Sahîh'te bunun örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Kıyâs ile desteklenen zayıf hadislerin kullanımı bazı İslâm hukukçuları arasında bir kâide halini almıştır.

Örnek 2: Rehin (ipotek) konusunda selem akdini bey' akdine kıyâs etmesi:

İmâm Buhârî, selem akdini bey' akdine kıyâs ederek bey' akdinde meşrû olan rehinin selem akdi için de geçerli olduğunu ifade etmektedir. Buhârî, bu hususta "Selem akdinde rehin bâbı."[452] başlığını oluşturarak başlık altında Hz. Âişe'den aktarılan şu hadisi zikretmektedir:

> "Resûlullâh (s.a.s.), Yahûdinin birinden borç olarak gıda aldı ve ona demirden zırhını rehin verdi."[453]

Görüldüğü gibi hadiste zikredilen mesele, bey' ve rehin ile alakalıdır. Bâb başlığı ile zikredilen hadis arasında bir ilişkinin olmadığı gerekçesiyle Buhârî'ye

---

[448] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 204.
[449] Aynî, **Umde**, XX, 92.
[450] Kirmani, **a.g.e.**, XX, 92.
[451] Muhammed b. Îsâ Ebû Îsâ et-Tirmizî, **Sünenu't-Tirmizî I-V**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut ts., 1560, 1796, (IV/255).
[452] بَاب الرَّهْنِ فِي السَّلَمِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Selem 6, (III/86).
[453] Buhârî, Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Selem 5/2251, (III/86).

itirazda bulunanlar olmuştur. Ancak bu hususta değerlendirme yapan bazı şârihler, burada bir kıyâsın varlığına dikkat çekmişlerdir.[454] İmâm Buhârî, bu bâb başlığının hemen öncesinde "Selem akdinde kefil bâbı."[455] şeklinde bâb başlığı oluşturarak başlık altında yine aynı hadise yer vermektedir. İmâm Buhârî, selemi bey'e, vesika (güvence) içermeleri itbariyle kefâleti de rehine kıyâs etmektedir.

Örnek 3: Talâk ve diğer hukuki tasarruflarda dilsizin işâretini nutka kıyâs etmesi:

İmâm Buhârî, dilsiz kimsenin işâretinin de nutuk hükmünde olduğu, talâk ve diğer hukuki tasarruflarının geçerli olduğu görüşündedir. Buhârî, bu konuda "Talâk ve diğer işlerde işâretin (hükmü) bâbı"[456] şeklinde bâb başlığı oluşturarak başlık altında işâretin lafız hükmünde olup şer'î hükümlerde geçerli olduğuna dair bir kaç hadis zikretmektedir. Ancak bu hadislerin hiçbiri talâk ile alakalı değildir. Buhârî, müfhim olması hasebiyle işâreti nutka kıyâs etmekte, buna şeriatın işâreti muteber saydığını delil göstermektedir.[457] Buhârî, dilsiz kimsenin işâretinin anlaşılması durumunda lafız hükmünde olup kendisine hüküm terettüp edeceğini, şer'î itibar açısından lafızla aynı olduğunu ifade etmektedir.[458] İbn Hacer, bu başlığın kendisinden sonra oluşturulan bâb başlığına tevtie/hazırlık olduğunu, sonraki bâb başlığının ise *ahras*ın li'ân ve talâkı arasında ayırım yapanlara itiraz kabilinden olduğunu ifade etmektedir.[459]

Örnek 4: Dilsiz kimsenin işâret ile li'ânda[460] bulunmanın geçerliliğini, işâretle talâk vermenin geçerliliğine kıyâs etmesi:

---

[454] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 252; Aynî, **Umde**, XII, 92; Muhammed Alî eş-Şevkânî, **Neylu'l-Evtâr I-XVI**, Thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1427, Kitâbu'-Selem, X, 266; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 433.

[455] بَاب الْكَفِيلِ فِي السَّلَمِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Selem 5, (III/86).

[456] بَاب الْإِشَارَةِ فِي الطَّلَاقِ وَالْأُمُورِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 24, (VII/51).

[457] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 302.

[458] İbn Cemaâ, **a.g.e.**, 102-103.

[459] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 438.

[460] Fıkıh terimi olarak li'ân, erkeğin karısının zina ettiğine yeminle şâhitlik etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine yeminle şâhitlik etmesidir. Bu yeminler erkek hakkında kazf cezâsı, kadın hakkında ise zina cezasının yerine geçmektedir. Cürcânî, **a.g.e.**, 161.

İmâm Buhârî, önceki örneğimizde de ifade ettiğimiz gibi işâretin talâk konusunda geçerli olduğunu belirtmişti. Buhârî, hemen sonrasında oluşturduğu bâb başlığında li'ânın da talâkla aynı hükme sahip olduğunu, dilsiz kişinin işâret ile li'ânda bulunmasının hukuken geçerli olacağını şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Li'ân ve Allah'ın, *"Eşlerine zina isnâdında bulunup da kendilerinden başka şâhitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şâhitliği…"*[461] kavli bâbı. Dilsiz kimse karısına yazı, işâret yahut marûf bir îmâ ile zina isnâd ederse konuşan kişi gibidir. Zira Nebî (s.a.s.), ferâizde (zorunlu durumlarda) işâreti câiz kılmıştır. Bu, Hicaz Ehli (Mâlik ve Şâfiî gibi) ve (Hicaz dışındaki bazı) ilim ehlinin (Ebû Sevr gibi) görüşüdür. Allah Teâlâ: *"Meryem, çocuğu gösterdi. Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz? dediler."*[462] Dahhâk, (âyette geçen) *remzen*[463] ifadesini *işâret* olarak tefsîr etmektedir. **Bazı insanlar,** '(Dilsiz için) had ve li'ân yoktur.' dediler. Daha sonra da 'Yazı, işâret ve îmâ ile yapılan talâk câizdir.' dediler. Hâlbuki kazf ve talâk arasında bir fark yoktur. Eğer dese ki kazf sadece sözle olur. Denilir ki, talâk da sadece sözle olur. Aksi halde talâk da kazf da batıl olur. Köle âzâd etmek de aynı şekildedir. Keza sağır da li'ânda bulunur. Şa'bî ve Katâde der ki, "Biri karısına parmak işâreti ile 'Sen boşsun.' derse kadın bâin talâkla boş olur." İbrahîm (en-Nehâî) der ki, 'Dilsiz kimse, eliyle talâkı (karısının boş olduğunu) yazarsa bu geçerlidir.' Hammâd der ki, 'Dilsiz ve sağır, (talâk hususunda) başıyla işâret ederse bu câizdir (geçerlidir).'"[464]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında beş tane hadis zikretmekte ancak bu hadisler işâretin talâk, kazf vb. akitlerde kullanıldığına dair bir bilgi içermemektedir. Zikredilen hadisler, işâretin de söz hükmünde olduğuna delâlet etmektedir. Buhârî,

---

[461] Nûr 24/6.
[462] Meryem 19/29.
[463] Âl-i İmrân 3/41.
[464] بَاب اللِّعَانِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ إِلَى قَوْلِهِ إِنْ كَانَ مِنْ الصَّادِقِينَ } فَإِذَا قَذَفَ الْأَخْرَسُ امْرَأَتَهُ بِكِتَابَةٍ أَوْ إِشَارَةٍ أَوْ بِإِيمَاءٍ مَعْرُوفٍ فَهُوَ كَالْمُتَكَلِّمِ لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَجَازَ الْإِشَارَةَ فِي الْفَرَائِضِ وَهُوَ قَوْلُ بَعْضِ أَهْلِ الْحِجَازِ وَأَهْلِ الْعِلْمِ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى { فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا } وَقَالَ الضَّحَّاكُ { إِلَّا رَمْزًا } إِلَّا إِشَارَةً وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ لَا حَدَّ وَلَا لِعَانَ ثُمَّ زَعَمَ أَنَّ الطَّلَاقَ بِكِتَابٍ أَوْ إِشَارَةٍ أَوْ إِيمَاءٍ جَائِزٌ وَلَيْسَ بَيْنَ الطَّلَاقِ وَالْقَذْفِ فَرْقٌ فَإِنْ قَالَ الْقَذْفُ لَا يَكُونُ إِلَّا بِكَلَامٍ قِيلَ لَهُ كَذَلِكَ الطَّلَاقُ لَا يَجُوزُ إِلَّا بِكَلَامٍ وَإِلَّا بَطَلَ الطَّلَاقُ وَالْقَذْفُ وَكَذَلِكَ الْعِتْقُ وَكَذَلِكَ الْأَصَمُّ يُلَاعِنُ وَقَالَ الشَّعْبِيُّ وَقَتَادَةُ إِذَا قَالَ أَنْتِ طَالِقٌ فَأَشَارَ بِأَصَابِعِهِ تَبِينُ مِنْهُ بِإِشَارَتِهِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ الْأَخْرَسُ إِذَا كَتَبَ الطَّلَاقَ بِيَدِهِ لَزِمَهُ وَقَالَ حَمَّادٌ الْأَخْرَسُ وَالْأَصَمُّ إِنْ قَالَ بِرَأْسِهِ جَازَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 25, (VII/52).

bu ifadelerinin hemen öncesinde zikrettiği bâb başlığında dilsiz hakkında talâk hükmünün geçerli olduğunu belirtmiş idi. Buhârî, bu bâb başlığında ise talâka kıyâsla dilsizin li'ânda bulunmasının da geçerli olduğunu belirtmektedir. Fakîhler arasında tartışmalı olan bu konu İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde daha ayrıntılı ele alınacaktır.

Örnek 5: Öncesinde kılınan sünnetler konusunda Cuma namazını Öğle namazına kıyâs etmesi:

İmâm Buhârî, Cuma namazını öğle namazına kıyâs ederek öğle namazı hakkında sabit olan sünnet namazların Cuma namazı için de geçerli olduğu görüşündedir. Buhârî, bu hususta "Cuma sonrası ve öncesi kılınan namaz(ın hükmü) bâbı."[465] şeklinde bâb başlığı oluşturduktan sonra şu hadisi zikretmektedir:

> "Resulullâh (s.a.s.), öğle öncesi iki rekât namaz kılardı. Öğle ve akşam sonrası ikişer rekât evinde namaz kılardı. Yatsıdan sonra da iki rekât namaz kılardı. Cuma sonrası (evine) dönmeden namaz kılmaz, döndükten sonra iki rekât namaz kılardı."[466]

Hadiste, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Cuma öncesi sünnet namaz kıldığına yönelik herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak İmâm Buhârî, Cuma namazını öğle namazına kıyâs ederek[467] öğle öncesi kılınan sünnet namazların Cuma öncesi için de geçerli olduğunu ifade etmektedir.

c. Kıyâs-ı Ednâ

Kıyâs-ı Ednâ, *asıl*da var olan *illet*in daha zayıf ve eksik olarak *fer'*de de oluşması demektir.[468] el-Câmiu's-Sahîh'te zikrettiğimiz diğer iki kıyâs türü kadar olmasa da bazı kıyâs-ı ednâ örnekleri ile karşılaşabilmekteyiz. Tespit ettiğimiz örneklerden biri şudur:

---

[465] بَاب الصَّلَاةِ بَعْدَ الْجُمُعَةِ وَقَبْلَهَا Buhârî, **el-Câmi'**,Kitâbu'l-Cum'a 39, (II/13).
[466] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 39/937, (II/13).
[467] Şâh Veliyyullâh ed-Dihlevî, **Şerhu Terâcimi Sahîhi Ebvâbi'l-Buhârî**, Dâiretu'l-Me'ârifi'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd 1323, 83; İbn Hacer, ***Fethu'l-Bârî***, II, 426.
[468] Hasan, **a.g.e.**, 228.

Örnek 1: Başkasına abdest aldırmayı, abdest alan kişiye yardım etmeye kıyâs etmesi:

Buhârî, bu hususta "Kişinin arkadaşına abdest aldırmasının (hükmü) bâbı"[469] başlığını kullanarak bu başlığın altında iki hadis zikretmektedir. Her iki hadis de kişinin abdestinin başkası tarafından aldırılması hususunda bir bilgi içermemektedir. Hadisler, abdest alacak kişi için su hazırlamak ve uzuvlarına su dökmek ile alakalıdır. İmâm Buhârî, başkasına abdest aldırmayı, abdest alan kişiye su hazırlamak ve uzuvlarına su dökmek suretiyle yardıma kıyâs etmektedir. İbn Battâl, Buhârî'nin abdest alan kişiye su dökülmesinin cevâzını, başkasına abdest aldırmanın cevâzına delil getirdiğini belirterek burada bir kıyâsın varlığına vurgu yapmaktadır.[470] İbnu'l-Müneyyir, Buhârî'nin tâatin edâsı için yardım etme illetine binaen, başkasına abdest aldırmayı abdest alan kişiye yardım etmeye kıyâs ettiğini belirtmektedir.[471] İbn Cemâa da İbnu'l-Müneyyir ile benzer değerlendirmede bulunmaktadır. Ancak O, cevâzı niyetin abdesti alınan kişi tarafından getirilmesi şartına bağlamaktadır.[472]

E. Sahâbe Kavli

Usûlcülerin çoğuna göre Sahâbî, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yetişmiş, ona iman etmiş ve örfen 'arkadaş' diye anılabilecek kadar uzun süre onunla birlikte bulunmuş kimseye denir.[473] Hadisçiler ve diğer bazı usûlcüler ise Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte olma süresini dikkate almadan onu gören ve iman eden kimseye Sahâbî demişlerdir.[474] Buhârî'nin sahâbî tanımı hadisçilerin tanımı ile örtüşmektedir. Buhârî, tıpkı hadisçiler gibi Sahâbî'yi şu şekilde tanımlamaktadır: "Hz. Peygamberle (s.a.s.)

[469] بَاب الرَّجُلُ يُوَضِّئُ صَاحِبَهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 35, (I/47).
[470] İbn Battâl, **a.g.e.**; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 186.
[471] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 70.
[472] İbn Cemaâ, **a.g.e.,** 39.
[473] Şa'bân, **a.g.e.**, 213.
[474] Bkz. Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Alî b. Neccâr, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr I-IV**, Thk. Muhammed ez-Zuhaylî, Nezîh Hammâd, Mektebetu'l-'Abîkân, Riyad 1413/1993, II, 265.

arkadaşlık eden veya onu gören Müslümanlar onun ashâbıdır."[475] Sahâbe kavli ise Sahâbenin ictihâd ve fetvâlarını ifade etmektedir.

Şer'î-amelî hükümlerde Sahâbe kavlinin hüccet değeri konusunda usûlcüler ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik, kadîm görüşüne göre İmâm Şâfiî, bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel ve Hanefilerin çoğunluğu Sahâbe kavlinin hüccet olduğunu savunmuşlardır.[476] İmâm Şâfiî'nin son görüşü Sahâbe kavlinin hüccet olmadığı yönündedir.[477]

İmâm Buhârî'nin nassı destekleyen ya da hakkında nass bulunmayan meselelerde, Sahâbe söz ve uygulamalarına bolca yer verdiğini el-Câmiu's-Sahîh'teki pratiklerinden görebilmekteyiz. Buhârî'nin ilk çalışması olarak bilinen *Kadâya's-Sahâbe ve't-Tâbiîn ve Ekâvîluhum* isimli eseri de Buhârî'nin *Sahâbe Kavli*ne verdiği önemi ayrıca ortaya koymaktadır. Buhârî'nin Sahâbe Kavline yer verdiği meselelerde, Sahâbe Kavlinin bağlayıcılığını ortaya koyan bir ifadesine rastlamadık. Ancak hakkında ihtilaf bulunmayan Sahâbe Kavlinin Buhârî açısından da bağlayıcı olduğu anlaşılmaktadır.[478]

İmâm Buhârî, aktardığı Sahâbe sözlerinin mutlaka kitâb ya da sünnete dayandığını, dolayısıyla kitâb ve sünnetten bağımsız bir kaynak olarak düşünülemeyeceğini şu ifadesi ile ortaya koymaktadır:

> "Sahâbe ya da Tâbiîn sözlerinden yaptığım her rivâyette benim için bir dayanak vardır. (Bunu) Allah'ın kitâbından ve Resûlullâh'ın sünnetinden hıfzettim."[479]

Sahâbe söz ve uygulamaları, genellikle nass ile uygunluk arz ederken bazen nassın bulunmadığı alanda ya da nassa muhalif de olabilmektedir. Buhârî'nin bu üç

---

[475] مَنْ صَحِبَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ رَآهُ مِنْ الْمُسْلِمِينَ فَهُوَ مِنْ أَصْحَابِهِ Buhârî, **el-Câmî'**, Kitâbu Fadâili Ashâbi'n-Nebî 1, (V/2).

[476] Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Umer b. Îsâ ed-Debûsî, **Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001, 257; Abdulkerîm b. Alî b. Muhammed en-Nemle, **İthâfu Zavi'l-Besâir bi Şerhi Ravdatu'n-Nâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel I-VIII**, Dâru'l-'Âsime, Riyad 1417/1996, IV, 260.

[477] Gazzâlî, **Mustasfâ**, I, 168-171.

[478] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Farâid 9, (VIII/151-152).

[479] Sübkî, **Tabakât**, II, 222; İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 487.

duruma yaklaşımı farklıdır. Şimdi bu üç başlık altında Buhârî'nin Sahâbe kavline yaklaşımını belirlemeye çalışacağız.

1. Nassı Destekleyen Sahâbe Kavli

İmâm Buhârî'nin kendi ifadesiyle, aktardığı Sahâbe Kavillerinin nasslarda bir dayanağının olduğunu belirtmiştik. İmâm Buhârî, nassı destekleyen Sahâbe söz ve uygulamalarına el-Câmiu's-Sahîh'te bolca yer vermektedir.

Örnek 1: Buhârî, ölü arazinin araziyi ihyâ eden kimseye ait olacağı yönündeki -Sahâbe kavliyle desteklediği- görüşünü şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Ölü araziyi ihyâ eden kimse(nin hükmü) bâbı. Alî, harâb Kûfe toprağının ihyâsını kabul etti. Ömer: 'Kim ölü bir araziyi ihyâ ederse, mülkiyeti kendisine ait olur.' (Bu görüş), Amr b. Avf kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet edilmiştir."[480]

İmâm Buhârî, bâb başlığında Hz. Ali'nin harâb ve metrûk Kûfe toprağının ihyâsını, ölü araziyi diriltme esasına göre sağladığını, yine Hz. Ömer'in ölü arazinin mülkiyetinin, araziyi ihyâ eden kişiye ait olacağı yönündeki görüşüne yer vermekte, akabinde bu uygulamanın sünnete dayandığını belirtmektedir. İmâm Buhârî, bâb başlığının altında Hz. Âişe'den rivâyet edilen, "Kim başkasına ait olmayan bir araziyi imâr ederse, (bu arazi üzerinde) daha çok hak sahibi olur."[481] hadisini aktarmakta, akabinde de Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde uygulamanın bu şekilde olduğunu belirtmektedir.

İhyâ edilen toprağın hükmü konusunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik'e göre yerleşim alanlarına yakın olması durumunda imâmın (devlet başkanı) izni gerekmekte, uzak olması durumunda ise herhangi bir izne gerek duyulmamaktadır. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre -ister yerleşim yerlerine yakın ister uzak olsun- imâmın izni olmadan toprak ihyâ edilemez. Ebû Yûsuf, Muhammed ve İmâm Şâfiî'ye göre ihyâsı için izne gerek olmayıp toprak, onu ihyâ eden kişiye

---

[480] بَاب مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَوَاتًا وَرَأَى ذَلِكَ عَلِيٌّ فِي أَرْضِ الْخَرَابِ بِالْكُوفَةِ مَوَاتٌ وَقَالَ عُمَرُ مَنْ أَحْيَا أَرْضًا مَيْتَةً فَهِيَ لَهُ وَيُرْوَى عَنْ عَمْرِو بْنِ عَوْفٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Harsi ve'l-Müzâraâ 15, (III/106).

[481] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Harsi ve'l-Müzâraâ 15/2335, (III/106).

aittir.[482] İmâm Buhârî'nin bu konudaki görüşünün cumhûr ile örtüştüğü anlaşılmaktadır.

Örnek 2: Had cezâsını alan kişi, hazır olmadığı durumlarda bu cezâyı uygulaması için birinin görevlendirilebileceği hususunda şu ifadeye yer vermektedir:

> "İmâm, gâib kimseye had (cezası) uygulaması için birine emredebilir mi? Ömer böyle yaptı."[483]

İmâm Buhârî, bâb başlığında Hz. Ömer'e (r.a.) ait olduğunu beyan ettiği bu uygulamanın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu hususstaki şu uygulamasına dayandırmaktadır:

> "Adamın biri Hz. Peygamber'e (s.a.s.) gelerek, Allah için aramızda Allah'ın kitabı ile hükmet. Hasmı -kendisinden daha fakîh idi- ayağa kalkarak, '(Evet) doğru söyledi. Allah'ın kitâbı ile aramızda hükmet ve bana izin ver (de konuşayım) ya Resülallâh!' dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) konuşmasına izin verdi. Adam, 'Oğlum bunların yanında çalışmakta idi. Bunun karısı ile zina yaptı. Fidye olarak yüz koyun ve bir hizmetçi verdim. İlim ehlinden birine sordum. Oğluma yüz değnek ve bir yıl sürgün cezâsı olduğunu, bu adamın karısı için ise recim gerekli olduğunu söyledi.' Hz. Peygamber (s.a.s.), "Nefsim kudret elinde olan Allah'a yemin olsun ki aranızda Allah'ın kitâbı ile hükmedeceğim. Yüz (koyun) ve hizmetçi sana geri verilecek. Oğluna ise yüz değnek ve bir yıl sürgün gerekir. Ey Üneys! Şu kadına git ve sor. (Suçunu) itiraf ederse recmet.' (Kadın) itiraf etti. (Üneys) onu recmetti."[484]

İmâm Buhârî, zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü gibi Sahâbe söz ve uygulamasına yer vermektedir. Ancak bu durum, Buhârî açısından Sahâbe söz ve fiillerinin bağımsız bir kaynak olarak kabul edildiğini göstermeyeceği kanaatindeyiz.

---

[482] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 274.
[483] بَاب هَلْ يَأْمُرُ الْإِمَامُ رَجُلًا فَيَضْرِبُ الْحَدَّ غَائِبًا عَنْهُ وَقَدْ فَعَلَهُ عُمَرُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 46, (VIII/176).
[484] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 46/6859, (VIII/176).

Zira hüccet nass ile yapılmakta, Sahâbe söz ve uygulamaları ile de desteklenmektedir.

2. Nass ile Hükmü Belirlenmemiş Meselelerde Sahâbe Kavli

İmâm Buhârî'nin, aktarımda bulunduğu her Sahâbe söz ve uygulamasının kitâb ve sünnete dayandığı yönündeki ifadesi, Buhârî'nin prensipte ictihâda dayalı Sahâbe kavlini hüccet olarak kabul etmediği algısını doğurmaktadır. Ancak pratiğe baktığımızda Buhârî'nin nass ile hükmü belirlenmemiş meselelerde Sahâbe kavli ile çok defa istidlâlde bulunduğu görülmektedir.

Örnek: Fıkıhçılar arasında ihtilâflı bir mesele olan Umrenin hükmü konusunda İmâm Buhârî, bunun vâcib olduğu görüşündedir. Buhârî, bu hususta şu ifadelere yer vermektedir:

> "Umrenin vücûbu ve fazîleti bâbı. İbn Ömer (r.a.), 'Her kişiye bir hac ve umre farzdır.' İbn Abbas (r.a.) der ki, "Umrenin karinesi Kitabullâhtaki, "*Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın (ikame edin)*."[485] âyetidir."[486]

Buhârî, bâb başlığı altında Umrenin faziletini ifade eden bir hadis, yine hac ve Umre arasındaki tertîbi ifade eden başka bir hadis zikretmektedir.[487] Her iki hadiste de Umrenin vâcib olduğu yönünde bir ifade bulunmamaktadır. İmâm Buhârî, bu görüşünü Sahâbe Kavline dayandırmaktadır.

3. Nassa Muhâlif Sahâbe Kavilleri

İmâm Buhârî, Sahâbe sözleri ile görüşlerini çok defa desteklerken, bunun nassa muhâlif olmamasına dikkat etmekte, bazı Sahâbelerin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamalarından haberdar olamayabileceğine, dolayısıyla nassa muhalif Sahâbe kavillerinin hüccet olamayacağını şu ifadesinde dile getirmektedir:

---

[485] Bakara 2/196.

[486] بَابُ الْعُمْرَةِ وُجُوبِ الْعُمْرَةِ وَفَضْلِهَ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لَيْسَ أَحَدٌ إِلَّا وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِنَّهَا لَقَرِينَتُهَا فِي كِتَابِ اللَّهِ {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Umre 1, (III/2).

[487] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Umre 1/1773, 1774, (III/2).

"Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hükümlerinin açık olduğunu söyleyene karşı hüccet, bazı (Sahâbelerin) nebevî meşâhid (söz ve uygulaması) ve İslâmî emirlerden haberdâr olmaması bâbı."[488]

İmâm Buhârî, bir takım nebevî söz ve uygulamaların bazı Sahâbeler tarafından bilinemeyebileceğini ifade etmektedir. İbn Hacer, Sahâbenin ileri gelenlerinin birçoğunun, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bazı söz ve uygulamasından haberdar olamadıklarını, vâkıf oldukları bilgiler doğrultusunda hareket ettiklerini, *nâsih*e müttali olmadıklarından *mensûh* ile amel etmeye devam ettiklerini ya da *berâat-i asliye* prensibine göre hareket ettiklerini, Buhârî'nin bâb başlığını bu hususta oluşturduğunu ifade etmektedir.[489] Kândehlevî, Buhârî'nin bu bâb başlığı ile ile Sahâbe Kavlinin hüccet olmadığını ifade ettiğini; zira Sahâbenin bazı nasslardan haberdâr olamayabileceklerini, bazılarının da *nâsih* ile *mensûh* hakkında yeterli bilgiye sahip olamayabileceklerini belirtmektedir.[490] Kanaatimizce de İmâm Buhârî, bu ifadesi ile nassa aykırı Sahâbe söz ve uygulamalarını kesin bir şekilde reddetmektedir. Muaz Havva, Buhârî'nin bu yaklaşımının İmâm Şâfiî'nin Sahâbe Kavli konusundaki yaklaşımı ile örtüştüğünü belirtmektedir.[491] Kanaatimize göre Buhârî'nin bu ifadesi, İmâm Şâfiî'nin Sahâbe Kavline yaklaşımı ile benzerlik arz etse de el-Câmiu's-Sahîh'te Sahâbe kavline bolca yer vermesi, ayrıca Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'in uygulamalarına büyük bir ehemmiyet göstermesi, bu değerlendirmenin doğruluğuna halel getirmektedir. Ayrıca İmâm Buhârî, zikredilen bâb başlığındaki ifadesinde nassa aykırı Sahâbe Kavlinin hüccet değeri taşıyamayacağına işaret etmektedir. Bu ifade, nassa aykırı olmayan ancak nass ile de desteklenmeyen Sahâbe kavline yönelik Buhârî'nin yaklaşımı hakkında bize bir bilgi vermemektedir. Hâlbuki İmâm Şâfiî, bunun da delil değeri taşıyamayacağı görüşündedir.[492]

İmâm Buhârî'nin Sahâbe söz ya da uygulamasına büyük bir ehemmiyet gösterdiği bir gerçektir. Buhârî, nassı açıklayıcı ve destekleyici tarzdaki Sahâbe söz

[488] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 22, (IX/108).
[489] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 321.
[490] Kândehlevî, **Hâşiyetu Lâmi'i'd-Derârî**, III, 434.
[491] Havva, **a.g.e.**, 435
[492] Apaydın, "Sahabe Kavli", **DİA**, XXXV, 502.

ve uygulamasına çokça yer vermektedir. Ayrıca kendi görüşlerini destekleyici nitelikteki Sahâbe görüş ve uygulamalarına bolca yer verdiği, tercihlerine muhâlif Sahâbe görüş ve uygulamalarını zikretmekten ise kaçındığı görülmektedir.[493] Kanaatimizce bu durum, Buhârî'nin esasında Sahâbe görüşlerini müstakil bir kaynak olarak kabul etmediği, ancak nassı desteklemek veya nassın bulunmadığı yerlerde kendi tercihlerini desteklemek için Sahâbe görüşlerine yer verdiğini ortaya koymaktadır. Buhârî'nin, kendi tercihlerinin aksine Sahâbe söz ve uygulamaları varken bunları zikretmekten imtina edip kendi görüşleri ile örtüşen Sahâbe söz ve uygulamalarına yer vermesi bu kanaatimizi desteklemektedir.

F. Örf

Örf, insanların benimseyip alışkanlık haline getirdiği işler veya duyulduğunda hatıra başka anlam gelmeyecek derecede özel bir anlamda kullanmayı âdet edindikleri lafızlardır. Birinci kısım amelî örf, ikincisi ise kavlî örf olarak olarak isimlendirilir.[494] Mezhepler arasında örf hüccet olarak kabul görmektedir.[495] Nass ile sınırları belirlenmemiş tüm meselelerin örfe göre çözüme kavuşturulacağı kabul görmüştür.[496] Şâfiî fıkıhçılardan Kâdı Hüseyn, örfü fıkhın dayanağını oluşturan beş kâideden biri olarak göstermektedir.[497] Süyûti, fıkhî kâidelerin tedvîn aşamalarını anlatırken Kâdı Hüseyn'in Şâfiî mezhebinin tümünü dört kâideye soktuğunu, dördüncüsünün" Âdet muhakkemdir." kâidesi olduğunu belirtmektedir.[498]

el-Câmiu's-Sahîh'i incelediğimizde İmâm Buhârî'nin hem amelî hem de lafzî örfü hüccet kabul ettiğini görmekteyiz. İmâm Buhârî, örf kavramını ما يتعارفون ve سنن

[493] İbn Hacer, **Hedyu's-Sârî**, 19; Nûr Hasan Abdu'l-Halîm Kârût, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Vudû ve'l-Gusl Mukârinen bi Fıkhî Eşheri'l-Muhaddisîn**, Mekke 1411/1991, 137.
[494] Şa'bân, **a.g.e.**, 195.
[495] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 510.
[496] Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, **el-Muğnî I-XV**, Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyad 1406/1986,VII, 567.
[497] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 406.
[498] Abdurrahmân b. Ebûbekir es-Süyûtî, **el-Eşbâh ve'n-Nezâir I-II**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1403, I, 7.

şeklinde ifade etmektedir. Sünnet/sünen ifadesi Tâbiîn döneminde örfü belirtmek üzere kullanılmıştır.[499]

Prensipte örfün hüccet olduğunu kabul eden İmâm Buhârî, muâmelât kısmında buna çokça yer vermektedir. Buhârî, örf doğrultusunda koşulan şartların da câiz olduğunu kabul etmekte ancak bunun nassa muhâlif olmaması gerektiğini belirtmektedir. Buhârî, bu görüşünü "İnsanların aralarındaki örflerine göre (akidlerde) şart koşma, ikrârda istisnâ ve şartların cevâzı bâbı"[500] ifadesi ile ortaya koymakta, hemen öncesinde oluşturduğu bâb başlığında ise "Allah'ın kitâbına muhalif helâl olmayan şartlar bâbı" ifadesi[501] ile de bunu nassa muhâlif olmama şartına bağlamaktadır.

1. Amelî Örf

İmâm Buhârî, amelî örfün sınırını oldukça geniş tutmaktadır. Buhârî, tüm hukuki tasarruflarda örfün dayanak oluşturduğunu şu ifadesinde ortaya koymaktadır.

> "Ölçü, tartı, icâre ve buyû' (konuların)da her memleketin (kendi halkı arasında) örf edindikleri uygulamaları, niyetlerine göre sâbit sünnetleri ve meşhûr mezheplerine göre hükümleri icrâ eden kimse bâbı. (Kâdı) Şüreyh, iplikçi esnafına, 'Kazançta aranızda câri olan âdetiniz (muteberdir).' dedi. Abdulvehhâb, Eyyûb kanalıyla Muhammed'den (İbn Sîrîn) şöyle rivâyet etti: 'On (dirheme alınan malın) on bire (satılması) câizdir. Nafaka için kâr alır.' Hz. Peygamber (s.a.s.) Hind'e, 'Sana ve çocuğuna yetecek kadar örfe uygun şekilde al.' Allah Teâlâ, *'Fakir olan kimse örfün gerektirdiği şekilde yesin.'*[502] buyurmaktadır. Hasan (Basrî), Abdullah b. Mirdâs'tan bir eşek kiraladı. Ücretini sordu. İki dânek (dirhemin altıda biri)[503] dedi. (Hasan) (alıp) bindi.

---

[499] Dönmez, "Örf", **DİA**, Ankara 2007, XXXIV, 87.
[500] بَاب مَا يَجُوزُ مِنْ الِاشْتِرَاطِ وَالثُّنْيَا فِي الْإِقْرَارِ وَالشُّرُوطِ الَّتِي يَتَعَارَفُهَا النَّاسُ بَيْنَهُمْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şurût 18, (III/198).
[501] مَا لَا يَحِلُّ مِنْ الشُّرُوطِ الَّتِي تُخَالِفُ كِتَابَ اللَّهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şurût 17, (III/198).
[502] Nisâ 4/6.
[503] Aynî, **Umde**, XII, 24.

Daha sonra tekrar gelerek eşeğini istedi ve bindi. Ona bir şart koşmadı. (Eşeğini) yarım dirhemle geri gönderdi.”[504]

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, Buhârî’nin bu ifadeleriyle örfün hücciyetini amaçladığını belirtmişlerdir.[505] Buhârî, şâri’ tarafından sınırı belirlenmemiş hukuki problemlerin her beldeye hâkim örfe göre çözüme kavuşturulacağını belirtmektedir.[506] İmâm Buhârî, bâb başlığı altında örfün hücciyetine dair iki hadis zikretmektedir. Birincisi, başlıkta da zikrettiği; kocası Ebû Süfyan’ın pintiliğinden sitem eden Hind’in, kocasının malından gizlice yemesinde bir beis olup olmadığı sorusuna Hz. Peygamber’in (s.a.s.), “Örfen sana ve oğluna yetecek kadar al.”[507] hadisinin ayrıntısını, ikincisi ise Hz. Peygamber’e (s.a.s.) hacamat yapan fakat ücret konusunda önceden bir anlaşma yapmayan kişiye örfe binaen ücret verileceği yönündeki hadisi zikretmektedir. Buhârî, ayrıca “*Fakir olan örfe uygun şekilde yesin.”*[508] âyetini delil getirmektedir.

İmâm Buhârî, مَنْ أَجْرَى أَمْرَ الْأَمْصَارِ ifadesi ile amelî örfü hüccet olarak kabul ettiğini ortaya koymakta, bunu yerleşik teâmül haline gelmesi şartına bağlamaktadır.

Buhârî’nin فِي الْبُيُوعِ وَالْإِجَارَةِ وَالْمِكْيَالِ وَالْوَزْنِ ifadesinin, örfün uygulanacağı alanlar için birer örnek mi teşkil ettiği, yoksa örfün uygulama sınırını mı çizdiği sorusu akla gelebilir. Kanaatimizce bâb başlığında hasra yönelik bir ifadenin kullanılmamış olması ve başlık altında nafaka hususunda zikredilen hadis, bunların birer örnek teşkil ettiklerini göstermektedir. el-Câmiu's-Sahîh şârihleri وَسُنَنِهِمْ عَلَى نِيَّاتِهِمْ ifadesinin مَا يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُم ifadesine ma’tûf olduğunu belirtmişlerdir.[509] Buna göre bey’, icâre, ölçü ve tartı ifadeleri مَا يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُم için birer örnek teşkil etmekte, وَسُنَنِهِمْ عَلَى نِيَّاتِهِمْ ifadesinden ise *ölçü, tartı, icâre ve bey’* dışında bir mananın hedeflendiği anlaşılmaktadır.

---

[504] بَاب مَنْ أَجْرَى أَمْرَ الْأَمْصَارِ عَلَى مَا يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْ فِي الْبُيُوعِ وَالْإِجَارَةِ وَالْمِكْيَالِ وَالْوَزْنِ وَسُنَنِهِمْ عَلَى نِيَّاتِهِمْ وَمَذَاهِبِهِمْ الْمَشْهُورَةِ وَقَالَ شُرَيْحٌ لِلْغَزَّالِينَ سُنَّتُكُمْ بَيْنَكُمْ رِبْحًا وَقَالَ عَبْدُ الْوَهَّابِ عَنْ أَيُّوبَ عَنْ مُحَمَّدٍ لَا بَأْسَ الْعَشَرَةُ بِأَحَدَ عَشَرَ وَيَأْخُذُ لِلنَّفَقَةِ رِبْحًا وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِهِنْدٍ خُذِي مَا يَكْفِيكِ وَوَلَدَكِ بِالْمَعْرُوفِ وَقَالَ تَعَالَى {وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ} وَاكْتَرَى الْحَسَنُ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِرْدَاسٍ حِمَارًا فَقَالَ بِكَمْ قَالَ بِدَانَقَيْنِ فَرَكِبَهُ ثُمَّ جَاءَ مَرَّةً أُخْرَى فَقَالَ الْحِمَارَ الْحِمَارَ فَرَكِبَهُ وَلَمْ يُشَارِطْهُ فَبَعَثَ إِلَيْهِ بِنِصْفِ دِرْهَمٍ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Buyû’ 95, (III/79).

[505] Bkz. İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, IV, 406; Aynî, **Umde**, XII, 24.

[506] Aynî, **Umde**, X, 22.

[507] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Buyû’ 95/2211, (III/79).

[508] Nisâ 4/6.

[509] Bkz. Kirmânî, **a.g.e.**, X, 62; Aynî, **Umde**, XII, 22.

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik yerlerinde örfün hukuki problemlerin çözümünde belirleyici bir yöntem olduğunu belirtmektedir. Bunu bir örnekle izah edelim.

Örnek: İmâm Buhârî, vekâlet ücreti belirleme hususunda, akid esnasında belirlenmemiş ücretin örfe göre belirlenmesinin câiz olduğunu şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Bir kimse, başka birini -bir ücret (karşılığında)- vekil kılarsa ve vereceği miktarı belirlemezse, insanların örflerine göre verirse (bu câizdir)."[510]

İmâm Buhârî, bu ifadesinde taraflarca ücretin belirlenmediği durumlarda örfün belirlediği hükmün, taraflarca belirlenmiş hükmün yerine geçeceğini ifade etmektedir.[511]

2. Lafzî Örf

el-Câmiu's-Sahîh şârihlerine göre İmâm Buhârî, amelî örf başlığı altında zikrettiğimiz birinci bâb başlığında lafızların da yine örfün algısına hamledileceğini ve örfün algısına muhâlif manaların kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.[512] Bu yönüyle zikredilen bâb başlığı, lafzî örf kapsamında da değerlendirilebilir. Burada Buhârî'nin lafzî örf kapsamına giren bir örneğine daha yer vereceğiz.

Örnek : İmâm Buhârî, hukuki tasarruflarda kullanılan ifadelerin örfün algısına hamledileceğini şu ifadesinde dile getirmektedir:

---

[510] بَاب إِذَا وَكَّلَ رَجُلٌ رَجُلًا أَنْ يُعْطِيَ شَيْئًا وَلَمْ يُبَيِّنْ كَمْ يُعْطِي فَأَعْطَى عَلَى مَا يَتَعَارَفُهُ النَّاسُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vekâle 8, (III/100); Ayrıca Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 485.

[511] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 444.

[512] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 247; İbn Cemâa, **a.g.e.**, 64; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 406; Setr b. Sevâb el-Ce'îd, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Buyû' ve's-Selem min Câmi'ihi's-Sahîh I-II**, Mekke 1413/1993, II, 661.

"(Bir kimse), 'Bu câriyeyi -insanların örflerine göre- sana hizmetçi kıldım.' derse bu câizdir (hibe sayılır). Bazı insanlar, bunun âriyet olduğunu söylerler. 'Bu elbiseyi sana giydirdim' ifadesini ise hibe kabul ederler."[513]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığını farklı manalara muhtemel bir lafzın, örfün istimaline hamledilmesi gerektiğini ifade etmektedir. İbn Hacer' göre Buhârî, örfe hamledilmesine dair karine bulunması durumunda, lafızların örfün kullanımına hamledilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[514] Bedruddîn Aynî, Buhârî'nin ifadesini şu şekilde detaylandırmaktadır: "Eğer örf, *bu câriyeyi sana hizmetçi kıldım."* ifadesini hibe olarak algılıyorsa hibe olarak kabul edilir. Eğer âriyet olarak algılıyorsa âriyet olarak kabul edilir.[515] İbnu'l-Müneyyir, Buhârî'nin bu ifadesiyle örfün algısını, lafızların zâhirî manalarına tercih ettiğini ortaya koyduğunu belirtmektedir.[516]

G. Şer'u Men Kablenâ

Fıkıh terimi olarak *Şer'u Men Kablenâ*, yüce Allah'ın Hz. Muhammed'ten (s.a.s.) önceki toplumlar için koyduğu ve -Hz. İbrâhîm, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ gibi- Peygamberleri vasıtasıyla onlara bildirdiği hükümleri ifade etmektedir.[517] Kur'ân'ı Kerîm'de yahut hadislerde zikredilip Müslümanlar için de geçerli ya da geçersiz olduğuna dair delil bulunan *Şer'u Men Kablenâ*nın hükmü konusunda İslâm âlimleri hemfikirdir. Ancak hakkında kabul ya da reddine dair bir bilgi verilmeyen hükümlerin Müslümanlar için de geçerli olup olmadığı hususunda İslâm hukukçuları ihtilâf etmişlerdir. Hanefi ve Mâlikilerin çoğunluğu, Ahmed b. Hanbel'den rivâyet edilen tercihli görüş ve bazı Şâfiî hukukçularına göre bu nevi *Şer'u Men Kablenâ*nın Müslümanlar için de geçerli ve bağlayıcıdır. Şâfiîlerin çoğunluğu, Zâhirîler, Şîa ve Ahmed b. Hanbel'den aktarılan bir görüşe göre ise bu nevi hükümler Müslümanlar

---

513 بَاب إِذَا قَالَ أَخْدَمْتُكَ هَذِهِ الْجَارِيَةَ عَلَى مَا يَتَعَارَفُ النَّاسُ فَهُوَ جَائِزٌوَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ هَذِهِ عَارِيَّةٌ وَإِنْ قَالَ كَسَوْتُكَ هَذَا الثَّوْبَ فَهُوَ هِبَةٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hibe 36, (III/166).

514 İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 246.

515 Aynî, **Umde**, XIII, 268.

516 İbnü'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 256.

517 Şa'bân, **a.g.e.**, 208.

için geçerli ve bağlayıcı değildir.[518] el-Câmiu's-Sahîh'teki pratikleri incelediğimizde, Buhârî'nin bu nevi *Şer'u Men Kablenâ* hakkında pozitif bir yaklaşıma sahip olduğunu ve bu bağlamda pek çok pratiğe yer verdiğini görmekteyiz. [519] Şimdi de Buhârî'nin bu kapsamda değerlendirilen ictihâdlarından bazıları şunlardır:

Örnek 1: Buhârî, mal sahibinin de rıza göstermesi durumunda fuzûlinin tasarruflarının geçerli olduğu görüşünü şu ifadesinde dile getirmektedir:

> "Bir kimsenin, başkası adına onun izni olmadan bir şey alması ve onun da razı olmasının (hükmü) bâbı."[520]

İmâm Buhârî, adına tasarrufta bulunulan kişinin rıza göstermesi durumunda fuzûlinin tasarruflarının geçerli olduğu yönünde görüş bildirmektedir.[521] İmâm Buhârî, bu görüşünü İbn Ömer kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet edilen mağarada mahsur kalan üç Benî İsrâillinin şu kıssasına dayandırmaktadır:[522]

> "…Allah'ım, bilirsin ki ben bir ölçek darı ile bir işçi tutmuştum. İş sonunda ücretini verdim. Fakat (O) bu ücreti kabul etmedi. Bu darıyı ektim. Nihayetinde mahsulü ile bir sığır ve çoban aldım. Bir zaman sonra işçi gelip 'Ey Allah'ın kulu! Hakkımı ver.' dedi. Ona, 'Şu sığır ve çobana git. Çünkü onlar senindir,' dedim. 'Benimle alay mı ediyorsun,' dedi. 'Hayır, bunlar gerçekten senindir,' dedim. 'Allah'ım bunu senin rızan için yaptıysam mağaranın kapısını aç.' Böylece açıldı."

Hadiste, bu hükmün Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ümmeti için geçerli olup olmadığı hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. İmâm Buhârî, bunun Müslümanlar için de geçerli olduğunu ifade etmektedir. İbn Hacer, bu bâb başlığında İmâm

---

[518] Bkz. Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, **Ravzatu'n-Nâzır ve Cennetu'l-Menâzir fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel I-III**, Riyad 1425/2004, II, 160; Muhammed Alî eş-Şevkânî, **İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahdkîki'l-Hadd min İlmi'l-Usûl I-II**, Thk. Ebû Hafs Sâmî el-Arabî, Dâru'l-Fadîle, Riyad 1421/2000, 983-985; Dönmez, 'Şer'u Men Kablenâ', **DİA**, Ankara 2010, XXXIX, 211.

[519] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû, 34/100; Kitâbu'l-İsti'zân, 79/25; Kitâbu'l-Hibe, 51/36; Kitâbu'l-İcâre 6, (III/89).

[520] بَاب إِذَا اشْتَرَى شَيْئًا لِغَيْرِهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ فَرَضِيَ Buhârî, **el-Câmî'**, Kitâbu'l-Buyû' 98, (III/79).

[521] Aynî, **Umde**, XII, 32.

[522] Hadisin tam metni için Bkz. Buhârî, **el-Câmî'**, Kitâbu'l-Buyû' 98/2215, (III/79).

Buhârî'nin fuzûlînin alışına cevâz verdiğini, شرع من قبلنا شرع لنا kâidesi ile istidlâlde bulunduğunu belirtmektedir.[523] Fuzûlînin tasarrufu konusu, ayrıca "İmâm Buhârî'nin İctihâdları" bölümünde diğer mezhep görüşleri ile mukayeseli olarak işlenecektir.

Örnek 2: Buhârî, süre ve ücretin belirlenip yapılacak işin belirlenmediği icâre akdinin câiz olduğunu şu ifadesinde dile getirmektedir:

> "Ücretli birini tutup hizmet süresini beyan eden; fakat yapacağı işi beyan etmeyen kişi (hakkında) bâb."[524]

Ücreti belirlenip yapılacak işin belirtilmediği *icâre* akdinin cevâzı hususu, İslâm hukukçuları arasında ihtilâf konusudur. İmâm Buhârî, bunun cevâzı yönünde görüş bildirmektedir. Buhârî, bu görüşünü Hz. Musa'ya iki kızından birini nikâhlamak üzere yanında sekiz yıl çalışmasını şart koşan ancak yapılacak işin belirtilmediği kıssaya dayandırmaktadır.[525] Buhârî, burada önceki şerîatların hükümlerinin şerîatımızca da takrîr edilmesi durumunda geçerli olacağı kaidesini esas almaktadır.[526]

Kur'ân veya sünnette yer almayan *Şer'u Men Kablenâ* hükümlerinin, Müslümanlar için geçerli olmadığı hususunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir.[527] Buhârî de bunun Müslümanlar için bir değer taşımayacağı görüşüne sahiptir. Buhârî, bu hususta *Kitâbu'l-İ'tisâm* bölümünde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Kitâb Ehline bir şey sormayınız." [528] hadisini bâb başlılığı olarak kullanmaktadır. Keşmîrî, bu bâb başlığının şeriatımızda zikredilmeyen *Şe'ru Men Kablenâ* hakkında oluşturulduğunu belirtmektedir.[529] İbn Battâl, bu ifadeyi hakkında herhangi bir nass bulunmayan meselelerde kitap ehline göre amel etmek için soru sorulamayacağı, Müslümanlar için bu nevi *Şer'u Men Kablenâ*nın delil değeri taşımayacağı şeklinde

---

[523] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 409.

[524] بَاب مَنْ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَبَيَّنَ لَهُ الْأَجَلَ وَلَمْ يُبَيِّنْ الْعَمَلَ لِقَوْلِهِ {إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ إِلَى قَوْلِهِ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ} Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İcâre 6, (III/89).

[525] Kısas 28/27.

[526] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 444.

[527] İbrahim Kâfi Dönmez, 'Şer'u Men Kablenâ', **DİA**, XXXIX, 586.

[528] بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَسْأَلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ عَنْ شَيْءٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 25, (IX/110)

[529] Keşmîrî, **a.g.e.**, IV, 513.

açıklamaktadır.[530] Kândehlevî, Buhârî'nin usûlî meseleleri ortaya koyduğu *Kitâbu'l-İ'tisâm bi'l-Kitâb ve's-Sünne* bölümünde ihtilaflı bir mesele olan *Şer'u Men Kablenâ*nın hangi durumda Müslümanlar için geçerli olacağını ortaya koyduğunu ifade etmektedir. Kândehlevî, Buhârî'nin *Şer'u Men Kablenâ*yı hüccet olarak kabul ettiğini ancak bunun mutlak şeklilde olmayıp hakkında nass bulunması şartına bağladığını belirtmektedir.[531]

H. İstishâb

Usûl terimi olarak istishâb, "Geçmişte sabit olan bir durumun, -değiştiğine dair delil bulunmadıkça- hâlihazırda varlığını koruduğuna hükmetmek" şeklinde tarif edilir.[532]

Usûlcüler, İstishâbın hücciyyeti konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Mâlikî, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî usûlcülerin çoğu, İstishâbı gerek nefiy (mevcut hüküm ve hakları korumada) gerekse isbâtta (yeni haklar elde etmede) hüccet saymışlardır. İlk dönem Hanefî usûlcüleri ile Mütekellimîn usûlcüler, her iki açıdan da İstishâbı delil saymamışlardır. Son dönem Hanefî usûlcüleri ise sadece mevcut hakları korumada İstishâbı delil olarak kabul etmişlerdir.[533] el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde, İmâm Buhârî'nin İstishâbın hücciyetine yönelik açık bir atıfta bulunduğunu görmedik. Ancak İstishâb kapsamında değerlendirilen hadisler ve Buhârî'nin bu hadisler için oluşturduğu bâb başlıkları incelendiğinde İstishâbın Buhârî için mutlak olarak hüccet teşkil ettiği algısı ağır basmaktadır. Buhârî, İstishâbın her üç kısmı olan Berâat-i Asliyye, İbâha-i Asliyye ve Vasıf İstishâbı bağlamında bazı pratiklere yer vermektedir.

---

[530] İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 391.
[531] Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, VI, 328.
[532] Bkz. Şa'bân, **a.g.e.**, 217; Mehmed Seyyid Bey, **Usul-i Fıkıh Medhal**, (Hzr. Selçuk Camcı), Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011, 358-359.
[533] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî**, II, 867-868.

1. Berâat-ı Asliyye İstishâbı

Berâat-i Asliyye İstishâbı, delil bulunmadıkça kişinin sorumlu tutulmamasını ifade demektedir.[534] İmâm Buhârî, Beraat-i Asliyye İstishâbı kapsamında değerlendirilebileceğimiz şu bâb başlığını kullanmaktadır:

> "Çokça soru (sorma) ve mâlayaniyi (kendisini ilgilendirmeyen sorumlulukları) yüklenmenin kerâhati bâbı."[535]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığının altında dokuz tane hadis zikretmektedir. Bu hadislerin üç tanesi doğrudan İstishâb ile alakalıdır. Birinci hadis, "Müslümanların en çok günahkâr olanı, harâm kılınmamış şeyleri soruşturup bu soruşturmasından ötürü (bunun) harâm kılınmasıdır." şeklindedir.[536] İkinci hadis, "Nebî (s.a.s.) mescitte hasırdan bir yer edinmiş –insanlar toplanana dek- geceleri namaz kılardı. Bir gece sesi kesilince (Sahâbeler) yattığını zannettiler. Bazıları (Hz. Peygamber'in) kendilerine yönelmesi için sesler çıkardılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), "Gördüğüm şu hareketleriniz bitmedi. Öyle ki (teheccüd namazı) size de yazılır (farz kılınır) diye korktum. Şayet size yazılsaydı bunu ikâme edemezdiniz. Ey insanlar, evlerinizde namazlarınızı kılınız. Zira kişinin en faziletli namazı -farz namazlar hariç- evinde olanıdır."[537] Üçüncü hadis ise Hz. Ömer'den rivâyet edilen " tekellüften (kendi kendimize sorumluluk yüklenmekten) nehyedildik."[538] sözüdür.

İbn Hacer, birinci hadisin eşyada asıl olanın –hilâfına yönelik hüküm vârid olmadıkça- mubâh olduğu kaidesini ifade ettiğini belirtmektedir.[539] Kanaatimizce Buhârî'nin bu bâb başlığını ve zikrettiğimiz her üç hadisi de berâat-i zimmet esası kapsamında mülahaza etmek daha isabetli gözükmektedir.

---

[534] Şa'bân, **a.g.e.**, 219.
[535] بَاب مَا يُكْرَهُ مِنْ كَثْرَةِ السُّؤَالِ وَتَكَلُّفِ مَا لَا يَعْنِيهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 3, (IX/95).
[536] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 3/7289, (IX/95).
[537] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 3/7290, (IX/95).
[538] كُنَّا عِنْدَ عُمَرَ فَقَالَ نُهِينَا عَنْ التَّكَلُّفِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 3/7293, (IX/95).
[539] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 269.

2. İbâha-i Asliyye İstishâbı

İbâha-i Asliyye İstishâbı, yasaklandığına dair delil bulunmadıkça bir davranışta bulunmanın ya da bir şeyden faydalanmanın mubâh olduğuna hükmedilmesidir.[540] Buhârî'nin İbâha-i Asliyye İstishâbı kapsamında değerlendirebileceğimiz örneklerinden bazıları şunlardır:

Örnek 1: İmâm Buhârî, "Nifâslı (hayızlı kadınlar) nifâsa (hayza) girdikleri zamanki hükümleri"[541] şeklinde oluşturduğu bâb başlığının altında Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilen şu hadisi aktarmaktadır:

> "Bizler sadece haccı düşünerek yola çıktık. Serîf mevkiine vardığımızda hayız oldum. Ağlar haldeyken Resûlullâh (s.a.s.) yanıma geldi. 'Sana ne oldu, hayız mı oldun?' dedi. 'Evet.' dedim. 'Şüphesiz bu, Allah'ın Âdem'in kızlarına yazdığı bir şeydir. Beyti tavâf dışında haccıların yaptıklarını sen de yap.' dedi."[542]

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, bu hadisin bazı yerlerde İstishâba tutunmaya bir delil olduğunu ifade etmektedir.[543] Kanaatimizce, bu örneği *ibâha-i asliye* kapsamında mülahaza etmek gerekir. Zira harâm olduğuna dair delil bulunmadıkça mubâhlık esastır.

Örnek 2: İmâm Buhârî, "(Avret yeri açılmaksızın) kolayına geldiği şekilde oturma(nın cevâzı) bâbı."[544] şeklinde oluşturduğu bâb başlığın altında, tek elbise

---

[540] Şa'bân, **a.g.e.**, 218.

[541] باب الامر بالنفساء اذا نفسن Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, **el-Câmiu's-Sahîhu'l-Müsned min Hadîsi Resulillâh (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eyyâmihi I-IX**, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1400, Kitâbu'l-Hayz 2, (I/112). Bu ifade, bazı el-Câmiu's-Sahîh nüshalarında zikredilmemektedir.

[542] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hayz 2/294, (I/112).

[543] Buhârî'nin bâb başlığında *nüfesâ* ifadesini kullanması nifâs ve hayzın birbileri için kullanılabileceğine işaret etmektedir. Zira hadiste Hz. Âişe, حضت ifadesini kullanmaktadır. Ayrıca Buhârî, بَاب مَنْ سَمَّى النِّفَاسَ حَيْضًا وَالْحَيْضَ نِفَاسًا tercümesinde de bunu açıkça ifade etmektedir. Bkz. Buhârî, *el-Câmi'*, Kitâbu'l-Hayz 4, (I/67); Dihlevî, **Şerhu Terâcimi Ebvâbi Sahîhi'l-Buhârî**, 40; İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 122.

[544] بَاب الْجُلُوسِ كَيْفَمَا تَيَسَّرَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İstizân 42, (VIII/63).

içinde –avret bölgesi kapalı olmaksızın- *ihtibâ* (uyluklarını karnına dayayıp kolları ile dizlerini tutma) şeklindeki oturma biçimini yasaklayan hadisi zikretmektedir.[545]

İbnü'l-Müneyyir, bâb başlığının hadis ile ilişkisinin mefhum(-i muhâlif) açısından olduğunu zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir tek oturuş şeklini yasakladığını, bu tahsîsinden diğer tür oturma şekillerinin mubâh olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir.[546] İbn Hacer, hadiste *ihtibâ* biçimindeki oturma şeklinin yasaklanmadığını, avretin görünmesini gerektiren oturma biçiminin yasaklandığını zira oturma şeklinin yasaklanması durumunda elbiseden bahsedilmeyeceğini, dolayısıyla yasağın avretin keşfine götüren oturma şekline yönelik olduğunu, avretin açılmasını gerektirmeyen her türlü oturma şeklinin ise câiz olduğunu belirtmektedir.[547] Kanaatimizce İbn Hacer'in değerlendirmesi daha isabetlidir. Zira İbnü'l-Müneyyir'in yasaklandığını ifade ettiği *ihtibâ* biçimindeki oturma şekli, Buhârî tarafından yine el-Câmiu's-Sahîh'te bâb başlığı olarak kullanılmakta ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bizzat kendisinin uyguladığı oturma şekillerinden olduğu ifade edilmektedir.[548] Dolayısıyla İmâm Buhârî, avret bölgesinin kapalı olması koşuluyla her türlü oturma şeklinin cevâzını *ibâha-i asliyye* esasına dayandırdığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Örnek 3: İmâm Buhârî, "(Akid esnasında satılan malın) aslına sahip olmayan kimse ile (yapılan) selem (akdinin hükmü) bâbı."[549] şeklinde oluşturduğu bâb başlığının altında Muhammed b. Mucâhid'den şu rivâyeti aktarmaktadır:

> "Abdullâh b. Şeddâd ve Ebû Burde, beni Abdullâh b. Ebî Evfâ'ya gönderdiler. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ashâbının, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde buğdayda selem akdini yapıp yapmadıklarını sormamı istediler. Abdullah (r.a.), 'Biz Şam ahalisiyle mâlum bir ölçekte, mâlum bir vâdeye kadar buğday, arpa ve yağda selem akdini yapardık.' dedi. '(Satılacak malın) aslına sahip kimseyle mi?' diye sordum. 'Bunu sormazdık.' dedi. Daha sonra

---

[545] نَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ لِبْسَتَيْنِ وَعَنْ بَيْعَتَيْنِ اشْتِمَالِ الصَّمَّاءِ وَالِاحْتِبَاءِ فِي ثَوْبٍ وَاحِدٍ لَيْسَ عَلَى فَرْجِ الْإِنْسَانِ مِنْهُ شَيْءٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İstizân 42 /6284, (VIII/63).

[546] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 173.

[547] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XI, 79.

[548] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İstizân 34/6272, (VIII/61).

[549] بَاب السَّلَم إِلَى مَنْ لَيْسَ عِنْدَهُ أَصْلٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Selem 3, (III/85).

(ikisi) -sormak üzere- beni Abdurrahmân b. Evzâ'ya gönderdiler. Abdurrahmân b. Evzâ, 'Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Ashâbı, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde selem akdi yaparlardı. Ekinlerinin olup olmadığını sormazdık.' dedi."[550]

İmâm Buhârî, hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde Sahâbelerin, tahıl ürünlerinde selem akdini gerçekleştirdiklerini, akid yaptıkları kişilerin ekinlere sahip olup olmadığını sormadıklarını, Hz. Peygamber'in de (s.a.s.) ürünün aslını yanında bulundurmasını şart kılmadığını belirtmektedir. Kanaatimizce İmâm Buhârî, *ibâha-i asliyye* esası gereği bu tür uygulamanın câiz olduğunu ifade etmektedir.

3. Vasıf İstishâbı

Fıkıh terimi olarak Vasıf İstishâbı, bir sebebe istinâden sabit olmuş şer'î bir hükmün aksini gösteren bir delil bulunmadığı sürece devam ettiğine hükmedilmesi[551] şeklinde tanımlanır. İmâm Buhârî'nin Vasıf İstishâbı kapsamında değerlendirebileceğimiz bazı ifadelerine el-Câmiu's-Sahîh'te karşılaşmaktayız.

Uzun süre kendisinden haber alınmayan kimsenin evliliği ve mülkiyet haklarının devam edip etmeyeceği hususu, İslâm hukukçuları arasında tartışmalı bir meseledir. İmâm Buhârî'ye göre öldüğüne dair delil bulunmadıkça kişinin yaşadığına hükmedilir ve hakları bâki kalır. İmâm Buhârî, bu hususta "Mefkûdun, ailesi (eşi) ve malı hakkında hükmü." şeklinde bâb başlığını oluşturduktan sonra başlığı şu şekilde sürdürmektedir:

"İbnü'l-Müseyyeb, 'Kişi savaşta saf içerisinde kaybolursa karısı bir sene bekler.' demiştir. İbn Mesud, bir cariye satın aldı. (Bedelini ödemek için) sahibini bir sene aradı. Fakat onu bulamadı. O kaybolmuştu. Bir ya da iki dirhem (sadaka) vererek şöyle dedi: 'Allah'ım (bu sadakayı) falan için (kabul buyur). Eğer gelirse (sevâbını) benim için (kabul buyur). (Bedelini ödemek) üzerime haktır.' (İbn Mesud), 'Siz de *lukata*da benim gibi yapın.' dedi. İbn Abbâs benzerini dedi. Zührî, 'Yeri belli olan esir için karısı

[550] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Selem 3/2245, (III/85-86).
[551] Ali Bardakoğlu, "İstishâb", **DİA**, TDV, Ankara 2001, XXIII, 379.

evlenemez, malı paylaşılamaz. Haberi kesilince mefkûd hükmündedir.' dedi."[552]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında şu hadisi zikretmektedir:

"Nebîye (s.a.s.) yitik koyunun hükmü soruldu. Dedi ki 'Onu al. Zira o, senin veya kardeşinin ya da kurdundur.' Yitik devenin hükmü soruldu. Öfkelendi, iki yanağı kızardı. 'Ondan sana ne? Onun (gezecek) pabucu ve tulumu beraberindedir. Sahibi ona kavuşuncaya dek kendi kendine suyunu içer, ağaç (yapraklarını) yer.' buyurdu. Nebîye (s.a.s) *lukata*nın hükmü soruldu. Nebî (s.a.s.), 'Bağını ve kabını iyice tanı, sonra onu bir sene ilân et. Onu tanıyan kimse gelirse (kendisine verirsin.) Kimse gelmezse onu kendi malına karıştır.' buyurdu."[553]

Hadiste birbirleriyle mütenâkız gibi gözüken iki durum söz konusudur. Birincisi, yitik koyunda tasarruf yapılabileceği, ikincisi ise yitik devede tasarruf yapılamayacağı durumudur. Bu durum, İslâm hukukçuları arasında mefkûdun eşinin evliliği ve mülkiyet hakları konusundaki ihtilafı doğurmuştur. İmâm Ebû Hanîfe, Muhammed ve İmâm Şâfiînin de aralarında bulunduğu bazı İslâm hukukçularına göre mefkûdun yakinen öldüğü yahut âzami ömrünü tamamladığı bilinmedikçe, öldüğüne hükmedilemez ve eşiyle evlilik bağı devam eder. İmâm Mâlik ve İmâm Ahmed b. Hanbel'e göre ise mefkûdun eşinin müacaatı üzerine hâkim gerekli araştırmayı yapar. Haber alınmaması halinde dört yıl beklenir. Kadın, buna ek olarak dört ay on gün olan vefât iddetini tamamladıktan sonra evlenebilir. Mülkiyet hakları konusunda ise; Hanefîlere göre dengi insanların yaşayamayacağı bir zaman dilimi geçmeyene kadar mefkûdun malı paylaştırılamaz. Bu konuda Hanefîlerle benzer görüşe sahip İmâm Mâlik'e göre yetmiş seksen arası yaş sınırı belirlenir. İmâm Şâfiî'ye göre ise mefkûdun öldüğü bilinmedikçe malı paylaştırılamaz.[554]

---

[552] بابِ حُكْمِ الْمَفْقُودِ فِي أَهْلِهِ وَمَالِهِ وَقَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ إِذَا فُقِدَ فِي الصَّفِّ عِنْدَ الْقِتَالِ تَرَبَّصُ امْرَأَتُهُ سَنَةً وَاشْتَرَى ابْنُ مَسْعُودٍ جَارِيَةً وَالْتَمَسَ صَاحِبَهَا سَنَةً فَلَمْ يَجِدْهُ وَفُقِدَ فَأَخَذَ يُعْطِي الدِّرْهَمَ وَالدِّرْهَمَيْنِ وَقَالَ اللَّهُمَّ عَنْ فُلَانٍ فَإِنْ أَتَى فُلَانٌ فَلِي وَعَلَيَّ وَقَالَ هَكَذَا فَافْعَلُوا بِاللُّقَطَةِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ نَحْوَهُ وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِي الْأَسِيرِ يُعْلَمُ مَكَانُهُ لَا تَتَزَوَّجُ امْرَأَتُهُ وَلَا يُقْسَمُ مَالُهُ فَإِذَا انْقَطَعَ خَبَرُهُ فَسُنَّتُهُ سُنَّةُ الْمَفْقُودِBuhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 22, (VII/50).

[553] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 22/5292, (VII/50).

[554] İbn Battâl, **a.g.e.**, VII, 447,448; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXV, 381.

İmâm Buhârî, mefkûdun eşi konusunda İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Şâfiî ile aynı görüşü paylaştığı görülmektedir. Mal konusunda ise net bir ifadede bulunmamakla birlikte bâb başlığı ve hadis ilişkisini dikkate aldığımızda, bir sene sonunda mülkiyetinde tasarruf yapılıp mal paylaşımı yapılabileceği ancak mefkûdun sonradan çıkıp gelmesi durumunda mülkiyet haklarının iade edileceği görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Müneyyir, Buhârî'nin fazilet ve bakışındaki inceliğe dikkat çekerek Buhârî'nin, mefkûdun evlilik bağı ve mülkiyet hakları arasında bir ayırıma gittiğini belirtmektedir. İbnu'l-Müneyyir'e göre Buhârî, malı -zâyi olma illetine binaen- yitik koyuna, mefkûdun eşini ise –böyle bir kaygının olmadığına binaen- deveye kıyâs etmektedir. Yitik koyun, -vefât ettiği kesinleşmese dahi- mefkûdun malında tasarruf yapılabileceğine delâlet etmekte, yitik deveye kıyâsla karısının ise -kaybolan kişinin vefat haberi alınıncaya veya ömrünü tamamlayıncaya kadar- evlenemeyeceği görüşünü tercih etmektedir.[555] İbn Battâl da aynı değerlendirmede bulunmaktadır.[556] Kanaatimizce de İbnü'l-Müneyyir'in bu değerlendirmesi doğru bir tespittir. Buhârî, istishâb prensibine dayanarak gerek mülkiyet haklarının gerekse nikâh akdinin devam edeceğini ancak zarurete binaen malın taksiminin câiz olduğunu ifade etmektedir.

I. Sedd-i Zerâî

Usûl terimi olarak *Sedd-i Zerâî*, mefsedeye götüren şeylerin yasaklanması anlamına gelir.[557] Sedd-i zerâî, Malikî ve Hanbelîlerde kavram olarak kullanılmıştır. Şâfiî ve Hanefî fıkhında ise kavram olarak kullanılmamakla birlikte pratikte yer verilmiştir.[558]

İmâm Buhârî, sedd-i zerâi kavramına açık bir atıf yapmamakla birlikte bu kapsamda değerlendirebileceğimiz pek çok pratiğe yer verdiğini görmekteyiz. Örneğin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), yeni Müslüman olan Arapların meseleyi

[555] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 300
[556] İbn Battâl, **a.g.e.**, VII, 447.
[557] Şa'bân, **a.g.e.**, 202.
[558] Muhammed Ebû Zehre, **Usulü'l-Fıkh**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, yy. ts, 287-288.

kavrayamayacakları endişesi ile isteyip de yapmaktan çekindiği Kâbe'nin yeniden inşâsı hakkındaki hadise[559] yer verdiği bâb başlığında şu ifadeleri kullanmaktadır:

> "Bir kimsenin, bazı insanların kavrayışlarının kıt olması, böylelikle daha tehlikeli bir (duruma) düşmeleri endişesiyle tercihli olan bazı şeyleri terk etmesinin (hükmü) bâbı."[560]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında mefsedeyi önlemenin maslahatı temin etmekten önce geldiğini ifade etmektedir.[561] İmâm Buhârî'nin, maslahat ve mefsedet prensibi arasında ortaya koyduğu denge dikkat çekicidir. İmâm Buhârî, bu ifadelerinde mubâh ve sünnet olan şeylerin bazı durumlarda terk edilebileceğini, ehemmin mühimme takdim edileceğini ortaya koymaktadır.

Genkûhî, Buhârî'nin hadisten müstehab ve sünnetlerin fitne endişesiyle terk edilebileceği manasını istinbât ettiğini belirtmektedir.[562] Kirmânî'ye göre Buhârî, bu ifadesinde maslahat ve mefsedetin teâruzu ve aralarında uyumun olanaksız olduğu durumlarda, daha önemli olan ile amel edileceğini ortaya koymaktadır.[563]

İmâm Buhârî'nin sedd-i zerâi kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer bir ifadesi şu şekildedir:

> "Bir nedenden ötürü hediye kabul etmeyen kimse bâbı. Ömer b. Abdülazîz der ki 'Resûlullâh (s.a.s.) zamanında hediye hediye idi. Şimdi ise rüşvettir.'"[564]

Bilindiği üzere hediye kabul etmek meşru bir fiil olup Hz. Peygamber'in de (s.a.s.) sünnetlerinden iken, sonraki dönemlerde kamu görevlilerini adil olmayan tasarruflara yönlendirebileceği kaygısıyla yasaklanmıştır. Usûlcüler, bu yaklaşımı

---

[559] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İlm 48/126, (I/37).

[560] بَاب مَنْ تَرَكَ بَعْضَ الِاخْتِيَارِ مَخَافَةَ أَنْ يَقْصُرَ فَهْمُ بَعْضِ النَّاسِ عَنْهُ فَيَقَعُوا فِي أَشَدَّ مِنْهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İlm 48, (I/37).

[561] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 225.

[562] Ahmed Reşîd el-Genkûhî, **Lâmii'd-Derârî alâ Câmii'l-Buhârî**, el-Mektebetu'l-Yahyaviyye, Sihârnufûr (Hindistan) 1379, I, 64.

[563] Kirmânî, **a.g.e.**, II, 153.

[564] بَاب مَنْ لَمْ يَقْبَلْ الْهَدِيَّةَ لِعِلَّةٍ وَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ كَانَتْ الْهَدِيَّةُ فِي زَمَنِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدِيَّةً وَالْيَوْمَ رِشْوَةٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hibe 17, (VII/159).

sedd-i zerâi kapsamında ele almışlardır. Buhârî, ilkesel olarak hediye kabul etmenin câiz olduğunu ancak sedd-i zerâi gereği, bazı durumlarda hediyeyi kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

İbnü'l-Müneyyir, Buhârî'nin seddi zerâi ve makâsıdı itibar konusunda İmâm Mâlik'e tabi olduğunu belirtmektedir.[565] Kanaatimizce İbnü'l-Müneyyir'in bu ifadesi biraz abartılıdır. Zira İmâm Buhârî, sedd-i zerâî kavramına herhangi bir atıfta bulunmadığı gibi bu kavramın çerçevesi de İmâm Mâlik'te olduğu kadar Buhârî'de geniş değildir. Ayrıca Buhârî, şer'î hükümlerde ihtiyata önem vermekle birlikte nassın umûmu karşısında sedd-i zerâîye işlev yüklediği de söylenemez.[566]

J. Maslahat

Fıkıh literatüründe Maslahat, şâri'in maksadını koruyarak faydaların sağlanmasını ve zararların giderilmesini ifade etmektedir.[567] Fakîhlerin tamamı, genel anlamda maslahat prensibini esas almışlardır. Ancak maslahatın nass ile çatışmaması gerektiğini, nass ile çatışması durumunda nassın esas olduğunu kabul etmişlerdir.

el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde, İmâm Buhârî'nin maslahata dayalı hükümler ortaya koyduğu görülmektedir.[568] Buhârî, bunu ortaya koyarken maslahatın nassın ruhu ile çelişmemesine özen göstermektedir. Mübârekfûrî, İmâm Buhârî'nin meselelerin istinbâtında, kulların maslahatına yönelik ince bir bakışa sahip olduğunu ancak istidlâlde nassı hâkim kıldığını belirtmektedir. Mubârekfûrî, Buhârî'nin hem velisiz[569] hem de (bâkire veya dul) kadının rızası[570] alınmadan yapılan nikâhın geçerli olamayacağı yönündeki görüşüne dikkat çekerek, Buhârî'nin

[565] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 327.
[566] Abdülmecîd, **a.g.e.**, 448.
[567] Hasan, **a.g.e.**, 268.
[568] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vekâle 4, (III/99); Kitâbu'l-Vasâyâ 25. (IV/11); Kitâbu'l-Harsi ve'l-Müzâra'a 14, (III/106).
[569] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 36, (VII/15).
[570] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 41, (VII/17).

iki taraf arasında bir denge oluşturduğunu, bunun ise şeriatın iradesine uygun olduğunu belirtmektedir.[571]

Buhârî, bazı bâb başlıklarında maslahat prensibine vurgu yaparak hükmün illetini *maslahat* olarak belirlemektedir.

> "Bir kimse herhangi bir kavme ait kaçan bir deveyi ok ile vurarak öldürürse ve bundan, (kavmin) **maslahat**ını amaçlarsa -Rafi'in Nebîden (s.a.s.) (rivâyet ettiği) haberden ötürü- bu câizdir."[572]

İmâm Buhârî, burada cevâzı nassa dayandırmaktadır. Ancak kendisi esas illeti *maslahat* olarak belirlemektedir.

İmâm Buhârî, İslâm hukukçuları arasında tartışmalı bir konu olan fuzûlinin tasarrufu konusunda görüşlerini şu şekilde ortaya koymaktadır:

> "(Bir kimse), bir kavme ait malı ekerse -kendileri için bunda **maslahat** varsa- (câizdir)."[573]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında *maslahat*a binaen fuzûlînin böyle bir tasarrufta bulunabileceğini ifade etmektedir. İmâm Buhârî, bu görüşünü mağarada mahsur kalan üç beni İsrâillinin kıssası[574] ile delillendirmektedir. Fuzûlinin tasarrufu meselesi, İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde daha ayrıntılı işlenecektir.

K. İstihsân

İstihsân, müctehidin bir meselede, o meselenin benzerlerine verdiği hükümden vazgeçip daha güçlü bir delil nedeniyle başka bir hüküm vermesidir.[575] İslâm hukukçuları arasında istihsân kavramını en çok kullananlar Hanefi fukahâsı olmuştur. Malikîler ve Hanbelîler de kavram olarak Hanefîler kadar kullanmasa da

---

[571] Mubarekfuri, **a.g.e.**, II, 668-669.

[572] بَاب إِذَا نَدَّ بَعِيرٌ لِقَوْمٍ فَرَمَاهُ بَعْضُهُمْ بِسَهْمٍ فَقَتَلَهُ فَأَرَادَ إِصْلَاحَهُمْ فَهُوَ جَائِزٌ لِخَبَرِ رَافِعٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Adâh 37, (VII/98).

[573] بَاب إِذَا زَرَعَ بِمَالِ قَوْمٍ بِغَيْرِ إِذْنِهِمْ وَكَانَ فِي ذَلِكَ صَلَاحٌ لَهُمْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Harsi ve'l-Müzâra'a 13, (III/105).

[574] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Harsi ve'l-Müzâra'a 13/2233, (III/105).

[575] Vehbe ez-Zühaylî, **Usûlu'l-Fıkhî'l-İslâmî I-II**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1406/1986, II, 737; Ebû Zehre, **Usûlu'l-Fıkh**, 262.

istihsânı kabul etmişlerdir.[576] İmâm Şâfiî ise "İstihsân yapan din koymuş olur." (من استحسن فقد شرع)[577] sözüyle istihsân karşısında katı bir tutum sergilemiştir.

İmâm Buhârî'nin istihsâna karşı olduğu hususunda genel bir kanaat hâkimdir. Mübârekfûrî, Buhârî'nin istihsâna yanaşmadığını belirtmektedir.[578] Abdulhakk el-Hâşimî de Buhârî'nin istihsân metodunu kullanmadığını belirtmektedir.[579] Bazı şârihler ise Buhârî'nin pratikte istihsânı kullandığını ifade etmişlerdir.

İmâm Buhârî, kavram olarak istihsân sözcüğünü el-Câmiu's-Sahîh'te iki yerde zikretmektedir. Öncelikle bu iki yeri zikredip Buhârî'nin ifadeleri doğrultusunda istihsân metoduna yaklaşımını değerlendireceğiz.

1. *"(Bu paylaştırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır.*[580] âyeti bâbı.[581] "(Kâdî) Şureyh, Ömer b. Abdulazîz, Tâvus, Atâ (b. Ebî Rebâh) ve İbn Üzeyne'nin (Basra kadısı), hastanın ikrârına cevâz verdikleri zikredilmiştir. Hasan der ki, 'Kişinin tasdik edileceği en doğru an, dünyadan (ayrılışının) son günü ve âhirete (varacağının) ilk günüdür.' İbrâhîm (en-Nehâî) ve Hakem derler ki 'Eğer varisi borçtan beri kılarsa (varis) beri olur.' Rafi' b. Hadîc, Fezâriyye eşinin kapatılan kapısının açılmamasını[582] vasiyet etti. Hasan der ki, '(Biri) kölesine ölüm esnasında seni azad ettim derse (bu) câizdir.' Şa'bi der ki, 'Ölüm esnasında kadın, 'Kocam (mehrimi) ödedi. Ondan kabzettim.' derse caizdir.' Bazı insanlar, '(Hastanın) ikrârı câiz değildir. Zira vârislerin sû-i zan taşımasına yol

[576] Bkz. Pezdevî**, a.g.e.**, IV, 3; Ebû'l-Velîd el-Bâcî, **İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl I-II**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1415/1995, I, 694; en-Nemle, **a.g.e.**, IV, 289; Hudarî, **a.g.e.**, 382-385; Ebû Zehre, **a.g.e.**, 263.

[577] Gazzâlî, **el-Mustasfâ**, II, 467. er-Risâle'de geçen ifade şu şekildedir: (انما الاستحسان تلذذ) Şâfiî, **er-Risâle**, 567.

[578] Mübârekfûrî, **a.g.e.**, II, 669.

[579] Abdulhakk el-Hâşimî, **Lübbü'l-Lübâb fi't-Terâcim ve'l-Ebvâb I-V**, Dâru'n-Nevâdir, Lübnan 1432/2011, I, 42.

[580] Nisâ 4/11.

[581] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 8, (IV/4). بَاب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ}

[582] Bazı el-Câmiu's-Sahîh şarihleri bu ifadeyi, "kocasının ölümü sonrası kendisine evlenme teklifinde bulunulamayacağı, zira kocası şahitlikte bulunmasa dahi evindeki tüm malların kendisine kalacağı" şeklinde tefsir etmişlerdir. Bkz. Ayni, **Umde**, XXI, 70; Zekeriyyâ el-Ensârî, **a.g.e.**, V, 560.

açabilir.' dediler. Daha sonra **istihsân**da bulunarak vedîa[583], bidâ'e[584] ve mudârebe[585] ile ikrârını câiz gördüler. Nebî (s.a.s.), 'Zandan sakınınız. Zira zan, sözlerin en yalanıdır.' buyurdu. Müslümanların malı helâl değildir. Zira Nebî (s.a.s.), 'Münafığın alameti, güvenildiğinde ihânet eder.' buyurmaktadır. Allah Teâlâ şöyle buyurur: *'Gerçekten Allah emaneti ehline tevdî etmenizi emreder.'*[586] Vâris ya da başkasını tahsîs etmemiştir."[587]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında hastanın ikrârının mutlak şekilde –*mukarru leh* vâris ya da yabancı olsun- câiz olduğu görüşünü delillendirmeye çalışmaktadır.[588] Buhârî'nin burada zikrettiği *ba'du'n-nâs* ifadesinden kimleri kastettiği, el-Câmiu's-Sahîh şârihleri arasında tartışılagelmiştir. Bazıları, bu ifadeden Ebû Hanîfe'nin kastedildiğini ifade etmişlerdir.[589] Kirmânî, *ba'du'n-nâs* ifadesini açıklarken, Hanefiler gibi… ifadesini kullanmaktadır.[590] Aynî, bu değerlendirmeleri sû-i edep sayarak karşı çıkmakta, Mâlikiler ve başka hukukçuların da Hanefiler ile aynı görüşe sahip olduklarını ifade ederek bu ifadenin Ebû Hanîfe veya sadece Hanefî fukahâsına yönelik olduğu değerlendirmelerine karşı çıkmaktadır.[591] Kanaatimize göre, bu bâb başlığında *istihsân* kavramının *ba'du'n-nas* ifadesine nispet edilmesi, Buhârî'nin eleştiri noktasında Hanefi fukahâsının olduğunu desteklemektedir. Zira kavram olarak istihsânı kullananlar sadece Hanefiler olmuştur. Bu konu, İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde daha ayrıntılı ele alınacaktır.

---

583 Bir kimseye koruması için emanet bırakılan mal. Bkz. Cürcânî, **a.g.e.**, 210.

584 Bir başkasına ücret almadan satması için bırakılan mal. Bk. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, 59.

585 Tarafların birinden sermaye, diğerinden emek olmak üzere yapılan şirket akdine denir. Cürcânî, **a.g.e.**, 183.

586 Nisâ 4/58.

587 بَاب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ} وَيُذْكَرُ أَنَّ شُرَيْحًا وَعُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ وَطَاوُسًا وَعَطَاءً وَابْنَ أُذَيْنَةَ أَجَازُوا إِقْرَارَ الْمَرِيضِ بِدَيْنٍ وَقَالَ الْحَسَنُ أَحَقُّ مَا تَصَدَّقَ بِهِ الرَّجُلُ آخِرَ يَوْمٍ مِنْ الدُّنْيَا وَأَوَّلَ يَوْمٍ مِنْ الْآخِرَةِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ وَالْحَكَمُ إِذَا أَبْرَأَ الْوَارِثَ مِنْ الدَّيْنِ بَرِئَ وَأَوْصَى رَافِعُ بْنُ خَدِيجٍ أَنْ لَا تُكْشَفَ امْرَأَتُهُ الْفَزَارِيَّةُ عَمَّا أُغْلِقَ عَلَيْهِ بَابُهَا وَقَالَ الْحَسَنُ إِذَا قَالَ لِمَمْلُوكِهِ عِنْدَ الْمَوْتِ كُنْتُ أَعْتَقْتُكَ جَازَ وَقَالَ الشَّعْبِيُّ إِذَا قَالَتْ الْمَرْأَةُ عِنْدَ مَوْتِهَا إِنَّ زَوْجِي قَضَانِي وَقَبَضْتُ مِنْهُ جَازَ وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ لَا يَجُوزُ إِقْرَارُهُ لِسُوءِ الظَّنِّ بِهِ لِلْوَرَثَةِ ثُمَّ اسْتَحْسَنَ فَقَالَ يَجُوزُ إِقْرَارُهُ بِالْوَدِيعَةِ وَالْبِضَاعَةِ وَالْمُضَارَبَةِ وَقَدْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ وَلَا يَحِلُّ مَالُ الْمُسْلِمِينَ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ آيَةُ الْمُنَافِقِ إِذَا اؤْتُمِنَ خَانَ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى {إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا} فَلَمْ يَخُصَّ وَارِثًا وَلَا غَيْرَهُ فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 8, (IV/4).

588 İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 375; Kirmânî, **a.g.e.**, XII, 67.

589 Bkz. Zekeriyyâ el-Ensârî, **a.g.e.**, V, 560.

590 Kirmânî, **a.g.e.**, XII, 66.

591 Aynî, **Umde**, XIV, 58.

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında *ba'du'n-nas* ifadesiyle kastettiği kesimleri, borcu ikrâr ile vedîa, bidâ'e ve mudârebeyi ikrâr arasında -istihsâna binaen- ayırıma gitmelerini eleştirmekte, ikisi arasında bir farkın olmayacağını ispatlamaya çalışarak istihsâna binaen ayırıma gidenlerin tenâkuza düştüklerini belirtmektedir.

Kanaatimize göre Buhârî'nin istihsâna karşı tutumunu, bu bâb başlığı doğrultusunda tespit etmeye çalışmak mümkün gözükmemektedir. Zira Buhârî'nin eleştirdiği esas konu, Hanefilerin ikrâr hakkındaki görüşleridir. Buhârî'nin, bununla birlikte eleştiri alanına istihsânı da dâhil ettiği algısı oluşsa da bunun zikredilen örneğe münhasır olabileceği de muhtemeldir.

2. "Kişinin kendi arkadaşının (Müslüman kardeşinin) öldürülmesi vb. (durumlardan) korkmasından dolayı kendi kardeşi olduğuna dair yemin etmesi bâbı. Keza korkan tüm mükreh kişiler… (Bu yemin geçerli değildir.)[592] Çünkü zalimi engellemekte, (mazlumu) savunmakta, yardımsız bırakmamaktadır. Şayet mazlumu savunur da (zalimi öldürür ya da yaralarsa), ona diyet ya da kısâs yoktur. Eğer içki içeceksin veya murdar et yiyeceksin veya köleni satacaksın veya (sabit olmayan) borç ikrâr edeceksin veya hibe edeceksin veya akdi feshedeceksin ya da senin babanı veya Müslüman kardeşini öldüreceğiz diye tehdit alırsa, keza benzeri (kırâd, icâre gibi…) şeylere zorlanırsa bunları yapması câizdir. Zira Nebî (s.a.s.), 'Müslüman, Müslüman'ın kardeşidir.'[593] buyurmaktadır. Bazı insanlar der ki, 'Eğer denilirse; içki içeceksin veya murdar et yiyeceksin ya da çocuğunu veya babanı veya akrabanı öldüreceğiz. Bunları yapması câiz değildir. Zira buna mecbur değildir.' Daha sonra tenâkuza düşerek dediler ki 'Eğer babanı veya kardeşini öldüreceğiz yahut bu köleyi satacaksın veya (sabit olmayan) borç ikrâr edeceksin veya hibe edeceksin diye tehdit edilirse kıyâs açısından (bu

[592] Cumhûr, Müslüman kardeşini öldürmekle tehdit edilerek yemine zorlanan kişinin yeminin geçerli olmayacağı görüşündedir. Kûfeliler, bunun geçerli olduğunu, zira yemin ederken tevriye yapabilme imkânının olduğunu, tevriye kastetmemesi durumunda yeminin geçerli olacağını savunmuşlardır. Cumhûr, bu hususta niyetin söze muhalif olduğunu, zira kastetmediği şeye yemin ettiğini, bunun ise niyet sayılamayacağını savunmuşlardır. İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 309.

[593] Buhârî, *Mezâlim* bâbında tamamını zikrettiği bu hadisin sadece bâb başlığı ile ilişkili bölümünü burada zikretmektedir. Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Mezâlim 3/2442, (III/128).

akidler) bağlayıcıdır. Ancak biz **istihsân** metodunu kullanarak diyoruz ki; buradaki bey', hibe ve tüm akitler geçersizdir.' Onlar (bazı insanlar), kitâb ve sünnet dışında akraba ve diğerlerini birbirlerinden ayırdılar. Nebî (Hz. İbrâhim) (a.s.) der ki, *'İbrâhim karısına dedi ki, bu kız kardeşimdir.'* Yani Allah yolunda (din kardeşim)dir. Nehâi der ki, 'Yemin talebinde bulunan zalim ise yemin edenin niyeti, mazlum ise onun niyeti esas alınır.'"[594]

İmâm Buhârî'nin, burada *ba'du'n-nâs* ifadesi ile Hanefi fukahâsını kastettiği hususunda el-Câmiu's-Sahîh şârihleri hemfikirdir.[595] Hanefiler, tehdidin ancak mükrehin şahsına yönelik olması durumunda ikrâhtan söz edilebileceğini dolayısıyla mükrehin, kendi dışındaki birine yönelik tehdidi defetmek amacıyla yaptığı akit vb. tüm tasarrufların kıyâs açısından geçerli olduğunu savunmuşlardır. İstihsâna binaen tehdidin akrabaya yönelik olması durumunu ise bu genellemeden istisnâ etmişlerdir. İmâm Buhârî ise akraba ve yabancı ayırımının yapılamayacağını, 'Müslüman, Müslümanın kardeşidir.' hadisinden İslâm kardeşliğinin kastedildiğini belirterek yabancı ve akraba ayırımına karşı çıkmaktadır.

İmâm Buhârî'nin, burada *ba'du'n-nas* ifadesiyle kastettiği Hanefîlerin, istihsân anlayışlarını da eleştirisine dâhil ettiği düşünülebilir. Ancak bâb başlığı incelendiğinde, Buhârî'nin esas eleştirisinin ikrâh meselesinde Hanefi fukahâsının nassa dayanmaksızın yabancı ve akraba ayırımında bulunmalarına yönelik olduğu görülmektedir.[596] Hanefîlerin bu görüşlerini istihsâna dayandırmaları nedeniyle Buhârî, dolaylı olarak Hanefilerin istihsân ile amel etmelerini de eleştirmektedir. Bâb başlığının devamında 'kitâb ve sünnet dışında' ifadesi ile esasen karşı çıktığı istihsân

---

[594] بَاب يَمِينِ الرَّجُلِ لِصَاحِبِهِ إِنَّهُ أَخُوهُ إِذَا خَافَ عَلَيْهِ الْقَتْلَ أَوْ نَحْوَهُ وَكَذَلِكَ كُلُّ مُكْرَهٍ يَخَافُ فَإِنَّهُ يَذُبُّ عَنْهُ الْمَظَالِمَ وَيُقَاتِلُ دُونَهُ وَلَا يَخْذُلُهُ فَإِنْ قَاتَلَ دُونَ الْمَظْلُومِ فَلَا قَوَدَ عَلَيْهِ وَلَا قِصَاصَ وَإِنْ قِيلَ لَهُ لَتَشْرَبَنَّ الْخَمْرَ أَوْ لَتَأْكُلَنَّ الْمَيْتَةَ أَوْ لَتَبِيعَنَّ عَبْدَكَ أَوْ تُقِرَّ بِدَيْنٍ أَوْ تَهَبَ هِبَةً وَتَحُلَّ عُقْدَةً أَوْ لَنَقْتُلَنَّ أَبَاكَ أَوْ أَخَاكَ فِي الْإِسْلَامِ وَمَا أَشْبَهَ ذَلِكَ وَسِعَهُ ذَلِكَ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ لَوْ قِيلَ لَهُ لَتَشْرَبَنَّ الْخَمْرَ أَوْ لَتَأْكُلَنَّ الْمَيْتَةَ أَوْ لَنَقْتُلَنَّ ابْنَكَ أَوْ أَبَاكَ أَوْ ذَا رَحِمٍ مُحَرَّمٍ لَمْ يَسَعْهُ لِأَنَّ هَذَا لَيْسَ بِمُضْطَرٍّ ثُمَّ نَاقَضَ فَقَالَ إِنْ قِيلَ لَهُ لَنَقْتُلَنَّ أَبَاكَ أَوْ ابْنَكَ أَوْ لَتَبِيعَنَّ هَذَا الْعَبْدَ أَوْ تُقِرَّ بِدَيْنٍ أَوْ تَهَبَ يَلْزَمُهُ فِي الْقِيَاسِ وَلَكِنَّا نَسْتَحْسِنُ وَنَقُولُ الْبَيْعُ وَالْهِبَةُ وَكُلُّ عُقْدَةٍ فِي ذَلِكَ بَاطِلٌ فَرَّقُوا بَيْنَ كُلِّ ذِي رَحِمٍ مُحَرَّمٍ وَغَيْرِهِ بِغَيْرِ كِتَابٍ وَلَا سُنَّةٍ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِامْرَأَتِهِ هَذِهِ أُخْتِي وَذَلِكَ فِي اللَّهِ وَقَالَ النَّخَعِيُّ إِذَا كَانَ الْمُسْتَحْلِفُ ظَالِمًا فَنِيَّةُ الْحَالِفِ وَإِنْ كَانَ مَظْلُومًا فَنِيَّةُ الْمُسْتَحْلِفِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh 7, (IX/21).

[595] Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 308; Kirmânî, **a.g.e.**, XXIV, 70; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 324; Mîrtehî**, a.g.e.**, VI, 415.

[596] Hanefi mezhebine müntesip bazı şârihler, bu konuda Hanefilerin savunarak akraba ve yabancı Müslüman ayırımının kitâb ve sünnete uygun olduğunu delillendirmeye çalışarak Buhârî'yle tartışmaya girmişlerdir. Bkz. Aynî, **Umde**, XXIV, 160; Kândehlevî, **Hâşiyetu Lâmi'i'd-Derârî**, III, 402-403; Mîrtehî, **a.g.e.**, VI, 415.

anlayışının nass ile belirlenmiş bir delile dayanmayan, arzular doğrultusunda yapılan istihsân anlayışının olduğu anlaşılmaktadır. Kirmânî, kitâb veya sünnetten bir delile dayanmaksızın istihsânda bulunarak akraba ve yabancı Müslüman ayırımına giden Hanefîleri eleştiren Buhârî'nin, kendisinin de aslında istihsânı kullandığını zira Hanefîlerin bu ayırımına yönelik kitâb ya da sünnette bir delil yok ise de bunların eşit sayılacağı hususunda da açık bir delilin bulunmadığını belirtmektedir.[597] Ancak bâb başlığında da görüldüğü gibi İmâm Buhârî, 'Müslüman, Müslümanın kardeşidir.' hadisindeki genel ifadeye dayanarak ikrâhın etkisinde gerçekleştirilen hukuki tasarruflarda din bağının geçerli bir faktör olduğunu ortaya koymaktadır.

el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde teorikte istihsâna karşı bir tutum içerisinde olduğu algısını veren Buhârî'nin, pratikte Hanefi fukahasının istihsân anlayışı kapsamında değerlendirilecek örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Buhârî'nin şu ifadesi bu kapsamda değerlendirilebilir:

> "Sadaka ancak zenginlik halinde verilir. Kendisi yahut ailesi ihtiyaç sahibi iken veya üzerinde borç olduğu halde sadaka verirse -borcun ödenmesi; sadaka vermek, köle âzâd etmek ve hibe yapmaktan daha haktır.- bu kabul edilemez. İnsanların mallarını telef edemez. Nebî (s.a.s.), 'Her kim, insanların mallarını yok etme niyetiyle alırsa Allah da onu yok eder.' buyurmaktadır. Ancak kendisi sabretmekle ma'rûf olup ihtiyaç sahibi olmasına rağmen (başkalarını) kendi nefsine tercih eden kimselerin (sadakaları câizdir). Malının (tamamını) sadaka veren Ebubekir (r.a.) gibi… Keza Ensâr da Muhâcirleri kendi nefislerine tercih etmişlerdi. Nebî (s.a.s.), malın zayi edilmesini yasaklamıştır. Kişi, insanların mallarını sadaka nedeniyle zayi edemez. Ka'b der ki, 'Resülullâh'a (s.a.s.) Ya Resulallâh, Allah ve Resûlü için sadaka vererek malımdan arınmak tövbemdendir. dedim.' Dedi ki 'Malının bir kısmını yanında tut. Bu senin için daha hayırlıdır.' 'Öyleyse Hayber'deki payımı (elimde) tutuyorum. dedim.'"[598]

---

[597] Kirmânî, **a.g.e.**, XXIV, 71.

[598] بَابٌ لَا صَدَقَةَ إِلَّا عَنْ ظَهْرِ غِنًى وَمَنْ تَصَدَّقَ وَهُوَ مُحْتَاجٌ أَوْ أَهْلُهُ مُحْتَاجٌ أَوْ عَلَيْهِ دَيْنٌ فَالدَّيْنُ أَحَقُّ أَنْ يُقْضَى مِنْ الصَّدَقَةِ وَالْعِتْقِ وَالْهِبَةِ وَهُوَ رَدٌّ عَلَيْهِ لَيْسَ لَهُ أَنْ يُتْلِفَ أَمْوَالَ النَّاسِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ أَخَذَ أَمْوَالَ النَّاسِ يُرِيدُ إِتْلَافَهَا أَتْلَفَهُ اللَّهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَعْرُوفًا بِالصَّبْرِ فَيُؤْثِرَ عَلَى نَفْسِهِ وَلَوْ كَانَ بِهِ خَصَاصَةٌ كَفِعْلِ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حِينَ تَصَدَّقَ بِمَالِهِ وَكَذَلِكَ آثَرَ

İmâm Buhârî, kişinin kendi malının tamamını sadaka olarak vermesinin câiz olmadığı yönündeki genel kuralı nass ile delillendirmektedir. Ancak sabretmekle ma'rûf kişileri bundan istisnâ etmektedir. Bu istisna, usul terminolojisinde istihsân kavramının bir örneğini oluşturmaktadır. İmâm Buhârî'nin zikrettiğimiz örnek dışında da Hanefi fukahasının istihsân kavramı içerisinde değerlendirilebilen başka örnekleri ile karşılaşmak mümkündür.[599]

Kanaatimize göre nassta sabit olan özel bir delil nedeniyle genel kaidenin terk edilmesi esasına dayanan istihsân anlayışına karşı Buhârî'nin negatif bir tutumundan bahsetmek kolay değildir. Nitekim Buhârî'nin kendisinin de bu tür istihsânı kullandığını el-Câmiu's-Sahîh'teki pratiklerinden görebilmekteyiz. İkinci örneğimizde, Buhârî'nin istihsâna karşı dolaylı bir tutumundan bahsetmek mümkün ise de bu tutumun yine zikredilen örneğe münhasır olduğu, bunun tüm istihsân örneklerine teşmil edilemeyeceği kanaatindeyiz. Buhârî'nin buradaki negatif tutumu, Hanefilerin bu meseledeki görüşlerinin kitâb ve sünnete dayanmadığı telakkisinden kaynaklanmaktadır.[600] O halde, nassa dayalı istihsânın Buhârî için bir problem teşkil etmediği açıktır. Son örneğimizde de görüldüğü gibi Buhârî'nin kendisi de nassa dayalı istihsân metodunu kullanmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki İmâm Buhârî, Hanefilerin kullandığı maslahat ya da örfe dayalı istihsâna pratikte yanaşmamaktadır. Buhârî'nin istihsâna karşı bu yaklaşımının aynı zamanda İmâm Şâfiî'nin istihsân karşısındaki tutumuyla da örtüştüğü kanaatindeyiz.

الْأَنْصَارُ الْمُهَاجِرِينَ وَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ إِضَاعَةِ الْمَالِ فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يُضَيِّعَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِعِلَّةِ الصَّدَقَةِ وَقَالَ كَعْبٌ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ مِنْ تَوْبَتِي أَنْ أَنْخَلِعَ مِنْ مَالِي صَدَقَةً إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ أَمْسِكْ عَلَيْكَ بَعْضَ مَالِكَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ قُلْتُ فَإِنِّي أُمْسِكُ سَهْمِي الَّذِي بِخَيْبَرَ Buhârî, **el-Câmi**', Kitâbu'z-Zekât 18, (II/112).

599 Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 19, (I/129); Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 35, (I/47).

600 Erken dönemlerde başlayarak Hanefi fukahası arasında istihsan kavramı çokça zikredilmesine rağmen, istihsanın teknik tanımı sonraki dönemlere dayanmaktadır. Bu durum ilk dönemlerdeki İslam hukukçuları arasında *istihsân*ın bilinen şer'î delillerden birine dayanmaksızın şahsi görüş ve hevese göre hüküm koyma şeklinde telakki edilmesine sebep olmuştur. Bu nedenle istihsânı kullananlar ağır ithamlara maruz kalmışlardır. Bu durum, sonraki Hanefi usûlcülerinin ileri gelenlerini *istihsan*ın gerçekte ne anlama geldiğini açıklamaya sevk etmiştir. Şa'bân, **a.g.e.**, 181.

II. İMÂM BUHÂRÎ'YE GÖRE HÜKÜM

Fıkıh usûlünde hüküm, "Allah'ın iktizâ, tahyîr veya vaz' yoluyla mükelleflerin fiillerine ilişkin hitâbı[601] ya da hitâbının eseri[602] olarak tanımlanır. Bu tanımın tabiî bir sonucu olarak hüküm şer'î ıstılâhta teklîfî ve vaz'î olarak iki kısma ayrılır.

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te bolca zikrettiği hüküm kavramını çok defa ıstılâhî manada kullandığını görmekteyiz. Örneğin, "Malum bir aslı mübeyyen bir asla teşbih eden kimse bâbı. Nebî (s.a.s.) sâilin anlaması için (her ikisinin) hükmünü beyan etmiştir."[603] şeklindeki bâb başlığında geçen hüküm ifadesi ıstılâhî manada kullanılmaktadır. Yine "Delillerle bilinen hükümler bâbı"[604] başlığında hüküm ifadesinden ıstılâhî mana kastedilmektedir.

Müctehid olmanın gereklerinden biri de kaynaklardan şer'î hükümleri istinbât etme kabiliyetine sahip olmaktır. Buhârî'nin, bir müctehidin yararlanabileceği ölçüde kaynaklardan istifade ettiği ve bu kaynaklardan şer'î hükümleri istinbât etme kudretine sahip olduğunu görmekteyiz. Bu bölümde, Buhârî açısından teklifî ve vaz'î hükümleri belirlemeye çalışacağız.

A. Teklîfî Hüküm

Teklîfî hüküm, şâri'in mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi yahut yapıp yapmama arasında serbest bırakmasıdır.[605] Usûlcüler, talebin keyfiyet ve bağlayıcı olması açısından teklîfî hükümleri "ahkâm-ı hamse" ismiyle meşhur olan îcâb, nedb, tahrîm, kerâhet ve ibâha şeklinde taksime tabi tutmuşlardır. Kesinlik arz edecek şekilde yapılması istenen fiiller vâcib, kesinlik arz etmeksizin yapılması istenen fiiller mendûb, yapılmaması kesin bir tarzda istenen fiiller harâm, kesinlik arz etmeksizin yapılmaması istenen fiiller ise mekrûh ve yapılıp

---

[601] Bkz. İbnü'l-Hâcib, **Muhtasaru Münteha's-Sûl ve'l-Emel fi İlmeyi'l-Usul ve'l-Cedel I-II**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006, I, 282-283; ez-Zühaylî, **Usûlu'l-Fıkhî'l-İslâmî**, I, 37-38.

[602] Molla Hüsrev, **Mir'âtü'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vüsûl**, Der saâdet Şirketi Sahâfiye-i Osmâniye, 1321, 276; Muhammed Ebu'l-Feth el-Beyânûnî, "Hüküm" **DİA**, Ankara 1998, XVIII, 466.

[603] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 12, (IX/101).

[604] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 24, (IX/109).

[605] Şa'bân, **a.g.e.**, 227.

yapılmaması mükellefin seçimine bırakılan fiiller mubâh olarak isimlendirilmiştir. Hanefîler, bu beşli taksime farz-vâcib ve tahrîmen mekrûh-tenzîhen mekrûh ayırımını da dâhil etmişlerdir.

İmâm Buhârî, şer'î hükümler konusunda ortak bir terminolojinin tam olarak yerleşmesi dönemi öncesinde yaşamasına rağmen ıstılâhî kavramları o günün anlayışında kullandığını görmekteyiz. Buhârî, birçok yerde teklifî hükümleri açıkça zikretmektedir. İmâm Buhârî'nin teklîfî hükümleri taksim metodu mütekellimin metodu ile örtüşmektedir.

1. Farz/Vâcib

Şer'î ıstılahta farz, şüphe barındırmayacak derecede kesin delille sabit olan hükme denir.[606] Hanefîler dışındaki İslâm hukukçuları, farz ile vâcibin müterâdif olduğu hususunda fikir birliği etmişlerdir. İmâm Buhârî de farz ve vâcibi aynı manada kullanarak cumhûra tâbi olmuştur. Hanefîler ise kesin delil (sarîh âyet, mütevâtir ve meşhûr sünnet) ile sabit olan hükümleri farz, zannî delil (âhâd haber) ile sabit olan hükümleri ise vâcib kapsamında değerlendirmişlerdir.

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te birçok yerde فرض وجوب وجب ifadelerini kullanarak terimsel manayı kastetmektedir. Buhârî'nin bu ifadelerine yer verdiği bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

1. "Cuma'nın **farz** olduğu bâbı. Allah'ın, *Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine yürüyün ve alışverişi bırakın. Eğer bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır*[607] sözü gereği."[608]
2. "Fitre sadakasının **farzı** bâbı. Ebu'l-Âliye, Atâ ve İbn Sîrîn fitre sadakasının farz olduğu görüşündedir."[609]
3. "Zekâtın **vâcib** olması ve *"Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin."*[610] âyeti bâbı."[611]

---

[606] Ahmed b. Muhammed b. İshâk eş-Şâşî, **Usûlu'ş-Şâşî**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1402, 379.

[607] Cuma 62/9.

[608] بَاب فَرْضِ الْجُمُعَةِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى{إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ} Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cumu'a 1, (II/2).

[609] بَابُ فَرْضِ صَدَقَةِ الْفِطْرِ وَرَأَى أَبُو الْعَالِيَةِ وَعَطَاءٌ وَابْنُ سِيرِينَ صَدَقَةَ الْفِطْرِ فَرِيضَةً Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 70, (II/130).

4. "İmâm ve cemâat için hazır ve yolculuktaki tüm namazlarda kırâatin **vâcib** olduğu, kırâatin açık ve gizli okunacağı yerler (hakkında) bâb."[612]

İmâm Buhârî, farz/vâcib kapsamına giren bâb başlıklarını bazen sadece âyetle, bazen sadece hadisle, bazen de hem âyet ve hem de hadisle delillendirmektedir. Buhârî'nin zikrettiği hadisler genellikle âhâd haber kategorisine girmektedir. Dolayısıyla Buhârî'nin Hanefîlerde olduğu gibi farz-vâcib ayırımına gitmediğini söyleyebiliriz.

2. Mendûb

Şâri'in yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği fiildir. Bu durumda talep sîgası ya bağlayıcılık ifade etmez ya da bağlayıcılık ifade etmekle birlikte bağlayıcılığını ortadan kaldıran bir karine bulunmaktadır.[613]

İmâm Buhârî, mendûb kavramını farklı ifadelerle ortaya koymaktadır. Tespit ettiğimiz ifadeler şunlardır: سنة,[614] يستحب,[615] ليس بواجب,[616] من غير ايجاب,[617] ندب,[618] لم يرَ واجبا[619]

Buhârî'nin mendûb kapsamında değerlendirilen bu ifadelerine birer örnek verelim:

1. "Kurbanın **sünnet** olduğu bâbı. İbn Ömer, 'Kurban sünnet ve (insanlar arasında) ma'rûftur.' dedi."[620]

---

[610] Bakara 2/43.

[611] بَابُ وُجُوبِ الزَّكَاةِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ} *وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا حَدَّثَنِي أَبُو سُفْيَانَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَذَكَرَ حَدِيثَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَأْمُرُنَا بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّلَةِ وَالْعَفَافِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 1, (II/104).

[612] بَاب وُجُوبِ الْقِرَاءَةِ لِلْإِمَامِ وَالْمَأْمُومِ فِي الصَّلَوَاتِ كُلِّهَا فِي الْحَضَرِ وَالسَّفَرِ وَمَا يُجْهَرُ فِيهَا وَمَا يُخَافَتُ Buhârî, **el-Câmi'**, (I/151).

[613] Şa'bân, **a.g.e.**, 245; Hallâf, **a.g.e.**, 111.

[614] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-'Îdeyn 3, (II/16); Kitâbu Sucûdi'l-Kur'ân 1, (II/40) ; Kitâbu'l-Adâhî 1, (VII/99).

[615] Bkz. Buhârî, **el-Câmi**, Kitâbu'l-Cenâiz 9, (II/74); Kitâbu'l-Edeb 125, (VIII/49).

[616] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 146, (I/165).

[617] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Teheccüd 5, (II/49); Kitâbu's-Savm 20, ((III/29).

[618] İmâm Buhârî, bâb başlıklarında ندب ifadesine yer vermemektedir. Ancak bu ifade el-Câmiu's-Sahîh'te zikredilen hadis metinleri ve sahabe eserlerinde zikredilmektedir. Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cihâd 41/2847, 2848, (IV/27); Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd 2/7261, (IX/89).

[619] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitabu'l-Ezân 146, (I/165).

Şârihlere göre Buhârî, burada **sünnet** ifadesinden terimsel anlamı kastetmektedir.[621] İbn Hacer, Buhârî'nin **sünnet** ifadesi ile kurbanın vâcib olduğu görüşüne sahip olan Hanefî fukahâsına muhâlefete işâret ettiğini belirtmektedir.[622] Konuyla ilgili tartışmalar ve İmâm Buhârî'nin görüşü, İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde daha detaylı ele alınacaktır.

2. "Ölünün tekil olarak yıkanmasının **müstehab** olması bâbı."[623]

İslam âlimleri, ölünün tekil olarak yıkanmasının sünnet olduğu hususunda ittifâk etmekle birlikte sayı hususunda ihtilâf etmişlerdir. İmâm Buhârî de tekil olmasının müstehab olduğunu beyan etmekte ancak bunu herhangi bir sayı ile sınırlamamaktadır.[624]

3. "Tahiyyât sonrası istenilen duânın okunması ve (bu duânın) **vâcib olmadığının** (beyanı) bâbı."[625]

İslâm âlimleri, ikinci tahiyyât sonrası duanın meşrûiyeti hususunda ittifâk etmekle birlikte keyfiyeti hususunda ihtilâf etmişlerdir. İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî, kişinin dünyevi ihtiyaçlarından dilediği duâyı okuyabileceği görüşündedir.[626] Hanefî fukahâsına göre ise kişi, sadece me'sûr duâlar veya Kur'ân lafızlarına müşâbih dualardan okuyabilir.[627] İmâm Buhârî, dilediği duânın okunabileceğini ifade ederek bu görüşünü bâb başlığı altında zikrettiği hadise[628] dayandırmaktadır.

4. "Nebî'nin (s.a.s.) gece namazına ve nafile namazlara **vâcib kılmaksızın** teşvik etmesi bâbı."[629]
5. "Birinci tahiyyâtı **vâcib görmeyen** kimse bâbı. Zira Nebî (s.a.s.) ikinci rekâttan kalkıp rücû etmedi."[630]

---

[620] بَاب سُنَّةِ الْأُضْحِيَّةِ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ هِيَ سُنَّةٌ وَمَعْرُوفٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Adâhî 1, (VII/99).
[621] Bkz. Kirmânî, **a.g.e.**, XX, 120; İbnu'l-Mülakkın, **a.g.e.**, XXVI, 566; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, X, 3; Aynî, **Umde**, XXI, 214.
[622] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, X, 3.
[623] بَاب مَا يُسْتَحَبُّ أَنْ يُغْسَلَ وِتْرًا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cenâiz 9, (II/74).
[624] İbn Battâl, **a.g.e.**, III, 253-254.
[625] بَاب مَا يُتَخَيَّرُ مِنْ الدُّعَاءِ بَعْدَ التَّشَهُّدِ وَلَيْسَ بِوَاجِبٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 150, (I/166).
[626] İbn Battâl, **a.g.e.**, II, 249; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 321.
[627] Aynî, **Umde**, VI, 172.
[628] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 15/835, (I/167).
[629] بَاب تَحْرِيضِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى صَلَاةِ اللَّيْلِ وَالنَّوَافِلِ مِنْ غَيْرِ إِيجَابٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Teheccüd 5, (II/49).

Birinci tahiyyâtın hükmü, İslâm âlimleri arasında ihtilaflı bir meseledir. Bu konudaki ihtilaflar ve İmâm Buhârî'nin görüşleri, İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3. Harâm

Şârî'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği fiillerdir.[631] Hanefîler dışındaki İslâm hukukçuları, delilin kat'î veya zannî olması arasında bir ayırıma gitmemişlerdir. Cumhûra göre tahrîm ile hükmetme, mütevâtir ve meşhûr sünnetle olabileceği gibi zannî delil ifade eden âhâd haberle de olabilmektedir. Hanefîler ise âhâd haber ile hürmeti sabit olan fiilleri tahrîmen mekrûh; sarîh âyet, mütevâtir ve meşhûr sünnet gibi kesin delil ile sabit olan hükümleri ise harâm kapsamında değerlendirmişlerdir. el-Câmiu's-Sahîh üzerine yaptığımız incelemede Buhârî'nin böyle bir ayırıma gitmediğini tespit ettik.

İmâm Buhârî, harâm kavramını تحريم, ما يحرم, لم يجز, لا يحل, النهى, ما ينهى, الحذر, يكره, ما يحذر, اثم, ifadeleri ile ortaya koymaktadır. Şimdi de Buhârî'nin harâm kapsamında değerlendirilen bâb başlıklarından bazı örnekler verelim.

1. "(Babanın) çocuğuna hibesinin (hükmü). Baba, bazı çocuklarına bir şey verdiğinde, çocukları arasında adalet sağlayıp diğerlerine de mislini verinceye kadar **câiz olmaz**. Kendisine şâhitlik yapılmaz. Nebî (s.a.s.), 'Çocuklarınız arasında vermekte adaleti gözetiniz.' dedi."[632]

İslâm âlimleri, İslâm dininin çocuklar arasında adaletin sağlanmasına teşvik ettiği ilkesinden hareketle dinin gereğinin bu yönde olduğu hususunda ittifak etmekle birlikte, bunun hukuki bir zorunluluk olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazı Tâbiîn âlimleri ve Ahmed b. Hanbel'e göre çocuklar arasında mal paylaşımı hususunda adaletin sağlanması hukuki bir zorunluluk olup aksi bir uygulama câiz değildir. İmâm Mâlik, Hanefîler ve Şâfiîlere göre ise adaletin sağlanması hukuki bir

---

[630] بَاب مَنْ لَمْ يَرَ التَّشْهُدَ الْأَوَّلَ وَاجِبًا لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ مِنْ الرَّكْعَتَيْنِ وَلَمْ يَرْجِعْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât, Kitâbu'l-Ezân 146, (I/165).

[631] Ebû Zehre, **a.g.e.**, 42; Zühaylî, **Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî**, I, 45.

[632] بَاب الْهِبَةِ لِلْوَلَدِ وَإِذَا أَعْطَى بَعْضَ وَلَدِهِ شَيْئًا لَمْ يَجُزْ حَتَّى يَعْدِلَ بَيْنَهُمْ وَيُعْطِيَ الْآخَرِينَ مِثْلَهُ وَلَا يُشْهَدُ عَلَيْهِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْدِلُوا بَيْنَ أَوْلَادِكُمْ فِي الْعَطِيَّةِ وَهَلْ لِلْوَالِدِ أَنْ يَرْجِعَ فِي عَطِيَّتِهِ وَمَا يَأْكُلُ مِنْ مَالِ وَلَدِهِ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا يَتَعَدَّى وَاشْتَرَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عُمَرَ بَعِيرًا ثُمَّ أَعْطَاهُ ابْنَ عُمَرَ وَقَالَ اصْنَعْ بِهِ مَا شِئْتَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hibe 12, (III/157).

zorunluluk olmayıp aksi bir uygulama câizdir.[633] İmam Buhârî, bu hususta Ahmed b. Hanbel ile aynı görüştedir. İmâm Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu konudaki emrine istinâden bunun hukuki bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır.

2. "Mükâtebin hükmü ve kitâbullâh'a muhâlif şartların **helâl olmadığı** bâbı."[634]
3. "Sövme ve lanet etmenin **nehyedilmesi** bâbı."[635]
4. "Zekâtı vermeyen kimsenin **günahı** ve Allah'ın: *Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve 'İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi, tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!' denilecek.*[636] sözü bâbı."[637]

İmâm Buhârî, harâm kapsamında değerlendirdiği hükümlere getirdiği delillerin kat'î ya da zannî olması arasında bir ayırıma gitmemektedir. Buhârî, bu hükmü bazen âyet ile delillendirmekte, bazen de âhâd haber ile delillendirmektedir.

4. Mekrûh

Şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiillerdir.[638] İmâm Buhârî, mekrûh kavramını كراهية,[639] ما يكره[640] lafızlarıyla ifade etmektedir. Buhârî'nin mekrûh kapsamı içerisinde değerlendirilen bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

1. "Tasvirli (resimli elbise[641] veya oda[642]) içerisinde namaz kılmanın **kerâheti** bâbı."[643]

---

[633] İbn Battâl, **a.g.e.**, VII, 98.
[634] بَاب الْمُكَاتَبِ وَمَا لَا يَحِلُّ مِنْ الشُّرُوطِ الَّتِي تُخَالِفُ كِتَابَ اللَّهِ Buhârî, **el-Cami'**, Kitâbu'ş-Şurût 17, (III/197).
[635] بَاب مَا يُنْهَى مِنْ السِّبَابِ وَاللَّعْنِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Edeb 44, (VIII/15).
[636] Tevbe 9/34-35.
[637] بَابُ إِثْمِ مَانِعِ الزَّكَاةِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ يَوْمَ يُحْمَى عَلَيْهَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ فَتُكْوَى بِهَا جِبَاهُهُمْ وَجُنُوبُهُمْ وَظُهُورُهُمْ هَذَا مَا كَنَزْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ فَذُوقُوا مَا كُنْتُمْ تَكْنِزُونَ} Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 3, (II/106).
[638] İbnu'n-Neccâr, **a.g.e.**, I, 341.
[639] Buhârî, **el-Câmi**', Kitâbu's-Salât 52, (I/94); Kitâbu'l-Buyû 50, (III/66).
[640] Örnek için bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 48, (I/93); Kitâbu Mevâkîti's-Salâ 23, (I/118).
[641] Muhammed el-Fudayl b. Muhammed el-Fâtimî eş-Şebîhî, **el-Fecru's-Sâti' ala's-Sahihi'l-Câmi'**, VIII, 160; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, X, 391.

İbn Battâl, bâb başlığını fıkhî açıdan değerlendirmesinde, kişinin namaz içerisinde dünyevi düşüncelere dalması veya bu tür şeylere bakmasının namazını bozmayacağını ifade etmektedir.[644]

2. "Cahiliye müşriklerinin kabirleri açılıp mescid edinilebilir mi? Zira Nebî (s.a.s.), 'Allah, Yahudilere lanet etsin. Peygamberlerinin kabirlerini mescidler edindiler.' Kabirlerde namazın **mekrûh** olduğu bâbı. Ömer b. Hattâb (r.a.), Enes b. Mâlik'in bir kabirde namaz kıldığını gördü. 'Kabir, kabir!' dedi. Namazı iade etmesini emretmedi."[645]

Mezarlıkta namaz kılmanın cevâzı hususu İslâm âlimleri arasında ihtilaflı bir meseledir. İmâm Buhârî, mezarlıkta namaz kılmanın mutlak surette mekrûh olduğu görüşündedir. Konuyla ilgili tartışmalar İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde ayrıntılı ele alınacaktır.

İmâm Buhârî, ما يكره, كراهية ifadelerini çoğunlukla kerâhet manasında kullanmakla birlikte bu ifadeyi hürmet manasında da kullandığı görülmektedir. Bu durumda imâm Buhârî'nin Hanefîlerde olduğu gibi *harâm-tahrîmen mekrûh* ayırımına gidip gitmediği sorusu akla gelebilir. Bilindiği gibi Hanefî fukahâsı, *tahrîmen mekrûh* kapsamında değerlendirdikleri hükümleri ifade etmek için *hürmet* ve müştaklarını kullanmaktan imtina edip *kerâhet* ve müştaklarını kullanmayı tercih etmişlerdir. Buhârî'de de böyle bir yaklaşımın olup olmadığı düşünülebilir. Bazı el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinin de Buhârî'nin *kerâhet* ve müştakları ile ifade ettiği bazı bâb başlıklarını *tahrîmen mekrûh* kapsamında değerlendirdiklerini görmekteyiz. Örneğin, "Münâceşe (bir malı başkalarına yüksek fiyata aldırmayı sağlamak için fiyat arttırmak) yapmanın **mekrûh** olmasının (beyanı) bâbı" başlığındaki *mekrûh* ifadesi bazı el-Câmiu's-Sahîh şârihleri tarafından *tahrîmen mekrûh* olarak yorumlanmıştır.[646] İmâm Buhârî'nin burada kerâhetten neyi kastettiği açık değildir.

---

[642] Aynî, **Umde**, XXII, 116.
[643] بَاب كَرَاهِيَةِ الصَّلَاةِ فِي النَّصَاوِيرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Libâs 93, (VII/168).
[644] İbn Battâl, **a.g.e.**, IX, 181.
[645] بَاب هَلْ تُنْبَشُ قُبُورُ مُشْرِكِي الْجَاهِلِيَّةِ وَيُتَّخَذُ مَكَانُهَا مَسَاجِدَ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ وَمَا يُكْرَهُ مِنْ الصَّلَاةِ فِي الْقُبُورِ وَرَأَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُصَلِّي عِنْدَ قَبْرٍ فَقَالَ الْقَبْرَ الْقَبْرَ وَلَمْ يَأْمُرْهُ بِالْإِعَادَةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 48, (I/93).
[646] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 336.

Ancak İmâm Buhârî'nin münâceşe hususunda Kitâbu'l-Buyû' bölümünde oluşturduğu "Neceş ve bu tür satımın câiz olmadığını söyleyen kimse bâbı. İbn Ebî Evfâ, 'Nâciş, faiz yiyici, haindir.' Neceş, aldatma ve bâtıldır. Nebî (s.a.s.), 'Aldatan kişi ateştedir. Her kim emrimiz üzere olmayan bir iş yaparsa, o iş reddedilmiştir.' buyurmaktadır."[647] şeklindeki ifadeleri, Buhârî'nin münâceşeyi harâm kapsamında değerlendirdiği algısını desteklemektedir. Zira münâceşe yoluyla yapılan akidlerin geçerli olmadığı açıkça ifade edilmektedir. *Tahrîmen mekrûh* kapsamına giren tasarrufların ise prensipte geçerli olduğu malumdur. İbn Battâl, münâceşe yapan kişinin günahkâr olduğu hususunda İslâm âlimlerinin icmâ ettiklerini belirtmektedir. İmâm Buhârî, harâm olduğu hususunda ittifakın olduğu birçok hüküm için de *kerâhet* ve müştaklarını kullandığını görmekteyiz. Örneğin, "Söz taşımanın **mekrûh** olan kısmı bâbı. "*Daima ayıplayan, laf getirip götürmeye koşan*…"[648] şeklinde bâb başlığı oluştururken hemen öncesinde, "Laf taşımak büyük günahlardandır."[649] başlığını oluşturmuştur. Bu başlıktan laf taşımanın Buhârî'ye göre de harâm olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Ancak buna rağmen İmâm Buhârî, ما يكره ifadesini kullanmaktadır.

Kanaatimizce İmâm Buhârî, *kerâhet* ve müştaklarını mekrûh ve harâmı kapsayıcı nitelikte kullanmakta, Hanefîlerde olduğu gibi *harâm-tahrîmen mekrûh* ayırımını yapmamaktadır. Ancak Buhârî'nin bu yaklaşımında bir tedâhülün varlığı da inkâr edilemez. Bu durumun, *mekrûh* ve *harâm*ı ifade eden kavramların kesin çizgilerle birbirlerinden ayırt edilmesinin o dönemde yaygın teâmül haline gelmemiş olmasından kaynaklandığı kanaatindeyiz.

5. Mubâh

Mubâh, usûl terminolojisinde, şâri'in yapılması ya da terk edilmesi arasında serbest bıraktığı fiillerdir.[650] İmâm Buhârî, mubâh kavramını اباحة,[651] المباحة,[652]

[647] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 48, (I/93).
[648] بَاب مَا يُكْرَهُ مِنْ النَّمِيمَةِ وَقَوْلِهِ { هَمَّازٍ مَشَّاءٍ بِنَمِيمٍ } Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Edeb 50, (VIII/17).
[649] بَاب النَّمِيمَةُ مِنْ الْكَبَائِرِ Buhârî, **el-Câmi',** Kitâbu'l-Edeb 49, (VIII/17).
[650] El-Âmidî, **el-İhkâm**, I, 165; 'İyâd b. Nâmî es-Selmâ, **Usûlu'l-Fıkhî'l-Lezî Lâ Yeseû'l-Fakîhe Cehluhû**, Külliyyetü'ş-Şerîâ, Riyad 1426/2005, 37; Şa'bân, **a.g.e.**, 253.
[651] Bkz .Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 27, (IX/112).
[652] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 28, (IX/113).

جائزة,[653] جائز,[654] جاز,[655] جازت,[656] يجوز,[657] أجاز,[658] يحل,[659] لا بـأس,[660] مخير,[661] لم يحظر,[662] لم يأمر [663] kelimeleri ile ifade etmektedir. Bu kavramların çoğu fıkıh ıstılâhında terimleşmiştir. Şimdi de mubâh kapsamında değerlendirilen bâb başlıklarına bazı örnekler verelim.

1. "Nebî'den (s.a.s.) (sâdır olan) nehiy (sîgası), tahrîme hamledilir. Ancak **mubah**lığı bilinen şeyler hariç. Keza emir (sigası) da (mubahlığı bilinmedikçe vücûba delâlet eder.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.), '-Sahâbeler ihrâmdan çıkınca- kadınlardan nasibinizi alınız.' sözü gibi. Câbir der ki '(Hz. Peygamber) onlara vâcib kılmadı fakat onlara helâl kıldı. Ümmü Atiyye der ki 'Biz (kadınlar), cenazeye katılmaktan **nehyolunduk** fakat bu bize **vâcib kılınmadı**.'"[664]

İslâm bilginleri, emir ve nehiy sigasının ifade ettiği hüküm hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bilginlerin çoğuna göre emir, prensipte vücûba; nehiy ise tahrîme delâlet etmektedir. Ancak bu sigalardan kastedilen mananın ne olduğunu gösteren bir karine bulunduğunda, siga karinenin gerektirdiği manaya hamledilir.[665] Buhârî de zikrettiğimiz bâb başlığında bu yönde görüş bildirmektedir. Bu hususu, istinbât metodları bölümünde tekrar ele alacağımız için ayrıntılı bilgiyi oraya havale ediyoruz.

---

[653] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cumu'a 28, (II/13).
[654] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vekâle 10, (III/101).
[655] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 49, (II/122).
[656] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 48, (I/137).
[657] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-'Ameli fi's-Salât 3, (II/63).
[658] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 4(VII/42).
[659] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Savm 43, (III/36).
[660] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 67, (I/56).
[661] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Muhsar 5, (III/10).
[662] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 58, (II/127).
[663] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Cezâi's-Sayd 20, (III/17);
[664] بَاب نَهْيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى التَّحْرِيمِ إِلَّا مَا تُعْرَفُ إِبَاحَتُهُ وَكَذَلِكَ أَمْرُهُ نَحْوَ قَوْلِهِ حِينَ أَحَلُّوا أَصِيبُوا مِنْ النِّسَاءِ وَقَالَ جَابِرٌ وَلَمْ يَعْزِمْ عَلَيْهِمْ وَلَكِنْ أَحَلَّهُنَّ لَهُمْ وَقَالَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ نُهِينَا عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَازَةِ وَلَمْ يُعْزَمْ عَلَيْنَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 27, (IX/112).
[665] Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, X, 392; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 337; Şa'bân, **a.g.e.**, 328.

2. "Şâhid ve gâibin vekâleti **câiz**dir**.** Abdullah b. Amr, gaip olan kahramanına (işlerini gören vekiline) küçük ve büyük tüm aile fertlerinin (fıtır) sadakasını çıkarmasını yazdı."[666]

İmâm Buhârî, gâibin vekil tayin edilebileceği yönündeki görüşünü bâb başlığının akabinde zikrettiği Abdullah b. Amr kıssasıyla desteklemektedir. Hazır olan kişinin vekil tayin edilebileceği yönündeki görüşüne ise Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bir deve alacağı olan adama, alacağının ödenmesi için sohbetinde bulunan Sahâbeleri vekil tayin etmesini delil göstermektedir.[667]

3. "(Bir erkeğin kendisi ile) aralarında süt hısımlığı bulunan kadınların yanına girmesi ve onlara bakmanın **helâl** olduğu bâbı."[668]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında süt hısımlığının akraba hısımlığı ile aynı hükme sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Buhârî, يَحِلُّ ifadesiyle mubâh manasını kastetmektedir.

4. **"**Kişi vermiş olduğu sadakasını satın alabilir mi? Başkasının bu sadakayı satın almasında bir **beis yoktur**. Zira Nebî (s.a.s.), sadece sadaka veren kişinin satın almasını yasakladı, başkası için yasaklamadı."[669]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında kullandığı لَا بَأْس ifadesi ile mubâh manasını kastetmektedir.

6. İmâm Buhârî'nin Hükmünü Belirtmediği Meseleler

İmâm Buhârî, çok defa bâb başlıklarında dile getirdiği fıkhî mesele hakkında müspet ya da menfî yönde herhangi bir hüküm belirtmeyip meselenin hükmünü başlık altında zikrettiği hadislere havale etmektedir. Örneğin "Zimmî ve müşriklerle müzâraâ (akdinde) ortaklık bâbı"[670] ifadesinde bu tür sözleşmenin hükmünü

---

666 بَاب وَكَالَةُ الشَّاهِدِ وَالْغَائِبِ جَائِزَةٌ وَكَتَبَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو إِلَى قَهْرَمَانِهِ وَهُوَ غَائِبٌ عَنْهُ أَنْ يُزَكِّيَ عَنْ أَهْلِهِ الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vekâle 5, (III/99).

667 Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vekâle 5/2305, (III/99).

668 بَاب مَا يَحِلُّ مِنْ الدُّخُولِ وَالنَّظَرِ إِلَى النِّسَاءِ فِي الرَّضَاعِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 117, (VII/38).

669 بَابُ هَلْ يَشْتَرِي صَدَقَتَهُ وَلَا بَأْسَ أَنْ يَشْتَرِيَ صَدَقَتَهُ غَيْرُهُ لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا نَهَى الْمُتَصَدِّقَ خَاصَّةً عَنْ الشِّرَاءِ وَلَمْ يَنْهَ غَيْرَهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 59, (II/127).

670 بَاب مُشَارَكَةِ الذِّمِّيِّ وَالْمُشْرِكِينَ فِي الْمُزَارَعَةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şirket 11, (III/140).

belirtmeyip meselenin cevâzını ifade eden "Resulullâh (s.a.s.), Hayber (arazisi) mahsulünün yarısını almaları karşılığında işleyip ekmeleri için Yahudilere verdi."[671] hadisi ile yetinmektedir. Kanaatimizce bu tür ifadelerde meselelerin hükmlerinin bâb başlıkları altında zikredilen delillerden açıkça anlaşılıyor olması, Buhârî'nin bâb başlıklarını genel ifadeler şeklinde oluşturmasında etkin rol oynamaktadır.

İmâm Buhârî, bazen delillerin teâruzundan kaynaklanan ihtilaflı meselelerde kesin bir hüküm ortaya koymaktan imtina etmektedir. Örneğin, "Şehit üzerine (cenâze) namazı (kılma) bâbı"[672] ifadesinde mesele hakkında hüküm belirtmekten imtina etmekte, meselenin câiz olup olmadığı hususunda birbirleriyle teâruz halinde iki farklı hadisi zikretmektedir.[673]

İmâm Buhârî, bazen de bâb başlıklarını soru edatı ile oluşturup hüküm belirtmekten imtina etmektedir. Kândehlevî, bunun farklı hükümlere muhtemel meselelerde kullanıldığını ve Buhârî'nin burada kesin bir hüküm ortaya koymayı tercih etmediğini belirtmektedir. Örneğin, "Cuma namazında hazır bulunmayan kadınlar, çocuklar ve diğerleri için yıkanmak gerekir mi?"[674] ifadesinde meselenin hükmünü ortaya koymamakta, bâb başlığı altında farklı hükümlere muhtemel hadisleri zikretmekle yetinmektedir.[675]

Buhârî, delillerin teâruzu nedeniyle farklı hükümlere muhtemel meseleleri ele alırken herhangi bir tercihte bulunmaması, meselenin Buhârî açısından kapalı kalmasından kaynaklanmış olabileceği gibi deliller arasındaki uyumu sağlaması için muhatabın algısına havale etme düşüncesinden de kaynaklanabilmektedir.[676]

İmâm Buhârî, bazen de muhtemel manaların cevâzı hususuna dikkatleri çekmek için meselenin hükmünü açık bırakmaktadır. Örneğin, "Vitir hakkında gelen

---

[671] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şirket 11/2499, (III/140).
[672] بَاب الصَّلَاةِ عَلَى الشَّهِيدِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cenaiz 74, (II/91).
[673] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cenaiz 74/1343, 1344, (II/91).
[674] بَاب هَلْ عَلَى مَنْ لَمْ يَشْهَدْ الْجُمُعَةَ غُسْلٌ مِنْ النِّسَاءِ وَالصِّبْيَانِ وَغَيْرِهِمْ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ إِنَّمَا الْغُسْلُ عَلَى مَنْ تَجِبُ عَلَيْهِ الْجُمُعَةُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cumu'a 12, (II/5).
[675] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cumu'a 12/894-900, (II/5); İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 382; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, I, 167.
[676] Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, I, 171.

şeyler bâbı"[677] başlığında vitir namazını *vasl* veya *fasl* şeklinde kılınacağı hususunda bir hüküm ortaya koymamakta, her iki şeklin de cevâzına işaret etmektedir.

B. Vad'î Hüküm

Şâri'in bir şeyi başka bir şey için sebep, şart veya mâni' kılmasıdır.[678] Buna göre vad'î hüküm sebep, şart ve mâni' şeklinde üç kısma ayrılmaktadır. Amidî[679], Gazzâlî[680] ve Şâtibî,[681] vad'î hüküm kapsamına azimet-ruhsat, sıhhat-fesâd-butlân sınıflandırmasını da dâhil etmişlerdir. Biz de Vad'î hüküm bölümümüzde bu sınıflandırmayı esas alacağız.

el-Câmiu's-Sahîh üzerine yaptığımız incelemede Buhârî'nin şart, sahîh, bâtıl, fâsid ve ruhsat kavramlarını kullandığını; sebep, mâni' ve azîmet kavramlarını ise kullanmadığını ancak bu kapsamda değerlendirilen ifadelere yer verdiğini tespit ettik.

1. Sebep

Hükmün teşrî'i ile açık bir uygunluk (münâsebe zâhira) taşısın veya taşımasın, Şâri'in, varlığını hükmün varlığı, yokluğunu da hükmün yokluğu için alamet kıldığı durumdur. [682]

İmâm Buhârî, sebep kavramını el-Câmiu's-Sahîh'te ifade etmemişse de bu kavram içerisinde değerlendirilen birçok bâb başlığına yer vermektedir. Bu bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

1. Beş veskin (bir vesk 130,56 gramdır.) altında zekât yoktur.[683]

İmâm Buhârî, burada nisâbın zekâta sebep olduğunu, nisâba ulaşamayan mahsulde zekâtın olamayacağını ifade etmektedir. İmâm Buhârî'nin burada ifade

---

677 بَاب مَا جَاءَ فِي الْوِتْرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vitr 1, (II/24).
678 eş-Şeyh Muhammed el- Hudarî, **Usûlü'l-Fıkh**, Dâru'l-Hadîs, Kahire ts., 62; Şa'ban, **a.g.e.**, 228.
679 Âmidî, **a.g.e.**, I, 170-175.
680 Gazzâlî, **Mustasfâ**, I, 317, 329.
681 Ebû İshâk eş-Şâtıbî,, **el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerî'a**, Thk. Abdullâh Drâz ve Muhammed Abdullâh Drâz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, 111.
682 Şa'bân, **a.g.e.**, 261.
683 بَابٌ لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 56, (II/126).

ettiği nisâb miktarı, fakîhlerin çoğu tarafından esas alınmıştır. İmâm Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre ise mahsulün nisâb miktarı gerekli olmayıp toprak gelirlerinin azı ve çoğunda zekât farzdır. İmâm Ebû Yûsuf ve Muhammed kendisine muhâlefet etmiştir.[684]

2. Öğle (namazının başlangıç) vakti zevâl anıdır.[685]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında öğle namazının vücûb sebebini güneşin tam ortadan batıya meyletmesi olduğunu ifade etmektedir.

2. Şart

Hükmün varlığı kendi varlığına bağlı olan, yokluğu durumunda da hükmün olamayacağı durumdur.[686] Şart, kendisine ait olduğu hükmün mahiyetinden bir parça teşkil etmez. Dolayısıyla bu hükmün yokluğu durumunda şartın varlığından bahsedilemeyeceği gibi şartın varlığı da bu hükmün varlığını zorunlu kılmaz. Örneğin, abdest namazın şartı olmakla beraber her abdest alış namaz kılmayı gerektirmez.

Usûlcüler, şart kavramını şer'î şart (şâri tarafından ortaya konulmuş) ve ca'lî şart (insanlar tarafından hukuki muâmelelerde ileri sürülen) olarak ikili taksime tabi tutmuşlardır. Her iki kavrama da yer veren İmâm Buhârî, ca'lî şart kavramını bu kelime ve türevlerini kullanarak ifade etmekte, şer'î şart kavramına ise, şart kelimesi ve türevlerini açıkça kullanmadan vurgu yapmaktadır.

a. Şer'î Şart

İmâm Buhârî, şâri' tarafından belirlenmiş şartlara büyük bir önem göstermekte ve bunların hüküm üzerindeki etkisini bâb başlıklarında ortaya koymaktadır. Buhârî'nin bu hususta oluşturduğu bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

---

[684] İbn Battâl, **a.g.e.**, III, 531.
[685] Buhârî, **el-Câmi'** بَاب وَقْتُ الظُّهْرِ عِنْدَ الزَّوَالِ, Kitâbu Mevâkîti's-Salâ 11, (I/113).
[686] Hallâf, **a.g.e.**, 118.

1. “Baba ve diğer (veliler), -bâkire olsun veya dul olsun- rızaları olmadan (kadını) evlendiremez.”[687]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında bâkire ve dul kadın ayırımı yapmadan kadının rızasının nikâhın geçerliliği için şart olduğunu ortaya koymaktadır. Buhârî, bu görüşünü başlık altıda zikrettiği şu hadise dayandırmaktadır:

> “Dul kadının emri alınmadıkça, bâkirenin ise izni alınmadıkça nikâh olunamaz.”[688]

İmâm Buhârî, zikredilen başlığın hemen akabinde, “(Baba) Kızını, kız istemediği halde evlendirirse bu nikâh kabul edilmez.”[689] şeklinde bâb başlığı oluşturarak bâkire ve dul ayırımı yapmaksızın böyle bir nikâhın geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

2. “Müslüman kâfire, kâfir de müslümana mirasçı olamaz.”[690]

Akrabalık veya evlilik bağı mirasçı olmanın sebebidir. Ancak bu sebep tek başına yeterli değildir. İmâm Buhârî, bu bâb başlığında din birliğinin mirasçı olabilmek için şart olduğunu ortaya koymaktadır. Bu konudaki fıkhî tartışmalar ve İmâm Buhârî’nin görüşü İmâm Buhârî’nin İctihâdları bölümünde ayrıntılı ele alınacaktır.

3. “Tahâretsiz namaz kabul olunmaz.”[691]

İmâm Buhârî, bu ifadede tahâretin namazın kabul şartı olduğunu ortaya koymaktadır.

b. Ca’lî Şart

İmâm Buhârî, ca’lî şart kapsamına giren müstakil bir bölüm ayırarak insanlar tarafından hukuki muâmelelerde ortaya konan şartların hukuki değerleri hakkında

---

[687] بَاب لَا يُنْكِحُ الْأَبُ وَغَيْرُهُ الْبِكْرَ وَالثَّيِّبَ إِلَّا بِرِضَاهَا Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’n-Nikâh 41, (VII/17).
[688] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’n-Nikâh 41/5136, (VII/17).
[689] بَاب إِذَا زَوَّجَ ابْنَتَهُ وَهِيَ كَارِهَةٌ فَنِكَاحُهُ مَرْدُودٌ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’n-Nikâh 41, (VII/18).
[690] بَاب لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَلَا الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Ferâiz 26, (VIII/156).
[691] بَاب لَا تُقْبَلُ صَلَاةٌ بِغَيْرِ طُهُورٍ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Vudû 2, (I/39).

görüşlerini ortaya koymaktadır. Ayrıca muâmelatın farklı bölümlerinde bu hususta bâb başlıkları oluşturmaktadır.

İmâm Buhârî, 'Kitâbu'ş-Şurût' bölümünde, "Alış-verişte şartlar bâbı", "Müzaraâda (ekinde) şartlar bâbı", "Boşanmada şartlar", "Vakıfta şartlar bâbı" gibi ifadeleri kullanarak şartların muâmelatın her alanında olabileceğini ortaya koymaktadır.

İmâm Buhârî, tarafların yaptıkları sözleşmelerde ortaya koydukları şartların cevâzını kabul etmekle birlikte bu şartların Allah'ın kitâbına muhâlif olmaması gerektği görüşündedir. Buhârî, "Mükâtebin hükmü ve Allah'ın kitâbına muhâlif şartların helal olmadığı bâbı" ifadesinde bu görüşünü açıkça ortaya koymaktadır.

İmâm Buhârî, örfe binaen ortaya konulan şartların câiz olduğu ve örfün telakkisinin belirleyici olduğu görüşündedir. Buhârî, bu görüşünü "Şart kılma, (borç) ikrarında istisnâ yapmak ve insanların kendi aralarında örf edindikleri şartların cevâzı bâbı"[692] ifadesinde ortaya koymaktadır.

3. Mâni'

Usûl terimi olarak mani', varlığı hükmün yokluğunu gerektiren, yokluğunun ise hüküm üzerinde etki etmediği durumdur.[693] Mâni', bazen hükme doğrudan engel teşkil etmekte bazen de hükmün sebebine engel teşkil etmektedir. Örneğin, kasıtlı adam öldürmek kısâs gerektirirken katilin baba olması durumu, bu hükme engel teşkil etmektedir. Malın nisâb miktarına ulaşması zekâtın vücûbuna sebep teşkil ederken mevcut borcun ödenmesi durumunda nisâbın ortadan kalkması hükmün sebebini ortadan kaldırmaktadır.

el-Câmiu's-Sahîh üzerine yaptığımız incelemede mâni' kavramının kullanılmadığını ancak İmâm Buhârî'nin mâni' kapsamında değerlendirilen birçok bâb başlığına yer verdiğini görmekteyiz. Bu bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

---

[692] ما يجوز من الاشتراط و الثنيا فى الاقرار و الشروط التى يتعارفها الناس بينهم Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şurût 18, (III/198).

[693] İbnu'n-Neccâr, **a.g.e.**, I, 456; es-Selmâ, **a.g.e.**, I, 39.

1. “Kocası varken kadının kocası dışında birine (kendi malını) hibe etmesi ve kölesini azat etmesinin hükmü bâbı. Şayet kadın sefîh değilse bu câizdir. Eğer sefîh ise bu câiz değidir.”[694]

İslâm hukukçuları, kocası olmayan kadının –sefih olsa dahi- bu tür tasarruflarının câiz olduğu görüşünde ittifak etmişlerdir. Kocası olması durumunda ise ihtilaf etmişlerdir. Tâvus, -kadın ister reşîd olsun ister sefih olsun- bunun câiz olmadığı görüşündedir. Mâlik, -reşîd olsa dahi- kocasından habersiz kendi malının üçte birinden fazlasını veremeyeceğini savunmuştur. Cumhûra göre ise kadın, reşîd olması durumunda tasarrufu geçerlidir. Ancak sefîh olması durumunda tasarruf yetkisi ortadan kalkmaktadır.[695] İmâm Buhârî, bu hususta cumhûr ile aynı görüşü paylaşmıştır.

2. “Kişi, kölesini hibe etme ya da satmaya zorlanırsa bu câiz değildir.”[696]

İmâm Buhârî, burada ikrâhın tasarrufun geçerliliğine mâni’ olduğunu ortaya koymaktadır.

3. “Hayızlı kadının orucu terk etmesi(nin vücûbu) bâbı.”[697]

İmâm Buhârî, burada hayızın oruca mâni’ olduğunu ifade etmektedir.

4. “Müslüman kâfire, kâfir de müslümana mirasçı olamaz.”[698]

İmâm Buhârî, bu ifadede miras hükmünün sebebi olan akrabalık yahut evlilik bağı mevcut olsa bile din ayrılığının miras hükmünün doğmasına mâni’ olduğunu ortaya koymaktadır.

---

[694] بَاب هِبَةِ الْمَرْأَةِ لِغَيْرِ زَوْجِهَا وَعِتْقِهَا إِذَا كَانَ لَهَا زَوْجٌ فَهُوَ جَائِزٌ إِذَا لَمْ تَكُنْ سَفِيهَةً فَإِذَا كَانَتْ سَفِيهَةً لَمْ يَجُزْ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Hibe 15, (III/158).

[695] Bkz. İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, V, 218; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve’t-Terâcim**, IV, 119.

[696] بَاب إِذَا أُكْرِهَ حَتَّى وَهَبَ عَبْدًا أَوْ بَاعَهُ لَمْ يَجُزْ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-İkrâh 4, (IX/21).

[697] بَاب تَرْكِ الْحَائِضِ الصَّوْمَ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Hayz 6, (I/68).

[698] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Ferâiz 26, (VIII/156).

4. Ruhsat-Azîmet

Usûl terimi olarak azîmet, arızî hallere bağlı olmaksızın baştan konan aslî hükümler olarak tanımlanır.[699] Ruhsat ise meşakkatli bir özür nedeniyle -ihtiyaç alanıyla sınırlı kalmak koşuluyla- küllî bir asıldan istisnâ edilen meşrû hükümlerdir.[700] Buna göre azîmet genel ve temel hüküm iken, ruhsat ise özel ve istisnâî bir hükümdür.[701]

Azîmet ve ruhsatın teklîfî hükümlerden mi yoksa vaz'î hükümlerden mi sayılması gerektiği hususu usûlcüler arasında tartışılagelmiştir. Bu tartışmaların ayrıntılarına girmek istemiyoruz. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu tartışmalar esasla ilgili olmayıp tamamen şer'î hükümlere farklı yönlerden bakmalarından kaynaklanmaktadır.[702]

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te ruhsat ve türevlerine bolca yer vermektedir. Azîmet ifadesine ise yer vermemektedir. Ancak ruhsat sadece azîmetin olduğu alanlarda mülahaza edildiğine göre Buhârî, esasında ruhsat içeren konulara değinirken zımnen azimete de vurgu yapmaktadır. Buhârî'nin ruhsat ve türevlerini zikrettiği bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

1. "Yağmurda Cuma'ya gelmeyen(e) ruhsat bâbı."[703]

İslâm âlimleri, yağmurun Cuma namazına gitmeme ruhsatı için sebep olup olmayacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik, yağmur nedeniyle Cuma'nın terk edilmesine ruhsat tanımamıştır.[704] Cumhûra göre ise yağmur ruhsata sebeptir.[705] İmâm Buhârî, bu hususta cumhûra ittifak etmektedir.

---

[699] Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh ez-Zerkeşî, **el-Bahru'l-Muhît fî Usûli'l-Fıkh I-IV**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000, I, 260.
[700] Hudarî, **a.g.e.**, 76.
[701] Şa'bân, **a.g.e.**, 256.
[702] Mustafa Baktır, "Azîmet", **DİA**, TDV, Ankara 1991, IV, 330.
[703] بَاب الرُّخْصَةِ إِنْ لَمْ يَحْضُرْ الْجُمُعَةَ فِي الْمَطَرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 14, (II/6).
[704] İbn Battâl, **a.g.e.**, II, 492; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 384; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, III, 15.
[705] Muvaffaku'd-dîn Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme, **el-Kâfî, I-VI**, Thk. 'Abdullâh b. 'Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Dâru Hecr, Kahire 1418/1997, I, 399;; Şirbînî, **a.g.e.**, I, 357, 414; Şemsuddîn eş-Şeyh Muhammed Arafa ed-Dusûkî, **Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Şerhi'l-**

2. Uyuz (hastalığı) nedeniyle erkekler için ipek giyinmenin ruhsatı bâbı.[706]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında normalde giyimi harâm olan ipek kumaşın, deri hastalıkları nedeniyle giyiminin câiz olduğunu ifade etmektedir. İbn Hacer, *hikke (uyuz)* ifadesinin temsîl kabîlinden olduğunu belirtmektedir.[707]

İmâm Buhârî, bazen ruhsat kelimesini ve türevlerini kullanmaksızın ruhsatı tecvîz eden durumları ifade etmektedir. Örneğin, "Cünüplü kişi hastalık, ölüm ya da susuzluktan korkarsa teyemmüm alır."[708] ifadesinde zikredilen korkuların teyemmüm ruhsatına sebep teşkil ettiklerini belirtmektedir.

Ruhsatı tecvîz eden durumların ortadan kalkması durumunda asla yani azîmete dönmek gerekir. Buhârî bu hususu, "Kim oturarak namaza başlar da sonra iyileşir veya (bedeninde) hafiflik hissederse geri kalan (namazını) tam kılar."[709] ifadesinde dile getirmektedir.

5. Sahîh-Fâsid/Bâtıl

İslâm hukuk literatüründe hukuki işlemler, hukuken geçerli olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayrılır. Hukuken geçerli olanlar sahîh olarak anılır. Usul terminolojisinde sahîh, şer'i rükünleri ve şartları ifa eden ve şer'î sonuç doğuran fiil demektir.[710] Hukuken geçerli olmayan işlemler ise bâtıl veya fâsid olarak anılmıştır. İslâm hukukçularının çoğu, bâtıl ve fâsidi eş anlamlı olarak kullanmışlardır. Bâtıl veya fâsid terimi, ibâdet, akid ve diğer hukuki işlemlerde rükünlerdeki bozukluk veya şartlardaki eksiklikten kaynaklanan hükümsüzlüğün karşılığıdır.[711] Hanefî ekolüne mensup hukukçular, ibâdet konusunda cumhûr ile ittifak halinde olmakla birlikte akid ve diğer hukuki işlemlerde bâtıl ve fâside farklı manalar yüklemişlerdir.

Kebîr I-IV, İhyâu'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Mısır ts., I, 389;Hasan b. Alî b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbulâlî, **Merâku'l-Felâh bi İmdâdi'l-Fettâh Şerhu Nûri'l-Îdâh ve Necâti'l-Ervâh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004, 191.

[706] بَاب مَا يُرَخَّصُ لِلرِّجَالِ مِنْ الْحَرِيرِ لِلْحِكَّةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Libâs 29, (VII/151).

[707] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, X, 295.

[708] بَاب إِذَا خَافَ الْجُنُبُ عَلَى نَفْسِهِ الْمَرَضَ أَوْ الْمَوْتَ أَوْ خَافَ الْعَطَشَ تَيَمَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Teyemmüm 7, (I/77).

[709] بَاب إِذَا صَلَّى قَاعِدًا ثُمَّ صَحَّ أَوْ وَجَدَ خِفَّةً تَمَّمَ مَا بَقِيَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitabu Taksîri's-Salât 20, (II/48).

[710] Zuhaylî, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, 105.

[711] Zuhaylî, **Usûlü'l-Fıkhi'l-İslâmî**, 105.

Şayet eksiklik esasa ilişkin ise bâtıl, esasa ilişkin olmayıp vasfa ilişkin ise fâsid olarak tanımlayıp her birine farklı sonuçlar yüklemişlerdir. el-Câmiu's-Sahîh'i incelemediğimizde İmâm Buhârî'nin fâsid ve bâtıl kavramlarını eş anlamlı olarak kullandığını, cumhûr ile aynı çizgide hareket ettiğini görmekteyiz.

İmâm Buhârî, sahîh kavramını يجزئ, لم تفسد ifadeleri ile ortaya koymaktadır. Buhârî'nin sahih-fasid/batıl kapsamında değerlendirilen bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

1. "Temiz toprak (tahâret konusunda) Müslüman için su hükmündedir. Hasan (Basrî) der ki 'Abdest bozulmadıkça tek teyemmüm kâfidir.'"[712]

İslâm âlimleri her farz namaz için yeniden teyemmüm almanın gerekli olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Atâ, Hasan Basrî, Nehâî, Zührî, Sevrî ve Hanefîlerin de aralarında bulunduğu İslâm hukukçuları, abdest bozulmadıkça tek teyemmümle tüm namazların kılınabileceğini savunmuşlardır. Mâlik, Leys, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in aralarında bulunduğu diğer İslâm hukukçuları ise her bir farz namaz için yeniden teyemmüm almak gerektiğini savunmuşlardır.[713] İmâm Buhârî, bu hususta birinci grup ile aynı görüşü paylaşmaktadır.

2. "Kişi, imâmın sol tarafında namaza dururken imâm onu sağ yanına geçirirse her ikisinin de namazı bozulmaz."[714]

İmâm Buhârî, bâtıl kavramını باطل , مردود ifadeleri ile ortaya koymaktadır. Buhârî'nin bu kapsamdaki bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

1. "Mükâtebin hükmü ve Allah'ın kitâbına muhâlif şartların helâl olmayacağı bâbı. Câbir b. Abdullâh (r.a.) der ki 'Mükâteb konusunda aralarındaki şartları geçerlidir.' İbn Ömer ve Ömer, 'Allah'ın kitâbına

---

712 بَاب الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ يَكْفِيهِ مِنْ الْمَاءِ وَقَالَ الْحَسَنُ يُجْزِئُهُ التَّيَمُّمُ مَا لَمْ يُحْدِثْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitabu't-Teyemmüm 6, (I/75).

713 Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, I, 483; Aynî, **Umde**, IV, 36; İbn Receb, **Fethu'l-Bârî**, II, 261-262; Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed el-Bağdâdî el-Kudûrî, **Muhtasaru'l-Kudûrî**, Müessesetu'r-Reyyân, Beyrut 1426/2005, 51; Şirbînî, **a.g.e.**, I, 163.

714 بَاب إِذَا قَامَ الرَّجُلُ عَنْ يَسَارِ الْإِمَامِ فَحَوَّلَهُ الْإِمَامُ إِلَى يَمِينِهِ لَمْ تَفْسُدْ صَلَاتُهُمَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 58, (I/141).

muhâlif her şart **bâtıl**dır (geçersizdir). İsterse yüz şart olsun.' dediler."[715]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında örfe binaen konulan şartların nassa muhâlif olmaması kaydıyla geçerli olacağını, nassa muhâlif hiçbir şartın ise kabul edilemeyeceğini belirtmektedir.

2. "Âmil veya hâkim ictihâd eder de bilmeden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) (tatbikâtına) aykırı hüküm vererek hata yaparsa onun hükmü **merdût**tur (geçersizdir)."[716]

İmâm Buhârî, fâsid kavramını ifade etmek için فسد sözcüğünü türevleriyle birlikte kullanmaktadır. Buhârî'nin bu kapsamda oluşturduğu bazı bâb başlıkları şunlardır:

1. Zina yapan (kadının) mehri ve **fâsid** nikâhın (hükmü) bâbı.[717]
2. Namaz kılanın sırtına pislik yahut cîfe (kokmuş hayvan ölüsü) atılırsa namazı bozulmaz.[718]

C. Ehliyet Ârızâları

Ehliyet, kişinin bazı haklara sahip olması, bu hakları kullanma ve borçlanmaya elverişli olmasıdır.[719] İslâm hukuku doktrininde ehliyet, vücûb ehliyeti ve edâ ehliyeti şeklinde iki kısımda incelenir. Vücûb (hak) ehliyeti, kişinin haklara sahip olma ve borç altına girebilmesini ifade eder. Vücûb ehliyeti için kişinin hayatta olması yeterlidir. Eda (fiil) ehliyeti ise, kişinin hukuken geçerli sayılabilecek fiiller ortaya koyabilmesi, diğer bir ifade ile sahip olduğu hakları kullanabilme yetkisine sahip olmasını ifade eder. Normalde tam edâ ehliyetine sahip iken sonradan oluşan ehliyeti daraltıcı ya da tamamen kaldırıcı nitelikteki ehliyet arızâları ortaya

---

[715] بَاب الْمُكَاتَبِ وَمَا لَا يَحِلُّ مِنْ الشُّرُوطِ الَّتِي تُخَالِفُ كِتَابَ اللَّهِ وَقَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا فِي الْمُكَاتَبِ شُرُوطُهُمْ بَيْنَهُمْ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ أَوْ عُمَرُ كُلُّ شَرْطٍ خَالَفَ كِتَابَ اللَّهِ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ اشْتَرَطَ مِائَةَ شَرْطٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitabu'ş-Şurût 17, (III/198).

[716] بَاب إِذَا اجْتَهَدَ الْعَامِلُ أَوْ الْحَاكِمُ فَأَخْطَأَ خِلَافَ الرَّسُولِ مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ فَحُكْمُهُ مَرْدُودٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 20, (IX/107).

[717] بَاب مَهْرِ الْبَغِيِّ وَالنِّكَاحِ الْفَاسِدِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 51, (VII/61).

[718] بَاب إِذَا أُلْقِيَ عَلَى ظَهْرِ الْمُصَلِّي قَذَرٌ أَوْ جِيفَةٌ لَمْ تَفْسُدْ عَلَيْهِ صَلَاتُهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 69, (I/57).

[719] Ebû Zehre, **a.g.e.**, 329.

çıkabilmektedir. Bu tür arızâlar kişinin hukuki tasarruflarının geçerliliğini doğrudan etkileyebilmektedir.

İmâm Buhârî, ehliyeti akıl, ihtiyâr, kasıt ve hatırlama şartlarına bağlamaktadır.[720] Bu fonksiyonlardan biri ya da bir kaçının yok olması durumunda yaptığı tasarruflara herhangi bir hukuki sonuç bağlanmamayacağı görüşündedir. el-Câmiu's-Sahîh'i incelediğimizde İmâm Buhârî'nin ikrâh, nisyân, hata, cünûn, sefeh, 'ateh, vesvese, sukr ve cehâleti ehliyet arızâlarından saydığını görmekteyiz.

1. İkrâh

İkrâh, bir kimseyi tehdit etmek suretiyle hukuken yapmakla mükellef olmadığı bir işi yapmaya zorlamaktır. [721] İmâm Buhârî, ikrâh konusuna ve ikrâhın ehliyete etkisi hususuna büyük bir önem atfetmiş, *Kitâbu'l-İkrâh* başlığı altında el-Câmiu's-Sahîh'te bir bölüm ayırmıştır. Ayrıca el-Câmiu's-Sahîh'in müteferrik bölümlerinde ikrâhın fıkhî hükümlere etkisi hususunda görüşlerini ortaya koymuştur.

İmâm Buhârî, ikrâhın hükümler üzerinde doğrudan etkili olduğunu, ikrâhın mahzurâtı işlemeyi mubâh kıldığını ve bu eylemin mükreh hakkında herhangi bir hukuki sonuç doğuramayacağını şu bâb başlığında ifade etmektedir:

> "İkrâh bölümü ve Allah Teâlâ'nın, *'Kalbi imanla dolu olduğu hâlde zorlanan kimse hariç, inandıktan sonra Allah'ı inkâr eden ve böylece göğsünü küfre açanlara Allah'tan gazap iner ve onlar için büyük bir azap vardır.'*[722] kavli. *'Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır.'*[723] Bu (korkunuz) takiyyedir (zarar korkusuyla inandığı şeyin zıddını söylemektir). '*Kendilerine zulmederlerken meleklerin canlarını aldığı kimseler var ya; melekler onlara şöyle derler: 'Ne durumdaydınız? (Niçin hicret etmediniz?)' Onlar da 'Biz yeryüzünde zayıf ve güçsüz kimselerdik'*

[720] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 389; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, V, 594; Hâşimî, **a.g.e.**, IV, 226; Ebû Faris, **a.g.e.**, II, 574.
[721] Erdoğan, **a.g.e.**, 241.
[722] Nahl 26/106.
[723] Âli İmrân 3/28.

derler… *Allah Affedendir, bağışlayandır.'*[724] *'Size ne oluyor da Allah yolunda ve 'Ey Rabbimiz! Bizleri halkı zalim olan şu memleketten çıkar, katından bize bir dost ver, bize katından bir yardımcı ver' diye yalvarıp duran zayıf ve zavallı erkekler, kadınlar ve çocukların uğrunda savaşa çıkmıyorsunuz?'*[725] Allah, kendi emrettiklerini terk etmekten imtina edemeyen zayıfları mazur kılmıştır. **Mükreh** ise ancak emredileni yapmaktan imtina edemeyen zayıflardır. Hasan (Basrî) der ki, 'Takiyye kıyamet gününe kadar sabittir.' İbn Abbas der ki, 'Hırsızların zorlamasıyla karısını boşayan kimse hakkında talâk hükmü vâki olmaz.' İbn Ömer, İbn Zübeyr, Şa'bî ve Hasan da buna kâil olmuşlardır. Nebî (s.a.s.), 'Ameller niyetlere göredir.' buyurmaktadır."[726]

Dini inkâr etmek, itikâdî açıdan kelâm ilmi konusuna girmekle birlikte dünyevi ve ahkâm yönüyle fıkıh ilmini ilgilendirir.[727] İmâm Buhârî, bu bâb başlığında harâm olan bir fiilde ikrâh nedeniyle takiyye yapmanın câiz olduğunu, ikrâh bulunduğu sürece takiyyenin de geçerli olduğunu ve bu eylemden ötürü kendisine herhangi bir cezanın terettüp etmeyeceğini belirtmektedir. Buhârî, mükrehin de kendilerine yapılan baskılara direnemeyen zayıf kimseler hükmünde olduğunu ifade etmektedir. Zarurete binaen harâm bir fiili gerçekleştirmenin mubâh olduğu usûlde bir kural halini almıştır. Buhârî, zikrettiğimiz bâb başlığını bu kapsamda oluşturmuştur. Ancak bu tür ruhsatların cevâzı hususunda ittifak olmakla birlikte küfre zorlanma konusunda ise azîmetin de hükmünü koruduğu, küfre zorlanan kişinin sebat göstermesinin daha faziletli olduğu görüşü kabul görmüştür. İmâm Buhârî de zikrettiğimiz bâb başlığının hemen akabinde "Dövülme, öldürülme

---

[724] Nisâ 4/97-99.

[725] Nisâ 4/75.

[726] كِتَاب الْإِكْرَاهِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِنْ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ } وَقَالَ { إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً } وَهِيَ تَقِيَّةٌ وَقَالَ { إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمْ الْمَلَائِكَةُ ظَالِمِي أَنْفُسِهِمْ قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ إِلَى قَوْلِهِ عَفُوًّا غَفُورًا } وَقَالَ { وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنْ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَلْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا } فَعَذَرَ اللَّهُ الْمُسْتَضْعَفِينَ الَّذِينَ لَا يَمْتَنِعُونَ مِنْ تَرْكِ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ وَالْمُكْرَهُ لَا يَكُونُ إِلَّا مُسْتَضْعَفًا غَيْرَ مُمْتَنِعٍ مِنْ فِعْلِ مَا أُمِرَ بِهِ وَقَالَ الْحَسَنُ التَّقِيَّةُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ فِيمَنْ يُكْرِهُهُ اللُّصُوصُ فَيُطَلِّقُ لَيْسَ بِشَيْءٍ وَبِهِ قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ الزُّبَيْرِ وَالشَّعْبِيُّ وَالْحَسَنُ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh, (IX/19).

[727] Ali Bardakoğlu, "İkrah", **DİA**, Ankara 2000, XXII, 34.

ve horlanmayı küfre tercih eden kimse bâbı."[728] Şeklinde oluşturduğu bâb başlığı ile bu yönde görüş bildirmektedir.

İmâm Buhârî, ikrâhın ölçüsü hakkında doğrudan bir bilgi vermemekle birlikte birinci bâb başlığında mahzûru mubâh kılan ikrâhı, baskıya direnemeyerek zorlandığı fiili işlemekten korunamayacak derecede zayıf kalmak olarak ifade etmektedir. İkinci başlıkta ise dövülme, öldürülme ve horlanmakla tehdit edilmeyi ikrâh kapsamında değerlendirmektedir.

Cumhûra göre zorlanan kimsenin boşanma, alım-satım ve diğer sözlü tasarruflarının hiçbir hukuki değeri yoktur. Hukuki sözleşmelerde bâtıl-fâsid ayırımına giden Hanefî fukahâsı ise bu tür tasarrufları fâsid kapsamında değerlendirerek hukuki geçerliliğinin olduğunu ancak mükrehin bu akidleri onaylama veya feshetme haklarının olduğunu savunmuşlardır.[729] Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. İmâm Buhârî, mükrehin tasarruflarının hukuki bir geçerliliğinin olamayacağını birçok bâb başlığında dile getirmektedir. Bu başlıklardan bazıları şunlardır:

1. "Kölesini hibe etmeye ya da satmaya zorlanan kimsenin bu tasarrufu geçerli değildir. Bazı insanlar, 'Müşteri (ikrâh yoluyla satın aldığı malda) adakta bulunursa bu tasarrufu geçerlidir.' derler. Tedbir (kölenin hürriyetini kendi ölümüne bağlaması) akdi de bu şekildedir."[730]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında mükrehin hibe ve satışının geçerli olmadığını ifade etmektedir. Hanefî hukukçular, bu tasarrufun fâsid olduğunu kabul etmekle birlikte müşterinin bu yolla aldığı malı adaması veya aldığı köleyle tedbîr sözleşmesini yapması şeklindeki fesih kabul etmeyen tasarrufların zorlama yoluyla olsa dahi hibe ve satışı geçerli ve bağlayıcı kılacağı görüşündedirler. İmâm Buhârî, Hanefî hukukçuların bu konuda tenâkuza düştüklerini, zira müşteriye mülkiyet intikali gerçekleşmeden adak ve tedbîr akdini geçerli kıldıklarını ifade etmektedir.

---

[728] بَاب مَنْ اخْتَارَ الضَّرْبَ وَالْقَتْلَ وَالْهَوَانَ عَلَى الْكُفْرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh 1, (IX/19).

[729] Şeyhîzâde **a.g.e.**, IV, 40.

[730] بَاب إِذَا أُكْرِهَ حَتَّى وَهَبَ عَبْدًا أَوْ بَاعَهُ لَمْ يَجُزْ قَالَ بَعْضُ النَّاسِ فَإِنْ نَذَرَ الْمُشْتَرِي فِيهِ نَذْرًا فَهُوَ جَائِزٌ بِزَعْمِهِ وَكَذَلِكَ إِنْ دَبَّرَهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh 4, IX, 21.

Hâlbuki ikrâh durumunda mülkiyet müşteriye intikal ederse müşterinin tasarrufunun sadece nezir ya da tedbir akdiyle sınırlı olmayacak, bilakis tüm tasarruflarının geçerli olması gerekecektir. Şayet mülkiyet intikali gerçekleşmiyorsa bu durumda ise nezir ve tedbîri de caiz değildir.[731]

2. "Mükrehin nikâhı geçerli değildir."[732]

İslâm âlimlerinin çoğu, mükrehin nikâhının geçerli olmayacağı görüşünü savunmuşlardır. Hanefîler bunu câiz görmüşlerdir. Hanefîler, ikrâhın nikâh akdini geçersiz kılamayacağını ancak dengi kadınların mehirlerinden fazla bir meblağa zorlanması durumunda ise sadece dengi kadınların mehri miktarınca mehir gerekip fazlasının geçersiz olacağını savunmuşlardır.[733] İmâm Buhârî, ikrâhın akdi de geçersiz sayacağı görüşündedir.

3. "(Bir kimse) ikrâh halinde karısına, 'Bu kardeşimdir.' derse bir şey gerekmez."[734]

İmâm Buhârî, zihâr kapsamında değerlendirilen ifadeleri telaffuz eden mükrehe, ikrâhtan dolayı zihâr hükmünün terettüp etmeyeceğini belirtmektedir.

4. "Kadın zinaya zorlanırsa kendisine had (cezası) yoktur."[735]

İmâm Buhârî, burada zinaya zorlanan kadına zina nedeniyle had cezası uygulanamayacağı görüşünü ortaya koymaktadır. İslâm âlimleri bu konuda fikir birliği etmişlerdir.[736] Zinaya zorlanan erkekler için had cezası gerekip gerekmediği hususu ise ihtilaflı bir meseledir. Cumhûr, erkek için de had cezası gerekmeyeceği görüşündedir.[737] İmâm Mâlik'in de aralarında bulunduğu bazı hukukçular, bunun had cezası gerektirdiğini savunmuşlardır.[738] Ebû Hanife, ikrâhın devlet başkanı tarafından yapılması durumunda had cezasının gerekmeyeceği yönünde görüş

---

[731] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 320; Aynî, **Umde**, XXIV, 154; Sindî, **a.g.e.**, IV, 94.
[732] بَاب لَا يَجُوزُ نِكَاحُ الْمُكْرَهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh 3, (IX/20).
[733] Şeyhîzâde **a.g.e.**, III, 396; Serahsî, **a.g.e.**, XXIV, 62; İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 299.
[734] بَاب إِذَا قَالَ لِامْرَأَتِهِ وَهُوَ مُكْرَهٌ هَذِهِ أُخْتِي فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 10, ((VII/45).
[735] بَاب إِذَا اسْتُكْرِهَتْ الْمَرْأَةُ عَلَى الزِّنَا فَلَا حَدَّ عَلَيْهَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh 6, (IX/21).
[736] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 303
[737] Bkz. İbn Kudâme, **el-Kâfî**, V, 380; Dusûkî, **a.g.e.**, IV, 318; Şirbînî, **a.g.e.**, IV, 188.
[738] İbn Battâl**, a.g.e.**, VIII, 303.

bildirmiş, Ebû Yûsuf kendisine muhâlefet etmiştir.[739] İmâm Buhârî, bu hususta herhangi bir görüş belirtmemiştir. Bu bâb başlığının mefhûm-u muhâlifinden yola çıkarak Buhârî'ye göre erkekler için had cezası gerekeceği algısı kanaatimizce sağlıklı bir değerlendirme değildir.

5. "Kişi arkadaşının (Müslüman kardeşinin) öldürülmesi vb. (durumlardan) korkmasından dolayı kendi kardeşi olduğuna dair yemin etmesi bâbı. Keza korkan tüm mükreh kişiler… (Bu yemin geçerli değildir.) Çünkü zalimi engellemekte, (mazlumu) savunmakta, yardımsız bırakmamaktadır. Şayet mazlumu savunur da (zalimi öldürür ya da yaralarsa) ona diyet ya da kısas yoktur. Eğer 'İçki içeceksin veya murdar et yiyeceksin veya köleni satacaksın veya (sabit olmayan) borç ikrar edeceksin veya hibe edeceksin veya akdi feshedeceksin ya da senin babanı veya Müslüman kardeşini öldüreceğiz.' diye tehdit alırsa, keza benzeri (kirâd, icâre gibi…) şeylere zorlanırsa, Bunları yapması câizdir. Zira Nebî (s.a.s.), 'Müslüman Müslüman'ın kardeşidir.'[740] buyurmaktadır. Bazı insanlar der ki 'Eğer denilirse, içki içeceksin veya murdar et yiyeceksin ya da çocuğunu veya babanı veya akrabanı öldüreceğiz. Bunları yapması câiz değildir. Zira buna mecbur değildir.' Daha sonra tenâkuza düşerek dediler ki 'Eğer babanı veya kardeşini öldüreceğiz yahut bu köleyi satacaksın veya (sabit olmayan) borç ikrâr edeceksin veya hibe edeceksin diye tehdit edilirse kıyâs açısından (bu akidler) bağlayıcı olurdu. Ancak biz istihsân metodunu kullanarak diyoruz ki burada bey', hibe ve tüm akitler geçersizdir.' Onlar (bazı insanlar), kitâb ve sünnet dışında akraba ve diğerlerini birbirlerinden ayırdılar. Nebî (Hz. İbrâhim) (a.s.) der ki *'İbrâhim karısına dedi ki 'Bu kız kardeşimdir.''* Yani Allah yolunda (din kardeşim)dir. Nehâi der ki 'Yemin talebinde bulunan zalim ise yemin edenin niyeti, mazlum ise onun niyeti esas alınır.'"[741]

[739] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, IV, 48; Aynî, **Umde**, XXIV, 158.
[740] Buhârî, *Mezâlim* bâbında tamamını zikrettiği bu hadisin sadece tercüme ile ilişkili bölümünü burada zikretmektedir. Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Mezâlim 3/2442, (III/128).
[741] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh 7, (IX/21).

İmâm Buhârî'ye göre din kardeşliği bir Müslümanı korumayı ve savunmayı gerektirir. Dolayısıyla onu korumak için leş yeme ve içki içmekten ötürü günahkâr olamayacağı gibi bu nedenle gerçekleştirdiği satış, hibe, ikrâr vb. tasarrufların hiçbir hukuki geçerliliği de yoktur. Hanefîlere göre ise kişi başkasını korumak için bir harâmı işleyemez. Hanefî fıkıhçılar, tehdidin kişinin kendisine yönelik olması yahut istihsânen akrabalarına yönelik olması durumunda yapacağı tasarrufların hukuki geçerliliğinin olmayacağını savunmuşlardır.[742] İmâm Buhârî, akraba ve diğer Müslümanlar arasında ayırıma giden Hanefîleri eleştirmekte, akraba yahut diğer din kardeşleri arasında ayırıma gidilemeyeceğini savunmaktadır.

İmâm Buhârî, prensipte mükrehin tasarruflarına herhangi bir hukuki sonuç bağlanamayacağı ve yok hükmünde olduğu görüşünü savunmakla birlikte, şahısların mali haklarının korunabilmesi için borçlunun malını satmaya zorlanması gibi haklı ikrâh çeşidinin câiz olup bu satışın hukuki geçerliliğinin olduğu görüşündedir. Buhârî, bu görüşünü şu bâb başlığında dile getirmektedir:

> "Mükrehin ve benzerinin (muztar gibi[743]) (mali) hakkın (edâsı) ve diğer haklar için satışının (cevâzı) hususundadır."[744]

2. Nisyân

Nisyân, terim olarak ihtiyaç anında bilginin akla gelmemesini ifade etmektedir.[745] İmâm Buhârî, nisyânın ilâhi haklar kapsamındaki konularda mazeret sayılacağı, ibâdete halel getirmeyeceği ve nisyân ile işlediği harâmdan ötürü de herhangi bir günahın yazılmayacağı görüşündedir. Keza kişinin unutarak yaptığı tasarrufların da herhangi hukuki bir değerinin olmayacağı görüşündedir.

İmâm Buhârî'nin nisyân başlığı altında değerlendirebileceğimiz bâb başlıklarından bazıları şunlardır:

---

[742] Aynî, **Umde**, XXIV, 160; Keşmîrî, **a.g.e.**, VI, 415; İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 308.
[743] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 317; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, VI, 611.
[744] بَاب فِي بَيْعِ الْمُكْرَهِ وَنَحْوِهِ فِي الْحَقِّ وَغَيْرِهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh 2, (IX/20).
[745] Hudarî, **a.g.e.**, 110.

1. "Oruçlu kişinin unutarak yemesi veya içmesi bâbı. Atâ der ki '(Oruçlu kimse) burnuna su çeker de su boğazına kaçarsa, şayet buna hâkim olamıyorsa bir şey gerekmez.' Hasan der ki 'Şayet boğazına sinek kaçarsa bir şey gerekmez.' Hasan ve Mücahid derler ki 'Unutarak cimâ ederse bir şey gerekmez.'"[746]

Unutarak yeme içme nedeniyle bir günah yazılmayacağı ittifaki bir husus olmakla birlikte bunun oruç kazası gerektirip gerektirmeyeceği ise tartışmalıdır. Cumhûra göre bu durumda kaza gerekmez.[747] Mâlikiler ise farz ve nâfile oruç hakkında ayırıma giderek farz oruç için kaza gerekeceği görüşünü savunmuşlardır.[748] İmâm Buhârî, bu hususta görüşünü bâb başlığında açıkça ortaya koymamışsa da gerek Tabiînden yaptığı aktarımlar ve gerekse bâb başlığı altında zikrettiği hadis,[749] Buhârî'nin de cumhûr ile aynı görüşte olduğunu ortaya koymaktadır.

2. "İkrâh, sarhoşluk, delilik hallerinde talâkın hükmü, sarhoş ve delinin hükümleri (aynı mı?) Yanılma ve unutmanın talâk, şirk ve diğerlerinde hükmü."[750]

Unutan kişinin talâkının geçerli olup olmadığı hususunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Cumhûra göre bu durum herhangi bir hukuki sonuç doğurmaz. Buhârî de bu hususta cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. İmâm Buhârî, bâb başlığı altında zikrettiği "Ameller niyetlere göredir." hadisini delil olarak kullanmaktadır. İmâm Buhârî, talâk ve şirk ifadelerini birlikte kullanarak aralarında bir kıyâsın varlığına dikkat çekmekte, unutarak şirki gerektiren bir lafzın şirki gerektirmeyeceği gibi kendisinden daha hafif olan unutarak talâkı gerektiren bir lafzın kullanılmasının da talâkı gerektirmeyeceğini ifade etmektedir.[751]

---

[746] بَابُ الصَّائِمِ إِذَا أَكَلَ أَوْ شَرِبَ نَاسِيًا وَقَالَ عَطَاءٌ إِنْ اسْتَنْثَرَ فَدَخَلَ الْمَاءُ فِي حَلْقِهِ لَا بَأْسَ إِنْ لَمْ يَمْلِكْ وَقَالَ الْحَسَنُ إِنْ دَخَلَ حَلْقَهُ الذُّبَابُ فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ وَقَالَ الْحَسَنُ وَمُجَاهِدٌ إِنْ جَامَعَ نَاسِيًا فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Siyâm 26, (III/31).

[747] Bkz. Şirbînî, **a.g.e.**, I, 629; Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye I-XII**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1400/1980, III, 636; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 244; İbn Battâl, **a.g.e.**, IV, 60.

[748] Bkz. Dusûkî, **a.g.e.**, I, 527; İbn Battâl, **a.g.e.**, IV, 60.

[749] اذا نسى فأكل و شرب فليتم صومه فأنما أطعمه الله و سقاه Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Siyâm 26/1933, (III/31).

[750] بَاب الطَّلَاقِ فِي الْإِغْلَاقِ وَالْكُرْهِ وَالسَّكْرَانِ وَالْمَجْنُونِ وَأَمْرِهِمَا وَالْغَلَطِ وَالنِّسْيَانِ فِي الطَّلَاقِ وَالشِّرْكِ وَغَيْرِهِ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 11, (VII/45).

[751] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 390.

3. Hata

Hata, bir şeyin irade edilenin hilâfına gerçekleşmesidir.[752] Usûlcüler, hatanın günahı kaldıran bir mazeret olduğu hususunda birleşmişlerdir. Ancak şer'î hüküm konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta yapılan tartışmalar genellikle Muhti'in talâkı ve alım-satımı üzerinde cereyan etmiştir. Hanefîler, Muhti'in talâkının geçerli olduğunu zira hükmün batınî bir durum olan niyetlere göre belirlenemeyeceği, akıllı ve buluğa ermiş kişiden sadır olan fiillerin her zaman sehivsiz ve gafletsiz sâdır olmuş olarak kabul edileceğini savunmuşlardır. İmâm Şâfiî, Muhti'in talâkının uyuyan kişide olduğu gibi sahih bir kastın mevcut olmaması itibariyle geçerli olmadığını savunmuştur.[753] İmâm Buhârî'nin bu konudaki görüşü İmâm Şâfiî'nin görüşüyle paralellik arzetmektedir. Buhârî, bu konudaki görüşünü şu bâb başlığında ifade etmektedir:

> (Köle) âzâd etmek, (kadın) boşamak ve benzerlerinde yanılma ve unutmanın (hükmü) bâbı. Köle azat etmek sadece Allah içindir. Nebî (s.a.s.): 'Her kişiye kendi niyeti geçerlidir.' buyurmaktadır. Unutan ve yanılanın niyeti yoktur.[754]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında yanılarak yahut unutarak köle azat etme veya karısını boşamanın geçerli sayılamayacağını ifade etmektedir. Abdulhakk el-Hâşimî, Buhârî'nin bu bâb başlığında talâk ve köle azat etmenin -kasıt olsun ya da olmasın- mutlak surette hukuki geçerliliğinin olduğunu kabul eden İmâm Mâlik'in görüşüne reddiye niteliğinde olduğunu belirtmektedir.[755] Kanaatimizce Buhârî'nin bâb başlığını sadece Mâlikîlere reddiye niteliğinde yazdığını söylemek isabetli değildir. Zira Buhârî'nin bu konuda Hanefîlerle de farklı düşündüğü görülmektedir.

---

[752] Abdullatîf b. el-Melek, **Şerhu Menaru'l-Envâr fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1308, 367.

[753] Aynî, **Umde**, XIII, 124; Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 185; H. Yunus Apaydın, "Hata", **DİA**, XVI, 440.

[754] بَاب الْخَطَإِ وَالنِّسْيَانِ فِي الْعَتَاقَةِ وَالطَّلَاقِ وَنَحْوِهِ وَلَا عَتَاقَةَ إِلَّا لِوَجْهِ اللَّهِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى وَلَا نِيَّةَ لِلنَّاسِي وَالْمُخْطِئِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-'İtk 6, (III/145).

[755] Hâşimî, **a.g.e.**, II, 294.

4. Cünûn

Cünûn, kişinin aklını ve temyiz kudretini yok eden durumdur.[756] Bu durum, edâ ehliyetini ortadan kaldırır. Böyle bir mazereti olan kişi ibadetlerle mükellef olmadığı gibi hukuki tasarrufları da geçerli değildir. İmâm Buhârî, akıl hastası kişinin tasarruflarının hukuki bir geçerliliği olmadığını şu bâb başlığında ifade etmektedir:

> "İkrâh, sarhoşluk, delilik hallerinde talâkın hükmü, sarhoş ve **delinin** hükümleri (aynı mı?) Yanılma ve unutmanın talâk, şirk ve diğerlerinde hükmü. Zira Nebî (s.a.s.), 'Ameller niyetlere göredir. Herkese niyet ettiği şey geçerlidir.' buyurmaktadır. Şa'bî, '*Rabbim! Unuttuysak ya da yanıldıysak bizi sorumlu tutma.*'[757] (Bakara 2/286) âyetini okudu. Vesveseli kişinin ikrârının câiz olmayacağı. Nebî (s.a.s.) kendi aleyhine zina ikrârı yapan kişiye, 'Sende **delilik** var mı?' dedi. Ali der ki 'Hamza yaşlı develerimin böğürlerini yardı. Nebî (s.a.s.), Hamza'yı kınadı. Hamza, iki gözü kıpkırmızı sarhoş halde idi. Hamza, 'Sizler ancak babamın köleleri idiniz.' dedi. Nebî (s.a.s.) sarhoş olduğunu görünce (dışarı) çıktı. Biz de beraberinde çıktık.' Osman, 'Deli ve sarhoşun talâkı yoktur.' dedi. İbn Abbâs der ki 'Sarhoş ve zorlanan kişinin talâkı câiz değildir.' Ukbe b. Âmir der ki 'Vesveseli kişinin talâkı câiz değildir.' Atâ der ki '(Kişi) talâkı bir şarta bağladığında bu şartı geçerlidir.' Nâfi der ki 'Karısına evden çıkarsan kesin boşsun diyen kişinin talâkı soruldu. İbn Ömer dedi ki 'Eğer çıkarsa kesin boşanır. Çıkmazsa bir şey olmaz.' Zührî de 'Eğer şunu şunu yapmazsan karım üç defa boştur diyen adam hakkında şöyle dedi: 'Adama söyledikleri ve yemin ettiğinde bu yeminle kalbini bağladığı şey sorulur. Eğer kastettiği bir vakit belirlemiş ve yemin sırasında kalbi buna bağlanmış ise bu kendi dinine ve emanetine bırakılır.' İbrâhîm der ki 'Eğer sana ihtiyacım yok denirse niyeti (geçerlidir). Her kavmin talâkı kendi lisanıyladır.' Katâde, 'Eğer her temizlik sırasında bir defa cinsel ilişkide bulunup 'Hamile olursan üç defa boşsun.' derse ve karısı hamile olursa bâin talâkla boş olur.' Hasan der ki '(Erkek karısına) ailene

[756] Şa'bân, **a.g.e.**, 299.
[757] Bakara 2/286.

katıl derse niyeti (geçerlidir).' İbn Abbâs der ki 'Talâk ihtiyaçtan dolayı yapılır. Köle azat etmek Allah için yapılır.' Zührî der ki 'Eğer (karısına) sen karım değilsin derse niyetine bakılır. Eğer talâkı niyetlenmişse niyeti geçerlidir.' Alî (Ömer'e) de ki 'Üç kişiden kalem kalktığını bilmez misin? İyileşinceye kadar **deliden**, büluğa erinceye kadar çocuktan uyanıncaya kadar uyuyandan.' Ali, 'Ma'tûh (akıl zayıflığı) dışında her talâk câizdir.' dedi."[758]

İslâm âlimleri, akıl hastası kişilerin talâkının geçerli olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.[759] İmâm Buhârî de zikrettiğimiz bâb başlığında bu yönde görüş belirtmektedir. İmâm Buhârî, bu görüşünü Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zina ikrârında bulunan kişiye had cezası uygulanması için deli olup olmadığını soruşturması, ayrıca delinin mükellef olmadığı yönündeki hadisi delil olarak getirmiştir.

Zina eden mecnûn erkek ve kadına had cezasının uygulanmayacağı hususunda İslâm âlimleri ittifak etmişlerdir. İmâm Buhârî de bu yöndeki görüşünü şu ifadesinde dile getirmiştir:

"Zina eden akıl hastası erkek ve kadın recmedilmez. Alî, Ömer'e 'Üç kişiden kalem kalktığını bilmez misin? İyileşinceye kadar **deliden**, büluğa erinceye kadar çocuktan uyanıncaya kadar uyuyandan.' dedi.[760]

---

[758] بَاب الطَّلَاقِ فِي الْإِغْلَاقِ وَالْكُرْهِ وَالسَّكْرَانِ وَالْمَجْنُونِ وَأَمْرِهِمَا وَالْغَلَطِ وَالنِّسْيَانِ فِي الطَّلَاقِ وَالشِّرْكِ وَغَيْرِهِ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ وَلِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى وَتَلَا الشَّعْبِيُّ { لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا } وَمَا لَا يَجُوزُ مِنْ إِقْرَارِ الْمُوَسْوِسِ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلَّذِي أَقَرَّ عَلَى نَفْسِهِ أَبِكَ جُنُونٌ وَقَالَ عَلِيٌّ بَقَرَ حَمْزَةُ خَوَاصِرَ شَارِفَيَّ فَطَفِقَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَلُومُ حَمْزَةَ فَإِذَا حَمْزَةُ قَدْ ثَمِلَ مُحْمَرَّةٌ عَيْنَاهُ ثُمَّ قَالَ حَمْزَةُ هَلْ أَنْتُمْ إِلَّا عَبِيدٌ لِأَبِي فَعَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَدْ ثَمِلَ فَخَرَجَ وَخَرَجْنَا مَعَهُ وَقَالَ عُثْمَانُ لَيْسَ لِمَجْنُونٍ وَلَا لِسَكْرَانَ طَلَاقٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ طَلَاقُ السَّكْرَانِ وَالْمُسْتَكْرَهِ لَيْسَ بِجَائِزٍ وَقَالَ عُقْبَةُ بْنُ عَامِرٍ لَا يَجُوزُ طَلَاقُ الْمُوَسْوِسِ وَقَالَ عَطَاءٌ إِذَا بَدَا بِالطَّلَاقِ فَلَهُ شَرْطُهُ وَقَالَ نَافِعٌ طَلَّقَ رَجُلٌ امْرَأَتَهُ الْبَتَّةَ إِنْ خَرَجَتْ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ إِنْ خَرَجَتْ فَقَدْ بُتَّتْ مِنْهُ وَإِنْ لَمْ تَخْرُجْ فَلَيْسَ بِشَيْءٍ وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِيمَنْ قَالَ إِنْ لَمْ أَفْعَلْ كَذَا وَكَذَا فَامْرَأَتِي طَالِقٌ ثَلَاثًا يُسْأَلُ عَمَّا قَالَ وَعَقَدَ عَلَيْهِ قَلْبُهُ حِينَ حَلَفَ بِتِلْكَ الْيَمِينِ فَإِنْ سَمَّى أَجَلًا أَرَادَهُ وَعَقَدَ عَلَيْهِ قَلْبُهُ حِينَ حَلَفَ جُعِلَ ذَلِكَ فِي دِينِهِ وَأَمَانَتِهِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ إِنْ قَالَ لَا حَاجَةَ لِي فِيكِ نِيَّتُهُ وَطَلَاقُ كُلِّ قَوْمٍ بِلِسَانِهِمْ وَقَالَ قَتَادَةُ إِذَا قَالَ إِذَا حَمَلْتِ فَأَنْتِ طَالِقٌ ثَلَاثًا يَغْشَاهَا عِنْدَ كُلِّ طُهْرٍ مَرَّةً فَإِنْ اسْتَبَانَ حَمْلُهَا فَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ وَقَالَ الْحَسَنُ إِذَا قَالَ الْحَقِي بِأَهْلِكِ نِيَّتُهُ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ الطَّلَاقُ عَنْ وَطَرٍ وَالْعَتَاقُ مَا أُرِيدَ بِهِ وَجْهُ اللَّهِ وَقَالَ الزُّهْرِيُّ إِنْ قَالَ مَا أَنْتِ بِامْرَأَتِي نِيَّتُهُ وَإِنْ نَوَى طَلَاقًا فَهُوَ مَا نَوَى وَقَالَ عَلِيٌّ أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ الْقَلَمَ رُفِعَ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنْ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ وَعَنْ الصَّبِيِّ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنْ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَقَالَ عَلِيٌّ وَكُلُّ الطَّلَاقِ جَائِزٌ إِلَّا طَلَاقَ الْمَعْتُوهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 11, (VII/45).

[759] Bkz. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahavî, **Muhtasaru't-Tahavî**, , Thk. Ebû'l-Vefâ el-Afğânî, İhyâu'l-Ma'ârifi'n-Nu'mâniyye, Haydarâbâd ts., 191; Abdulkâdir b. 'Umer eş-Şeybânî, el-Ma'rûf bi İbn Ebî Teğlib, **Neylu'l-Meârib bi Şerhi Delîli't-Tâlib I-II**, Thk. Muhammed Süleymân Abdullâh el-Eşkar, Mektebetu'l-Felâh, Kuveyt 1403/1983, II, 229; Şirbînî, **a.g.e.**, III, 368; İbn Battâl, **a.g.e.**, VII, 414.

[760] بَاب لَا يُرْجَمُ الْمَجْنُونُ وَالْمَجْنُونَةُ وَقَالَ عَلِيٌّ لِعُمَرَ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْقَلَمَ رُفِعَ عَنْ الْمَجْنُونِ حَتَّى يُفِيقَ وَعَنْ الصَّبِيِّ حَتَّى يُدْرِكَ وَعَنْ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 22, (VIII/165).

5. Sefeh

Fıkıh terimi olarak sefeh, gerçekte aklî melekeleri yerinde olmakla beraber, kişiyi aklın ve şer'î esasların gereğine aykırı bir tarzda davranmaya yönlendiren bir tedbirsizlik halidir.[761] İslâm hukukçuları, sefîhin tasarruflarının geçerliliği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mâlikîlerden İbnü'l-Kâsım'a göre sefîh olan kimsenin mahcûr olup olmamasına bakılmaksızın tüm tasarrufları geçersizdir. Asbağ'a göre sadece sefâheti açık olan kimsenin tasarrufları geçersizdir. Bunların dışındaki Mâlikîlere göre ise sefîhin sadece hacir altına alındıktan sonraki tasarrufları geçersiz sayılır. İmâm Şâfiî'nin de görüşü bu şekildedir. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre sefâhet nedeniyle kişi hacir altına alınamaz ve tasarrufları da reddedilemez. Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre ise mali tasarruflarda hacir altına alınır. Bunun dışındaki talâk gibi konularda ise hacir altına alınamaz.[762]

İmam Buhârî'nin bu konudaki görüşü, İbnü'l-Kâsım ile aynıdır. Buhârî, bu hususta "Sefîh ve zayıf akıllı kimselerin –imâm tarafından hacir altına alınmasa dahi- tasarrufunun reddedileceğini söyleyen kimse bâbı."[763] şeklinde bâb başlığı oluşturduktan sonra bu görüşünü, kölesi ile tedbir akdi gerçekleştiren Sahâbenin, kölesi dışında herhangi bir mala sahip olmamasına rağmen kölesini azad etmesini, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ise karşı çıkıp bu tasarrufunu geçersiz kılmasını delil göstermektedir. Buhârî, ayrıca İmâm Mâlik'in hacir altına alınmadan önce borçlu olan kimsenin tasarrufunun geçersiz sayılacağı görüşünü delil olarak zikretmektedir.

6. 'Ateh

'Ateh, akıl zayıflığı anlamına gelmektedir. Bu durumda olan kimseye ma'tûh denir. İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te bu kavramı sadece bir yerde kullanmıştır. Buhârî, Hz. Alî'den aktarımda bulunarak ma'tûh dışındaki her talakın câiz olduğunu ifade etmektedir.[764] Buhârî, bu ifadeyle elbette ma'tûh dışındaki hallerde talâkın geçersiz olduğunu savunmamaktadır. Zira Buhârî'ye göre ikrâh, nisyân ve hata gibi

[761] Erdoğan, **a.g.e.**, 498.
[762] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 537; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 71; Aynî, **Umde**, XII, 358.
[763] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Husûmât 2, (III/121).
[764] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 11, (VII/45).

hallerde de talâkın hukuki bir geçerliliğinin olmadığını ifade etmiştik. O halde, Buhârî'nin "talâk" bölümünde talâkın geçersiz olduğu durumlar için oluşturduğu bâb başlığında buna yer vermesi ma'tûh'un talâkının geçersiz olduğu kanaatine sahip olduğunu göstermektedir. Buhârî'nin savunduğu bu görüş cumhûrun da görüşüdür. İbn ömer ise ma'tûhun talâkının geçerli olduğuna hükmetmiştir.[765]

7. Vesvese

Dinî terminolojide, "Şeytanın veya nefsin insana kötü ve zararlı telkinde bulunması, şeytandan yahut nefisten gelen, insanı dine karşı aşırı davranışlara yönelten telkin" anlamında kullanılır.[766] İbn Âbidîn, Leys'ten aktarımda bulunarak delilik derecesine varacak derecede vesveseye sahip kimsenin talâkının geçersiz olduğunu belirtmektedir.[767] İmâm Buhârî de bu hususta aynı kanaate sahiptir. Buhârî, cünûn başlığı altında aktardığımız bâb başlığında vesveseli kimsenin ikrârının câiz olmadığını belirtmekte daha sonra Ukbe b. Âmir'den aktarımda bulunarak vesveseli kimsenin talâkının geçerli olmadığını belirtmektedir.[768] İbnu'l-Kayyim, konuyla ilgili Buhârî'nin görüş ve delillerine yer verdikten sonra; cünûn, iğmâ ve vesvese nedeniyle aklı zâil olan kimsenin talâkının geçersiz olduğunu ve âlimlerin bu hususta icmâ ettiklerini belirtmektedir.[769]

8. Sukr

Kişinin ayıldıktan sonra yaptıklarını hatırlayamayacak derecede dengesini kaybetmesidir.[770] Helâl yollarla sarhoş olan kişinin talâkının geçerli olmayacağı hususunda ihtilaf olmamakla birlikte, harâm yolla sarhoş olan kimsenin talâkı ise her dört mezhep fakîhlerinin çoğunluğu tarafından geçerli sayılmıştır.[771] Ancak gerek Sahâbe arasında ve gerekse her mezhepten farklı görüşte olanlar dikkate alınarak Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesinden itibaren İslâm ülkelerinde yasal

---

[765] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 393.
[766] Mustafa Çağrıcı, "Vesvese", **DİA**, TDV, Ankara 2013, XXXXIII, 70.
[767] İbn Âbidîn, **a.g.e.**, IV, 224.
[768] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 11, (VII/45).
[769] İbn Kayyım el-Cevziyye, **a.g.e.**, IV, 48.
[770] Şa'bân, **a.g.e.**, 301.
[771] Bkz. Kâsânî, **a.g.e.**, IV, 213; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 369; İbn Ebî Teğlib, **a.g.e.**, II, 288; Dusûkî, **a.g.e.**, II, 365.

düzenlemelerde sarhoşun talâkının geçerli olmadığı hükmü benimsenmiştir.[772] Söz ve tasarrufları aklî melekenin yerinde olmasına bağlayan İmâm Buhârî, cünûn başlığı altında zikrettiğimiz bâb başlığında bu melekeyi yitiren kişinin tasarrufunun geçerli olamayacağı görüşünü benimsemiştir. Buhârî, bu hususta harâm yahut helâl yoldan sarhoş olma ayırımına gitmemektedir.[773]

9. Cehâlet

İmâm Buhârî, ilâhî haklar konusunda cehâleti bir mazeret olarak kabul etmektedir. Buhârî, bu hususta şu bâb başlıklarını oluşturmaktadır: "Namaz içinde iken erkeklerden bilmeden el çırpan kimsenin namazının bozulmayacağı bâbı."[774], "Hacı, akabe cemresini akşama girdikten sonra taşladığı yahut unutarak veya bilmeyerek kurban kesmeden önce tıraş olduğu zaman (üzerinde darlık yoktur)."[775], "Bâb: İnsan üzerinde gömlek olduğu halde bilmeyerek ihrâma girdiği zaman… Atâ der ki 'Bilmeden yahut unutarak güzel koku sürdüğü yahut elbise giydiği zaman keffâret gerekmez.'"[776] "Te'vîl ederek yahut bilmeden birine kâfir diyen kimsenin küfrüne hükmetmeyen kimse bâbı."[777] Hukuki tasarruflarda ise Buhârî'nin cehâleti bir mazeret olarak saydığı hususunda bir ifadesine rastlamadık.

III. İMÂM BUHÂRÎ'YE GÖRE İSTİNBÂT METODLARI

Usûl terimi olarak istinbât, Kur'ân ve sünnet nasslarını anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarma çalışmasıdır.[778] İstinbât metodları ise Kur'ân ve sünnet metinlerini anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarabilme amacıyla yararlanılan kuralları ifade etmektedir.[779]

---

[772] H. İbrahim Acar, "Talak", **DİA**, TDV, Ankara 2010, XXXIX, 498.
[773] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 11, (VII/45).
[774] بَابٌ مَنْ صَفَّقَ جَاهِلًا مِنْ الرِّجَالِ فِي صَلَاتِهِ لَمْ تَفْسُدْ صَلَاتُهُ فِيهِ سَهْلُ بْنُ سَعْدٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-'Ameli fi's-Salât 13, (II/65).
[775] بَاب إِذَا رَمَى بَعْدَ مَا أَمْسَى أَوْ حَلَقَ قَبْلَ أَنْ يَذْبَحَ نَاسِيًا أَوْ جَاهِلًا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hacc 130, (II/175).
[776] بَابٌ إِذَا أَحْرَمَ جَاهِلًا وَ عَلَيْهِ قَمِيصٌ وَقَالَ عَطَاءٌ إِذَا تَطَيَّبَ أَوْ لَبِسَ جَاهِلًا أَوْ نَاسِيًا فَلَا كَفَّارَةَ عَلَيْهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Cezâi's-Sayd 19, (III/17).
[777] بَاب مَنْ لَمْ يَرَ إِكْفَارَ مَنْ قَالَ ذَلِكَ مُتَأَوِّلًا أَوْ جَاهِلًا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Edeb 74, (VIII/26).
[778] Erdoğan, **a.g.e.**, 268.
[779] Şa'bân, **a.g.e.**, 309.

İslâm hukukunda, nasslar dil temelli olması nedeniyle nassları doğru anlamak ve bunlardan sağlıklı hükümler çıkarabilmek için Arap diline vâkıf olmak, bu dildeki lafız çeşitlerini, lafız ve mana arasındaki ilişkiyi iyi bilmek gerekir. Usûlcüler lafız ve mana arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken farklı metodlar oluşturmuşlardır. Mütekellimîn ekolüne mensup usûlcüler mantûk ve mefhûm ayırımı üzerinde dururken Hanefî ekolüne mensup usûlcüler vaz' olduğu mana, kullanıldığı mana, manaya delâletin açıklığı ve kapalılığı ve manaya delâletin şekli bakımından bu ilişkiyi ifade etmeye çalışmışlardır. Hanefî usûlcülerin metodu daha ayrıntılı olması itibariyle bu bölümde bunu esas alacağız.

Fıkıh usûlünde, lafızların taksiminin sistematik hale gelmesi her ne kadar sonraki dönemlere denk gelse de ilk dönem usûlcülerinin zihninde de bir lafız taksimi tasavvurunun olduğu bilinmektedir. el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde usûl terimlerinin sistematize edilmesi öncesinde yaşayan Buhârî'nin zihninde de böyle bir tasavvurun olduğu ve bunu bazı ifadelerine yansıttığını görmekteyiz. Örneğin, *Kitâbu'l-İtisâm* bölümünde oluşturduğu "Delillerle bilinen hükümler ve delâletin manası ve izahının nasıl bilineceği…"[780] şeklindeki bâb başlığında nassların delâlet ve delâletin çeşitliliğine vurgu yapmaktadır. Kirmânî, دلائل kelimesinden aklî ve şer'î gerekçelerin kastedildiğini söylemektedir.[781] İbnu'l-Müneyyir, istinbâtın da bu bâb başlığı kapsamına dâhil edildiğini belirtmektedir.[782] İbn Hacer, bâb başlığında geçen دلالة ifadesinden, hakkında özel bir nass bulunmayan bir şeyin umûm tarîkiyle başka bir hükmün deliline ilhâk etmenin amaçlandığını, تفسيرها ifadesinden ise bu delâletin nasıl bilineceğinin amaçlandığını, istinbâtın da bu kapsama dâhil olduğunu belirtmektedir.[783] Keşmîrî, bu bâb başlığından usûl ilmindeki delâlet çeşitlerinin kastedildiğini belirtmektedir.[784] Buhârî'nin bu bâb başlığı altında zikrettiği hadisler istinbât metodlarına örnekler oluşturmaktadır.[785]

[780] الاحكام التى تعرف بالدلائل و كيف معنى الدلالة و تفسيرها Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 24, (IX/109).
[781] Kirmânî, **a.g.e.**, XXV, 80.
[782] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 418-419.
[783] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 331.
[784] Keşmîrî, **a.g.e.**, IV, 512.
[785] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 24/7356-7360, (IX/109).

Kândehlevî, Buhârî'nin *Kitâbu'l-İ'tisâm* bölümündeki pek çok bâb başlığı ile usûlî meselelere işaret ettiğini, bu bâb başlığında ise التی تعرف بالدلائل ifadesiyle kitâb, sünnet, icmâ ve kıyâsa işaret ettiğini, کیف معنی الدلالة ifadesi ile de delâlet çeşitlerine işaret ettiğini belirtmektedir.[786] Abdulhakk el-Hâşimî de bu bâb başlığının ictihâd ve fıkıh usûlünde zikredilen delâlet çeşitlerine işaret ettiğini belirtmektedir.[787]

A. Vaz' Olunduğu Mana Bakımından Lafız

Usûlcülerin çoğu vaz' olunduğu mana bakımından lafızları hass, âmm ve müşterek şeklinde üçlü taksime tabi tutmuşlardır. Biz de burada bu üçlü taksimi esas alacağız.

1. Hâss

Usûl terimi olarak hâss, tek başına bir tek manaya delâlet etmek üzere konulmuş lafızdır.[788] Hâss lafızlar, aksine bir karine olmadıkça başka manalara çekilemeyecekleri ve kendi manalarına kat'i şekilde delâlet ettikleri ancak karine bulunması durumunda ise karinenin gösterdiği manaya yorumlanacakları hususu ihtilafsız kabul edilmiştir.

İmâm Buhârî, âmm ve hâssın delâleti hususuna büyük bir önem atfetmekte, bu yönde el-Câmiu's-Sahîh'te birçok pratiğe yer vermektedir. İmâm Buhârî, bazen bâb başlıklarını birden fazla manaya muhtemel şekilde zikredip başlıklar altında zikrettiği hadis veya hadislerle muayyen manayı ortaya koymaya çalışmakta, bazen de birden fazla manaya muhtemel hadisleri bâb başlığı altında zikredip başlıkta ise muayyen manayı belirlemeye çalışmaktadır. İbn Hacer, bu durumun fakihlerin "Bu âmm hadisten maksat husûs, yahut şu hâss hadisten maksat umûmdur." ifadesinin karşılığı olduğunu belirtmektedir.[789]

İmâm Buhârî, bazen de bâb başlıklarını âmm ifadeler şeklinde oluşturmakta, akabinde oluşturduğu bâb başlıklarında ise bu umûm ifadeyi tahsîs etmektedir.

[786] Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, VI, 327-328.
[787] Hâşimî, **a.g.e.**, V, 244.
[788] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 204.
[789] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 13.

Örneğin, Buhârî'nin "Yatsı namazı sonrası (uyumayıp) lakırdı etmenin mekrûh olması bâbı."[790] şeklindeki bâb başlığı, yatsı sonrası tüm sohbet ve konuşmaların mekrûh olduğunu ifade etmektedir. Buhârî, umûm ifade eden bu görüşünü başlık altında zikrettiği şu hadise dayandırmaktadır: "Hz. Peygamber (s.a.s.), yatsı öncesi uyumayı ve yatsı sonrası konuşmayı kerîh görürdü."[791] Ancak Buhârî, bu bâb başlığının hemen akabinde "Yatsıdan sonra fıkıh ve hayırlı işlerde sohbet etme(nin cevâzı) bâbı."[792] ve "Misafir ve aile fertleriyle (yatsı sonrası) sohbet etme(nin cevâzı) bâbı."[793] şeklinde bâb başlıkları oluşturarak umûm ifade eden bâb başlığının umûmu üzere kalmadığını belirtmektedir. İmâm Buhârî, bu hususa Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yatsı sonrası sohbet niteliğindeki hitabını[794] ve Hz. Ebubekir'in (r.a.) yatsı sonrası Ehl-i Suffa'yı misafir etmesini[795] delil göstermektedir.

İmâm Buhârî, bazen farklı rivâyetlerde umûm veya husûs ifade eden hadislere yer vermekte, umûm ifade eden hadisi oluşturduğu bâb başlığı altında zikretmekte, bâb başlığında ise husûs ifade eden hadise yer vererek umûm ifade eden hadisin husus ifade eden hadise hamledileceğini ortaya koymaktadır. Örneğin, "Ölü kişi ailesinin kendi (ölümü)ne ağlamasından ötürü azap görür." [796] hadisi umûm ifade ederken hadisin diğer bir varyantı "bazı ağlamaları" şeklindedir. Buhârî, birinci hadisi bâb başlığı altında zikrederken ikinci hadisi ise bâb başlığı içerisinde zikretmekte[797], böylece umûm ifade eden hadisin husûsa hamledileceğini ortaya koymaktadır. Buhârî, husûs ifade eden bu hadisi ise kişinin hayattayken feryatlı ağlamayı âdet edinmiş olması şeklinde açıklamaktadır. Feryatlı ağlama, ölünün hayattayken kendi âdetinden olmaması durumunda ise başkasının günahından sorumlu olmayacağını belirtmektedir. Buhârî, feryat edilmeyen ağlama hakkında ise ruhsat olduğunu belirtmektedir.

---

[790] بَاب مَا يُكْرَهُ مِنْ السَّمَرِ بَعْدَ الْعِشَاءِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Mevâkîti's-Salâ 39, (I/123).
[791] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Mevâkîti's-Salâ 39/599, (I/123).
[792] بَاب السَّمَرِ فِي الْفِقْهِ وَالْخَيْرِ بَعْدَ الْعِشَاءِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Mevâkîti's-Salâ 39, (I/123).
[793] بَاب السَّمَرِ مَعَ الضَّيْفِ وَالْأَهْلِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Mevâkîti's-Salâ 39, (I/124).
[794] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Mevâkîti's-Salâ 39/600, 601, (I/123).
[795] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Mevâkîti's-Salâ 39/602, (I/124).
[796] إِنَّ الْمَيِّتَ لَيُعَذَّبُ بِبُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cenâiz 32/1286, (II/79).
[797] بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَذَّبُ الْمَيِّتُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ إِذَا كَانَ النَّوْحُ مِنْ سُنَّتِهِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا} وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَإِذَا لَمْ يَكُنْ مِنْ سُنَّتِهِ فَهُوَ كَمَا قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا {لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى} وَهُوَ كَقَوْلِهِ {وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ} ذُنُوبًا {إِلَى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ} وَمَا يُرَخَّصُ مِنْ الْبُكَاءِ فِي غَيْرِ نَوْحٍ Buhârî, وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا وَذَلِكَ لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ الْقَتْلَ **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cenâiz 32, (II/79).

Hass lafızlar usûl ıstılâhında emir, nehiy, mutlak ve mukayyed şeklinde sınıflandırılmıştır. Biz de bu sınıflandırma doğrultusunda Buhârî'nin yaklaşımını belirlemeye çalışacağız.

a. Emir

Usûl terimi olarak emir, üstünlük sahibi bir zâtın kendisinden aşağı birinden eylem talebinde bulunduğu sözdür.[798] İslâm âlimlerinin çoğu, özel bir karine bulunmadıkça emrin vücûba delâlet ettiği, karine bulunması durumunda ise karinenin gösterdiği manaya hamledileceği görüşünü benimsemişlerdir. Mutezile usûlcülerinin çoğunluğu ve bazı fakîhlere göre ise mutlak emir hakikatte nedb ifade etmektedir.[799] İmâm Buhârî, bu hususta cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu görüşünü *Kitâbu'l-İ'tisâm* bölümünde zikrettiği şu bâb başlığında açıkça dile getirmektedir:

> "Nebî'nin (s.a.s.) nehyetmesinin -Mubâhlığı bilinen şeyler hariç- tahrîme (hamledileceği) bâbı. (Hz. Peygamber'in) emri de bu şekildedir (-mubâhlığı bilenenler hariç- vücûba hamledilir). (Hz. Peygamber'in) -Sahâbe ihrâmdan çıktıklarında- 'Kadınlarınızdan nasibinizi alınız.' sözü gibi. Câbir der ki "Onlara vâcib kılmadı. Ancak onlara kadınlarını helâl kıldı." Ümmü Atiyye der ki "Cenâzeye katılmaktan nehyolunduk. Ancak bu bize vâcib kılınmadı."[800]

İmâm Buhârî, karine bulunması durumunda emir kipinin ibâhaya hamledileceğini iki hadis ile örneklendirmektedir. Birinci örnekte bâb başlığında zikredilen hadisin ayrıntısını zikretmektedir. Ancak dikkat edilirse hadisteki emir kipinin ibâhaya hamledilmesine sebep teşkil eden karine sarâhaten zikredilmemektedir. Kanaatimizce burada emrin ibahaya delâlet ettiğini gösteren karine, emrin yasaklama ve harâm kılınmadan sonra gelmesidir. Bu kural, aynı

---

[798] Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî, **el-Lümme' fî Usûli'l-Fıkh**, Thk. Muhyuddîn Dîb Müstevî ve Yusuf Alî Bedîvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1416/1995, 45.

[799] Hudarî, **a.g.e.**, 230; Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 219.

[800] بَاب نَهْيِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى التَّحْرِيمِ إِلَّا مَا تُعْرَفُ إِبَاحَتُهُ وَكَذَلِكَ أَمْرُهُ نَحْوَ قَوْلِهِ حِينَ أَحَلُّوا أَصِيبُوا مِنْ النِّسَاءِ وَقَالَ جَابِرٌ وَلَمْ يَعْزِمْ عَلَيْهِمْ وَلَكِنْ أَحَلَّهُنَّ لَهُمْ وَقَالَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ نُهِينَا عَنْ اتِّبَاعِ الْجَنَازَةِ وَلَمْ يُعْزَمْ عَلَيْنَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 27, (IX/112).

zamanda İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve bir kısım Mâlikî fukahâsının da aralarında bulunduğu birçok bilgine aittir.[801] Diğer hadiste ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.), akşam namazı öncesi iki rekât namaz kılınmasını emrettiği, bunu üç defa tekrarlayıp üçüncüsünde, insanların bunu 'terk edilmesi câiz olmayan yol' şeklinde algılamamaları için 'dileyen kişilere' ifadesini kullandığını aktarmaktadır.[802]

Usûlcüler, emrin *me'mûrun bih*in tekrarına delâlet edip etmediği hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Hanefîler, Hanbelîler, Âmidî, Râzî, Beyzâvi, İbn Hâcib ve daha pek çok Şâfiî'nin de aralarında bulunduğu usûlcüler, emrin kemiyete delâlet etmediği, sadece talep edilen *me'murun bih*in hakikatine delâlet ettiği görüşünü benimsemişlerdir.[803] İmâm Buhârî, bu hususta görüşlerini sarâhaten ifade etmemekle birlikte şu ifadesinden emrin kemiyyete delâlet etmediği görüşünü benimsediğini anlamaktayız:

> "Abdest hakkında gelenler ve Allah Teâlâ'nın, *'Namaza kalktığınızda yüzlerinizi, dirseklerle beraber ellerinizi yıkayınız. Başlarınızı meshediniz. Ayaklarınızı topuklarla birlikte (yıkayınız).'* bâbı. Ebû Abdillâh (Buhârî) der ki 'Nebî (s.a.s.), abdestin farzı birer kere (yıkamak) olduğunu beyan etti. İkişer ve üçer kere de yıkadı. Üçten fazla yıkamadı. İlim ehli bunda isrâfı ve Nebî'nin (s.a.s.) fiillerini aşmayı kerîh gördüler.'"[804]

İmâm Buhârî, abdestin vücûbu için zikredilen âyeti delil getirmekte, kemiyetin ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) beyânından anlaşıldığını vurgulamaktadır.[805] Kândehlevî, Buhârî'nin bu konudaki görüşünün İmâm Şâfiî'nin görüşüyle örtüştüğünü belirtmektedir.[806]

---

[801] Şa'bân, **a.g.e.**, 334; Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 223.
[802] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 27/7368, (IX/112).
[803] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 224-225.
[804] بَاب مَا جَاءَ فِي الْوُضُوءِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى{إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلِكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ}قَالَ أَبُو عَبْد اللَّهِ وَبَيَّنَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ فَرْضَ الْوُضُوءِ مَرَّةً مَرَّةً وَتَوَضَّأَ أَيْضًا مَرَّتَيْنِ وَثَلَاثًا وَلَمْ يَزِدْ عَلَى ثَلَاثٍ وَكَرِهَ أَهْلُ الْعِلْمِ الْإِسْرَافَ فِيهِ وَأَنْ يُجَاوِزُوا فِعْلَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 1, (I/39).
[805] Aynî, **Umde**, II, 365.
[806] Kândehlevî, **Hâşiyetu Lâmiu'd-Derârî**, II, 89.

b. Nehiy

Usûl terimi olarak nehiy, otorite sahibi kişinin kendisinden daha aşağı birinden bir eylemi terk etmesini istediğini ifade eden sözdür.[807] Özel bir karine bulunmaması halinde nehyin manası konusunda usûlcüler ihtilaf etmiştir. Cumhûra göre nehiy prensipte tahrîme delâlet eder. Özel karine bulunmadıkça bu mananın dışına çıkarılamaz. Karine bulunması durumunda ise karinenin gösterdiği manaya hamledilir. Bazı usûlcüler, nehyin kerâhet ifade ettiğini savunmuşlardır. Diğer bazı usûlcüler ise nehyin tahrîm ve kerâhet arasında müşterek olduğunu, karine bulunmadıkça bunlardan herhangi birine delâlet etmeyeceğini savunmuşlardır.[808] İmâm Buhârî, emir konusunda olduğu gibi burada da cumhûr ile aynı görüşü paylaştığını görmekteyiz. İmâm Buhârî, emir bölümünde zikrettiğimiz "Nebî'nin (s.a.s.) nehyetmesinin -Mubâhlığı bilinen şeyler hariç- tahrîme (hamledileceği) bâbı" ifadesiyle bu görüşünü açıkça ortaya koymaktadır.

c. Mutlak-Mukayyed

Mutlak, gayr-i muayyen bir ferdi veya fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlandığına dair delil bulunmayan lafızdır. Mukayyed ise gayr-i muayyen bir ferdi veya fertleri göstermekle birlikte, kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtlandığına dair delil bulunan lafızdır.[809]

el-Câmiu's-Sahîh'i incelediğimizde Buhârî'nin kavram olarak mutlak-mukayyedi kullandığını görmedik. Ancak İmâm Buhârî'nin bazı bâb başlıklarında nasslardaki ıtlâk ve takyîdi gözettiğini, takyîd edildiğine dair delil bulunmayan lafızlara mutlak haliyle amel ettiğini, takyîdine dair delil bulunan nassları ise mukayyede hamlettiğini görmekteyiz. Bu hususu birer örnekle açıklamaya çalışalım:

Örnek 1: İslâm hukukçuları, başın tamamını mesh etmenin sünnet olduğu hususunda fikir birliği etmekle birlikte, vâcib olan miktar konusunda ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik'e göre başın tamamını mesh etmek vâcibtir. Ahmed b.

[807] Cürcânî, **a.g.e.**, 208; Ebûbekr Ahmed b. Alî b. Sâbit El-Hatip el-Bağdâdî, **Kitâbu'l-Fakîh ve'l-Mutefekkih I-II**, Thk. Adil b. Yûsuf el-Ezzâzî, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1417/1996, I, 222.
[808] Bkz. Şa'bân, **a.g.e.**, 339.
[809] Şa'bân, **a.g.e.**, 316.

Hanbel, erkekler hakkında başın tamamının mesh edilmesinin vâcib olduğunu ancak bayanlar hakkında ise başın ön tarafının mesh edilmesinin yeterli olduğunu savunmuştur.[810] Diğer fıkıhçılar ise başın bir kısmını mesh etmenin yeterli olduğunu savunmuşlardır. İmâm Buhârî, bu konudaki görüşünü şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Başın tamamının meshedilmesi bâbı. Zira Allah Teâlâ, *'Başlarınızı meşhediniz.'*[811] buyurmaktadır. İbn Müseyyeb der ki 'Kadın da erkek gibidir. Başını mesheder.' Mâlik'e başın bir kısmını mesh etmenin yeterli olup olmadığı soruldu. Abdullah b. Zeyd'in hadisiyle ihticâc etti."[812]

İmâm Buhârî, âyeti mutlak haliyle alıp İmâm Mâlik ile aynı görüşü paylaşmakta, İmâm Mâlik'in delil olarak gösterdiği Abdullah b. Zeyd'in hadisini bâb başlığı altında zikretmektedir.[813] Genkûhî, âyetin mutlak olduğunu, farziyyeti bir kısma sabit kılıp diğer kısım için sabit kılmamanın mûcibi olmayan bir tercih olacağını, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasının da bu şekilde olduğunu belirtmektedir.[814]

Örnek 2: İmâm Buhârî, tüm eğlence çeşitlerinin harâm olmadığını, eğlencelerin Allah'a itâat etmekten alıkoyması durmunda harâm olacağını şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Allah'a tâatten alıkoyduğu zaman her eğlence bâtıldır. Arkadaşına, 'Gel seninle kumar oynayalım.' diyen kimsenin hükmü. Allah'ın, *'İnsanlardan öylesi vardır ki Allah'ın yolundan saptırmak için boş lafı satın alırlar.'* kavli."[815]

İmâm Buhârî, harâm olan bâtıl eğlenceleri, Allah'a tâatten alıkoyması kaydına bağlamıştır. Allah'a itâat etmekten alıkoymayan eğlencelerin ise Buhârî'ye

---

[810] İbn Kudâme, **el-Kâfî,** I, 64.

[811] Mâide 5/6.

[812] بَاب مَسْحِ الرَّأْسِ كُلِّهِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى{وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ}وَقَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ الْمَرْأَةُ بِمَنْزِلَةِ الرَّجُلِ تَمْسَحُ عَلَى رَأْسِهَا وَسُئِلَ مَالِكٌ أَيُجْزِئُ أَنْ يَمْسَحَ بَعْضَ الرَّأْسِ فَاحْتَجَّ بِحَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 38, (I/48).

[813] Buhârî, **el-Câmi**', Kitâbu'l-Vudû 38/185, (I/48)

[814] Genkûhî, **el-Lâmi'u'd-Derârî**, I, 85.

[815] بَاب كُلُّ لَهْوٍ بَاطِلٌ إِذَا شَغَلَهُ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ وَمَنْ قَالَ لِصَاحِبِهِ تَعَالَ أُقَامِرْكَ وَقَوْلُهُ تَعَالَى { وَمِنْ النَّاسِ مَنْ يَشْتَرِي لَهْوَ الْحَدِيثِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ } Buhârî, **el-Câmi**', Kitâbu'l-İsti'zân 52, (VIII, 66).

göre mubâh olduğu bâb başlığının mefhûmundan anlaşılmaktadır. İmâm Buhârî, bu kaydı âyette geçen لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ifadesinden çıkarmaktadır.[816]

d. Mutlakın Mukayyede Hamli

İslâm âlimleri, mutlakın mukayyede hamli konusunda ittifak etmekle birlikte bunun hangi durumlarda olacağı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bir lafzın, nassların birinde mutlak diğerinde mukayyed olarak zikredilmesi durumunda, ıtlâk ve takyîd hükmün sebebinde ya da hükmün kendisinde bulunur. Her iki durumda mutlakın mukayyede hamledilip edilmeyeceği konusunda Hanefîler ve diğer İslâm hukukçularının yaklaşımları farklıdır.[817] el-Câmiu's-Sahîh üzerine yaptığımız incelemede İmâm Buhârî'nin bu konularda tam olarak cumhûr ya da Hanefîler ile aynı görüşü paylaştığını söyleyemeyiz. Buhârî, hüküm ve hükmün konusu bir olması durumunda ıtlâk ve takyîd ister hükmün kendisinde ister hükmün dayandığı sebepte olsun mutlakı mukayyede hamletmektedir. Ancak hüküm bir olmakla birlikte hükmün konusu farklı olması durumunda ise mutlakı mukayyede hamletmemektedir.

e. Sebepte Itlâk ve Takyîd

Itlâk ve takyîd, hükmün sebebinde bulunması durumunda her iki nassta da hüküm aynı ise Hanefiler dışındaki İslâm hukukçularına göre mutlak mukayyede hamledilir. Bu konuda usûl kitaplarında en çok kullanılan örnek fıtır sadakasının kişinin velâyeti altında bulunan gayr-i müslimler için de gerekli olup olmayacağı hususudur. Bu konuda rivâyet edilen hadislerden biri Buhârî'nin de zikrettiği, "Fıtır zekâtı, hurma ya da arpadan bir sâ' şeklinde, hür ve köle, erkek ve kadın tüm Müslümanlara farzdır." [818] şeklindedir. Diğer rivâyette ise Müslüman olma kaydı zikredilmemektedir. Hanefîler, kendi metodlarını uygulayarak ıtlâkın takyîde hamledilmeyeceğini, dolayısıyla bir Müslümanın tam velâyet hakkına sahip olduğu kişilerin -ister Müslüman ister gayr- müslim olsun- fıtır sadakalarını ödemekle mükellef olduğunu savunmuşlardır. Cumhûr da kendi metodunu kullanarak mutlakın mukayyede hamledilmesi gerektiğini belirtmiş, velâyeti altındaki Gayr-i Müslimler

[816] Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, IX, 71; Aynî, **Umde**, 33/37.
[817] Bkz. Hudarî, **a.g.e.**, 225-226; Ebû Zehre, **a.g.e.**, 171-174.
[818] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 71/1504, (II/130)

için fıtır sadakasının ödenmeyeceğini savunmuşlardır.[819] Bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşan Buhârî, sadece mukayyed şeklindeki hadisi zikrederek bu doğrultuda şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

"Fıtır sadakası köle ve diğer Müslümanlar için (vâcib olduğu) bâbı."[820]

f. Hükümde Itlâk ve Takyîd

Itlâk ve takyîd, hümün kendisinde bulunması durumunda her iki nassta hüküm ve hükmün dayandığı sebep bir ise; mutlakın mukayyede hamledileceği İslâm hukukçuları tarafından ihtilâfsız kabul edilmiştir. İmâm Buhârî de bu yönde görüş bildirmiştir. Örneğin, fıtır sadakasının çıkarılacağı zaman konusunda farklı iki rivâyet bulunmaktadır. Rivâyetlerin birinde, Sahâbenin fıtır sadakasını bayram gününde çıkardıkları belirtilmektedir.[821] Diğer rivâyette ise Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bayram namazına gidilmeden önce fıtır sadakasının çıkarılmasını emrettiği belirtilmektedir.[822] İmâm Buhârî, her iki rivâyete de yer vererek mutlak şeklindeki birinci rivâyetin, mukayyed şeklindeki ikinci rivâyete hamledileceğini şu bâb başlığında ortaya koymaktadır:

"Bayram (namazı) öncesi (fıtır) sadakasının (çıkarılmasının beyanı) bâbı."[823]

Itlâk ve takyîdin hükümde bulunması durumunda; her iki nassta hüküm bir, ancak hükmün dayandığı sebep farklı ise Hanefîlere göre mutlak mukayyede hamledilemez. Diğer İslâm hukuçuları ise bu durumda da mutlakın mukayyede hamledileceğini savunmuşlardır.[824] Bu tartışmanın pratik sonucunu yanlışlıkla bir mümini öldüren kişide olduğu gibi yemin keffâretinde de âzâd edilecek kölede Müslüman olma şartının aranıp aranmayacağı örneğinde görmekteyiz. Hanefîler, bu konuda yemin keffâretinin yanlışlıkla adam öldürme keffâretine hamledilemeyeceğini, dolayısıyla âzâd edilecek kölede Müslüman olma şartının aranmayacağını belirtmişlerdir. Cumhûr ise yemin keffâretinin yanlışlıkla adam

[819] Hudarî, **a.g.e.**, 226.
[820] بَابُ صَدَقَةِ الْفِطْرِ عَلَى الْعَبْدِ وَغَيْرِهِ مِنْ الْمُسْلِمِينَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 71, (II/130)
[821] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 76/1510, (II/131)
[822] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 76/1509, (II/131).
[823] بَابُ الصَّدَقَةِ قَبْلَ الْعِيدِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 76, (II/131).
[824] Hudarî, **a.g.e.**, 225;

öldürme keffâretine hamledileceğini savunmuşlardır. İmâm Buhârî'nin bu hususta Hanefî fukahâsı ile aynı görüşü paylaştığını görmekteyiz. Buhârî, bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Allah Teâlâ'nın, '*Veya bir köle âzâd etmektir.*'[825] kavli. Hangi köle daha faziletlidir."[826]

İmâm Buhârî'nin ifadesine bakıldığında mutlakı mukayyede hamletmediği ancak âzâd edilecek kölenin mümin olmasının daha faziletli olduğu görüşünde olduğu görülmektedir. İmâm Buhârî, mümin bir kölenin azat edilmesinin faziletine işaret eden ancak âyetle doğrudan bağlantılı olmayan bir hadis zikrederek[827] görüşünü desteklemektedir.

2. Âmm

Usûl terimi olarak âmm, tek vaz' ile tek bir manayı göstermek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lafızdır.[828]

İmâm Buhârî, âmm ve hâssın delâleti kapsamında el-Câmiu's-Sahîh'te pek çok bâb başlığına yer vermektedir. Buhârî, nasslarda geçen ism-i mevsûl (من),[829] harf-i ta'rîf (ال) ile muarref (belirli) hale gelmiş çoğul lafız,[830] nefiy (olumsuzluk) sonrası gelen nekre (belirsizlik)[831] ve cinsiyet ifade eden harf-i ta'rîf (ال) ile muarref hale gelmiş tekillerin[832] umûm ifade ettiklerini ortaya koymaktadır.

İmâm Buhârî, tahsîs edildiğine dair delil bulunmadıkça âmmın umûmu üzere kalacağı görüşündedir. İbn Hacer, delil âmm olup bazı âlimlerin de umûm ile amel etmesi durumunda, Buhârî'nin metodunun da umûma göre hüküm vermek olduğunu

---

[825] Mâide 5/89.
[826] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Keffârâti'l-Eymân 6, (VIII/145). بَاب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ } وَأَيُّ الرِّقَابِ أَزْكَى
[827] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Keffârâti'l-Eymân 6, (VIII/145).
[828] Erdoğan, **a.g.e.**, 26.
[829] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 95/755, (I/151).
[830] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İlm 41/54, (I/20).
[831] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 95/755, (I/151).
[832] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ğusl 23/283, (I/65).

belirtmektedir.[833] Örneğin, zekâtın malın bulunduğu belde sınırlarındaki fakirlerle mi sınırlandırılacağı veya belde sınırları dışına da çıkarılacağı şeklinde fukahâ arasında tartışmalı olan meselede Hanefî fukahâsı ile aynı görüşü paylaşan İmâm Buhârî, görüşlerini şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Sadakanın zenginlerden alınıp nerede bulunurlarsa fakirlere verilmesi bâbı."[834]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Yemen'e görevlendirdiği Muâz b. Cebel'e yaptığı şu talimata yer vermektedir:

> "Onlara (Yemen halkına), Allah'ın kendilerine sadakayı farz kıldığını, zenginlerinden alınıp fakirlerine verileceğini haber ver."[835]

Hadiste geçen تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ ifadesinde zamirlerin o belde halkına mı yoksa tüm Müslümanlara mı râci olduğu fakîhler arasında tartışılmıştır. İmâm Buhârî, zamirin Müslümanlara râci olduğu yorumunu yaparak hadisin umûm manasını esas almakta, zekâtın alınan beldenin dışına nakledilmesini câiz görmektedir.[836]

İmâm Buhârî, bazen lafzın umûmundan hüküm istinbâtında bulunmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) هذا عيدنا اهل الاسلام hadisine dayanarak şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "(Cemâatle) bayram namazını kaçıran kimse iki rekât namaz kılar. Keza kadınlar da… Evlerde ve köylerde olanlar da… Zira Nebî (s.a.s.) der ki 'Bu (bayram) biz Ehl-i İslâm'ın bayramıdır.'"[837]

İmâm Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bayramı Ehl-i İslam'a izafesinin umûm ifade ettiğini dolayısıyla kadınlar, evlerinde bulunanlar ve köylerdeki herkesin

---

[833] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II/306.
[834] بَابُ أَخْذِ الصَّدَقَةِ مِنْ الْأَغْنِيَاءِ وَتُرَدَّ فِي الْفُقَرَاءِ حَيْثُ كَانُوا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 63, (II/128).
[835] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 63/1496, (II/128).
[836] Bkz. İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 133; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III, 357.
[837] بَاب إِذَا فَاتَهُ الْعِيدُ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ وَكَذَلِكَ النِّسَاءُ وَمَنْ كَانَ فِي الْبُيُوتِ وَالْقُرَى لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا عِيدُنَا أَهْلَ الْإِسْلَامِ Buhârî, **el-Câmi**', Kitâbu'l-Îdeyn 25, (II/23).

bu kapsama girdiğini belirtmektedir. Buhârî, bu konuda cemâatle bayram namazını kaçıran kişinin, bayram namazını kaza edemeyeceği görüşüne sahip olan Mâlikîler ve bayram namazının ikinci gününde sadece cemâatle kaza edileceği görüşüne sahip Hanefîlere muhâlefet ederken, bayram namazının tek başına da kılınabileceği görüşüne sahip Şâfiîlerle ittifâk etmektedir.[838]

Tahsîs edildiğine dair delil bulunmadıkça âmmın umûmu üzere kalacağı, kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsadığı görüşü usûlcüler arasında bir kural halini almıştır. Buhârî de bu kaideye şu ifadeleri ile atıf yapmaktadır:

> "Nebî'nin (s.a.s.), 'Ganimetler sizlere helal kılındı.' sözü. Allah Teâlâ buyurur ki *'Allah, size elde edeceğiniz pek çok ganimet vaat etmiştir. Bunu size hemencecik verdi.'* Resûlullâh (s.a.s.) açıklamadıkça ganimet (savaşan) tüm Müslümanlar içindir."[839]

İmâm Buhârî, ayrıca bu kaide doğrultusunda pek çok pratiğe yer vermektedir. Bunu bir örnekle izah edelim.

Örnek: İmâm Buhârî, oruçlu kişi hakkında misvâk kullanımının kuru veya yaş misvâk ayırımı yapmadan ve belli bir vakitle de sınırlamadan müstehab olduğunu şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Oruçlunun kuru ve yaş misvâkı kullanması (hükmünün beyanı) bâbı. Âmir b. Rabîa der ki 'Nebî'yi (s.a.s.) oruçlu iken sayamayacağım kadar misvâkla dişlerini fırçaladığını gördüm.' Ebû Hureyre, Nebîden (s.a.s.) rivâyet eder: 'Ümmetime ağır geleceğini bilmeseydim, her abdest alışta misvak kullanmalarını emrederdim.' Bunun benzeri Câbir ve Zeyd kanalıyla Nebî'den (s.a.s.) rivâyet edilmiştir. (Hz. Peygamber) oruçluyu oruçlu olmayandan ayırmamıştır. Âişe, Nebî'den (s.a.s.) aktarır: "(Misvâk) ağzı

---

[838] Aynî, **Umde**, VI, 445.

[839] بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُحِلَّتْ لَكُمُ الْغَنَائِمُ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى {وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ} وَهِيَ لِلْعَامَّةِ حَتَّى يُبَيِّنَهُ الرَّسُولُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Fardi'l-Humus 8, (IV/85).

temiz kılar, Rabbı razı eder.' Atâ ve Katâde, 'Oruçlu kimse tükürüğünü yutabilir.' dediler."[840]

İbn Hacer, İbn Rabîa'nın rivâyetinde yaş ya da kuru ayırımına gidilmediğini, Buhârî'nin burada kendi prensibi gereği mutlak ifadeleri umûma hamlettiğini, şahıslarda âmm olanın hallerde de âmm olduğu kaidesini icrâ ettiğini belirtmektedir.[841] Aynî, Buhârî'nin birinci hadiste geçen يَسْتَاكُ ifadesindeki umûm delâletten misvâkın yaş ya da kuru, orucun farz ya da nâfile, günün ilk anı ve sonrası tüm hallerde kullanmanın câiz olduğu sonucunu çıkardığını belirtmektedir.[842]

İbn Hacer, bu bâb başlığının yaş misvâk kullanmanın oruçlu hakkında mekrûh olduğunu söyleyen Mâliki ve Şa'bî'nin görüşlerini reddiye niteliğinde olduğunu belirtmektedir.[843] Kanaatimizce bu bâb başlığı zevâl sonrası misvâk kullanmanın mekrûh olduğu görüşündeki İmâm Şâfiî'ye de reddiye olarak kabul edilebilir. Keşmîrî, Buhârî'nin zevâl öncesi ve sonrası ayırımına gitmeyerek Hanefîlerin görüşünü tercih ettiğini belirtmektedir.[844]

Özel bir sebebe binaen gelen âmmın bu sebepten ötürü umûmundan çıkarılarak tahsîs edilip edilmeyeceği konusu da usûlcüler arasında tartışılmıştır. Usûlcülerin çoğu özel bir sebebe binaen gelmiş olmasının âmmı umûmundan çıkaramayacağını savunmuşlardır. İmâm Gazzâlî, hüccetin şâri'in lafzında olduğunu, soru ve sebepte olmadığını dolayısıyla sorudan daha kapsamlı bir cevap verilebileceği ve bu cevapta verilen hükümlerin gözetilmesinin vâcib olduğunu belirtmektedir.[845] Bu husus, usûl terminolojisinde العبرة بعموم اللفظ لا بخصوص السبب şeklinde kural haline gelmiştir. el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde İmâm Buhârî'nin de bu görüşe sahip olduğu, hüküm istinbâtında bu metodu uyguladığı görülmektedir. Buhârî'nin bu görüşe sahip olduğunu şu ifadesinden anlayabilmekteyiz:

---

[840] بَابُ سِوَاكِ الرَّطْبِ وَالْيَابِسِ لِلصَّائِمِ وَيُذْكَرُ عَنْ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ قَالَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَاكُ وَهُوَ صَائِمٌ مَا لَا أُحْصِي أَوْ أَعُدُّ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ وُضُوءٍ وَيُرْوَى نَحْوُهُ عَنْ جَابِرٍ وَزَيْدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَخُصَّ الصَّائِمَ مِنْ غَيْرِهِ وَقَالَتْ عَائِشَةُ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَطْهَرَةٌ لِلْفَمِ مَرْضَاةٌ لِلرَّبِّ وَقَالَ عَطَاءٌ وَقَتَادَةُ يَبْتَلِعُ رِيقَهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Siyâm 27, (III,31).

[841] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 158.

[842] Aynî, **Umde**, XI, 26.

[843] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 158.

[844] Keşmîrî, **a.g.e.**, III, 341.

[845] Gazzâlî, **Mustasfâ**, III, 265.

"Soran kimseye sorduğundan fazlasıyla cevap veren kimse bâbı."[846]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında İbn Ömer kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a.s.) aktarılan şu hadise yer vermektedir:

> "Adamın biri Nebî'ye (s.a.s.), 'İhrâma giren ne giyer?' diye sordu. Nebî (s.a.s.), 'Ne gömlek, ne sarık, ne pantolon, ne bornus, ne çehrî veya zaferân ile boyanmış bir kumaş giyer. Na'leyn bulamadığı takdirde mest giysin ve onları topukların altına varıncaya kadar kessin.' buyurdu."

İbnu'l-Müneyyir, bâb başlığında özel bir sebebe binaen gelen âmm lafzın umûma hamledilmesi gerektiğini, sebebin husûsiyetinin itibar edilemeyeceğinin ifade edildiğini belirtmektedir.[847]

Âmm ile hâsstan biri hükmün sübûtuna, diğeri ise hükmün ortadan kalktığına delâlet etmesi durumunda bunun âmm ile hâss arasında teâruz sayılıp sayılmayacağı hususu da usûlcüler arasında tartışılmıştır. Hanefi usûlcüler, hâssın delâlet ettiği çerçevede teâruzun bulunduğuna hükmetmişlerdir. Zira âmm ve hâssın delâletlerinin kat'î olduğu, dolayısıyla vurûd açısından aralarında zaman farklılığı olmaması durumunda âmmın tahsîs edileceği, zaman farkı bulunması durumunda ise nesih kapsamında değerlendirileceğini savunmuşlardır. Aralarında zaman farklılığı tespit edilememesi durumunda ise üstün olanla amel edileceğini savunmuşlardır. Cumhûra göre ise aralarında bir teâruza hükmedilemez. Zira âmmın delâleti zannî, hâssın delâleti ise kat'îdir. Kat'î ve zannî deliller arasında bir teâruzdan söz edilemez. Cumhûr, böyle bir durumda delâlet ettiği ölçüde hâss ile amel ederler. Bunun ötesinde ise âmma göre amel ederler.[848] Bu usûl farklılığının etkileri bazı furû meselelerinde kendini göstermektedir. Örneğin, zekât gerektiren toprak ürünlerinde zekâtın farz olması için nisâbın gerekip gerekmeyeceği meselesi, bu yaklaşımın pratik bir sonucudur. Bu hususta birbirleriyle teâruz halinde gözüken biri âmm diğeri hâss iki hadis bulunmaktadır. Hadislerin birinde nisâb miktarı belirlenmeksizin

---

[846] بَاب مَنْ أَجَابَ السَّائِلَ بِأَكْثَرَ مِمَّا سَأَلَهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İlm 53, (I/39).
[847] Bkz. İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 67.
[848] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 253; Şa'bân, *a.g.e.*, 355.

toprak mahsullerinde öşür verilmesinin farz olduğu ifade edilmektedir.[849] Diğer bir hadiste ise beş vesk miktarından az olan mahsüllerde zekâtın farz olmadığı ifade edilmektedir.[850] İmâm Ebû Hanîfe, hadislerin vürûd tarihleri bilinmediğinden daha üstün olan âmm ile amel ederek nisâbın gerekmediğine hükmetmiştir. İmâm Şâfiî, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in de aralarında bulunduğu cumhûr ise kendi metodlarını uygulayarak hâssı âmma takdim edip nisâbın gerekli olduğuna hükmetmişlerdir. İmâm Buhârî, bahsettiğimiz her iki hadise de yer vermektedir. Ancak hadisler arasında herhangi bir teâruzun olmadığı algısına sahip olacak ki, hadisleri peş peşe zikrettiği farklı bâb başlıklarında yer vermektedir. Birinci hadisi, "Yağmur ve akarsu ile sulanan mahsullerde öşür bâbı."[851] başlığında, diğer hadisi ise "Beş veskten az olan mahsulde zekât yoktur."[852] başlığının altında zikretmektedir. İmâm Buhârî, birinci hadisin devamında hüccet ehlinden rivâyet edilmesi durumunda müfesserin mübheme hâkim olacağını vurgulamaktadır. el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, burada müfesserden hâssın mübhemden ise âmmın kastedildiğini belirtmişlerdir.[853] Kanaatimizce İmâm Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı metoda sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Dihlevî, Buhârî'nin bu bâb başlığını Ebû Hanîfe'ye reddiye olarak yazdığını belirtmektedir.[854]

Usûlcüler arasında âmmın delâletinin kat'i veya zannî olduğu tartışması, Kur'ân'ın umûm manasının zannî bilgi ifade eden âhâd haberle tahsîs edilip edilemeyeceği tartışmasını da gündeme getirmiştir. Hanefîler, bunun câiz olmadığını savunmuşlardır. Cumhûra göre ise âhad haberle tahsîs câizdir. Bu hususta da cumhûr ile aynı görüşe sahip olan İmâm Buhârî, birçok pratikte âhad haberle Kur'ân'ın umûm manasının tahsîs edildiğini ortaya koymaktadır. Örneğin, ölü hayvan derisinden faydalanmanın cevâzı hususunu ifade ederken, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ölü hayvanın yalnız etinin harâm olduğunu ifade eden hadisi zikretmektedir.[855] İbn

[849] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z –Zekât 55/1483, (II/126).
[850] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z –Zekât 56/1484, (II/126).
[851] بَابُ الْعُشْرِ فِيمَا يُسْقَى مِنْ مَاءِ السَّمَاءِ وَبِالْمَاءِ الْجَارِي Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z –Zekât 55, (II/126).
[852] بَابٌ لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z –Zekât 56, (II/126).
[853] Bkz. Kirmânî, **a.g.e.**, VIII, 29; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III, 349.
[854] Dihlevî, **Şerhu Terâcimi Sahîhi Ebvâbi'ş-Buhârî**, 112.
[855] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Seyd ve'z-Zebâih 30/5531, (VII/96).

Hacer, bu bâb başlığında sünnet ile kitâbın tahsîsinin câiz olduğu manası çıkarıldığını belirtmektedir.[856]

3. Müşterek

Usûl terimi olarak müşterek, ayrı vaz' ile iki veya daha fazla manaya delâlet eden lafızdır.[857] Lafızlarda asıl olan müşterek olmamasıdır. Müşterek bir lafzın zikredilmesi durumunda müctehidin yapması gereken, karine doğrultusunda kastedilen manayı belirlemektir. Manalardan birini tercih ettirmeyi gerektiren bir karinenin bulunması durumunda karineye göre amel edilir. Karine bulunmaması durumunda ise İslâm âlimleri ihtilâf etmişlerdir. Hanefîlerin çoğunluğu ve Şafiîlerden Âmidî'ye göre tevakkuf edilir. Şâfiîlerin çoğunluğu ve diğer bazı bilginler ise her bir manasının kastedilmiş olmasının mümkün olduğunu savunarak bu durumda müşterek lafzın umûma hamledileceğini belirtmişlerdir.[858] Lügavî ve şer'î manalara muhtemel lafızlarda, lügavî mananın kastedildiğine dair delil bulunmadıkça şer'î yön tercih edilir.

İmâm Buhârî, kavram olarak 'müşterek' lafzını kullanmamaktadır. Ancak bu kapsamda pek çok pratiğe yer vermektedir. İmâm Buhârî'nin müşterek lafızlarda öncelikle hedeflenen manayı belirleme çabasında olduğunu görmekteyiz. Buhârî, karine bulunması durumunda müşterek lafzın karinenin belirlediği manada belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Buhârî'nin şu bâb başlığı, bu yaklaşıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır:

> "Cuma namazına yürümek ve zikri celîl olan Allah'ın, *'Allah'ı zikretmeye sa'yedin.'* sözü ve Allah Teâla'nın, 'Sözünden ötürü sa'y, amel ve gitmek manasındadır.' diyen kimse bâbı."[859]

Bâb başlığında zikredilen âyette, Cuma namazı için *sa'y* edilmesi emredilmektedir. Bâb başlığı altında zikredilen hadiste ise namaz için *sa'y* etmeyi

---

[856] İbn Hacer. **Fethu'l-Bârî**, IX, 658.
[857] Ebû Zehre, **a.g.e.**, 168.
[858] Zühaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 287.
[859] بَاب الْمَشْيِ إِلَى الْجُمُعَةِ وَقَوْلِ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ{فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ}وَمَنْ قَالَ السَّعْيُ الْعَمَلُ وَالذَّهَابُ لِقَوْلِهِ تَعَالَى{وَسَعَى لَهَا سَعْيَهَا} Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 18, (II/7).

yasaklamaktadır.[860] Dolayısıyla aralarında bir tenâkuz görülmektedir. İmâm Buhârî, *sa'y* kelimesinin müşterek bir lafız olup 'hızlı yürümek' ve 'kasıt/çaba' manalarına geldiğini ifade ederek âyet-hadis arasındaki tenâkuzun lafzî iştirâkten kaynaklandığını, âyetten ikinci mananın hadisten ise birinci mananın amaçlandığını ifade etmektedir.[861] Buhârî, bâb başlığını "Cuma (namazına) yürüme…" şeklinde oluşturarak âyet ve hadis arasındaki tenâkuzu gidermektedir.

İmâm Buhârî, lügat ve şer'î manalara muhtemel lafızlarda şer'î yönü esas almaktadır. el-Câmiu's-Sahîh'te oluşturulan Kitâbu's-Salât vb. bölüm başlıklarını şer'î mana doğrultusunda izah edilmesi de bunu desteklemektedir. Buhârî, ayrıca bu bölümler içerisinde zikrettiği bâb başlıklarında müşterek lafızlarda şer'î mananın esas olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, "Nebî'nin (s.a.s.), 'Gerçek iyilik müminin kalbidir.' sözü bâbı. (Nebî) der ki 'Gerçek müflis kıyamet gününde iflas edendir.' 'Gerçek pehlivan kızgınlık anında nefsine hâkim olandır.' sözü gibi…"[862] ifadesinde zikredilen kavramlarda şer'î manaların esas olduğunu ifade etmektedir.

İmâm Buhârî'ye göre lafzî iştirâkte örfün algısının belirleyici olduğunu örf bahsinde belirtmiştik. Burada ayrıca örneklendirmeyi gerekli bulmuyoruz.

İmâm Buhârî'nin, bazen bir lafzı hem zâhirî manaya hem de örfî manaya hamlettiğini görmekteyiz. Ancak bu manaların birbirleriyle çatışmamasına dikkat etmekte, her bir mana doğrultusunda farklı bâb başlıklarını oluşturmaktadır. Örneğin, şehirlinin simsarlık yoluyla piyasadan habersiz olan bedeviden mal alması hususunda peş peşe şu dört bâb başlığını oluşturmaktadır:

1. "Hazır (şehirli), bedevi için (bedevinin malını) ücretsiz satabilir mi? Ona yardımda bulunup faydasına olanı gösterebilir mi? Nebî (s.a.s.) der ki 'Biri (Müslüman) kardeşinden nasihat talebinde bulunursa, (Müslüman kardeşi)

[860] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 18/908, (II/7).
[861] İbn battâl, **a.g.e.**, II, 499; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 390.
[862] بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنَّمَا الْكَرْمُ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ وَقَدْ قَالَ إِنَّمَا الْمُفْلِسُ الَّذِي يُفْلِسُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كَقَوْلِهِ إِنَّمَا الصُّرَعَةُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Edeb 102, (VIII/42).

kendisine nasihatte bulunsun.' Atâ, (nasihat) konusunda ruhsatta bulunmuştur."[863]

2. "Hazır (şehirlinin), bedevi için ücret karşılığında (malını) satmasını kerîh gören kimse bâbı."[864]
3. "Hazır (şehirli), bedevîden simsarlıkla (bir şey) almasın. İbn Sîrîn, satıcı ve alıcı için bunu kerîh gördü. İbrâhîm der ki 'Araplar 'bana bir kumaş sat.' der, bununla almayı kastederler.'"[865]
4. "(Bedevi kervanlarını, pazara varmadan) karşılamanın yasaklanması bâbı. Onun alışı geçersizdir. Zira bey'in sahibi (alıcı) (bunun yasak olduğunu bilmesi durumunda) günahkârdır. Bu, alışta hile yapmaktır. Hile ise câiz değildir."[866]

İmâm Buhârî, bâb başlıkların altında وَلَا يَبِعْ حَاضِرٌ لِبَادٍ[867] ve نُهِينَا أَنْ يَبِيعَ حَاضِرٌ لِبَادٍ[868] hadislerini zikretmektedir. Zikredilen hadislerde شراء ve türevleri zikredilmemektedir. Buhârî, birinci ve ikinci bâb başlıklarında بيع kelimesinin sözlük manasını esas alarak şehirlinin, bedevinin malını ücret karşılığı satamayacağını ancak bunu ücret almadan yardımcı olma niyetiyle yapmasında bir beis olmadığını ifade etmektedir. Üçüncü bâb başlığında ise Arap örfünün algısına dayanarak بيع kelimesini شراء manasına hamletmekte, şehirlinin bedevinin malını simsarlıkla alamayacağını ifade etmektedir. Dördüncü bâb başlığında ise siyâktan yine بيع kelimesinin alış manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır. İmâm Buhârî, bu başlıkta ise böyle bir akdin geçersiz olduğunu belirtmektedir.

İmâm Buhârî, belirleyici bir karine bulunmaması yahut karinelerin eşit düzeylerde olması durumunda müşterek lafzı, manaların birine hamletmede tevakkuf ettiğini görmekteyiz. Örneğin, Şâfiî ve Hanefî fukahâsı arasında tartışmalı olan *kur'*

---

[863] بَاب هَلْ يَبِيعُ حَاضِرٌ لِبَادٍ بِغَيْرِ أَجْرٍ وَهَلْ يُعِينُهُ أَوْ يَنْصَحُهُ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اسْتَنْصَحَ أَحَدُكُمْ أَخَاهُ فَلْيَنْصَحْ لَهُ وَرَخَّصَ فِيهِ عَطَاءٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû'68, (III/71).

[864] بَاب مَنْ كَرِهَ أَنْ يَبِيعَ حَاضِرٌ لِبَادٍ بِأَجْرٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû'69, (III/72).

[865] بَاب لَا يَشْتَرِي حَاضِرٌ لِبَادٍ بِالسَّمْسَرَةِ وَكَرِهَهُ ابْنُ سِيرِينَ وَإِبْرَاهِيمُ لِلْبَائِعِ وَالْمُشْتَرِي وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ إِنَّ الْعَرَبَ تَقُولُ بِعْ لِي ثَوْبًا وَهِيَ تَعْنِي الشِّرَاءَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû'70, (III/72).

[866] بَاب النَّهْيِ عَنْ تَلَقِّي الرُّكْبَانِ وَأَنَّ بَيْعَهُ مَرْدُودٌ لِأَنَّ صَاحِبَهُ عَاصٍ آثِمٌ إِذَا كَانَ بِهِ عَالِمًا وَهُوَ خِدَاعٌ فِي الْبَيْعِ وَالْخِدَاعُ لَا يَجُوزُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû'71, (III/72).

[867] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû'68/2158; 70/2160; 71/2162, (III/72).

[868] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû'69/2159; 70/2161, (III/72).

kelimesinin temizlik ya da hayız manasına geldiği konusunda kesin bir görüş ortaya koymaktan imtina etmektedir:

> "Allah Teâla'nın, *'Boşanmış kadınların kendileri üç kur beklerler.'* kavli bâbı. İbrâhim der ki 'İddet döneminde evlenip (ikinci kocanın yanında) üç hayız görmüşse birinci kocadan bâin talâkla ayrılmış olur. Bu süre, sonraki koca için hesap edilmez.' Zührî'ye göre ikinci (koca) için de hesap edilir. Zührî'nin görüşü, Süfyân'a daha hoş gelmiştir. Ma'mer der ki 'Kadının hayzı da temizliği de yaklaştığında أَقْرَأَت الْمَرْأَةُ denilir. Kadın karnında bir çocuk toplamadığı zaman مَا قَرَأَتْ بِسَلًى قَطُّ (döl yatağı asla bir şey toplamadı) denilir.'"[869]

B. Kullanıldığı Mâna Bakımından Lafız

Lafızların konuldukları manada kullanılmalarına hakîkat, konuldukları mananın dışında kullanılmalarına ise mecâz denir. Gerek hakîkat ve gerekse mecâzdan kastedilen mana, bazen açık bazen de kapalı olabilmektedir. Birinci kısım sarîh, ikinci kısım ise kinâye olarak tanımlanır. Lafızlarda hakîkat asıl, mecâz ise fer' durumundadır. Asıl mana mümkün oldukça mecâza gidilemez. Hakikat ayrıca kendi içerisinde lugavî, şer'î ve örfî hakîkat olarak sınıflandırılır.

İmâm Buhârî'nin şer'î metinleri (kitâb-sünnet) konu edindiği el-Câmiu's-Sahîh'inde esas maksadı, şer'î hakîkati ortaya koymaktır. Buhârî'nin oluşturduğu Kitâbu's-Salât, Kitâbu'z-Zekât vs. bölüm başlıklarından şer'î hakîkat manaları amaçlandığı açıktır.

İmâm Buhârî, hukuki ilişkilerde sarfedilen sözlerde örfün algısını esas almaktadır. Bu hususu, örf bahsinde belirttiğimizden burada ziyâde bir açıklamaya gerek duymuyoruz.

---

[869] بَاب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ } وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ فِيمَنْ تَزَوَّجَ فِي الْعِدَّةِ فَحَاضَتْ عِنْدَهُ ثَلَاثَ حِيَضٍ بَانَتْ مِنَ الْأَوَّلِ وَلَا تَحْتَسِبُ بِهِ لِمَنْ بَعْدَهُ وَقَالَ الزُّهْرِيُّ تَحْتَسِبُ وَهَذَا أَحَبُّ إِلَى سُفْيَانَ يَعْنِي قَوْلَ الزُّهْرِيِّ وَقَالَ مَعْمَرٌ يُقَالُ أَقْرَأَتْ الْمَرْأَةُ إِذَا دَنَا حَيْضُهَا وَأَقْرَأَتْ إِذَا دَنَا طُهْرُهَا وَيُقَالُ مَا قَرَأَتْ بِسَلًى قَطُّ إِذَا لَمْ تَجْمَعْ وَلَدًا فِي بَطْنِهَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 40, (VII/57).

İmâm Buhârî, özellikle *Kitâbu't-Tefsîr* bölümünde mübhem ve garip kelimelerin izahına geniş yer vermektedir. Buhârî, kırâat farklılıklarından kaynaklanan mana değişikliklerine değinmektedir. Örneğin, Nûr sûresi birinci âyetinde فرّضناها ve فرضناها şeklindeki kırâatlere yer vererek birinci kırâati, 'İçinde değişik farzlar indirdik.' şeklinde açıklarken ikinci kırâati 'Sizlere farz kıldık.' şeklinde açıklamaktadır.[870]

Buhârî, hakiki mananın mazur olduğu durumlarda mecâza gitmektedir. Örneğin, âyet-i kerîme'de geçen وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ ifadesini وَاسْأَلْ الْعِيرَ يَعْنِي أَهْلَ الْقَرْيَةِ وَأَهْلَ الْعِيرِ şeklinde izah etmektedir.[871]

C. Mânâya Delâletin Açıklığı Ve Kapalılığı Bakımından Lafız

Hanefi usûlcüler, delâleti açıklık ve kapalılık bakımından iki sınıfa ayırmakta, birinci kısmı, zâhir, nass, müfesser ve muhkem şeklinde, ikinci kısmı ise hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih şeklinde sınıflandırmaya tabi tutmaktadır. Hanefi dışındaki usûlcüler ise açıklık bakımından lafzı, zâhir ve nass, kapalılık bakımından ise mücmel ve müteşâbih şeklinde ayırıma tabi tutmaktadır. Biz burada daha ayrıntılı olması itibariyle Hanefilerin tasnifini esas alacağız.

1. Açıklık Bakımından

a. Zâhir

Herhangi bir karineye ihtiyaç duyurmayacak şekilde kendi manasına delâlet eden, fakat te'vîl ve tahsîs ihtimaline açık bulunan ve kendisinden çıkarılan hüküm, sözün asıl sevk sebebi olmayan lafızdır.[872] Aksine delil bulunmadıkça -lafız ister âmm ister hâss olsun- lafzın zâhir manasına göre amel etmek vâcibtir.

İmâm Buhârî, usûlî manada zâhir kavramına yer vermemekle birlikte pek çok uygulamasında lafzın zâhir manasına göre hüküm çıkarmaktadır. Örneğin, Nisâ sûresi üçüncü âyetine yer verdiği bâb başlığında şu ifadeyi kullanmaktadır:

---

[870] وَيُقَالُ فِي { فَرَّضْنَاهَا } أَنْزَلْنَا فِيهَا فَرَائِضَ مُخْتَلِفَةً وَمَنْ قَرَأَ { فَرَضْنَاهَا } يَقُولُ فَرَضْنَا عَلَيْكُمْ وَعَلَى مَنْ بَعْدَكُمْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr 24, (VI/99).

[871] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Enbiyâ 33, (IV/158).

[872] Şa'bân, **a.g.e.**, 369.

"Nikâha teşvik etme bâbı. Allah'ın, *'Sizin için helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın…'* sözü gereği."[873]

Zikredilen âyet evliliğin cevâzına ve buna teşvik ettiğine haricî bir karineye ihtiyaç duyulmaksızın delâlet etmektedir. Ancak pek çok usûl kitabında da belirtildiği üzere sözün asıl sevk sebebi, çok evliliğin câiz olduğunu beyan etmektir. İmâm Buhârî, zâhir manaya göre istidlâlde bulunarak âyetin evliliği teşvik ettiğini ortaya koymaktadır.

b. Nass

Usûl terimi olarak nass, kendi manasına açık bir şekilde delâlet eden, bununla beraber te'vîl ve tahsîs ihtimaline açık bulunan ve kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebini teşkil eden lafızdır.[874] Te'vîl ve tahsîs edildiğine dair delil bulunmadıkça aslî olan ilk manasına göre amel etmek vâcibtir. Zâhir ile teâruzu durumunda nass tercih edilir.

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te usûl terimi olarak nass kavramını kullanmamaktadır. Ancak bu kapsamda değerlendirilen pek çok uygulamaya yer vermektedir. Buhârî, bu hususta yine Nisâ sûresi üçüncü âyetini zikrederek şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

"Bâb: Dörtten fazla (kadınla) evlenemez. Allah'ın *'İkişer, üçer ve dörder…'* sözü gereği."[875]

İmâm Buhârî'nin bâb başlığı içerisinde istidlâlde bulunduğu âyetten zevce sayısının dört ile sınırlı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Sözün asıl sevk sebebini de bu mana oluşturmaktadır.

İmâm Buhârî, te'vîl veya tahsîs edildiğine dair delil bulunan nassları delilin muktezasına hamletmektedir. Örneğin, İbn Ömer'den rivâyet edilen, "Ölü, ailesinin

[873] بَاب التَّرْغِيبِ فِي النِّكَاحِ لِقَوْلِهِ تَعَالَى { فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنْ النِّسَاءِ } الْآيَةَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 1, (VII/2).
[874] Şa'bân, **a.g.e.**, 371.
[875] بَاب لَا يَتَزَوَّجُ أَكْثَرَ مِنْ أَرْبَعٍ لِقَوْلِهِ تَعَالَى { مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ } Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 19, (VII/9).

kendi (ölümünde) ağlamasından ötürü azap görür.” [876] şeklindeki mutlak hadisi “Ölü, ailesinin kendi (ölümüne) bazı ağlamalarından ötürü azap görür.” [877] şeklindeki mukayyed hadis ile tahsîs etmektedir. Diğer bir örneğimizde İmâm Buhârî, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şu hadisine yer vermektedir:

> “Vallahi iman etmiş olmaz. Vallahi iman etmiş olmaz. Vallahi iman etmiş olmaz. (Sahâbe), ‘Kim ya Resulallah?’ diye sordu. (Resulullah), ‘Komşusu kendi zulmünden emin olmayan kimse.’ diye cevap verdi.”[878]

Zikredilen hadis, nassı itibariyle komşusu, kendisinden ötürü güvencede olmayan kişinin iman etmediğini ifade etmektedir. Ancak İmâm Buhârî, buradaki mutlak ifadeyi günah şeklinde te’vîl ederek şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> “Komşusu, zulmünden emin olmayan kimsenin günahı bâbı.”[879]

c. Müfesser

Usûl terimi olarak müfesser, hükme açık bir şekilde delâlet eden, te’vîl ve tahsîs ihtimaline de kapalı bulunan lafızdır.[880] Müfesser lafızlar, te’vîl ve tahsîse kapalı olmakla birlikte, Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemi ile sınırlı kalmak kaydıyla nesih ihtimaline açıktır. Müfesser lafzın açık hükmüne göre amel etmek vâcibtir. Zâhir ya da nass ile teâruzu durumunda müfesser tercih edilir.

İmâm Buhârî, ‘müfesser’ kavramını el-Câmiu's-Sahîh’te bir yerde zikretmektedir.[881] Ancak bununla ‘hâss’ kavramını amaçladığını belirtmiştik. Dolayısıyla bununla usûlî manadaki müfesseri kastetmediği açıktır. Ancak Buhârî’nin, mücmelliği başka bir nass tarafından giderilen pek çok pratiğe yer verdiğini görmekteyiz. Bunları usûlî manadaki müfesser kavramı içerisinde

---

[876] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Cenâiz 32/1286, (II/79).

[877] بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَذَّبُ الْمَيِّتُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ إِذَا كَانَ النَّوْحُ مِنْ سُنَّتِهِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا} وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَإِذَا لَمْ يَكُنْ مِنْ سُنَّتِهِ فَهُوَ كَمَا قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا {لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى} وَهُوَ كَقَوْلِهِ {وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ} ذُنُوبًا {إِلَى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ} وَمَا يُرَخَّصُ مِنْ الْبُكَاءِ فِي غَيْرِ نَوْحٍ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا وَذَلِكَ لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ الْقَتْلَ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Cenâiz 32, (II/79).

[878] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Edeb 29, (VIII/10).

[879] بَاب إِثْمِ مَنْ لَا يَأْمَنُ جَارُهُ بَوَايِقَهُ Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Edeb 29, (VIII/10).

[880] Şa’bân, **a.g.e.**, 372.

[881] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’z-Zekât 55,

mülahaza edebiliriz. Zira usûlcüler, başka bir nass ile mücmelliği giderilen lafızları müfesser kapsamına dâhil etmişlerdir.[882] İmâm Buhârî, mücmel olarak zikredilen pek çok âyet ya da hadisi yine âyet veya hadislerle tefsir ederek mücmelliği gidermektedir.

Örnek 1: Yemin keffâretinin on fakiri doyurmak olduğu âyet ile sabittir.[883] Ancak bunun hükmü mübhem olup yakın akrabaya da verilip verilemeyeceği âyette belirtilmemektedir. İmâm Buhârî, bunun yakın akrabaya da verilebileceğini belirterek şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

"(Yemin) keffâretinde –yakın ya da uzak- on fakire vereceği bâbı."[884]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında sadece cinsel ilişki yoluyla orucunu bozan kişinin keffâreti ile alakalı bir hadis zikretmektedir.[885] Bu hadiste oruç keffâretinin yakın akrabaya da verilebileceği belirtilmektedir. el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, oruç keffâretiyle alakalı hadis metninde geçen فَأَطْعِمْهُ أَهْلَكَ ifadesinin müfesser olduğunu, müfesserin ise mübheme hâkim olduğunu ifade ederek Buhârî'nin yakın akrabaya da verilebileceği hususunda mübhem olan yemin keffâretinin hükmünü oruç keffâretinin hükmüne kıyâs ettiğini belirtmektedir.[886]

Örnek 2: İmâm Buhârî, hırsızlık suçunun cezasını beyan eden âyete yer vererek şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

"*Erkek ve kadın hırsızların ellerini kesiniz.* âyeti ve el kesilmesine sebep olacak malın (alt) miktarının (beyanı) bâbı."[887]

---

[882] Bkz. Şa'bân, **a.g.e.**, 372.

[883] Mâide 5/89.

[884] بَاب يُعْطِي فِي الْكَفَّارَةِ عَشَرَةَ مَسَاكِينَ قَرِيبًا كَانَ أَوْ بَعِيدًا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Keffârâti'l-Eymân 4, (VIII/145).

[885] جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ هَلَكْتُ قَالَ وَمَا شَأْنُكَ قَالَ وَقَعْتُ عَلَى امْرَأَتِي فِي رَمَضَانَ قَالَ هَلْ تَجِدُ مَا تُعْتِقُ رَقَبَةً قَالَ لَا قَالَ فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَ لَا قَالَ فَهَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تُطْعِمَ سِتِّينَ مِسْكِينًا قَالَ لَا أَجِدُ فَأُتِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَقٍ فِيهِ تَمْرٌ فَقَالَ خُذْ هَذَا فَتَصَدَّقْ بِهِ فَقَالَ أَعَلَى أَفْقَرَ مِنَّا مَا بَيْنَ لَابَتَيْهَا أَفْقَرُ مِنَّا ثُمَّ قَالَ خُذْهُ فَأَطْعِمْهُ أَهْلَكَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Keffârâti'l-Eymân 4/6711, (VIII/145).

[886] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 172; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XI, 605; Aynî, **Umde**, XXIII/338.

[887] بَاب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا } وَفِي كَمْ يُقْطَعُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 13, (VIII/160).

Zikredilen âyet mücmel olup el kestirmeye sebep teşkil eden çalıntı malın alt değeri verilmemektedir. Buhârî, bâb başlığı altında Hz. Âişe'den (r.a.) rivâyet edilen dörtte bir dirhem değerinde mal çalmanın el kestirmeye sebep olacağını beyan eden hadisi zikrederek âyetteki mücmelliği müfesser hadis ile gidermektedir.

d. Muhkem

Usûl terimi olarak muhkem, hâricî bir karineye ihtiyaç duymaksızın kendi manasına açıkça delâlet eden te'vîl, tahsîs ve –Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde dahi- nesih ihtimali olmayan lafızdır.[888] Muhkem lafzın delâlet ettiği manaya göre amel etmek vâciptir. Açıklık bakımından lafız ayırımında en üst düzeyde yer alır. Dolayısıyla zâhir, nass ya da müfesser ile teâruzu durumunda muhkem tercih edilir.

İmâm Buhârî, muhkem kelimesini dört yerde zikretmektedir. Bunların üçünü *Kitâbu't-Tefsîr* bölümünde zikrederek, ikisinde âyetlerde geçen muhkem kelimesini tefsir etmeye çalışmaktadır.[889] Dolayısıyla usûlî manadaki muhkem kavramını ifade etmemektedir. Üçüncüsünde ise mensûh olup olmadığı tartışmalı olan Nisâ sûresi sekizinci âyeti hakkında, İbn Abbâs'tan aktarımda bulunarak âyetin muhkem olmayıp mensûh olduğunu belirtmektedir.[890] Buradaki muhkem kavramını da usulî manada mülahaza etmek mümkün değildir. Zira tefsiri yapılan âyet nesih ihtimaline açıktır. Hâlbuki usûlî manadaki muhkem kavramı, Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemi dâhil nesih ihtimaline kapalı olan lafız manasına karşılık gelmektedir. Dördüncüsünde ise Saîd b. Cübeyr'den aktardığı hadis metninde muhkem kavramını zikretmektedir. İbn Hacer burada geçen muhkem kavramını, 'içerisinde nesih barındırmayan' şeklinde yorumlamaktadır.[891] Bu mana çerçevesinde zikredilen 'muhkem' kavramını, usûl terminolojisi içerisinde mülahaza etmek mümkünse de Buhârî tarafından bu yönde bir yoruma gidilmemiş olması bu mülahazaya engel teşkil etmektedir.

[888] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 323; Şa'bân, **a.g.e.**, 373.
[889] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr (Âli İmrân 3/7) 1, (VI/33), (Vâkia56 /75), (VI/146).
[890] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Tefsîr (Nisâ 4/8) 1, (VI/43).
[891] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 84.

2. Kapalılık Bakımından Lafız

a. Hafî

Usûl terimi olarak hafî, sîgası dışındaki bir engelden dolayı bazı fertlerde delâleti kapalı olan lafızdır.[892] Müctehid, kapalılığa sebep olan engel üzerinde derinlemesine bir inceleme yaptıktan sonra kapalılık sebebinin lafızdaki fazlalıktan kaynaklandığı kanaatine varırsa hükmü bu kapalı fertlere de uygular. Şayet lafzın manasının bu fertlerde tam olarak gerçekleşmediği kanaatine varırsa bu fertleri lafzın zâhir manalarına ilhâk etmez.[893]

İmâm Buhârî, kavram olarak hafî kelimesini kullanmamakla birlikte, oluşturduğu bâb başlıklarında özellikle nasslarda delâleti kapalı lafızların beyanına büyük ehemmiyet göstermektedir. el-Câmiu's-Sahîh'te bunun pek çok pratiğini görmek mümkündür. Örneğin, öncesinde abdest alan kişinin boy abdesti alırken abdest uzuvlarını tekrar yıkamasının gerekli olmadığını savunan Buhârî, bu hususta şu ifadeyi kullanmaktadır:

> "Cünüp iken abdest alıp sonradan vücûdunun kalan kısmını yıkayarak abdest yerlerini tekrar iâde etmeyen kimse bâbı."[894]

Buhârî'nin görüşünü dayandırdığı hadiste[895], Hz. Peygamber'in (s.a.s.) boy abdesti öncesi abdest aldığı, ayakları dışında kalan abdest uzuvlarını yıkadığı, boy abdesti aldıktan sonra ayaklarını yıkadığı belirtilmektedir. Hadis metninde geçen ثُمَّ غَسَلَ جَسَدَهُ ifadesinden vücûdun tamamının mı yoksa abdest uzuvları dışında kalan kısmın mı kastedildiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Buhârî, hadisteki ثُمَّ غَسَلَ جَسَدَهُ İfadesinden sonra فَغَسَلَ رِجْلَيْهِ ifadesine yer verilmesinden vücûdunun abdest uzuvları dışındaki yerlerin kastedildiği anlamını çıkarmaktadır.

---

[892] Hudarî, **a.g.e.**, 158; Şa'bân, **a.g.e.**, 382.
[893] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 338.
[894] بَاب مَنْ تَوَضَّأَ فِي الْجَنَابَةِ ثُمَّ غَسَلَ سَائِرَ جَسَدِهِ وَلَمْ يُعِدْ غَسْلَ مَوَاضِعِ الْوُضُوءِ مَرَّةً أُخْرَى Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Gusl 16, (I/63).
[895] وَضَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَضُوءًا لِجَنَابَةٍ فَأَكْفَأَ بِيَمِينِهِ عَلَى شِمَالِهِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا ثُمَّ غَسَلَ فَرْجَهُ ثُمَّ ضَرَبَ يَدَهُ بِالْأَرْضِ أَوْ الْحَائِطِ مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا ثُمَّ مَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ وَغَسَلَ وَجْهَهُ وَذِرَاعَيْهِ ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ الْمَاءَ ثُمَّ غَسَلَ جَسَدَهُ ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ رِجْلَيْهِ قَالَتْ فَأَتَيْتُهُ بِخِرْقَةٍ فَلَمْ يُرِدْهَا فَجَعَلَ يَنْفُضُ بِيَدِهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Gusl 16/274, (I/63).

b. Müşkil

Usûl terimi olarak Müşkil, lafzın içindeki bir sebepten ötürü kastedilen mananın kapalı kaldığı, manasının ancak derinlemesine düşünme ve maksadı beyan eden bir karine ile idrâk edilebildiği lafızdır.[896] Kapalılığın lafzın kendisinden kaynaklanması ve bu kapalılığın ancak bir karine ile ortadan kalkabilmesi yönüyle *hafî*den ayrılmaktadır. Müşkillik sebebi, lafzın iki ve daha fazla manaya muhtemel olmasından kaynaklanabileceği gibi tek mana için vaz' olmakla beraber yaygın hale gelmiş mecâz bir manada kullanılmasından da kaynaklanabilir. Müctehid, amaçlanan manayı tespit etmek ve karineler doğrultusunda belirlediği manaya göre amel etmek zorundadır.

İmâm Buhârî, kavram olarak 'Müşkil' lafzını zikretmemekle birlikte pek çok bâb başlığında farklı nedenlerden ötürü oluşan işkâl sorununu çözme çabasına girmektedir. Özellikle *Kitâbu't-Tefsîr* bölümünde buna çokça yer verdiği görülmektedir. Buhârî, ayrıca diğer bölümlerde de müşkil lafızların izâhına yer vermektedir. Örneğin, 'müşterek' başlığı altında da değindiğimiz örnekte *sa'y* kelimesi hem 'kasıt/çaba' hem de 'acele etmek' manalarına gelmektedir. İkinci mananın esas alınması durumunda, bâb başlığı altında zikredilen hadislerle çelişki oluşturacaktır. Zira hadiste de ikinci mana kastedilmekte ve Cuma namazına giderken acele etmeyi yasaklamaktadır. İmâm Buhârî, 'Cuma namazına yürüyerek gitme bâbı.' şeklinde başlık oluşturarak âyette birinci mananın esas alındığını belirtmekte, böylece âyet ile hadis arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmaktadır.

c. Mücmel

Usûl terimi olarak mücmel, lafzın birden fazla manaya muhtemel olması nedeniyle kastedilen mananın kapalı kaldığı, bir açıklama yapılmadıkça kastedilen mananın anlaşılmadığı lafızdır.[897] Mücmellik, lafızlar birden fazla manaya gelip hangi mananın kastedildiğini belirten bir karinenin bulunmayışı, lafzın hem sözlük hem de şer'î manalarının olması ya da kullanılan manadaki garabetten

[896] Zuhayli, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 338.
[897] Hudarî, **a.g.e.**, 159.

kaynaklanabilmektedir. Sözün sahibi tarafından bir açıklama gelmedikçe tevakkuf edilir. Lafzî ve şer'î manaların teâruzu durumunda şer'i yön esas alınır.

İmâm Buhârî, kavram olarak mücmel lafzını zikretmemekle birlikte mücmel lafızların beyanına büyük bir önem atfetmektedir. Fıkıh kitaplarında olduğu gibi el-Câmiu's-Sahîh'te de salât, hac, zekât, gibi mücmel lafızları şâri'in beyanı doğrultusunda açıklamaya çalışması buna örnek teşkil etmektedir. Ayrıca el-Câmiu's-Sahîh'teki bölümlerde zikrettiği nasslarda geçen mücmel lafızların izahına bolca yer vermektedir. Örneğin, وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا âyetinde geçen 'yed' kelimesi mücmel bir lafızdır. Parmak uçlarından bileğe kadar olan kısım için söylendiği gibi dirsek ya da omuza kadar olan kısım için de söylenebilmektedir. İmâm Buhârî, oluşturduğu bâb başlığı içerisine bu âyeti dâhil ederek âyette geçen 'yed' lafzının mücmelliğine işaret ettikten sonra, amelî örfü dikkate alarak 'yed' lafzından bileğe kadar olan kısmın amaçlandığını ifade etmektedir.[898]

İmâm Buhârî, lugavî ve şer'î manalara muhtemel lafızlarda şer'î yönü esas alır. Ancak bunu karinelere dayandırır. Örneğin, mücmel kapsamında zikredilen الاثنان فما فوقها جماعة hadisinde geçen 'cemâat' lafzından şer'î mana (cemâat namazı) kastedilmiş olabileceği gibi lugavî mana da kastedilmiş olabilir. İmâm Gazâlî, burada 'cemâat' lafzının mücmel olduğunu zira hem şer'î hem de lügavî manalara muhtemel olduğunu belirttikten sonra, bu tür mücmel lafızları herhangi bir delile dayanmaksızın şer'î manaya hamletmenin evlâ olduğunu iddia eden usûlcülere karşı çıkmaktadır.[899] İmâm Buhârî, bu hadisi bâb başlığı olarak kullandıktan sonra bâb başlığı altında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) iki kişiye hitaben "Namaz vakti gelince ezan okuyun. Kâmet getirin. Sonra büyük olanınız imâmlık yapsın." [900] hadisini zikrederek 'cemâat' lafzını şer'î manayı hamletmektedir.

---

[898] بَاب قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا } وَفِي كَمْ يُقْطَعُ وَقَطَعَ عَلِيٌّ مِنْ الْكَفِّ وَقَالَ قَتَادَةُ فِي امْرَأَةٍ سَرَقَتْ فَقُطِعَتْ شِمَالُهَا لَيْسَ إِلَّا ذَلِكَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 13, (VIII/160).

[899] Gazzâlî, **Mustasfâ**, III, 51, 52.

[900] إِذَا حَضَرَتْ الصَّلَاةُ فَأَذِّنَا وَأَقِيمَا ثُمَّ لِيَؤُمَّكُمَا أَكْبَرُكُمَا Buhârî, **el-Câmi**, Kitâbu'l-Ezân 35/658, (I/132).

d. Müteşâbih

Müteşâbih, kendisi ile kastedilen mananın dünyada hiç kimse tarafından bilinemeyecek kadar yahut sadece ilimde üstün mertebeye sahip kişilerce bilinebilecek ölçüde kapalı olan lafızdır.[901] Tümevarım yöntemiyle yapılan incelemeler sonunda bu manadaki müteşâbih kavramının şer'î-amelî hükümleri beyan eden âyet ve hadislerde bulunmadığı sonucuna varılmıştır.[902] Zira maksadı muhataplarca anlaşılmayan bir şeyin teklife konu olması düşünülemez. Bu anlamıyla müteşâbih kavramı, esasında kelâm ilminin konusuna girmektedir. Usûl terminolojisinde muhkemin karşıtı olarak yer alması ise tamamen teorik bir yaklaşım olup kapalılık bakımından yapılan lafız ayırımını tamamlamaktan başka bir işlevi bulunmamaktadır.[903]

Müteşâbihin hükmü hakkında genel olarak iki görüş ortaya çıkmıştır. Birinci görüşü savunanlara göre müteşâbihin manası, sadece Allah tarafından bilinebilir ve tevîle tabi tutulamaz. İkinci görüş sahipleri ise bazı müteşâbihlerin belli usûl ve kurallar çerçevesinde tevîle tabi tutulabileceğini kabul etmiş ve bunu fiilen gerçekleştirmişlerdir. el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde, Buhârî'nin bazı müteşâbihleri tevîl ettiğini görmekteyiz. Örneğin, وسع كرسيه السموات والارض[904] âyetinde geçen كرسيه kelimesini Saîd b. Cübeyr'den aktarımda bulunarak علمه şeklinde te'vîl etmekte, كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَه [905] âyetinde geçen وجهه kelimesini ise -herhangi bir kimseden aktarımda bulunmaksızın- مُلكه şeklinde te'vîl etmektedir. Benzer örnekleri arttırmak mümkündür. Bu örnekler ışığında İmâm Buhârî'nin müteşâbihlerin te'vîle tabi tutulabileceği görüşünü savunduğunu söyleyebiliriz.

D. Mânâya Delâletin Şekli Açısından Lafız

Usûlcüler, manaya delâleti açısından lafzı iki şekilde tasnife tabi tutmuşlardır. Hanefî usûl bilginleri, manaya delâleti açısından lafzı, *ibârenin delâleti, işâretin delâleti, nassın delâleti ve iktizânın delâleti* şeklinde tasnife tabi tutmuşlardır. Hanefî

[901] Şa'bân, **a.g.e.**, 390.
[902] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 343; Şa'bân, **a.g.e.**, 390.
[903] Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", **DİA**, (M.Edîb Sâlih, I, 311-325), Ankara 2006, XXXII, 207.
[904] Bakara 2/255.
[905] Kısas 28/88.

dışındaki usûl bilginleri ise öncelikle bunu, *delâletu'l-mantûk* ve *delâletu'l-mefhûm* şeklinde iki ana bölüme ayırmışlardır. Delâletu'l-mefhûhu ise *mefhûmu'l-muvâfaka* ve *mefhûmu'l-muhalefe* şeklinde iki alt bölüme ayırmışlardır. Delâletu'l-mantûk, Hanefîlerdeki ibârenin delâleti, işâretin delâleti ve iktizânın delâletini kapsamaktadır. Mefhûmu'l-muvâfaka ise Hanefîlerdeki nassın delâletinin karşılığıdır. Bu dört delâlet türü kuvvet derecelerine göre ibârenin delâleti, işâretin delâleti, nassın delâleti ve iktizânın delâleti şeklinde sıralanmaktadır. Kendilerini tahsîs veya te'vîl gibi kat'îlikten zannîliğe çeviren bir delil bulunmadıkça bu dört delâlet türü ile sabit olan hüküm kat'îdir.[906]

el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde, Buhârî'nin tüm bu istinbât metodlarını kullandığını görmekteyiz. Abdulhakk el-Haşimî, Buhârî'nin usûl ıstılâhına göre meseleleri istinbât etmeyi âdet edindiğini belirttikten sonra Buhârî'nin nassın delâleti, ibâresi, işâreti ve iktizâsına göre istinbâtlarda bulunduğunu belirtmektedir.[907] Dihlevî, Buhârî'nin hadislere dayanarak bir meseleyi çözümlerken oluşturduğu bâb başlığında hadisin nassı, işâreti, umûmu ve îmâsına göre istinbâtlarda bulunduğunu belirtmektedir.[908] Mübârekfûrî de İmâm Buhârî'nin meselelerin istinbâtı ve istidlâlinde nassın ibâresi ile yetinmediğini nassın işâreti, delâleti ve iktizâsına göre istinbâtlarda bulunduğunu vurgulamaktadır.[909]

Biz burada Hanefîlerin taksimi üzerinden Buhârî'nin metodunu işlemeye çalışacağız. Ayrıca Hanefîlerin dayanak olarak kabul etmedikleri fakat Buhârî'nin çokça kullandığı cumhûrun *mefhûmu'l-muhâlefe* kısmını da beşinci başlık olarak kullanacağız.

1. İbârenin Delâleti

Usûl terimi olarak ibârenin delâleti, lafzın nassın gelişindeki aslî maksat olan veya ona tâbi olarak kastedilen hükme delâlet etmesidir.[910]

---

[906] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 357; Şa'bân, **a.g.e.**, 404.
[907] Haşimî, **a.g.e.**, I, 42.
[908] Dihlevî, **Şerhu Terâcimi Sahîhi Ebvâbi'l-Buhârî**, 3.
[909] Mübârekfûrî, **a.g.e.**, II, 669.
[910] Şa'bân, **a.g.e.**, 393.

İmâm Buhârî'nin, ibârenin delâleti kapsamında değerlendirilen pek çok bâb başlığı oluşturduğunu görmekteyiz.[911] Örneğin, *"Size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder (kadınla) evlenin."*[912] âyeti, ibâresiyle dört ile sınırlı kalmak üzere birden fazla kadınla evliliğin câiz olduğunu ifade etmektedir. İmâm Buhârî, bu âyette ibârenin delâletine dayanarak "Kişi dörtten fazla kadınla evlenemez."[913] ifadesini bâb başlığı olarak kullanmaktadır.

Abdullâh b. Ömer kanalıyla Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet edilen hadiste, Sahâbenin Hz. Peygamber (s.a.s.) ile birlikte gerçekleştirdikleri yolculuk esnasında, ikindi namazının yaklaşması üzerine Sahâbenin abdest alıp ayaklarını yıkamak yerine mesh etmelerine, Hz. Peygamber (s.a.s.) sert bir tepki göstermiştir.[914] Bu hadis ibâresiyle abdest için ayakları yıkamak gerektiği ve mesih yapılamayacağına delâlet etmektedir. İmâm Buhârî, zikrettiğimiz bu hadisin ibâresine dayanarak "(Abdest için) ayakları yıkamak bâbı. Kişi topuklarını mesh edemez."[915] şeklinde bâb başlığını oluşturmaktadır.

2. İşâretin Delâleti

Bir delâlet türü olarak işâretin delâleti, lafzın asıl veya buna tâbi olarak kastedilmeyen ancak asıl maksat olan mananın gerekli kıldığı manaya delâlet etmesidir.[916] Başka bir ifadeyle lafzın ibaresinden bizzat anlaşılmayan ancak lafzın, ibârenin gerekli kıldığı manaya delâlet etmesidir.

İmâm Buhârî, işâretin delâleti kapsamında mülahaza edilen pek çok pratiğe yer vermektedir.[917] Örneğin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Bu (bayram) biz Ehl-i İslâm'ın bayramıdır." hadisine dayanarak şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

---

[911] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 27/163, (/44); Kitâbu's-Selem 1/2239, 2240, (III/85).
[912] Nisâ 4/3.
[913] بَاب لَا يَتَزَوَّجُ أَكْثَرَ مِنْ أَرْبَعٍ لِقَوْلِهِ تَعَالَى { مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ } Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 19, (VII/9).
[914] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 27/163, (I/44).
[915] بَاب غَسْلِ الرِّجْلَيْنِ وَلَا يَمْسَحُ عَلَى الْقَدَمَيْنِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 27, (I/44).
[916] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî**, I, 350.
[917] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu Mevâkîti's-Salât 17/556, 557, 558, (I/116); Kitâbu's-Salât 68/453, (I/98).

"(Cemâatle) bayram namazını kaçıran kimse iki rekât namaz kılar. Keza kadınlar, evde ve köyde olanlar da aynı şekilde (iki rekât namaz kılarlar)."[918]

Görüldüğü gibi bâb başlığının dayandığı hadiste, bayram namazının kadınlar ile evde ve köyde olanlar için de meşru olduğuna yönelik açık bir ifade bulunmamaktadır. Ancak hadiste bayramın tüm Ehl-i İslâm için olduğunun belirtilmesi, kadınlar ile evlerinde ve köylerinde bulunanların da bu kapsama dâhil olduğunu ortaya koymakta, dolayısıyla bayramın en önemli şiârı olan bayram namazının bunlar için de meşru olduğuna işâret etmektedir. İbn Battâl, zikredilen hadisin bayram namazına işâret ettiğini belirtmektedir.[919]

3. Nassın Delâleti

Nassın delâleti, lafzın; şer'î ictihâda ihtiyaç duyulmaksızın sırf dil unsuruna dayanarak anlaşılan illetteki müştereklik sebebiyle- sözün söylenen (mantûk) kısma ait hükmünün söylenmeyen hususlar (meskûtun anh) için de sabit olmasıdır.[920] Şâfiîler bunu mefhûmu'l-muvâfaka olarak isimlendirmişlerdir.

el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde İmâm Buhârî'nin nassın delâleti kapsamında istinbâtlarda bulunduğu görülmektedir.[921] Örneğin, "Hutbeyi dinlemek"[922] şeklinde bâb başlığını oluşturarak başlık altında Ebû Hureyre'den rivâyet edilen şu hadise yer vermektedir:

"Cuma günü gelince melekler mescidin kapısında bekleyip (mescide girenleri) sırasıyla yazarlar. İlk girenler, bir deve hediye vermiş gibi (sevap kazanırlar). Sonrakiler, bir inek hediye vermiş gibi (sevap kazanırlar). Sonrakiler de bir koyun ve sonrakiler de bir tavuk hediye vermiş gibi (sevap

[918] بَاب إِذَا فَاتَهُ الْعِيدُ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ وَكَذَلِكَ النِّسَاءُ وَمَنْ كَانَ فِي الْبُيُوتِ وَالْقُرَى لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا عِيدُنَا أَهْلَ الْإِسْلَامِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Îdeyn 25, (II/23).
[919] İbn Battâl, **a.g.e.**, II, 573.
[920] Zuhayli, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 353.
[921] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salat 75/461, (I/99); Kitâbu'ş-Şehâdât 29/2685, (III/181).
[922] بَاب الِاسْتِمَاعِ إِلَى الْخُطْبَةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 31, (II/11).

kazanırlar). İmâm minbere çıkınca (melekler) defterlerini kapatıp zikri dinlerler."[923]

Bu hadis, ibâresiyle cemâatin hutbeye dinlemelerine delâlet etmemektedir. Ancak meleklerin hutbeyi dinlemeleri, cemâatin evlâ ile dinlemelerini gerektirmektedir. Buhârî'nin tüm delâlet çeşitlerini kullandığını vurgulayan Abdulhakk el-Hâşimî, bu bâb başlığını nassın delâletine örnek olduğunu belirtmektedir.[924] Mübârekfûrî de bu örneği nassın delâleti kapsamında değerlendirerek mescidlerin kapısında bekleyerek Cuma namazına katılanları tescil eden meleklerin imâmın hutbeye çıkmasıyla defterlerini kapatıp imâma kulak verdiklerini, Müslümanların da tarik-i evlâ ile imâmın hutbesini dinlemeleri gerektiğini ifade etmektedir.[925]

Diğer bir örneğimizde İmâm Buhârî, "kabirlerde namaz kılmanın mekrûh olması bâbı"[926] şeklinde bâb başlığı oluşturmaktadır. Başlık altında ibn Ömer'den rivâyet edilen şu hadisi zikretmektedir:

"Namazlarınızın bir kısmını evlerinizde kılınız. Evlerinizi kabirler haline getirmeyiniz."[927]

Hadis, ibâresiyle kabirlerde namaz kılmanın kerâhetine delâlet etmemektedir. Ancak İmâm Buhârî, "Evlerinizi kabirler haline getirmeyiniz." ifadesinden kabirlerde namaz kılınmayacağı sonucunu çıkarmaktadır. İbn Cemâa'ya göre İmâm Buhârî, hadiste namaz kılınmayan evin kabirlere benzetilmesinden hareketle mefhûmu itibariyle kabirlerin namaz kılınacak yerler olmadığı sonucuna ulaştığını belirtmektedir.[928]

Nassın delâleti kapsamında değerlendirilen başka bir örneğimizde İmâm Buhârî, "Resimli elbiseler içinde namaz kılmanın kerâhati bâbı."[929] şeklinde bâb

[923] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 31/929, (II/11).
[924] Hâşimî, **a.g.e.**, I, 42.
[925] Mübârekfûrî, **a.g.e.**, II, 673
[926] بَاب كَرَاهِيَةِ الصَّلَاةِ فِي الْمَقَابِرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 52, (I94).
[927] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 52/432, (I/94).
[928] İbn Cemâa, **a.g.e.**, 45.
[929] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Libâs 93, (VII/168).

başlığı oluşturmaktadır. Başlık altında Hz. Aişe'den rivâyet edilen şu hadisi aktarmaktadır:

> "Âişe (r.a.), kendisine ait bir örtüyle evinin etrafını örterdi. Nebî (s.a.s.) kendisine, 'Örtüyü önümden kaldır. Zira resimleri namazdayken bana görünüyor.' dedi." [930]

4. İktizânın Delâleti

Usûl terimi olarak iktizânın delâleti, sözün şer'î yönden doğru ve sağlıklı anlaşılması kendisine bağlı olan *meskûtun anh*a (ibarede yer almamış) delâlet etmesidir.[931]

İmâm Buhârî'nin iktizânın delâleti kapsamında değerlendirilen pek çok pratiği ile karşılaşmak mümkündür.[932] Örneğin, وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا[933] âyetinde 'Medyen' kelimesi bir şehrin ismi olup bu beldeye haberin gönderilmesi aklen tasavvur edilemez. Sözün aklen doğruluğu için مَدْيَنَ kelimesine bir muzâfın takdîr edilmesi gerekir ki, bu takdîr örfî kullanıma göre de açık olan أَهْلِ kelimesidir. İşte Buhârî bu hususa dikkat çekerek أَهْل kelimesini takdîr etmekte ve bunun وَاسْأَلْ الْقَرْيَةَ[934] âyetinin benzeri olduğunu belirtmektedir.[935]

İmâm Buhârî'nin, iktizânın delâleti kapsamında değerlendirebileceğimiz diğer bir örneği de zekâtın farz olduğu bir ürünün zekâtını, bu ürünün dışındaki bir ürün yahut kıymet üzerinden ödenebileceği hususundaki görüşüdür. Buhârî, bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Öşür ya da zekâtın vâcib olduğu meyve, (ürünleri hasâd edilmemiş) hurma ağacı veya toprak yahut tahıl ürünlerini satıp zekâtı başka bir şeyden (ürün veya kıymet) ödeyen kimse ile sadakanın vâcib olmadığı meyveleri

---

[930] أَمِيطِي عَنِّي فَإِنَّهُ لَا تَزَالُ تَصَاوِيرُهُ تَعْرِضُ لِي فِي صَلَاتِي Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Libâs 93/5959, (VII/168).
[931] Hudarî, **a.g.e.**, 141; Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, I, 355.
[932] Bkz. Buhârî, **el-Câmi**, Kitâbu'z-Zekât 58/1486, 1487, 1488, (II/127).
[933] Hûd 11/84.
[934] Yûsuf 12/82.
[935] {وَإِلَى مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا} إِلَى أَهْلِ مَدْيَنَ لِأَنَّ مَدْيَنَ بَلَدٌ وَمِثْلُهُ {وَاسْأَلْ الْقَرْيَةَ} وَاسْأَلْ الْعِيرَ يَعْنِي أَهْلَ الْقَرْيَةِ وَأَهْلَ الْعِيرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Enbiyâ 33, (IV/158).

satan kimsenin hükmü bâbı. Nebînin (s.a.s.), ‘Meyve olgunlaşmadıkça satmayınız.’ sözü. Nebî (s.a.s.), Olgunlaşan meyvenin satışını kimseye yasaklamamıştır. Zekâtın vâcib olduğu kimseleri vâcib olmayan kimselerden ayırmamıştır.”[936]

İmâm Buhârî, oluşturduğu bu bâb başlığının altında yine zikredilen hadise yer vermektedir. Hadiste olgunlaşan ürünlerin satışına cevâz verilmektedir. Olgunlaşma dönemi ile birlikte ise ürüne zekât düşmektedir. Hadiste ürünün satışı, zekâtın bu üründen çıkarılması şartına bağlanmamakta, zekâtın vâcib olduğu ürünün dışındaki bir ürün yahut kıymetten verilebileceğine de açıkça delâlet etmemektedir. Ancak bu ürünün satılması durumunda, zekât satıcının zimmetinde borç olarak kalacaktır. Bu ise zekâtın başka bir üründen yahut kıymet üzerinden ödenmesi iktizâ etmektedir.[937]

5. Mefhûmu’l-Muhâlefe

Mefhûmu’l-muhâlefe, kelâmın *mantûk*a ait hükmünün, hükümde dikkate alınan kayıtlardan birisini taşımaması sebebiyle *meskûtun anh* hakkında geçerli olmadığına delâlet etmesidir.[938] Kur’ân ve sünnet nasslarında mefhûmu’l-muhâlefeye göre amel edilip edilmeyeceği usûlcüler arasında tartışmalı bir konudur. Cumhûr, mefhûmu’l-muhâlefeyi hüccet olarak kabul edip bu delâlet türü ile amel etmek gerektiğini savunurken, Hanefî usûlcüler ise bunu hüccet olarak kabul etmeyip bu delâlet türü ile hükmün sabit olamayacağı görüşündedir.

el-Câmiu's-Sahîh incelendiğinde, Buhârî’nin mefhûmu’l-muhâlefe konusundaki yaklaşımının cumhûr ile örtüştüğünü, mefhûmu’l-muhâlefe yöntemiyle pek çok hüküm ortaya koyduğunu görmekteyiz. Örneğin, “Allah, hıyânet (ile elde edilen) maldan sadaka kabul etmez. (Allah) sadece helal kazançla elde edilen

---

[936] بَابُ مَنْ بَاعَ ثِمَارَهُ أَوْ نَخْلَهُ أَوْ أَرْضَهُ أَوْ زَرْعَهُ وَقَدْ وَجَبَ فِيهِ الْعُشْرُ أَوْ الصَّدَقَةُ فَأَدَّى الزَّكَاةَ مِنْ غَيْرِهِ أَوْ بَاعَ ثِمَارَهُ وَلَمْ تَجِبْ فِيهِ الصَّدَقَةُ وَقَوْلُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تَبِيعُوا الثَّمَرَةَ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهَا فَلَمْ يَحْظُرْ الْبَيْعَ بَعْدَ الصَّلَاحِ عَلَى أَحَدٍ وَلَمْ يَخُصَّ مَنْ وَجَبَ عَلَيْهِ الزَّكَاةُ مِمَّنْ لَمْ تَجِبْ Buhârî, **el-Câmi**’, Kitâbu’z-Zekât 58, (II/127).

[937] İbnu’l-Müneyyir, **a.g.e.**, 132; İbn Hacer, **Fethu’l-Bârî**, III, 352.

[938] Şa’bân, **a.g.e.**, 407.

(maldan) kabul buyurur."[939] şeklinde oluşturduğu bâb başlığının altında şu hadisi zikretmektedir:

> "Kim ki helâl kazancından bir hurma değerinde bir şey sadaka verirse -ki Allah sadece helâl olan (maldan sadaka) kabul eder- işte Allah bunu sağ eliyle kabul buyurur.[940] Sonra o (tek hurmalık) sadakayı –sizden birinizin erkek küheylan tayını büyüttüğü gibi-[941] dağ kadar oluncaya dek sadaka sahibi için büyütür."[942]

Bâb başlığının hadisle ilişkisini ortaya koymaya çalışan İbn Hacer, bâb başlığının ikinci cümlesinin hadisle ilişkisinin mantûkun delâleti açısından olduğunu, birinci cümlenin ise mefhûmu'l-muhâlefe açısından olduğunu belirtmektedir. İbn Hacer, hadisin mantûku ile Allahın sadece helal kazanç ile elde edilen sadakayı kabul buyuracağına delâlet ettiğini, bunun mefhûmu'l-muhâlefesinin ise helâl olmayanın kabul edilmeyeceğini, dolayısıyla helâl olmayan malın bir örneği olan *ğulûl*un da (hıyânet ile elde edilen malın) Allah Teâlâ katında kabul edilmediğine delâlet ettiğini belirtmektedir.[943] Kândehlevî de İbn Hacer'den aktarımda bulunarak bâb başlığı-hadis ilişkisi konusunda aynı değerlendirmede bulunmaktadır.[944]

Buhârî'nin 'mefhûmu'l-muhâlefe' yöntemiyle hüküm ortaya koyduğunu tespit ettiğimiz diğer bir örneği de balda zekâtın olmayacağı görüşüdür. İmâm Buhârî, bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Yağmur ve akarsudan beslenen ürünlerde öşür alınması bâbı. Ömer b. Abdulazîz zekâtın balda olmadığı görüşündedir."[945]

Buhârî, bu ifadesinin altında İbn Ömer'den rivâyet edilen şu hadisi zikretmektedir:

---

[939] بَابٌ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ وَلَا يَقْبَلُ إِلَّا مِنْ كَسْبٍ طَيِّبٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 7, (II/108).

[940] Sağ el ta'bir buyrulması, kıymettar eşyanın sağ el ile alınması örfünden istiare edilmiştir. Zebîdî, **Sahihi Buhârî Muhtasarı (Tecrid-i Sarih Tercümesi)**, V, 141.

[941] Bu ifade araplar arasında bir deyimdir. Bkz. Zebîdî, **a.g.e.**, V, 142.

[942] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 7/1410, (II/108).

[943] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**., III, 279.

[944] Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, III,255.

[945] بَابُ الْعُشْرِ فِيمَا يُسْقَى مِنْ مَاءِ السَّمَاءِ وَبِالْمَاءِ الْجَارِي وَلَمْ يَرَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ فِي الْعَسَلِ شَيْئًا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 55, (II/126).

"Yağmurun ve pınarın sulayıp veya kök damarlarıyla beslenen ürünlerde (vâcib olan) öşürdür. Dolap (taşıma su) ile sulananlarda ise öşrün yarısıdır."[946]

İbnu'l-Müneyyir, Buhârî'nin hadiste öşür ve öşrün yarısının sulanan ürünlere tahsîs edilmesine dayanarak balda öşrün olmayacağı sonucunu çıkardığını belirtmektedir.[947] Ancak hadiste öşür ve yarısının sulanan ürünlere tahsîs edilmesi, zekâtın balda tümden olamayacağı sonucunu çıkarmayıp sadece öşür ve yarısının vâcib olmadığını ortaya koymaktadır. Hâlbuki İmâm Buhârî, Ömer b. Abdulazîz'in ictihadını zikrederek balda hiçbir şekilde zekâtın vâcib olamayacağını ifade etmektedir. İbn Hacer, fıkıhçılar arasında tartışmalı olan balda zekât meselesinde iki görüşün var olduğunu, birinci görüşe göre (Hanefîler ve Hanbelîler) öşrün vâcib olduğu, ikinci görüşe göre ise hiçbir şekilde zekât gerekmediği (Şâfiîler ve Mâlikîler) yönünde olduğu, Öşrün sadece sularla beslenen ürünlere tahsîs edilmesiyle balda zekâtın da olamayacağı sonucunu doğurduğunu belirtmektedir.[948]

Mefhûmu'l-Muhâlefe kapsamında değerlendirebileceğimiz başka bir örnekte İmâm Buhârî, "Cemâat, üçten fazla olduğunda (iki kişinin) aralarında gizli konuşmasında beis yoktur."[949] şeklinde bâb başlığı oluşturmakta, bâb başlığının altında şu hadisi zikretmektedir:

"Üç kişi olduğunuzda başka insanlara karışmadıkça iki kişi üçüncü kişiden ayrı konuşmasın. Zira bu kendisini üzecektir."[950]

Buhârî, hadisin mefhûmu'l-muhâlefesine dayanarak üç kişiden fazla olduklarında iki kişinin ayrı konuşmasında bir beis olamayacağını belirtmektedir.

E. Teâruz

Usûl terimi olarak teâruz, aynı meselede iki delilden her birinin diğerinin gerektirdiği ile çelişen bir hükmü gerektirmesi demektir.[951] Deliller arasındaki

[946] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 55/1483, (II/126).
[947] İbnu'l-Müneyyir, **a.g.e.**, 130.
[948] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III, 348.
[949] بَاب إِذَا كَانُوا أَكْثَرَ مِنْ ثَلَاثَةٍ فَلَا بَأْسَ بِالْمُسَارَّةِ وَالْمُنَاجَاةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İsti'zân 47, (VIII/65).
[950] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İsti'zân 47, (VIII/65).

muhalefetin teâruz sayılabilmesi için delillerin kuvvet bakımından denk olması gerekmektedir. Dolayısıyla kat'î ile zannî deliller arasında teâruzdan bahsedilemez.[952]

Şer'î hükümler ve dayanaklarını oluşturan deliller, Allah'a ait olmaları itibariyle hakikatte aralarında bir teâruz söz konusu değildir.[953] Ancak müctehidin idrâk ve kavrayışına dayalı olarak görünüş itibariyle bir teâruz durumu söz konusu olabilmektedir. Bu durum, çok defa gerek kitâb ve gerekse sünnette farklı zamanlarda gelmiş olan hükümlerden hangisinin daha sonradan geldiğinin bilinmemesinden kaynaklanmaktadır.

Usûlcüler, şer'î deliller arasındaki teâruzun cem'/tevfîk, tercîh, nesih ve tesâkut yöntemleriyle giderileceği hususunda görüş birliği etmişlerdir. Ancak bu yöntemler arasındaki hiyerarşi konusunda farklı iki yaklaşım ortaya konulmuştur. Hanefî usûlcüler nesih, tercîh, cem'/tevfîk ve tesâkut şeklinde bir sıralama takip etmişlerdir. Cumhûra göre ise cem'/tevfîk ve tercih neshe takdim edilir. Cumhûra göre tesâkut, dördüncü bir ihtimal olmakla birlikte farazi olup vakıada bir karşılığı yoktur.[954]

el-Câmiu's-Sahîh'i incelediğimizde İmâm Buhârî'nin teâruz konusunu çokça işlediği, birbiriyle teâruz halindeki delillere bazen aynı bâb başlığı altında bazen de farklı bâb başlıkları altında yer verdiğini görmekteyiz. İmâm Buhârî, teâruzu giderme hususundaki yöntemi cumhûrun yöntemi ile örtüşmektedir. Ancak gerek Hanefi usûlcülerin ve gerekse cumhûrun, teâruzu gidermede dördüncü sırayı teşkil eden karşıt iki delilin de terkedilip bir alt delile yönelmeyi ifade eden tesâkut yöntemine başvurduğunu görmedik. Dolayısıyla burada Buhârî açısından teâruz yöntemlerini cem'/tevfîk, tercîh ve nesih şeklinde sıralamaya tabi tutacağız.

---

[951] Hudarî, **a.g.e.**, 412; Şa'bân, **a.g.e.**, 419.
[952] Sübkî, **el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc**, III, 199; Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, II, 1175.
[953] Şâtibî, **a.g.e.,** 898.
[954] Zuhaylî, **Usûlu'l-Fıkhı'l-İslâmî**, II, 1176-1184.

1. Cem' ve Tevfîk

Birbiriyle çatışma görüntüsünü veren iki delili uzlaştırıp uyumlu hale getirmeyi ifade eden bu yöntem, Hanefî dışındaki usûlcülerin çoğu tarafından teâruz durumunda öncelikli yöntem olarak kabul edilmiştir. İmâm Buhârî de iki delilin teâruzu durumunda öncelikli olarak cem'/tevfîk yöntemini esas alarak her bir delil ile amel etme çabasına girmektedir.[955] Buhârî, hadislerin çatışması durumunda ayrı bâb başlıkları oluşturarak her bir hadis ile amel edilmesi gerektiği görüşündedir.[956] Örneğin, "Velisiz nikâh olmaz."[957] hadisi ile "Dul kadının emri alınmadan, bâkirenin ise izni alınmadan evlendirilemez."[958] hadisleri arasındaki zâhirî teâruzu gidermek için her bir hadis için ayrı bâb başlığı oluşturarak hadisleri uzlaştırmakta, gerek dul ve gerekse bâkire kadının -rızası alınmak koşuluyla- yine velisi tarafından evlendirileceğini ifade etmektedir.[959]

İmâm Buhârî, bazen birbiriyle çatışan deliller için tek bâb başlığı oluşturarak deliller arasındaki uyumu sağlamaya çalışmaktadır. Mubârekfûrî, bir mesele ile ilgili delillerin birbirleriyle teâruzu halinde İmâm Buhârî'nin bu delilleri tek bâb başlığında uzlaştırdığını, daha sonra müteârız delilleri zikrederek teâruz görüntüsü veren delilleri nasıl uzlaştırılacağını öğretmeye çalıştığını belirtmektedir.[960] Örneğin, hacetini gidermekte olan kişinin kıbleye yüzünü ve sırtını dönmekten sakındıran Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözlü uyarısı[961] bulunmakla birlikte aynı uygulamanın yine Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından fiilen gerçekleştirildiği yönünde rivâyetler de bulunmaktadır.[962] Dolayısıyla bu hususta kavlî ve fiilî sünnet arasında bir teâruz söz konusudur. İmâm Buhârî, "Gâita ve bevl anında kıbleye dönülmez. Ancak duvar vb. ile (örülü) binalar bundan müstesnâdır."[963] şeklinde bâb başlığı oluşturarak kavlî ve

---

[955] Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, I, 129.
[956] Hâşimî, **a.g.e.**, I, 38; Ebû Fâris, **a.g.e.**, I, 101.
[957] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 36, (VII/15).
[958] لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ وَلَا تُنْكَحُ الْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 41/5136, (VII/15).
[959] Hâşimî, **a.g.e.**, I, 38.
[960] Mubârekfûrî, **a.g.e.**, II, 663.
[961] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 11/144, (I/41).
[962] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 14/149, (I/42); Ebû Bekr Ahmed b. El-Huseyn b. Alî El-Beyhâkî, **es-Sünenu'l-Kubrâ I-XI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Thk. Muhammed 'Abdu'l-Kâdir 'Atâ, Beyrut 1424/2003, Kitâbu't-Tahâre 103/440, (I/150); Ahmed b. Hanbel, **Müsned I-L**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1461/2001, (XXXVII/252-22560).
[963] بَاب لَا تُسْتَقْبَلُ الْقِبْلَةُ بِغَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ إِلَّا عِنْدَ الْبِنَاءِ جِدَارٍ أَوْ نَحْوِهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 11, (I/41).

fiilî sünnet çatışmasını gidermekte, fiilî sünneti bina içerisinde yahut etrafı duvar vb. ile kapalı mekânlara hasrederek genel uyarı şeklindeki kavlî sünnetten istisnâ etmektedir. Yine Hz. Ömer'den (r.a.) rivâyet edilen "Ölü, ailesinin ağlamalarından (diğer bir rivâyette bazı ağlamalarından) dolayı azap görür." [964] hadisi ile *"Hiçbir günahkar başkasının günahını yüklenmez."*[965] meâlindeki âyetine dayanarak buna karşı çıkan Hz. Âişe'nin tavrı arasında uzlaşı yöntemini uygulayarak azabın hayattayken feryad ile ağlamayı âdet edinmiş ölüye yönelik olduğunu belirtmektedir.[966] Bilindiği gibi hadisin kabulü için Kur'ân'a arz yöntemini esas alan bazı Hanefî usulcüler, bu hadisi zikredilen âyete aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmişlerdir.[967] Kândehlevî, bu örneğimizde Buhârî'nin İmâm Şâfiî ile mutâbık olduğunu belirtmektedir.[968]

2. Tercîh

Usûl terimi olarak tercîh, teâruz halindeki iki delilden güçlü olanı belirleyip bununla amel etmeyi ifade etmektedir.[969] İmâm Buhârî'nin delillerin teâruz etmesi durumunda uzlaşı yöntemini esas aldığını belirtmiştik. Ancak bazı durumlarda deliller arasında uzlaşı oluşmayabilmektedir. Buhârî, bu durumda delillerden daha güçlü olanı tercîh etme çabasına girmektedir. Buhârî, bu tercîhlerini ortaya koyarken pek çok kriteri esas almaktadır. Bu kriterleri tespit etmek müstakil bir çalışma gerekmektedir. Biz burada, tespit ettiğimiz bazı kriterlerini zikretmekle yetineceğiz.

1. Sıhhat açısından tercîh:

İmâm Buhârî, birbiriyle teâruz halindeki hadisler arasında tercîh yöntemini esas aldığı durumlarda rivâyet edilen hadisleri sıhhat açısından değerlendirmeye tabi

---

[964] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cenâiz 32/1290 (II/79).

[965] En'âm 5/164.

[966] بَاب قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَذَّبُ الْمَيِّتُ بِبَعْضِ بُكَاءِ أَهْلِهِ عَلَيْهِ إِذَا كَانَ النَّوْحُ مِنْ سُنَّتِهِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا} وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ فَإِذَا لَمْ يَكُنْ مِنْ سُنَّتِهِ فَهُوَ كَمَا قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا {لَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى} وَهُوَ كَقَوْلِهِ {وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ} ذُنُوبًا {إِلَى حِمْلِهَا لَا يُحْمَلْ مِنْهُ شَيْءٌ} وَمَا يُرَخَّصُ مِنَ الْبُكَاءِ فِي غَيْرِ نَوْحٍ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظُلْمًا إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا وَذَلِكَ لِأَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ سَنَّ الْقَتْلَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cenâiz 32 (II/79).

[967] Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, **el-Fusûl fi'l-Usûl I-IV**, Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Thk. Acîl Câsim en-Neşmî, Kuveyt 1408/1988, III, 114.

[968] Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, I, 129.

[969] Râzî, **el-Mahsûl**, V, 529; Kâdu'l-Kudât Abdullah b. 'Umer el-Beydâvî,, **Minhâcu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl**, Müessesetu'r-Risâle, Dimeşk ts., 118.

tutmaktadır. Buhârî'nin sahip olduğu geniş hadis malzemesinden sıhhatine güvendiği hadisleri seçerek oluşturduğu el-Câmiu's-Sahîh, başlı başına tercîh yönteminin bir tezâhürüdür. Buhârî, fıkhî tercîhlerini ortaya koyduğu bâb başlıklarına sıhhatine güvendiği hadisi/hadisleri esas alıp bununla amel etmektedir. Bunu birkaç örnekle izah edelim.

Örnek 1: Fakîhler arasında tartışmalı olan ihrâmlı halde yapılan nikâhın geçerliliği konusunda farklı rivâyetler bulunmaktadır. Buhârî'nin İbn Abbas'tan yaptığı rivâyete göre Hz. Peygamber (s.a.s.), ihrâmlı halde Meymûne ile evlenmiştir.[970] Ancak hadisin farklı varyantlarında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Meymûne ile evlenirken ihrâmda olmadığı şeklindedir.[971] Birinci rivâyete binaen Hanefîler nikâhın geçerli olduğunu savunurken, Medine Ehli ikinci rivâyeti esas alarak bunun geçerli olmadığını söylemektedir.[972] İmâm Buhârî, bu hususta "İhramlının nikâhı"[973] başlığından sonra bunun cevâzını bildiren İbn Abbas'ın rivâyeti ile yetinmektedir.[974] İbn Hacer, diğer rivâyetin zikredilmemesini Buhârî açısından sıhhat şartı yerinde olmamasına bağlamaktadır.[975] Bu hadisi tercîh konusunda Buhârî ile aynı görüşe sahip olan Hanefî usûlcüler, Hz. Meymûne'nin yeğeni olan İbn Abbâs'ın akrabalık bağına atıfta bulunarak râvinin hadisin muhtevasıyla alakalı biri olmasını tercîh kriteri olarak kullanmışlardır.[976] Buhârî de İbn Abbâs'ın rivâyetini tercîh etmekle birlikte, bu akrabalık bağına bir atıfta bulunmamaktadır. Dolayısıyla Buhârî'nin de bu kriteri esas aldığını söylememiz zordur. Bazı usûlcüler, müspetin menfiye tercîh edileceği kaidesine dayanarak Buhârî'nin esas aldığı hadisi tercîh etmişlerdir. Buhârî de bu kriteri esas almakla birlikte, verdiğimiz örnekte hadisi tercîh konusunda bu kriteri esas aldığı yönünde bir ifade kullanmamaktadır.

---

[970] Buhârî, **el-Câmi'**, 'Kitâbu'n-Nikâh 30/5114, (VII/12).
[971] İbn Mâce, **Sünen**, Kitâbu'n-Nikâh 45/1964, (I/632).
[972] İbn Battâl, **a.g.e.**, IV, 508.
[973] بَاب نِكَاحِ الْمُحْرِمِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 30, (VII/12).
[974] تَزَوَّجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 30/5114, (VII/12).
[975] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 165.
[976] Metin Yiğit, **İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanife'nin Usûl Anlayışında Sünnet**, İz Yayıncılık, İstanbul 2013, 459-460.

Örnek 2: Yine fukahâ arasında tartışmalı olan, Müslüman olan kişinin velâyet yetkisinin Müslüman olmasına vesile olan kişiye mi, yoksa kendisini azad eden kişiye mi ait olduğu hususunda birbiriyle müteârız iki hadis bulunmaktadır. Buhârî bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Bâb: Başkasının kendi vesilesiyle Müslüman olması. Hasan (Basrî), kendisine (İslâm'ına vesile olan kişinin Müslüman olan kişi üzerinde) velâyet hakkını kabul etmez. Nebî (s.a.s.) der ki 'Velâyet (hakkı) kendisini âzâd eden içindir.' Temîm ed-Dârî'den -merfû saydığı hadiste- şöyle dediği zikredilir: "(İslâm'ına vesile olan kişi) onun hayatına da ölümüne de daha çok hak sahibidir." Bu haberin sıhhatinde ihtilâf edilmiştir." [977]

İmâm Buhârî, Müslüman olan köle üzerinde velâyet hakkı konusunda farklı iki hadisi de bâb başlığında zikretmektedir. Ancak Temîm ed-Dârî'nin rivâyetinde temrîz sîgası (şüphe içeren ifade) kullanıp daha sonra sıhhatinde ihtilaf olduğunu belirterek birinci hadisi tercîh ettiğini ortaya koymaktadır. Buhârî, ayrıca bâb başlığı altında da sadece birinci hadisi zikretmektedir.[978]

2. Senedi daha kuvvetli olan haberi tercîh etmesi:

İmâm Buhârî, teâruz halindeki hadisler arasında sened açısından daha güçlü olanı tercîh etmektedir. Örneğin, erkeğin uyluk kısmının da avretten sayılıp sayılmadığı hususunda birbiriyle çelişkili hadisler rivâyet edilmiştir. İmâm Buhârî, "Uyluk hakkında zikredilen (hadisler) bâbı." başlığını oluşturarak bu bâb başlığının devamında İbn Abbâs, Cerhed ve Muhammed b. Cahş'tan rivâyet edilen, "Uyluk avrettir." hadisini, yine Enes'ten rivâyet edilen "Nebî (s.a.s.) uyluğunu açtı." hadisini zikretmektedir. Buhârî, daha sonra Enes'ten rivâyet edilen hadisin senedinin daha güçlü olduğunu belirtmektedir.[979]

3. Müspet içerikli haberi menfiye tercîh etmesi:

---

[977] بَاب إِذَا أَسْلَمَ عَلَى يَدَيْهِ وَكَانَ الْحَسَنُ لَا يَرَى لَهُ وِلَايَةً وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ وَيُذْكَرُ عَنْ تَمِيمٍ الدَّارِيِّ رَفَعَهُ قَالَ هُوَ أَوْلَى النَّاسِ بِمَحْيَاهُ وَمَمَاتِهِ وَاخْتَلَفُوا فِي صِحَّةِ هَذَا الْخَبَرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ferâiz 22, (VIII/155).

[978] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ferâiz 22/6757, (VIII/155).

[979] باب مَا يُذْكَرُ فِي الْفَخِذِ وَيُرْوَى عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ وَجَرْهَدٍ وَمُحَمَّدِ بْنِ جَحْشٍ عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْفَخِذُ عَوْرَةٌ وَقَالَ أَنَسٌ حَسَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ فَخِذِهِ وَحَدِيثُ أَنَسٍ أَسْنَدُ وَحَدِيثُ جَرْهَدٍ أَحْوَطُ حَتَّى يُخْرَجَ مِنْ اخْتِلَافِهِمْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 12, (I/83).

İmâm Buhârî, müspet içerikli hadislerin menfiye tercîh etmektedir. Buhârî, bu hususu şu bâb başlığında dile getirmektedir:

> "Bâb: Bir yâ da daha fazla şâhit bir hususta şâhitlik yapar, başkaları ise bunu bilmediklerini söylerlerse şâhitlik yapanın sözü ile hükmedilir. Hümeydî der ki 'Bilal, Nebînin (s.a.s.) Kâbe'nin içinde namaz kıldığını haber verdi. Fadl (b. Abbâs) ise Nebînin (s.a.s.) Kâbe'nin içinde namaz kılmadığını söyledi. İnsanlar Bilal'in şâhitliğini kabul ettiler.' Yine iki kişi falanca kişinin falanca kişi üzerinde bin dirhem parası var der, iki kişi de bin beş yüz olduğunu söylerse, ziyâde ile hükmolunur."[980]

İmâm Buhârî, bu hadisilere ayrıca *Kitâbu'z-Zekât* bölümünde yer vererek[981] müspet içerikli hadislerin tercîh edileceğini vurgulamaktadır. Gerek İbn Hacer ve gerekse Bedruddîn Aynî, Buhârî'nin burada müspet içerikli hadislerin tercîhine vurgu yaptığını söylemektedir.[982] İmâm Buhârî, ayrıca bâb başlığı sonunda ziyâde hüküm içeren haberlerin de yine tercîh unsuru olduğunu dile getirmektedir.

4. Ziyâde hüküm içeren haberi tercîh etmesi:

İmâm Buhârî, hâss ve mukayyed gibi ziyâde hüküm içeren haberleri âmm ve mutlak hadislere tercîh etmektedir. İmâm Buhârî, bu hususta toprak mahsülleri için nisâb miktarının gerekli olup olmadığı hususunda fukahâ arasındaki tartışmanın dayanağını oluşturan hadislere yer vermektedir. İbn Ömer'den rivâyet edilen hadiste yağmur suyu ve akarsularla beslenen ürünlerde öşür olduğu, taşıma su ile beslenen ürünlerde ise öşrün yarısı olduğu belirtilmektedir.[983] Hadis, nisâb konusunda bir bilgi içermemektedir. Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet edilen hadiste ise beş vesk altındaki mahsülde zekât olmadığı belirtilmektedir.[984] Buhârî, Ebû Saîd'in rivâyet ettiği hadisin önceki hadisi açıkladığını, hüccet ehlinden rivâyet edilmesi durumunda

---

[980] بَاب إِذَا شَهِدَ شَاهِدٌ أَوْ شُهُودٌ بِشَيْءٍ وَقَالَ آخَرُونَ مَا عَلِمْنَا ذَلِكَ يُحْكَمُ بِقَوْلِ مَنْ شَهِدَ قَالَ الْحُمَيْدِيُّ هَذَا كَمَا أَخْبَرَ بِلَالٌ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّ فِي الْكَعْبَةِ وَقَالَ الْفَضْلُ لَمْ يُصَلِّ فَأَخَذَ النَّاسُ بِشَهَادَةِ بِلَالٍ كَذَلِكَ إِنْ شَهِدَ شَاهِدَانِأَنَّ لِفُلَانٍ عَلَى فُلَانٍ أَلْفَ دِرْهَمٍ وَشَهِدَ آخَرَانِ بِأَلْفٍ وَخَمْسِ مِائَةٍ يُقْضَى بِالزِّيَادَةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şehâdât 4, (III/168).

[981] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 55/1483, (II/126).

[982] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III/350; Aynî, **Umde**, XIV, 62.

[983] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 55/1483, (II/126).

[984] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 56/1484, (II/126).

müfesserin (hâs ve mukayyedin) mübheme (âmm ve mutlaka) hâkim olduğunu ve ziyâde hükmün kabul edileceğini belirtmektedir.[985]

5. Kur'ân'ın zâhirine uygun haberi tercîh etmesi:

Kesilen hayvan üzerinde besmele getirmenin hükmü konusunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Hanefîlere göre kasten besmele getirmemek harâm olup kesilen hayvan da yenilmez.[986] Şâfiîlere göre ise kasten ya da unutarak besmeleyi terketmekte bir beis yoktur.[987] Bu hususta birbiriyle müteârız iki hadis bulunmaktadır. Hadislerin biri, Beyhakî'nin rivâyet ettiği "Müslümanın kestiği hayvan -Allah'ı ansın ya da anmasın- helâldir. Şayet anarsa Allah ismi dışında bir şey anmaz."[988] şeklindedir. İkinci hadis ise Buhârî'nin zikrettiği, "Kan akıtıp Allah'ın isminin anıldığı hayvanı yiyiniz."[989] şeklindedir. Buhârî, konuyla ilgili bâb başlığında[990] zikrettiği *"Üzerine Allah'ın ismi anılmadan kesilen hayvandan yemeyiniz. Şüphesiz o fisktır (büyük günahtır)."*[991] âyetine muvâfık olan ikinci hadisle yetinmektedir. Buhârî, bâb başlığının devamında unutan kişinin ise fâsık sayılamayacağını ifade ederek bu hususta Hanefîlerle aynı görüşü paylaştığını ortaya koymaktadır.

3. Nesih

Usûl terimi olarak nesih, şer'î bir hükmün kendisinden sonra gelen şer'î bir delil ile kaldırılmasıdır.[992] İslâm âlimlerinin çoğu, Kur'ân'ı Kerîm'de neshin varlığını kabul etmiştir. Sünnette neshin varlığı hususunda ise ittifâk edilmiştir. Kur'ân-sünnet arası nesih ilişkisi ise İslâm âlimleri arasında ihtilâflı bir meseledir. Cumhûra göre Kur'ân'ın mütevâtir sünnetle ve sünnetin de Kur'ân ile neshi câizdir. İmâm Şâfiî'nin

---

[985] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III, 349; Zekeriyyâ el-Ensârî, **a.g.e.**, III, 579; Keşmîrî, **a.g.e.**, III, 148.

[986] Alâaddîn Ebûbekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi' I-X**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003, VI, 233.

[987] Şirbînî, **a.g.e.**, IV, 362.

[988] ذبيحة المسلم حلال ، ذكر الله أو لم يذكر ، إنه إن ذكر لم يذكر إلا اسم الله Ebûbekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, **es-Sünenu's-Sağîr I-IV**, Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Keratşî (Pakistan) 1410/1989, Kitâbu's-Sayd ve'z-Zebâih 2/3823, (IV/43).

[989] مَا أَنْهَرَ الدَّمَ وَذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ فَكُلْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Sayd ve'z-Zebâih 15/5498, (VII/91).

[990] بَاب التَّسْمِيَةِ عَلَى الذَّبِيحَةِ وَمَنْ تَرَكَ مُتَعَمِّدًا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ مَنْ نَسِيَ فَلَا بَأْسَ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى { وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَإِنَّهُ لَفِسْقٌ } وَالنَّاسِي لَا يُسَمَّى فَاسِقًا وَقَوْلُهُ { وَإِنَّ الشَّيَاطِينَ لَيُوحُونَ إِلَى أَوْلِيَائِهِمْ لِيُجَادِلُوكُمْ وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِنَّكُمْ لَمُشْرِكُونَ } Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Sayd ve'z-Zebâih 15/5498, (VII/91).

[991] En'âm 6/121.

[992] Hudarî, **a.g.e.**, 291.

meşhur görüşü ve Ahmed b. Hanbel'den yapılan bir rivâyete göre ise ne Kur'ân'ın sünnetle neshi ne de sünnetin Kur'ân ile neshi câiz değildir.[993]

Daha önce de değindiğimiz üzere, İmâm Buhârî âyetler arası cereyan eden neshi kabul etmekte ve bu hususta pek çok örnek vermektedir. Kur'ân âyetleri arasında cereyan eden nesih hakkında daha önce verdiğimiz örneklerle yetinip Kur'ân-sünnet arası ve sünnetler arasında cereyan eden nesih konusunda Buhârî'nin yaklaşımı üzerinde duracağız.

Kur'ân-sünnet arasındaki nesih ilişkisinde İmâm Buhârî'nin Kur'ân'ın sünnet ile neshi konusunda bir ifadesine rastlamadık. Ancak Kur'ân ile neshedilen sünnet örneklerine yer verdiğini görmekteyiz.

Örnek: Âşûre Orucu'nun neshi

İmâm Buhârî, Ramazan orucunun farz kılındığını beyan eden Bakara 183. âyetini bâb başlığı olarak kullandıktan sonra Âşûre orucunun vücûbiyyetinin Ramazanın farz kılınmasıyla kalktığını beyan eden hadisleri zikretmektedir.[994] Buhârî, ayrıca "Âşûre günü orucu" başlığını oluşturarak başlık altında Ramazan orucunun farz kılınmasıyla daha önce vâcib olan Âşûre orucunun terkedildiğini, dileyenin tutup dileyenin de tutmayacağını beyan eden hadislere yer vermektedir.[995]

İmâm Buhârî, sünnetler arasında teâruz durumunda Hz. Peygamber'in (s.a.s.) en son uygulamasının esas alınacağını belirtmektedir.[996] Buhârî, bu hususa pek çok örnek vermektedir. Biz bir örnekle yetineceğiz.

Örnek: Müt'a Nikâhı'nın neshi

Erkeğin, kadına bir bedel vermesi karşılığında kısa süreli karı-koca hayatı yaşamaları anlamında gelen ve İslâm'ın ilk dönemlerinde izin verilen bu

---

[993] Bkz. Şâfiî, **er-Risâle**, 106; El-Cîzânî, Muhammed Hüseyn b. Hasan, **Meâlimu Usûli'l-Fıkh 'inde Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa**, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1416/1996, 267-269; Hâfız Senâullâh ez-Zâhidî, **Tevcîhu'l-Kârî ila'l-Kavâ'idi ve'l-Fevâidi'l-Usûliyye ve'l-Hadîsiye ve'l-İsnâdiyye fî Fethi'l-Bârî**, Mektebetu İhyâi's-Sünne, Riyad 1406/1986, 97.

[994] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Savm 1/1892, 1893, (III/24).

[995] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Savm 29/2001, 2002, 2003, (III/24).

[996] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 51/689, (I/140); Kitâbu'l-Cihâd 106/2953, (IV/49).

uygulamanın sonradan yürürlükten kaldırılıp kaldırılmadığı hususu İslâm âlimleri arasında tartışılagelmiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri, bu uygulamanın geçici bir ruhsat sonrasında tamamen neshedildiği hususunda hemfikirdir. İmâm Buhârî de aynı görüşü savunarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) son olarak müt'ayı yasakladığını belirtmektedir.[997] Buhârî müt'a konusundaki ruhsat ile ilgili rivâyetlere ayrıca müt'anın geçici ruhsatın ardından tamamen nesh edildiğine dair Hz. Ali'nin (r.a.) rivâyetine yer vermektedir. Buhârî, hadisleri zikrettikten sonra bu konudaki görüşlerini şöyle bitirmektedir: "Ebû Abdillâh (Buhârî) der ki, 'Ali, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyetle bunun (mut'anın) neshedildiğini beyan etti.'"[998]

[997] بَاب نَهْيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِكَاحِ الْمُتْعَةِ آخِرًا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 31, (VII/12).
[998] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 31/5115, 5116, 5117, 5118, (VII/12).

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂM BUHÂRÎ'NİN FIKHÎ İCTİHÂDLARI

İslâm hukukunda, bir konu hakkında herhangi bir nassın bulunmaması yahut nass bulunmakla birlikte farklı şekillerde anlaşılmaya müsait olması durumu ictihâdı zorunlu kılmaktadır. Hukukçular ictihâdlarını ortaya koyarken mesele hakkında Allah'ın iradesini belirlemeyi hedeflemişlerdir. Bu itibarla ictihâdlarını ortaya koyarken nass merkezli meseleye yaklaşmaya gayret etmiş, nassın ruhundan kopmamaya dikkat etmişlerdir. Müctehidler, ictihâdlarını ortaya koyarken pek çok meselede farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bu ihtilâflı meselelerin çoğu her devirdeki birey ve toplumu doğrudan ilgilendiren hususlardır. İslâm hukuk ekollerinin pek çok meselede ortaya koydukları bu farklı yaklaşımlar, günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir.

İmâm Buhârî, fıkıh konularına göre tasnife tabi tuttuğu el-Câmiu's-Sahîh adlı eserinde bu bu alanlardaki tartışmalı meselelerin çoğunda ictihâdlarını ortaya koymaktadır. Buhârî, ictihâdlarını ortaya koyarken müctehid imâmlarda olduğu gibi doğrudan nasslardan beslenmektedir. İctihâdlarında nassa aykırı olmaması şartıyla maslahat prensibini de esas alan İmâm Buhârî, günümüzde de tartışması devam eden pek çok meselede makul çözümler ortaya koymaktadır. Kanaatimizce pek çok meselede İmâm Buhârî'nin ictihâdlarından yararlanmak problemlerin çözümüne katkı sağlayacaktır.

Bu bölümde, furû fıkıhtaki ibâdât, münâkehât ve müfârakât, muâmelât ve ukûbât şeklindeki tasnif esas alınarak, bu alanlarda birey ve toplumu doğrudan ilgilendiren bazı meselelerde imâm Buhârî'nin görüş ve ictihâdlarını diğer mezhep ekolleri ile mukayese edilerek incelenecektir.

I. İBÂDÂT

Fıkıh ıstılâhında, mükellefin Rabbini yüceltmek için nefsi arzularına muhâlif gerçekleştirdiği fiilleri ifade eden ibâdet kavramının çoğulu olarak ibâdât,[999] namaz, oruç, zekât, hac vb. pek çok konuyu ihtiva etmektedir. İslâm hukukçuları, Kur'ân ve sünnet merkezinden hareketle ibâdet konularını Kitâbu's-Salât, Kitâbu's-Siyâm, Kitâbu'z-Zekât vb. başlıklar altında en ince detayına kadar incelemiş, ancak bir takım metodolojik unsurlardan ötürü bazı teferruât konularında farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İmâm Buhârî, ibâdetler kapsamına giren konuları klasik fıkıh kitaplarında olduğu gibi Kitâbu's-Salât, Kitâbu'z-Zekât gibi başlıklar altında incelemekte, oluşturduğu pek çok bâb başlığıyla bu konulardaki görüş ve ictihâdlarını ortaya koymakta, bu alanda İslâm hukukçuları arasında tartışmalı olan pek çok meseleye müdâhil olmaktadır. Bu başlık altında, günümüzde dahi canlılığını koruyan tartışmalı meselelerden Abdesti Bozan Haller, Başın Mesh Edilecek Miktarı, Kıble Tayini, Mezarlıkta Namaz Kılmanın Hükmü, Bazı Namaz İntikallerinde Elleri Kaldırmak, Birinci Tahiyyâtın Hükmü, Kur'ân Okumak İçin Tahâret Şartı, Cuma Namazının Vakti, Zekâtın Belde Sınırları Dışına Çıkarılması, Zekâtın Düşürülmesi, Rikâz ve Madenlerin Zekâtı, Oruçlu Kimsenin Unutarak Yeme ve İçmesi, Kurban Kesmenin Hükmü ve Umrenin Hükmü konularında İmâm Buhârî'nin görüş ve ictihâdlarına yer verilecektir.

A. Abdesti Bozan Haller

İslâm âlimleri, idrar ve dışkı bölgesinde çıkan mu'tâd şeylerin (idrar ve dışkı gibi) abdesti bozacağı hususunda hemfikirken, bu yollardan çıkan taş, kurtçuk gibi mu'tâd olmayan şeyler hususunda ise ihtilâf etmişlerdir. Keza vücudun diğer bölgelerinden çıkan kan, irin vb. necâsetlerin abdesti bozup bozmadığı hususunda da

[999] Cürcânî, **a.g.e.**, 123.

ihtilâf vardır. Mâlikîlere göre idrar ve dışkı yollarından mu'tâd olmayan şeylerin çıkışı abdesti bozmazken Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise mu'tâd ve mu'tâd olmayan tüm şeyler abdesti bozmaktadır. Vücudun bu yollar dışında bir yerden kan ve irin gibi şeylerin akması veya yaranın etrafına yayılması hususu Hanefî ve Hanbelîlere göre abdesti bozan bir durum iken, Şâfii ve Mâlikîlere göre abdesti bozmamaktadır. Ağız dolusu kusmak, Hanefî ve Hanbelîlere göre abdesti bozan bir durum iken Mâlikî ve Şâfiîlere göre abdesti bozmamaktadır. Namaz içinde kahkaha ile gülmek Hanefîlere göre hem namazı hem de abdesti bozan bir durum iken Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre sadece namazı bozmaktadır. Nâmahrem kadın ile erkeğin tenlerinin temas etmesi Hanefîlere göre hiçbir şekilde abdesti bozmazken Şâfiîlere göre her şekilde abdesti bozmakta, Mâlikî ve Hanbelîlere göre ise şehvet içermesi durumunda abdesti bozmaktadır. Messu'z-zeker, Hanefîlere göre abdesti bozan bir durum değilken, Mâlikîlere göre kasten olması durumunda abdesti bozmakta, Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise her şekilde abdesti bozmaktadır. Mestlerin çıkarılması Mâlikî ve Hanbelîlere göre abdesti bozan bir durum iken Hanefî ve Şâfiîlere göre sadece ayakları yıkamayı gerektirmektedir.[1000]

Abdesti bozan haller konusunda her dört mezhebin görüşünü böylece özetledikten sonra şimdi de İmâm Buhârî'nin bu konudaki görüşlerine geçelim. İmâm Buhârî'ye göre, idrar ve dışkı yollarından çıkan –mu'tâd ve mu'tâd olmayan - her şey abdesti bozan hallerdendir. Vücûdun diğer bölümlerinde çıkan kan, irin gibi şeyler ise abdesti bozan hallerden değildir. Mestleri çıkarmak ve namaz esnasında gülmek de Buhârî'ye göre abdesti bozan durumlardan değildir. Buhârî, bu görüşlerini şu bâb başlığında ortaya koymaktadır:

> "İdrar ve dışkı yolları dışında (vücûdun diğer yerlerinde) çıkan şeylerin abdest gerektirmediğini söyleyen kimse bâbı. Zira Allah Teâlâ: *'Yahut biriniz ayak yolundan gelirse…'* buyurmaktadır. 'Atâ der ki, 'Dışkı yolundan kurtçuk veya idrar yolundan bit (gibi mu'tâd olmayan şeyler) çıkan

[1000] Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeyhîzâde, **a.g.e.**, , 29-39; el-Kâsânî, **a.g.e.**, I, 224-264; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 63-71; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Hattâb er-Ru'aynî, **Mevâhibu'l-Celîl li Şerhi Muhtasari'l-Halîl I-VIII**, Dâru 'Alemi'l-Kulûb, yy. ts., I, 89-106; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 89-106; Mecduddîn b et-Teymiyye, **el-Muharrer I-III**, Müessesetu'r-Risâle, 'Abdullâh b. 'Abdu'l-Muhsin et-Turkî, I, 47-49.

kimsenin abdest yenilemesi gerekir.' Cabir b. Abdullâh der ki, 'Namazda gülen kimse namazı iâde eder, abdesti iâde etmez.' Hasan der ki, 'Saç ya da tırnaklarını kesen yahut mestlerini çıkaran kimseye abdest gerekmez.' Ebû Hureyre der ki, 'Abdest sadece hades (mu'tâd yollardan çıkan şeyler[1001]) için vâcibtir.' Câbir'den rivâyet edilmiştir: 'Nebî (s.a.s.) Zâtu'r-Rikâ' gazvesinde iken Sahâbeden birisi namazda ok yarası aldı. Yarasından bayağı kan aktı. Rükû' ve secde yaparak namazına devam etti.' Hasan der ki, 'Müslümanlar yaraları içinde namaz kılarlardı.' Tâvus, Muhammed b. Alî, Atâ ve Hicâz Ehli derler ki, 'Kandan ötürü abdest gerekmez.' İbn Ömer, (vücûdunda çıkan) sivilceyi sıktı. Sivilceden kan aktı. (İbn Ömer bundan ötürü) abdest almadı. İbn Ebî Evfâ (ağzındaki) kanı atıp namazına devam etti. İbn Ömer ve Hasan, hacamat yapan kişinin sadece hacamat yaptığı bölgeyi yıkaması gerektiğini söylediler."[1002]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında beş tane hadis zikretmektedir. Buhârî'nin zikrettiği hadislerin tamamı idrar ve dışkı yollarından çıkan şeylerin abdest gerektirdiği hususundadır.[1003]

İmâm Buhârî'nin bu bâb başlığı el-Câmiu's-Sahîh şârihleri arasında farklı şekilde yorumlanmaktadır. Kirmânî'ye göre bu bâb başlığı genel bir hasır ifade etmemekte, vücûdun idrar ve dışkı yolları haricinde çıkan kan ve irin gibi şeylerin de abdest bozduğu görüşüne sahip kişilerin bu görüşlerine reddiye amacını taşımaktadır.[1004] İbn Hacer'e göre de, bâb başlığı vücûdun diğer bölgelerinden çıkan şeylerin abdesti bozup bozmadığı hususundaki ihtilâfa işâret etmektedir.[1005] Birazdan ifade edeceğimiz üzere uyku ve şuurun kaybolmasına varacak derecede baygınlık durumlarının da İmâm Buhârî'ye göre abdesti bozan hallerden olması Kirmânî ve İbn

---

[1001] Bkz. Kirmânî, **a.g.e.,** III, 14; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, IV, 264.

[1002] بَاب مَنْ لَمْ يَرَ الْوُضُوءَ إِلَّا مِنْ الْمَخْرَجَيْنِ مِنْ الْقُبُلِ وَالدُّبُرِ وَقَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى {أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنْ الْغَائِطِ وَقَالَ عَطَاءٌ فِيمَنْ يَخْرُجُ مِنْ دُبُرِهِ الدُّودُ أَوْ مِنْ ذَكَرِهِ نَحْوُ الْقَمْلَةِ يُعِيدُ الْوُضُوءَ وَقَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِذَا ضَحِكَ فِي الصَّلَاةِ أَعَادَ الصَّلَاةَ وَلَمْ يُعِدْ الْوُضُوءَ وَقَالَ الْحَسَنُ إِنْ أَخَذَ مِنْ شَعَرِهِ وَأَظْفَارِهِ أَوْ خَلَعَ خُفَّيْهِ فَلَا وُضُوءَ عَلَيْهِ وَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ لَا وُضُوءَ إِلَّا مِنْ حَدَثٍ وَيُذْكَرُ عَنْ جَابِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ الرِّقَاعِ فَرُمِيَ رَجُلٌ بِسَهْمٍ فَنَزَفَهُ الدَّمُ فَرَكَعَ وَسَجَدَ وَمَضَى فِي صَلَاتِهِ وَقَالَ الْحَسَنُ مَا زَالَ الْمُسْلِمُونَ يُصَلُّونَ فِي جِرَاحَاتِهِمْ وَقَالَ طَاوُسٌ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ وَعَطَاءٌ وَأَهْلُ الْحِجَازِ لَيْسَ فِي الدَّمِ وُضُوءٌ وَعَصَرَ ابْنُ عُمَرَ بَثْرَةً فَخَرَجَ مِنْهَا الدَّمُ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ وَبَزَقَ ابْنُ أَبِي أَوْفَى دَمًا فَمَضَى فِي صَلَاتِهِ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ وَالْحَسَنُ فِيمَنْ يَحْتَجِمُ لَيْسَ عَلَيْهِ إِلَّا غَسْلُ مَحَاجِمِهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 34, (I/46).

[1003] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 34/176-180, (I/46-47).

[1004] Kirmânî, **a.g.e.,** III, 13.

[1005] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 280.

Hacer'i bu görüşlerinde haklı çıkarmaktadır. Ancak bu bâb başlığı içerisinde abdesti bozmayan durumlar arasında gülme ve mestlerin çıkarılması meselelerinin de zikredilmesi Kirmânî'nin bu değerlendirmesinin yetersiz kaldığını göstermektedir. İbn Hacer, abdesti bozan şeylerin *mahreceyn*e bağlı olduğunu, bu durumda yelleme ihtimali taşıdığı için uykunun ve mezi akma ihtimali taşıdığı için *messu'z-zeker* ve *lemsu'n-nisâ* (kadına dokunmak) meselelerinin de bu kapsama dâhil edilmiş olabileceğini ifade etmektedir.[1006]. Dihlevî'ye göre, bu bâb başlığında iki yargı ortaya konulmakta; birincisi idrar ve dışkı yollarından çıkan mu'tâd (idrar, dışkı gibi) ve mu'tâd olmayan (taş, kurtçuk gibi) her şeyin abdesti bozduğu, ikincisi ise vücudun diğer yerlerinden çıkan hiçbir şeyin abdesti bozmadığı şeklindedir. Dihlevî, -İbn Hacer'i işaret ederek- bazı şârihlerin Buhârî'nin ifadesini zâhir manasından çıkardıklarını, *messu'z-zeker* ve *lemsu'n-nisâ* meselelerini de abdesti bozan haller kapsamına dâhil ederek Buhârî'nin bu konudaki görüşlerini İmâm Şâfiî'nin görüşlerine uydurmaya çalıştıklarını, hâlbuki Buhârî'ye göre bunların da abdesti bozan hallerden olmadıklarını belirtmektedir.[1007] Keşmîrî, Buhârî'nin mu'tâd iki yol dışında çıkan şeylerin abdesti bozmadığını söyleyerek İmâm Şâfiî'ye muvâfakat ettiğini, *messu'z-zeker* ve nâmahrem kadınla ten teması konusunda ise Ebû Hanîfe'ye muvâfakat gösterdiğini belirtmektedir.[1008] Kanaatimizce de Dihlevî ve Keşmîrî'nin görüşü daha isabetlidir. Zira abdesti bozan halleri ifade etmenin amaçlandığı bu bâb başlığında *messu'z-zeker* ve *lemsu'n-nisâ* meselelerinden bahsedilmediği gibi bunların Buhârî açısından abdesti bozan hallerden olduğunu gösteren bir karine de bulunmamaktadır. Bu iki hususun Buhârî açısından abdesti bozan durumlardan olması durumunda, Buhârî'nin bunları burada ya da uyku meselesinde olduğu gibi başka bir bâb başlığında açıkça ifade etmesi gerekirdi. Buhârî'nin bâb başlıklarını yorumsal ifadelerle farklı manalara çekmek mezhep perspektifinden meseleyi okuma çabasının bir sonucudur.

İmâm Buhârî'ye göre, şuûrun kaybolmasına engel olmayacak derecede hafif baygınlıklar abdesti bozmamaktadır. Ancak şuûrun kaybolmasına sebep olacak

[1006] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 280.
[1007] Dihlevî, **Şerhu Terâcimi Sahîhi Ebvâbi'l-Buhârî**, 26.
[1008] Keşmîrî , **a.g.e.,** I, 373.

derecede baygınlık gibi durumlar abdesti bozmaktadır. Buhârî, bu görüşünü şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Sadece (şuûr kaybına varacak derecede) ağır baygınlıktan ötürü abdest alan kimse bâbı."[1009]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında Esmâ b. Ebî Bekr'in hadisini zikretmektedir. Zikredilen hadiste, Esmâ'nın duyusal fonksiyonlarını kaybetmeyecek derecede baygınlık halini yaşadığı ve bundan ötürü başına su döktüğü, abdestini yenilemeksizin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) arkasında saf tuttuğu, Hz. Peygamber'in de (s.a.s.) buna karşı çıkmadığı ifade edilmektedir.[1010]

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, bâb başlığının baygınlığı mutlak şekilde abdesti bozan hallerden sayanlara reddiye amacını taşıdığını belirtmektedir. Ancak şârihler, bu görüş sahiplerinin kimler olduğu hususunda bilgi vermemektedir. Kanaatimizce burada Hanefi fukahâsı kastedilmiş olabilir. Zira Hanefîlere göre hafif derecedeki baygınlık hali de abdesti bozan durumlardandır.[1011]

İbn Battâl, şuûrun kaybolmasına sebep olacak derecede ağır baygınlıkların abdesti bozduğu hususunda icmâ olduğunu belirtmektedir.[1012] Aynı iddia, İbn Hacer ve İbnu'l-Mulakkın tarafından da dile getirilmektedir.[1013] İbn Hazm, bu konuda icmâ olduğu iddiasına karşı çıkarak şuûr kaybına yol açacak derecede baygınlık ve delirme durumlarının hiçbir şekilde abdesti bozan hallerden olmadığını belirtmektedir.[1014]

İmâm Buhârî, uykunun da yine abdesti bozan hallerden olduğu ancak az uyuklamanın abdesti bozmayacağı görüşündedir. Buhârî, bu görüşünü şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

[1009] بَاب مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ إِلَّا مِنْ الْغَشْيِ الْمُثْقِلِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 37, (I/48).

[1010] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 37/184, (I/48); İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 289; Hâşimî, **a.g.e.**, I, 198.

[1011] Bkz. Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, 15.

[1012] Bkz. Kastallânî, **a.g.e.**, I, 265; Kirmânî, **a.g.e.**, III, 26; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** I, 289; Aynî, **Umde**, III, 98; Hâşimî, **a.g.e.**, I, 198.

[1013] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 289; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, IV, 294.

[1014] Ebû Muhammed, Alî b. Ahmed b. Sa'îd İbn Hazm, **el-Muhallâ I-XI**, İdâratu't-Tibâ'ati'l-Munîriyye, Kahire 1352, I, 222.

"Uykudan ötürü abdestin (gerekliliği). Bir veya iki defa uyuklamadan ve esnemeden ötürü abdesti gerekli görmeyen kimse bâbı."[1015]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığında iki yargı ortaya koymaktadır. Birincisi uykunun abdest gerektirdiği, ikincisi ise uyuklamadan ötürü abdestin gerekmediği şeklindedir.[1016] İmâm Buhârî, abdesti bozan haller konusunda uyku ile uyuklama arasında ayırıma gitmektedir. Uyku, idrâk ve duyusal fonksiyonların kaybolması, uyuklama ise duyusal fonksiyonların var olup idrâkin ise yok olma durumudur.[1017]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında farklı rivâyetlerle aynı manada iki hadis zikretmektedir. Hadislerden biri şu şekildedir: "Biriniz namaz kılarken uyuklarsa, (namazını kestikten yahut tamamladıktan sonra) uykusunu giderene kadar yatsın. Zira uyuklar halde namaz kılan kimse, istiğfâr edecekken kendisine beddua eder de bunu bilmez."[1018] Hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.), uyuklayan kişiyi *musallî* olarak nitelendirmekte, namazı kesme illetini ise abdestin bozulmasında değil, *ne dediğini bilememe* illetine bağlamaktadır. Bu durum abdestin bâki kaldığına delâlet etmektedir.[1019]

el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinden Mühelleb, aklı izâle etmeyecek derecede kısa uykunun abdesti bozmayacağı hususunda Müzenî dışındaki fakîhlerin görüş birliği yaptıklarını belirtmektedir. İbn Battâl da aynı iddiada bulunmaktadır. Müzenî'ye göre her türlü uyku abdesti bozan hallerdendir.[1020] Bu görüş, (Kâdî) Ebû'l-Hasan el-Eş'arî ve İbnu'l-Müseyyeb gibi bazı Tâbbiîn fukahâsı tarafından da benimsenmiştir.[1021] İbn Hazm, Evzâî'ye göre uykunun hiçbir şekilde abdesti bozan bir durum olmadığını, Sahaâbeden bir grubun da yine bu görüşe sahip olduğunu belirtmektedir.[1022] Mâlikî, Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler ise uykunun abdesti bozan

---

[1015] بَاب الْوُضُوءِ مِنْ النَّوْمِ وَمَنْ لَمْ يَرَ مِنْ النَّعْسَةِ وَالنَّعْسَتَيْنِ أَوْ الْخَفْقَةِ وُضُوءً Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 53, (I/53).

[1016] Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, II, 569-570

[1017] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, IV, 375-376.

[1018] إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ يُصَلِّي فَلْيَرْقُدْ حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ فَإِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعِسٌ لَا يَدْرِي لَعَلَّهُ يَسْتَغْفِرُ فَيَسُبُّ نَفْسَهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 53/212, (I/53).

[1019] Bkz. Kirmânî, **a.g.e.**, III, 61; İbn Cemâa, **a.g.e.**, 40; Dihlevî, **Şerhu Terâcimi Sahîhi Ebvâbi'l-Buhârî**, 29; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, II, 570.

[1020] İbn Battâl, **a.g.e.**, I, 320; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 314.

[1021] Bkz. İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, IV,379.

[1022] İbn Hazm, **a.g.e.**, I, 224.

hallerden olduğunu kabul etmekte ancak bu konuda bazı şart ve istisnâlarda bulunmaktadır.[1023]

İmâm Buhârî'ye göre ateşin temas ettiği şeylerden ötürü abdest gerekmez. Buhârî, bu görüşünü şu bâb başlığında dile getirmektedir:

> "Kuzu eti ve sevîkten ötürü abdest almayan kimse bâbı. Ebubekir, Ömer ve Osmân (ateşin temas ettiği şeylerden) yer ve abdest almazlardı."[1024]

İmâm Buhârî, bu görüşünü bâb başlığı içerisinde zikrettiği halifelerin uygulamasına dayandırmakta, ayrıca bâb başlığı altında iki hadise de yer vererek Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kuzu etinden yedikten sonra abdest almaksızın namaz kıldığını belirtmektedir.[1025]

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, Buhârî'ye göre ateşin temas ettiği yiyecekleri yemekten ötürü abdestin gerekmediği hususunda hemfikirdir. Ancak Buhârî'nin deve etini de buna dâhil edip etmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Şârihlerden bazısı ateşte pişen tüm şeyleri bu kapsama dâhil ederken[1026] bazıları Buhârî'nin deve etini istisnâ ettiği yorumunu yapmışlardır.[1027] Kanaatimizce Buhârî'nin görüşünü temellendirdiği Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın uygulamaları, Buhârî'nin böyle bir istisnâyı kabul etmediğini göstermektedir. Zira bu üç halifeye göre, ateşin temas ettiği hiçbir şey abdest aldırmayı gerektiren bir durum değildir.[1028] Cumhûra göre, ateşin temas ettiği şeyleri yemekten ötürü abdest gerekmemektedir. Ahmed b. Hanbel ise deve etini bundan istisnâ etmektedir.[1029]

İmâm Buhârî'ye göre, abdestli kişi sonradan abdestinin bozulduğu şüphesine kapılırsa bu şüphe nedeniyle abdest yenilemesi gerekmez. Buhârî, bu görüşünü şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

[1023] Mezhep görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Düsûkî, **a.g.e.**, I, 118; Şeyhîzâde, **a.g.e.**, I, 34; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 67; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 92.

[1024] Buhârî, **el-Câmi',** Kitâbu'l-Vudû 50, (I/52). بَاب مَنْ لَمْ يَتَوَضَّأْ مِنْ لَحْمِ الشَّاةِ وَالسَّوِيقِ وَأَكَلَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ فَلَمْ يَتَوَضَّئُوا

[1025] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 50/207, 208, (I/52).

[1026] Bkz. Kirmânî, **a.g.e.**, III, 56;

[1027] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 310.

[1028] Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, I, 313; Aynî, **Umde**, III, 154.

[1029] Bkz. İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 94.

"Bâb: (Abdestin bozulduğunu) yakinen bilmedikçe şüphe nedeniyle abdest gerekmez."[1030]

İmâm Buhârî, bu ifadesinde "Şek ile yakin zâil olmaz." kaidesine vurgu yapmaktadır. Bu görüş, aynı zamanda Hanefî[1031], Şâfiî[1032] ve Hanbelîler[1033] tarafından da benimsenmiştir. Mâlikilere göre ise şüphenin devamı durumunda abdest yenilemek gerekir.[1034]

B. Başın Mesh Edilecek Miktarı

İslâm hukukçuları, başın tamamının mesh edilmesinin meşrûiyeti konusunda ittifâk ederken mesh edilecek miktar konusunda ihtilâf etmişlerdir. Mâlikîlerin meşhur görüşü[1035] ve Hanbelîlerin mezhep görüşlerine göre[1036] başın tamamını meshetmek vâcib iken; Hanefilere göre başın dörtte biri[1037], Şâfiilere göre ise en az miktarı dahi (tek saç teli) yeterlidir.[1038]

İmâm Buhârî, başın meshi konusunda İmâm Mâlik ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu konuda, "Başın tamamını meshetme(nin vücûbu) bâbı."[1039] şeklinde bâb başlığının oluşturduktan sonra bu görüşünü, *"Başlarınızı meshediniz."*[1040] âyetine dayandırmaktadır. İmâm Buhârî, daha sonra İbnu'l-Müseyyeb'in kadınların da başın tamamının meshedilmesi gerektiği konusunda erkeklerle aynı hükme tâbi oldukları görüşüne yer vermekte, akabinde Mâlik'e başın bir kısmını mesh etmenin yeterli olup olmadığının sorulduğunu, Mâlik'in Abdullâh b. Zeyd hadisiyle cevap verdiğini belirtmektedir. İmâm Buhârî de bâb başlığı altında

---

[1030] بَاب لَا يَتَوَضَّأُ مِنْ الشَّكِّ حَتَّى يَسْتَيْقِنَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vudû 4, (I/39).
[1031] Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, 15.
[1032] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 74.
[1033] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, I, 262.
[1034] Halîl b. İshâk el-Cündî,, **et-Tevdîh Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib I-VI**, Thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1433/2012, I, 154.
[1035] Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, **ez-Zehîre I-XIV**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1994, I, 259;
[1036] Ebî Teğlib, **a.g.e.**, I, 166.
[1037] Şürünbülâlî, **a.g.e.**, 24.
[1038] Takiyuddîn Ebûbekr b. Muhammed el-Hüseynî el-Hısnî, **Kifâyetu'l-Ahyâr fî Halli Ğâyeti'l-İhtisâr I-II**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, I, 38.
[1039] بَاب مَسْحِ الرَّأْسِ كُلِّهِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ} وَقَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ الْمَرْأَةُ بِمَنْزِلَةِ الرَّجُلِ تَمْسَحُ عَلَى رَأْسِهَا وَسُئِلَ مَالِكٌ أَيُجْزِئُ أَنْ يَمْسَحَ بَعْضَ الرَّأْسِ فَاحْتَجَّ بِحَدِيثِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زَيْدٍ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'-Vudû 38, (I/48).
[1040] Mâide 6/4.

Abdullah b. Zeyd'in hadisine yer vermektedir. Hadis şu şekildedir: "Adamın biri, Abdullah b. Zeyd'e Hz. Peygamber'in (s.a.s.) abdest alış şeklini göstermesini istedi. Abdullah b. Zeyd, ellerine iki defa ağız ve burnunu üç defa yıkadı. Daha sonra yüzünü üç defa ve kollarını dirseklerle birlikte iki defa yıkadı. Daha sonra başını elleriyle mesh etti. Ellerini başın ön kısmından arka tarafa doğru götürüp getirdi. Daha sonra ayaklarını yıkadı."[1041] Buhârî'nin zikrettiği âyet mücmel olup bundan başın tamamı veya bir kısmı kastedilmiş olabilir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulaması, bu mücmelliği gidermekte, başın tamamının mesh edilmesi gerektiğini göstermektedir.[1042]

C. Kıble Tayini

İslâm hukukçuları, kıble tayininde ictihâd edip de sonradan ictihâdında hatalı olduğunu anlayan kişinin, namazı iâde etmesinin gerekliliği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilaflar, kıble tayininde isâbet etmenin mi yoksa ictihâd etmenin mi vâcib olduğu tartışmalarından kaynaklanmaktadır. Farz olanın ictihâd etmek olduğunu söyleyen İmâm Mâlik, İmâm Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbel'e göre böylesi bir durumda namazın iâdesi gerekmez. Ancak İmâm Mâlik'e göre hatanın namaz vaktinde anlaşılması durumunda iâde etmek müstehabtır. Kıble tayininde farz olanın isâbet olduğu görüşüne sahip İmâm Şâfiî'ye göre ise kıble tayininde yakinen hata yapıldığının anlaşılması durumunda namazın iâde edilmesi gerekir.[1043]

İmâm Buhârî, bu hususta Hanefî fukahâsı ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî bu konuda, "Kıble konusunda gelen (nasslar) ve sehvedip kıblenin dışına yönelerek namaz kılan kimseye iâde etmeyi gerekli görmeyen kimse bâbı."[1044] şeklinde bâb başlığı oluşturduktan sonra, bu görüşüne Hz. Peygamber'in (s.a.s.) namazda iken arkasında saf tutan Sahâbeye döndüğünü, namazına devam edip

---

[1041] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'-Vudû 38/185, (I/48).
[1042] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 290.
[1043] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, I, 126; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 227; İbn Rüşd, **a.g.e.**, I, 111-112; Vehbe ez-Zuhaylî, **Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû I-VIII**, Dâru'l-Fikr, I, 600-601.
[1044] بَاب مَا جَاءَ فِي الْقِبْلَةِ وَمَنْ لا يَرَى الْإِعَادَةَ عَلَى مَنْ سَهَا فَصَلَّى إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ وَقَدْ سَلَّمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَكْعَتَيْ الظُّهْرِ وَأَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ بِوَجْهِهِ ثُمَّ أَتَمَّ مَا بَقِيَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 32, (I/89).

sonradan namazı iâde etmediğini delil olarak göstermektedir. Buhârî, bâb başlığı altında yine Hz. Peygamber'in (s.a.s.) benzer bir uygulamasına yer vermektedir.[1045]

D. Mezarlıkta Namaz Kılmanın Hükmü

İslâm âlimleri mezarlıkta namaz kılmanın cevâzı hususunda ihtilâf etmişlerdir. İmâm Ebû Hanîfe, mezarlıkta namaz kılmanın mekrûh olduğu görüşündedir.[1046] İmâm Şâfiî, açılmış mezar ile açılmamış mezar arasında ayırım yapmıştır. Ona göre ölü cesedinin karıştığı toprağın necis olması nedeniyle, bu toprakta namaz kılmak câiz değildir. Ancak açılmamış mezarlıklarda namaz kılmak ise câizdir. Şâfiî imâmlardan Râfiî, mezarlıkta namaz kılmanın mutlak surette mekrûh olduğunu savunmuştur.[1047] İmâm Mâlik, mezarlıkta namaz kılmakta bir beis olmadığı görüşündedir.[1048] Ahmed b. Hanbel, bunun mutlak surette harâm olduğu görüşüne sahiptir. Ahmed b. Hanbel'den necis olmaması durumunda mezarlıkta kılınan namazın sahîh olduğu yönünde de bir görüş rivâyet edilmiştir.[1049] Zâhiriler de mezarlıkta namaz kılmanın câiz olmadığı görüşündedir.[1050] Mezarlıkta namaz kılmanın harâm olduğunu savunanlar, "Hamam ve mezarlık dışında yeryüzünün tamamı mescittir."[1051] hadisinin zâhir manasıyla istidlâl etmişlerdir.[1052]

İmâm Buhârî, mezarlıkta namaz kılmanın mutlak surette mekrûh olduğu hususunda Râfiî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta şu bâb başlığına yer vermektedir:

[1045] Bkz. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 32/404, (I/89); İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 506; Aynî, **Umde**, IV, 220.
[1046] Bkz. Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl et-Tahtâvî, **Hâşiyetu't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-Felâh Şerhi Nûri'l-Îdâh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, 356.
[1047] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 311.
[1048] Sahnûn, **a.g.e.**, I, 182.
[1049] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 468.
[1050] Ayni, **Umde**, IV, 255.
[1051] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, (XVIII/312-11788); İbn Mâce, **Sünen**, Kitâbu'l-Mesâcid ve'l-Cemâ'ât 4/745, (I/246).
[1052] Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, II, 468.

Kabirlerde namazın **mekrûh** olduğu bâbı. Ömer b. Hattâb (r.a.), Enes b. Mâlik'in bir kabirde namaz kıldığını gördü. 'Kabir, kabir!' dedi. Namazı iade etmesini emretmedi."[1053]

İmâm Buhârî, Hz. Ömer'in (r.a.) namaz kılmaktan sakındırmakla birlikte iâde etmesini emretmemesine dikkat çekerek bunun câiz ancak mekrûh olduğunu ifade etmektedir.

E. Bazı Namaz İntikallerinde Elleri Kaldırmak

İslâm âlimleri, Hz. Peygamberin (s.a.s.) iftitâh tekbiri getirirken ellerini omuzlarına doğru kaldırdığı hususunda icmâ etmişlerdir.[1054] Ancak rükûa giderken, rükûdan ve ikinci rekâttan kalkarken ellerin kaldırılması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefîler dışındaki üç mezhebe göre rükûya giderken, rükûdan ve ikinci rekâttan kalkarken elleri kaldırmak sünnettir.[1055]

İmâm Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta "(iftitâh) tekbîri getirdiğinde, rükûa gittiğinde ve rükûdan kalktığında elleri kaldırma(nın beyanı) bâbı."[1056] ve "(Tahiyyât sonrası) ikinci rekâttan kalkarken elleri kaldırma(nın beyanı) bâbı."[1057] şeklinde bâb başlıkları oluşturmaktadır. Buhârî, bu başlıklar altında Abdullâh b. Ömer ve Mâlik b. Hüveyris'ten (ö.74) aktarımlarda bulunarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu durumlarda ellerini kaldırdığını zikretmektedir.

Buhârî, ayrıca bu konuda müstakil bir kitap da yazarak zikredilen hallerde elleri kaldırmanın Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Sahâbenin uygulamaları olduğunu

---

[1053] بَاب هَلْ تُنْبَشُ قُبُورُ مُشْرِكِي الْجَاهِلِيَّةِ وَيُتَّخَذُ مَكَانُهَا مَسَاجِدَ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَعَنَ اللَّهُ الْيَهُودَ اتَّخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ وَمَا يُكْرَهُ مِنْ الصَّلَاةِ فِي الْقُبُورِ وَرَأَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُصَلِّي عِنْدَ قَبْرٍ فَقَالَ الْقَبْرَ الْقَبْرَ وَلَمْ يَأْمُرْهُ بِالْإِعَادَةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Salât 48, (I/93).

[1054] Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm b. el-Münzir, **el-İcmâ'**, Mektebetu'l-Furkân, Thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, 'Acmân 1420/1999, 42.

[1055] Bkz. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî, **Kitâbu'l-Âsâr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1355, 20-21; Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, **el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi'l-Mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî I-XVIII**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994, II, 134; Süleymân b. Muhammed b. 'Umer el-Buceyremî, **Tuhfetu'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb I-V**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996, II, 210-211; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 219-220; İbn Rüşd, **a.g.e.**, I, 133; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 282.

[1056] بَاب رَفْعِ الْيَدَيْنِ إِذَا كَبَّرَ وَإِذَا رَكَعَ وَإِذَا رَفَعَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 82, (I/148).

[1057] بَاب رَفْعِ الْيَدَيْنِ إِذَا قَامَ مِنْ الرَّكْعَتَيْنِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 84, (I/148).

ispatlamaya çalışmaktadır. Kitap, Bedî'u'd-dîn er-Râşidî tarafından şerh edilerek basılmıştır. Râşidî'ye göre Buhârî'nin kitab,ı bu konuda yazılan ilk müstakil eserdir. Buhârî'den sonra bu konuda mütekaddimîn âlimlerinden Muhammed b. Nasr el-Mervezî, müteahhirîn âlimlerinden Takiyuddîn ibn Sübkî, İbnu'l-Kayyım ve daha başka âlimler tarafından da eserler yazılmıştır.[1058] İbn Rüşd, İbn Ömer'den aktarılan hadisin sıhhati konusunda ittifâkın olduğunu ve bu hadisin on üç Sahâbeden aktarıldığını belirtmektedir.[1059] Buhârî, bu konuda yazdığı müstakil kitapta, Hz. Alî'den aktarılan benzer bir hadise yer verdikten sonra hadisin yine on yedi Sahâbeden rivâyet edildiğini belirtmektedir.[1060]

F. Birinci Tahiyyâtın Hükmü

Fakihler arasında tartışmalı meselelerden birisi de birinci tahiyyâtın hükmü konusudur. İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'nin de aralarında bulunduğu İslâm hukukçularının çoğu, birinci tahiyyâtı okumanın sünnet olduğu görüşündedir.[1061] Hanefî mezhebinin sahîh görüşüne göre kade-i ûlâ (birinci tahiyyât için oturuş) vâcibtir. Hanefîlerden Kerhî ve Tahavî'ye göre ise sünnettir. [1062] Hanefî mezhebinde birinci tahiyyâtı okumanın vâcib veya sünnet olduğu hususunda da farklı görüş ortaya konulmuştur.[1063]

Birinci tahiyyâtın sünnet olduğunu savunanlar, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ikinci rekâttan –tahiyyâtı okumadan- kalkınca rücû etmeyip bunu sehiv secdesiyle gidermesini, vâcib olması durumunda -Sahâbenin uyarısıyla- rücû etmesi gerektiğini delil olarak gösterirler. Ahmed b. Hanbel ise birinci tahiyyâtın Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sürekli uygulaması olduğunu ve Sahâbeye de talim edip okumalarını emretmesini ayrıca Hz. Ömer'in (r.a.): "Birinci tahiyyâtı okumayanın namazı olmaz." şeklindeki ifadesini delil göstererek birinci tahiyyâtın vâcib olduğunu

[1058] Bedî'u'd-dîn er-Râşidî, **Celâu'l-'Ayneyn bi Tahrîci Rivâyeti'l-Buhârî fî Cüz'i Raf'i'l-Yedeyn**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1416/1996, 9-11.
[1059] Bkz. İbn Rüşd, **a.g.e.**, I, 134.
[1060] Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, **Kitâbu Raf'i'l-Yedeyn fi's-Salat,** Dâru İbn Hazm, Beyrut 1416/1996, 22.
[1061] Hattâb er-Ru'aynî, **a.g.e.**, II, 224; el-Hısnî, **a.g.e.**, I, 168.
[1062] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, I, 132; Aynî, **el-Binâye**, II, 184.
[1063] Bkz. Bedruddîn Ebû Muhammed b. Ahmed el-Aynî, **Minhetu's-Sülûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk**, Vizâretu'l-Avkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Katar 1428/2007, 103; **el-Binâye**, II, 184; Şürünbülâlî, **a.g.e.**, 93; Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye,** I, 79.

söylemektedir. Hanbelîlere göre kasıtlı olarak terki durumunda namaz bozulur. Sevhen terkedilmesi durumunda ise sehiv secdesini gerektirir.[1064]

İmâm Buhârî'ye göre birinci tahiyyâtı okumak sünnettir. Buhârî, bu konuda "Birinci teşehhüdü vâcib görmeyen kimse bâbı. Zira Nebî (s.a.s.) ikinci (birinci tahiyyâtı okumadan) ikinci rekâttan kalkıp rücû etmedi."[1065] şeklinde bâb başlığı oluşturduktan sonra bu görüşünü bâb başlığının devamında, cumhûrun da delil olarak zikrettiği İbn Buheyne'nin şu hadisine dayandırmaktadır:

> "Nebî (s.a.s.), Ashâbına öğle namazını kıldırdı. İkinci rekâtta (tahiyyât için) oturmadan kalktı. İnsanlar da kalktılar. Namazını bitirince insanlar selâm vermesini bekledi. (Hz. Peygamber (s.a.s.)), selâm öncesi tekbir getirerek iki secde yaptıktan sonra selâm verdi."[1066]

İmâm Buhârî'ye göre Hz. Peygamber'in (s.a.s.) birinci tahiyyâtı terk edip bilahare tedârik etmeksizin sehiv secdesi yapması, birinci tahiyyâtın vâcib olmadığının delilidir.

G. Kur'ân Okumak İçin Tahâret Şartı

İslâm âlimleri, günümüzde de tartışması devam eden hayız ve cenâbet durumlarında Kur'ân okumanın cevâzı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefî[1067], Şâfiî[1068] ve Hanbelîlere[1069] göre bu hallerde Kur'ân okumak câiz değildir. Hanefî Fukahâsından Tahavî'ye göre âyetin bir kısmını okumak câizdir.[1070] Mâlikîler'in sahîh görüşüne göre cenâbet ve hayız durumları farklı değerlendirilmiştir. Buna göre cenâbetli kimsenin Kur'ân okuması câiz değildir. Ancak te'avvuz (korunma, sığınma) niyetiyle Âyetü'l-Kürsî, İhlâs, Felek ve Nâs gibi kısa âyet ve sûreleri

---

[1064] İbn Ebî Teğlib, **a.g.e.**, I, 140; İbn Battâl, **a.g.e.**, II, 244; Zuhaylî, **Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhû**, I, 713; Komisyon, **el-Mevsû'atu'l-Fıkhiyye**, XII, 34-35.

[1065] بَاب مَنْ لَمْ يَرَ التَّشَهُّدَ الْأَوَّلَ وَاجِبًا لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ مِنْ الرَّكْعَتَيْنِ وَلَمْ يَرْجِعْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ezân 146, (I/165).

[1066] أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ الظُّهْرَ فَقَامَ فِي الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ لَمْ يَجْلِسْ فَقَامَ النَّاسُ مَعَهُ حَتَّى إِذَا قَضَى الصَّلَاةَ وَانْتَظَرَ النَّاسُ تَسْلِيمَهُ كَبَّرَ وَهُوَ جَالِسٌ فَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يُسَلِّمَ ثُمَّ سَلَّمَ Buhârî, el-Câmi', Kitâbu's-Ezân 146/829, (I/165).

[1067] Kâsânî, **a.g.e.**, I, 280-281; Aynî, **el-Binâye**, I, 643-644.

[1068] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 120.

[1069] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 127.

[1070] Tahavî, **a.g.e.**, 18.

okuması câzidir. Hayızlı kimse ise –kanaması devam etsin veya etmesin- dilediği kadar kırâat yapması câzidir. Ancak kanaması kesilen kadının, cenâbetli olması durumunda ise cenâbet nedeniyle boy abdesti almadan Kur'ân okuması câiz değildir.[1071]

İmâm Buhârî'ye göre, gerek hayız ve gerekse cünüp hallerinde Kur'ân okumak câizdir. Buhârî, bu hususta şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bâb: Hayızlı kadın beyti tavâf dışındaki hac ibâdetlerini yerine getirir. İbrâhîm der ki, 'Hayızlı kadının âyet okumasında beis yoktur.' İbn Abbâs, cünüp olan kişinin (Kur'ân) okumasında beis görmezdi. Nebî (s.a.s.), her anında Allah'ı zikrederdi. Ümmü Atiyye der ki, 'Hayızlı olanlarımız (erkek Sahâbelerle birlikte bayram günlerinde) tekbir getirip dua okumakla emrolunduk.' İbn Abbâs der ki, 'Ebû Süfyân bana şöyle haber verdi: 'Heraklius, Nebî'nin (s.a.s.) mektubunu istedi ve okudu. Mektupta, '*Bismillahirrahmanirrahim, Ey kitap ehli, sizinle bizim aramızda müşterek olan bir kelimeye geliniz…'* âyeti vardı.'' Atâ der ki, 'Âişe hayızlı halde beyti tavâf dışında hac ibâdetlerini yerine getirdi. Namaz kılmadı.' Hakem der ki, 'Cünüp halde (hayvan) kestim.' Allah Teâlâ, *'Allah'ın isminin anılmadığı (hayvanlardan) yemeyiniz.'* buyurmaktadır."[1072]

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, bu bâb başlığının hayız ve cünüp olan kişiler hakkında Kur'ân okumanın câiz olduğu amacını taşıdığını belirtmektedir.[1073] İbn Hacer, bu durumlarda kırâatin câiz olmadığını belirten rivâyetlerin Buhârî'ye göre sahîh olmadığını belirtmektedir.[1074] Buhârî, 'Nebî (s.a.s.) her anında Allah'ı zikrederdi.' ifadesinde geçen zikir kelimesini umûma hamletmektedir. Zira zikir,

---

[1071] Bkz. Düsûkî, **a.g.e.**, I, 138, 174.

[1072] بَاب تَقْضِي الْحَائِضُ الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا إِلَّا الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ لَا بَأْسَ أَنْ تَقْرَأَ الْآيَةَ وَلَمْ يَرَ ابْنُ عَبَّاسٍ بِالْقِرَاءَةِ لِلْجُنُبِ بَأْسًا وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَذْكُرُ اللَّهَ عَلَى كُلِّ أَحْيَانِهِ وَقَالَتْ أُمُّ عَطِيَّةَ كُنَّا نُؤْمَرُ أَنْ يَخْرُجَ الْحُيَّضُ فَيُكَبِّرْنَ بِتَكْبِيرِهِمْ وَيَدْعُونَ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ أَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانَ أَنَّ هِرَقْلَ دَعَا بِكِتَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ فَإِذَا فِيهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَ {يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ}الْآيَةَ وَقَالَ عَطَاءٌ عَنْ جَابِرٍ حَاضَتْ عَائِشَةُ فَنَسَكَتْ الْمَنَاسِكَ غَيْرَ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ وَلَا تُصَلِّي وَقَالَ الْحَكَمُ إِنِّي لَأَذْبَحُ وَأَنَا جُنُبٌ وَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ {وَلَا تَأْكُلُوا مِمَّا لَمْ يُذْكَرْ اسْمُ اللَّهِ عَلَيْهِ} Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hayz 7, (I/68).

[1073] Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, I, 421-422; Kirmânî, **a.g.e.**, III, 173; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 407, İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, V, 38; Keşmîrî, **a.g.e.**, I, 492.

[1074] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 408.

kırâati de kapsar niteliktedir.[1075] Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) temiz olmamalarına rağmen küfür ehline, içinde Kur'ân âyetleri yazılı mektuplar gönderdiği, bunlara dokunup okumalarında bir beis görmediğini vurgulamaktadır. İmâm Buhârî, ayrıca tavâf dışındaki tüm hac ibâdetlerinin hayız olan kadınlar için câiz olduğunu[1076] belirten Hz. Âişe'nin (r.a.) rivâyetine yer vermektedir. Buhârî, İbn Abbâs ve bazı Tâbiînden aktarımlarda bulunarak görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır.

H. Cuma Namazının Vakti

Cuma namazının başlangıç vakti, İslâm âlimleri arasında ihtilaflı bir meseledir. Hanbelîler dışındaki mezheplere göre, Cuma namazının başlangıç vakti öğle namazı vakti ile aynı, yani güneşin zevâl anıdır.[1077] Hanbelîler, vucûb vaktinin zevâl anı ile başladığını kabul etmekle birlikte, Cuma namazının başlangıç vaktinin, bayram namazı vaktiyle (güneşin bir mızrak boyu yükselmesi) başladığını ve bu vakitten itibaren Cuma namazının kılınabileceğini savunmuşlardır.[1078] Hanbelîler, bu görüşlerini, Vekî'→ Ca'fer b. Burkân→ Sâbit b. el-Haccâc kanalıyla Abdullâh b. Sîdân'dan aktarılan şu hadise dayandırmaktadır: "Ebûbekir (r.a.) ile Cuma'ya şâhit oldum. Namazı ve hutbesi gün ortasından önce idi. Ömer (r.a.) ile de Cuma'ya şâhit oldum. Namazı ve hutbesi, gün ortası vaktinde idi."[1079] İbn Hacer, Abdullâh b. Sîdân dışındaki râvi silsilesinin sika olduğunu, Abdullâh b. Sîdân'ın ise Tâbiîn'in büyüklerinden olmakla birlikte adâletinin ma'rûf olmadığını belirtmektedir. İmâm Buhârî, Abdullâh b. Sîdân'ın hadisine tâbi olunamayacağını söylemektedir.[1080] Hanbelî fakihlerinden İbn Receb, Cumâ namazı ile zekât arasında bir kıyâsa giderek; zekât için sebebin *nisâb*, vücûb anının ise *havl* olduğu, sebebin vücuda gelmesiyle zekâtın ödenebileceği gibi güneşin bir mızrak yükselmesinin de Cuma namazı için sebep teşkil ettiğini, sebebin vücûd bulmasıyla Cuma namazının kılınabileceğini

[1075] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I, 408.
[1076] İmâm Buhârî Safa ve Merve arasında sa'y yapmanın da caiz olmadığını diğer bir bâb başlığında ifade etmektedir. Bk. Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hacc 81, (II/159).
[1077] İbn Rüşd, **a.g.e.**, I,157; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 481.
[1078] İbn Teymiyye, **el-Muharrar**, I, 230.
[1079] San'ânî, **a.g.e.**, Kitâbu'l-Cum'a, Bâbu Vakti'l-Cum'a, 5210, (III/175); Ebûbekir Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, **el-Musannef I-XXVI**, Kitâbu'l-Cum'a 340, Thk. Muhammed 'Avvâme, Dâru'l-Kıble, Cidde 1427/2006, (IV/64).
[1080] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 387.

ifade etmektedir.[1081] Cumhûra göre ise Cuma namazı öğle namazı hükmünde olup öğle namazı için sebep teşkil eden zevâl anı, Cuma namazı için de sebep oluşturmaktadır. Hanbelî fukahâsından İbn Kudâme, Cuma namazının zevâl vaktinde kılınmasının daha faziletli olduğunu belirtmektedir.[1082]

İmâm Buhârî, bu hususta cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta oluşturduğu bâb başlığında şu ifadelere yer vermektedir:

> "Cuma (namazının başlangıç) vakti, güneşin zevâl anıdır. Ömer, Alî, Nu'mân b. Beşîr ve Amr b. Hureys'ten (r.a.) böyle zikredilmiştir."[1083]

İbn Hacer, Cuma namazının başlama vaktinin fakîhler arasında ihtilâflı olmasına rağmen Buhârî'nin bu vaktin zevâl anı olduğu yönünde kesin ifade kullanması, muhâlif görüşün istidlâlde bulunduğu hadisleri zayıf görmesine bağlamaktadır.[1084] Buhârî, bâb başlığında zikrettiği Sahâbelerden yapılan rivâyetlerde de Cuma namazı vaktinin zevâl anı olduğunu belirtmektedir. Buhârî, ayrıca konuyla ilgili görüşünü bâb başlığı altında zikrettiği üç hadise dayandırmaktadır. Hadisler şu şekildedir: "Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında insanlar kendiişlerinde çalışırlardı. Cuma'ya gittikleri vakit (iş zamanlarındaki heyetleri ne ise) o vaziyetleri ile giderlerdi. Bundan dolayı kendilerine 'keşke yıkansaydınız.' denildi."[1085] "Hz. Peygamber (s.a.s.) Cuma namazını, güneş tam ortadan batıya meylettiğinde kıldırırdı."[1086] "Biz Cuma namazını erken (ilk zevâl vakti) kılar, Cuma sonrası kaylûle yapardık."[1087]

[1081] İbn Receb, **Fethu'l-Farî**, VIII, 178.
[1082] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, I, 481.
[1083] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 16, (II/7). بَاب وَقْتُ الْجُمُعَةِ إِذَا زَالَتْ الشَّمْسُ وَكَذَلِكَ يُرْوَى عَنْ عُمَرَ وَعَلِيٍّ وَالنُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ وَعَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ
[1084] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî,** II, 387.
[1085] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 16/903, (II/7). أخبرنا يحي بن سعيد أنه سأل عمرة عن الغسل يوم الجمعة فقالت عائشة رضي الله عنها كان الناس مهنة أنفسهم وكانوا أذا راحوا إلى الجمعة راحوا فى هيئتهم فقيل لهم لو إغتسلتم
[1086] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 16/904, (II/7). عن أنس بن مالك رضي الله عنه أن النبى صلى الله عليه و سلم كان يصلى الجمعة حين تميل الشمس
[1087] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Cum'a 16/905, (II/7). عن أنس قال كنا نبكر بالجمعة و نقيل بعد الجمعة

İmâm Buhârî, birinci hadisin metninde geçen "راحوا" ifadesine dayanarak Cuma vaktinin zevâl anıyla başladığını ifade etmektedir. Zira dilbilimcilerin çoğuna göre bu ifade (راح), 'zevâl vaktinde gitmek' manasında kullanılmaktadır.[1088]

İmâm Buhârî'nin istidlâlde bulunduğu ikinci hadisin bâb başlığında ortaya koyduğu görüşüne delâleti açıktır. Üçüncü hadiste ise hadisin metninde geçen "نبكر" ifadesi, hem bir şeyi (Cuma namazı) günün ilk vaktinde yapmak hem de bir şeyi (Cuma namazı) başka bir şeyden (kaylûle) önce yapmak anlamlarına gelmektedir. Birinci durumda, bu hadis bir önceki hadis ile çelişirken, ikinci durumda ise aralarında bir teâruz söz konusu değildir. İbn Hacer, hadisler arasında birleştirmenin teâruza tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Buna göre, *kaylûle*yi öğle namazından önce yapmayı adet edinen Hz. Peygamber (s.a.s.) ve Ashâbı, Cuma günlerinde Cuma namazını *kaylûle* öncesine almaktadır. İbn Hacer, Buhârî'nin üçüncü hadisi zikretmesindeki amacının, bu hadisin bir önceki hadis ile müteârız olmadığına işâret etmek olduğunu belirtmektedir.[1089]

I. Zekâtın Belde Sınırları Dışına Nakledilmesi

Fakîhler arasında tartışmalı konulardan birisi de zekâtın belde sınırlarının dışına çıkarılmasının cevâzı hususundadır. Şâfiî mezhebinin hâkim görüşü[1090] ve Hanbelîlere[1091] göre, belde içerisinde zekâta müstahak kişilerin bulunması durumunda zekâtın bunlara dağıtılması zorunludur. Çıkarıldığı beldede fakirler var oldukça zekâtın başka beldelere gönderilmesi câiz değildir. Hanefîlere göre ise mekrûh olmakla birlikte zekâtın belde dışına nakledilmesi câizdir. Ancak belde sınırları dışındaki fakirlerin, mal sahibi kimsenin bulunduğu beldenin fakirlerinden

[1088] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 387.
[1089] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 387.
[1090] Şeyhu'l-İslâm Ebû Yahyâ Zekeriyyâ, **Esnâ'l-Metâlib fî Şerhi Ravdi't-Tâlib I-IV**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2000, I, 403.
[1091] Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, **Şerhu'z-Zerkeşî 'alâ Muhtasari'l-Hirakî I-III**, Thk. Abdulmün'in Halîl İbrâhîm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002, I, 373; Abdullâh b. Ahmed, **Mesâilu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, Thk. Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1401/1981, 150.

daha çok ihtiyaç sahibi olması yahut belde sınırları dışında fakir akrabalarının bulunması durumunda kerâhet ortadan kalkar. [1092]

İmâm Buhârî, zekâtın belde sınırları dışına çıkarılması konusunda Hanefi fukahâsı ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak Buhârî'nin ifadesinden bunun hiçbir şekilde mekrûh olmadığı anlaşılmaktadır. Buhârî, bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Sadakanın zenginlerden alınıp nerede bulunurlarsa (bulunsunlar) fakirlere verilmesi bâbı."[1093]

İmâm Buhârî, bu görüşünü Yemen'e görevlendirilen Mu'âz b. Cebel'e, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yaptığı şu talimâta dayandırmaktadır:

> "Onlara (Yemen halkına), Allah'ın kendilerine sadakayı farz kıldığını, zenginlerinden alınıp fakirlerine verileceğini haber ver."[1094]

İmâm Buhârî'nin zikrettiği bu hadis, Şâfiî fukahâsı tarafından da konu ile ilgili görüşlerine delil olarak gösterilmektedir. Bu ihtilafın menşei تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِم hadisinde geçen çoğul zamirlerin merciî hakkındaki farklı değerlendirmeye dayanmaktadır. Şâfiîlere göre, zamir belde halkına râcidir. Bu nedenle zekât, alınacağı belde halkına dağıtılması gerekir. İmâm Buhârî'ye göre ise zamirden tüm Müslümanlar kastedilmiştir. Buna göre zekât Müslümanların zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılır.

J. Zekâtı Düşürme

İslâm âlimleri, zekâttan kaçmamak kaydıyla sene dolmadıkça kişinin kendi malında herhangi bir şekilde tasarruf yetkisinin olduğu hususunda ittifâk etmişlerdir. Yine yapacağı tasarruflarda zekâtı düşürme niyetini taşıyan kimsenin günahkâr olacağı hususunda da fakîhler arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak bunun zekâttan kaçma niyetini taşıması halinde zekâtın düşüp düşmeyeceği

---

[1092] Bkz. Kudûrî, **a.g.e.**, 128; İbn Battâl, **a.g.e.**, III, 547-548; İbn Teymiyye, **el-Muharrer**, I, 341.
[1093] بَابُ أَخْذِ الصَّدَقَةِ مِنْ الْأَغْنِيَاءِ وَتُرَدَّ فِي الْفُقَرَاءِ حَيْثُ كَانُوا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 63, (II/128).
[1094] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 63/1496, (II/128).

hususunda ihtilâf vardır. İmâm Mâlik'e göre böyle bir niyetle yapılan tasarruflar, zekâtı düşürmeyip senenin tamamlanması halinde zekâtın verilmesi gerekir. İmâm Ebû Hanîfe ise sene tamamlanmadıkça zekâtın farz olmayacağından hareket ederek kişinin bir gün öncesinde dahi bu niyetle malında yapacağı tasarrufların zekâtı düşüreceği kanaatindedir.[1095]

İmâm Buhârî de zekâttan kaçma niyeti olmaksızın yıl tamamlanmadan önce yapılacak tasarruflara karşı değildir. Ancak zekâttan kaçma niyetiyle yapılan tasarrufların zekâtı düşürmeyeceği kanaatindedir. Buhârî, Kitâbu'l-Hiyel bölümünde oluşturduğu bâb başlığında öncelikle Hz. Ebûbekir'in (r.a.) Hz. Enes'e (r.a.) gönderdiği mektupta yer verdiği şu hadisi zikretmektedir: "(Resûlullâh (s.a.s.)), zekât korkusuyla ortak toplu olan malın parçalara ayrılması ve parçalar halinde olan malın toplanmasını yasakladı."[1096] Buhârî, akabinde Hz. Peygamber'e (s.a.s.), İslâm'ın esaslarını soran bedevînin hadisine yer verir.[1097] İmâm Buhârî, daha sonra *bazı insanlar*a (بعض الناس) ait zekâtı düşürme yollarından üç tanesini zikrederek kendilerine itirazını dile getirmektedir.[1098]

1. "Bazı insanlar der ki, "Yüz yirmi deveye iki hıkka (dört yaşına girmiş dişi deve) zekât düşer. (Sahibi) sene dolmadan (develeri) kasten helak etse veya hibe etse yahut zekâttan kaçmak için başka bir hile yapsa, ona herhangi bir şey gerekmez.
2. "Bazı insanlar der ki, 'Devesi olan bir kimse zekât vâcib olur korkusuyla bir gün öncesinden hile yaparak develerini misli develer veya koyunlar yahut sığırlar ya da dirhem karşılığında satarsa, ona bir şey gerekmez.' Öte yandan şöyle derler: 'Şayet sene dolmadan bir gün yahut bir sene önce zekâtı öderse bu câzidir.'"

Bunun mal yığmak anlamına geldiğini düşünen İmâm Buhârî bu ifadesinin hemen öncesinde, zekâtı verilmeyen malın kıyâmet gününde sahibi için büyük bir

---

[1095] Bkz. Aynî, **Umde**, XXIV, 167; İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 314; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 331; Keşmîrî, **a.g.e.**, VI, 420

[1096] بَاب فِي الزَّكَاةِ وَأَنْ لَا يُفَرَّقَ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ وَلَا يُجْمَعَ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ خَشْيَةَ الصَّدَقَةِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 3/2955, (IX/23).

[1097] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 3/2956, (IX/23).

[1098] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 3, (IX/23).

azâb vesilesi olacağını bildiren hadisi[1099] aktararak bu görüşe itirazını dile getirmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki İmâm Buhârî, *bazı insanlar*a (بعض الناس) nispet ettiği, sene dolmadan zekâtı düşürme niyetiyle yapılan hilelerin zekâtı düşüreceği görüşü ile sene dolmadan zekât verilmesinin câiz olduğu görüşü arasında bir tenâkuzun olduğu kanaatindedir. Buhârî'ye göre sene dolmadan zekâtın verilmesi câiz ise sene dolmadan zekâtı düşürme amaçlı yapılan tasarrufların da zekâtı düşürmemesi gerekmektedir.[1100] İbn battâl, burada tenâkuz iddiasına karşı çıkmaktadır. Zira bu görüş sahiplerinin de zekâtın vücûbiyyetini senenin tamamlanmasına bağladıklarını, sene dolmadan bunu ödeyen kimseyi ise müeccel borcunu günü gelmeden önce ödeyen kimse hükmünde saydıklarını belirtmektedir. İbn battâl, öncesinde zekâtı verip de sene dolduğu anda nisâb miktarına sahip olmayan kimseye imâm (devlet başkanı) tarafından verdiği miktarın geri ödenmesinin vâcib olduğunu belirtmektedir.[1101]

3. "Bazı insanlar der ki, 'Develer yirmiye ulaşınca dört koyun zekât gerekir. Şayet zekâttan kaçmak veya hile ile zekâtı düşürmek için yıl dolmadan develeri hibe eder veya satarsa, sahibine herhangi bir şey gerekmez. Keza develeri itlâf edip (kendisi de) ölürse (geride bıraktığı) malında herhangi bir şey gerekmez.'"

İmâm Buhârî, zikrettiğimiz bu ifadesinin hemen öncesinde İbn Abbâs'tan rivâyet ettiği şu hadise yer vermektedir: "Sa'd b. Ubâde, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) annesinin yerine getirmeden öldüğü nezir borcu hakkında fetvâ talebinde bulundu. Resûlullâh (s.a.s.) 'Onun yerine sen öde.' buyurdu." Burada bir kıyâsın varlığına dikkat çeken İbn Battâl, bu hadisin zekâtın ödenmesi için de hüccet olduğunu zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Sa'd'a nezrini yerine getirmeden ölen annesinin yerine ödemesini emrettiğini; ödenmesinden kaçınılan farzların ise nezirden daha önemli ve gerekli olduğunu belirtmektedir.[1102]

[1099] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 3, (IX/23).
[1100] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 331.
[1101] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 316.
[1102] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 315.

el-Câmiu's-Sahîh Şârihleri, Buhârî'nin bu itirazlarının Ebû Hanîfe'nin şahsına yahut Hanefî fukahâsına yönelik olduğunu ifade etmektedir.[1103] Bazı Hanefî fukahâsı, bu görüşlerin Ebû Yûsuf'a ait olduğunu belirtmektedir. Ebû Yûsuf'a göre zekâtın vücûbu, nisâb ve havl (yılın dolması) ile tamamlanır. Dolayısıyla yıl tamamlanmadan önce yapılan tasarruflar, vücûba engel olup sâbit olan bir vâcibi düşürme anlamına gelmemektedir. Ancak Ebû Yûsuf'un bilahare bu görüşlerinden rücû ettiği belirtilmektedir.[1104] İmâm Muhammed ise fakirlerin haklarını ibtâl etme amacını taşıdığından bu tür tasarrufları mekrûh saymaktadır.[1105]

K. Rikâz Ve Madenlerin Zekâtı

Rikâz kelimesi, etimolojik açıdan –ister insan fiili ile olsun ister ilahi fiil ile olsun- "gömülen mal" için kullanılır.[1106] Rikâzın hükmü konusunda İslâm hukukçuları arasında ihtilâf bulunmamaktadır. Ancak madenlerin de rikâz ile aynı hükmü taşıyıp taşımadığı hususunda ihtilâf vardır. Hanefî hukukçular, meseleye dil temelli yaklaşarak Arapların rikâz kelimesini bütün madenler için kullandıklarını, dolayısıyla aralarında bir farkın olmayacağını iddia etmektedir.[1107] Cumhûra göre ise madenler rikâz kapsamına dâhil değildir.[1108] Cumhûr, bu görüşünü Buhârî'nin de bâb başlığı altında delil olarak zikrettiği, "Sahibinden kaçan hayvanın vereceği zarardan, çölde eskiden kalmış sahipsiz kuyuya düşmeden ve maden ocaklarındaki kazalardan bir sorumluluk yoktur. Rikâzda ise humus (beşte bir) vardır."[1109] hadisine dayandırmaktadır. Hadiste Hz. Peygamber (s.a.s.), maden ile rikâzı vav-ı atıfa (و) ile birbirinden ayırmaktadır. Bu durum ikisi arasında bir muğayeretin varlığını göstermektedir.[1110]

[1103] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 314; Aynî, **Umde**, XXIV, 167.
[1104] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 331; Abdülmecîd**, a.g.e**., 627.
[1105] Kirmânî, **a.g.e.**, XXIV, 75; Aynî, **Umde**, XXIV, 167.
[1106] Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Dâru'l-Ma'rife, Thk. Muhammed Halîl 'Aytâbî, Beyrut 1426/2005, 208; Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1429/2008, 665.
[1107] Bkz. Şeyhîzâde, **a.g.e.**, I, 313; Aynî, **el-Binâye**, III, 474-477.
[1108] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 153, 157; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 82-86; Mâverdî, **a.g.e.**, III, 335; Karâfî, **a.g.e.**, III, 59, 67.
[1109] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 66/1499, (II/129).
[1110] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III, 364.

İmâm Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta oluşturduğu bâb başlığında[1111], Mâlik ve İbn İdrîs'in (Şâfiî) rikâzı "cahiliye definesi" olarak tarif ettiklerini ve az olsun veya çok olsun beşte birinin alınması görüşünde olduklarını belirtmektedir. Buhârî, Ömer b. Abdülazîz'in madenlerden kırkta bir (yani ticaret malı zekâtı) aldığını belirtmektedir. İmâm Buhârî, daha sonra 'ba'du'n-nâs' (قال بعض الناس) ifadesi ile işaret ettiği Hanefi fukâhasının "Madenler de câhiliye definesi gibi rikâzdır."[1112] görüşüne itiraz etmektedir. Buhârî, 'kendisine bir şey hediye verilen' veya 'çok kazanç elde eden' yahut 'mahsulü çok olan' kişiye de Arap dilinde ارکزْتَ ifadesinin kullanıldığını, dolayısıyla meseleye dil temelli yaklaşarak böyle bir kanaate varılamayacağını belirtmektedir. Buhârî, Hanefî fukahâsının madende humusu vâcib kıldıklarını, madeni bulup saklayan kişinin zekât vermemesinde ise bir beis görmediklerini belirtmekte, bunun ise bir tenâkuz olduğunu iddia etmektedir. İbn Battâl, İmâm Buhârî'nin ifade ettiği gibi Hanefî fukahâsının görüşlerinde bir tenâkuz olmadığını; zira Ebû Hanîfe'nin, humusu düşürme amacıyla, bulduğu madeni saklayan her kimseye cevâz vermediğini belirtmektedir. İbn Battâl, Ebû Hanîfe'nin Beytü'l-Mâl'de hak sahibi olan muhtaç kimsenin bu hakkına karşılık olarak bulduğu madenin zekâtını vermeyerek saklamasına cevâz verdiğini belirtmektedir.[1113] İbn Hacer, Buhârî'nin tenâkuz iddiasının Tahavî'nin zikrettiği, kendi evinde maden bulan kimseye zekât düşmediği şeklindeki İmâm Ebû Hanîfe'nin görüşüne yönelik olabileceğini, bu durumda Buhârî'nin tenâkuz iddiasının yerinde olacağını belirtmektedir.[1114] Tahavi, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in bu durumda da yine beşte bir zekâtı gerekli gördüklerini, kendilerinin de bu konuda *imâmeyn*in görüşünü aldıklarını belirtmektedir.[1115]

[1111] بَابٌ فِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ وَقَالَ مَالِكٌ وَابْنُ إِدْرِيسَ الرِّكَازُ دِفْنُ الْجَاهِلِيَّةِ فِي قَلِيلِهِ وَكَثِيرِهِ الْخُمُسُ وَلَيْسَ الْمَعْدِنُ بِرِكَازٍ وَقَدْ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَعْدِنِ جُبَارٌ وَفِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ وَأَخَذَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنْ الْمَعَادِنِ مِنْ كُلِّ مِائَتَيْنِ خَمْسَةً وَقَالَ الْحَسَنُ مَا كَانَ مِنْ رِكَازٍ فِي أَرْضِ الْحَرْبِ فَفِيهِ الْخُمُسُ وَمَا كَانَ مِنْ أَرْضِ السِّلْمِ فَفِيهِ الزَّكَاةُ وَإِنْ وَجَدْتَ اللُّقَطَةَ فِي أَرْضِ الْعَدُوِّ فَعَرِّفْهَا وَإِنْ كَانَتْ مِنْ الْعَدُوِّ فَفِيهَا الْخُمُسُ وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ الْمَعْدِنُ رِكَازٌ مِثْلُ دِفْنِ الْجَاهِلِيَّةِ لِأَنَّهُ يُقَالُ أَرْكَزَ الْمَعْدِنُ إِذَا خَرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ قِيلَ لَهُ قَدْ يُقَالُ لِمَنْ وُهِبَ لَهُ شَيْءٌ أَوْ رَبِحَ رِبْحًا كَثِيرًا أَوْ كَثُرَ ثَمَرُهُ أَرْكَزْتَ ثُمَّ نَاقَضَ وَقَالَ لَا بَأْسَ أَنْ يَكْتُمَهُ فَلَا يُؤَدِّيَ الْخُمُسَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'z-Zekât 66, (II/129).

[1112] Bkz. Şeyhîzâde, **a.g.e.**, III, 474.

[1113] İbn Battâl, **a.g.e.**, III, 556.

[1114] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, III, 365.

[1115] Tahavî**, a.g.e.**, 49.

L. Oruçlu Kimsenin Unutarak Yemesi Ve İçmesi

Unutarak yeme ve içmenin orucu bozup bozmadığı hususunda İslâm hukukçuları arasında ihtilâf vardır. Hanefî[1116], Şâfiî[1117] ve Hanbelî[1118] fukahâsına göre unutarak yeme ve içme oruca halel getirmemekte ve bundan ötürü de orucun kazası gerekmemektedir. Mâlikîlere göre ise unutarak yeme ve içme orucu bozup kaza gerektirmektedir.[1119]

İmâm Buhârî'ye göre, nisyânın ilahi haklar kapsamındaki konularda mazeret sayıldığını, unutarak işlenen yasak fiillerin ibâdetlere halel getirmediğini ehliyet arızaları başlığı altında belirtmiştik. Buhârî, burada da zikrettiğimiz metodunu uygulayarak, unutarak yeme ve içmenin orucu bozmayacağını ve bundan ötürü kaza gerekmeyeceğini belirtmektedir. Buhârî, bu görüşünü şu ifadesinde ortaya koymaktadır:

> "Unutarak yiyen ve içen oruçlunun (hükmü) bâbı. Atâ der ki, 'Şayet (burnuna) su çeker de boğazına su kaçar ve bunu engelleyemiyorsa, bunda bir beis yoktur.' Hasan der ki, 'Şayet boğazına sinek kaçarsa bir şey gerekmez.' Hasan ve Mücâhid der ki, 'Şayet unutarak cinsel ilişkide bulunursa bir şey gerekmez.'"[1120]

İmâm Buhârî, görüşünü bâb başlığı altında Ebû Hureyre'de rivâyet edilen şu hadise dayandırmaktadır: "Unutarak yiyen ve içen kimse orucunu tamamlasın. Zira onu yedirip içiren Allah'tır."[1121]

[1116] Tahavî, **a.g.e.**, 54.
[1117] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 629.
[1118] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 244.
[1119] Abdulbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Muhammed Ez-Zerkânî, **Şerhu'z-Zerkânî 'alâ Muhtasari Seyyidî Halîl I-VIII**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2002, II, 365.
[1120] بَابُ الصَّائِمِ إِذَا أَكَلَ أَوْ شَرِبَ نَاسِيًا وَقَالَ عَطَاءٌ إِنْ اسْتَنْثَرَ فَدَخَلَ الْمَاءُ فِي حَلْقِهِ لَا بَأْسَ إِنْ لَمْ يَمْلِكْ وَقَالَ الْحَسَنُ إِنْ دَخَلَ حَلْقَهُ الذُّبَابُ فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ وَقَالَ الْحَسَنُ وَمُجَاهِدٌ إِنْ جَامَعَ نَاسِيًا فَلَا شَيْءَ عَلَيْهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Savm 26, (III/31).
[1121] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu's-Savm 26/1933, (III/31).

M. Kurban Kesmenin Hükmü

İslâm hukukçuları, kurban kesmenin hükmü konusunda farklı iki görüş ortaya koymuşlardır. İmâm Şâfiî[1122] ve Ahmed b.Hanbel'e[1123] göre kurban kesmek müekked sünnettir. İmâm Mâlik'in meşhur görüşü[1124] ve Hanefî fukahâsından Ebû Yûsuf'tan yapılan rivâyetlerden biri[1125] de bu yöndedir. İmâm Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre ise kurban kesmek vâcibtir.[1126]

İmâm Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta "Kurban sünneti bâbı" [1127] başlığını oluşturduktan sonra İbn Ömer'in, "Kurban, sünnet ve (insanlar arasında) ma'rûftur." şeklindeki görüşüne yer vermektedir. Buhârî, bâb başlığı altında farklı varyantlarla iki hadis zikretmektedir. Her iki hadiste de bayram namazı sonrası kurban kesenin Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sünnetine uymuş olacağı belirtilmektedir.[1128] İbn Hacer, Buhârî'nin bâb başlığında 'sünnet' ifadesini kullanarak kurban kesmenin vâcib olduğu görüşüne sahip olanlara reddiye amacını taşımış olabileceğini belirtmektedir.[1129]

N. Umrenin Hükmü

Fıkıh ıstılâhında Umre, Kâbe'yi tavâf edip Safâ ve Merve arasında sa'y yapmak suretiyle yapılan ibâdeti ifade etmektedir.[1130] Umre'nin hükmü, İslâm hukukçuları arasında ihtilâflı bir konudur. İbn Abbâs ve İbn Ömer'e göre Umre farzdır. Tabiînden pek çok hukukçu ile Şâfiîlerin hâkim görüşü[1131] ve Hanbelîlerin görüşleri[1132] de bu yöndedir. Bu görüş sahipleri, Umre'nin vücûbuna *"Allah için Hac*

[1122] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, IV, 37.
[1123] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 485.
[1124] Düsûkî, **a.g.e.**, II, 118; İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 5-6.
[1125] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, IV, 166; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXVI, 565; Komisyon, **el-Mevsû'atu'l-Fıkhiyye**, V, 76-77.
[1126] Aynî, **el-Binâye**, XI, 5.
[1127] بَاب سُنَّةِ الْأُضْحِيَّةِ وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ هِيَ سُنَّةٌ وَمَعْرُوفٌ Buhârî, *el-Câmi'*, Kitâbu'l-Edâhî 1, (VII/99).
[1128] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Edâhî 1/5545, 5546, (VII/99).
[1129] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, X, 3.
[1130] Erdoğan**, a.g.e.**, 587.
[1131] Mâverdî, **a.g.e.**, IV, 33; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 673.
[1132] Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Ba'lî, **Fıkhu'd-Delîl Şerhu't-Teshîl I-V**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1428, III, 2-3.

ve Umre'yi tamamlayınız."[1133] âyetini ayrıca Hz. Âişe'nin, "Kadınlara cihâd gerekir mi?" sorusuna Hz. Peygamber'in (s.a.s.), "Evet onlar için de savaş bulunmayan bir cihâd gereklidir: Hac ve Umre."[1134] şeklindeki cevabını delil olarak göstermektedir. İbn Mesûd'a göre ise Umre sünnettir. İmâm Ebû Hanîfe[1135] ve İmâm Mâlik'in[1136] görüşü de bu yöndedir. Bu görüş sahipleri ise zikredilen âyeti, başlanan Hac ve Umre'nin yarım bırakılmaması şeklinde yorumlamışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber'e (s.a.s.) Umre'nin vâcib olup olmadığı sorusuna Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "Hayır, fakat Umre yapmanız daha hayırlıdır/faziletlidir."[1137] şeklideki cevabını ile "Hac cihâd, Umre ise tatavvudur."[1138] hadisini delil olarak göstermektedir.[1139]

İmâm Buhârî'ye göre Umre vâcibtir. Buhârî, bu hususta "Umre'nin vücûbu ve fazileti"[1140] başlığını oluşturduktan sonra İbn Ömer'in, "Hiç kimse yoktur ki üzerine bir Hac ve Umre vâcib olmasın." sözüne yer vermektedir. Buhârî, akabinde İbn Abbâs'ın Umre'nin vücûbunu *"Allah için Hac ve uUmre'yi tamamlayınız."* âyetine dayandırdığını belirtmektedir. Buhârî, bâb başlığı altında ise Hac ve Umre'nin faziletini ortaya koyan bir hadis zikretmektedir.[1141]

II. MÜNÂKEHÂT VE MÜFÂRAKÂT

"Münâkehe" ve "müfârake" kelimelerinin çoğulu olan münâkehât ve müfârakât kavramları fıkıh ıstılâhında, aralarında evlenme engeli bulunmayan karşıt cinsten iki kişinin nikâh akdinde bulunmaları veya aralarında mevcut nikâh akdinin çözülmesiyle birbirlerinden ayrılmalarını ifade etmektedir.[1142]

İslâm hukukunda, aile müessesesinden öncelikle meşru ve ahlaki ilkeler çerçevesinde eşler arasında cinsel ihtiyacın giderilmesi, eşler arasında huzur ve

---

[1133] Bakara 2/196.
[1134] Beyhakî, **es-Sünenu'l-Kubrâ**, Kitâbu'l-Hac 26/8758, (IV/571).
[1135] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, I, 390; Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, 261.
[1136] Düsûkî, **a.g.e.**, II, 2; İbn Battâl, **a.g.e.**, IV, 434.
[1137] Tirmizî, **Sünen**, Kitâbu'l-Hac 88/931, 223; Beyhakî, **es-Sünenu'l-Kubrâ**, Kitâbu'l-Hac 26/8751, (IV/569).
[1138] Beyhakî, **es-Sünenu'l-Kubrâ**, Kitâbu'l-Hac 26/8750, (IV/569).
[1139] İbn Battâl, **a.g.e.**, IV, 434; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 297; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, I, 673.
[1140] بَابُ الْعُمْرَةِ * وُجُوبِ الْعُمْرَةِ وَفَضْلِهَا وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا لَيْسَ أَحَدٌ إِلَّا وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ وَعُمْرَةٌ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا إِنَّهَا لَقَرِينَتُهَا فِي كِتَابِ اللَّهِ {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ} Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-'Umre 1, (III/2).
[1141] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-'Umre 1/1773, (III/2).
[1142] Bkz. Erdoğan, **a.g.e.**, 387, 421.

dayanışmayı tesis eden hayat arkadaşlığının kurulması ve neslin devamının sağlanması hedeflenmektedir. Aile hukuku ile alakalı pek çok âyet ve hadis bulunmaktadır. İslâm hukuk ekolleri, bu konularda da öncelikle nassı esas alarak ancak bununla beraber sosyal realiteyi de göz ardı etmeden aile hukuku ile ilgili Kitâbu'n-Nikâh, Kitâbu't-Talâk, Kitâbu'n-Nafakât gibi başlıklar altında en ince ayrıntısına kadar pek çok düzenleme ortaya koymuşlardır. Bu düzenlemeler yapılırken, bazı metodolojik unsurlardan dolayı diğer alanlarda olduğu gibi aile hukuku alanında da farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Aile hukuku, birey ve toplumu doğrudan ilgilendiren bir alan olması itibariyle bu alandaki farklı görüşler günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir.

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te oluşturduğu Kitâbu'n-Nikâh, Kitâbu't-Talâk ve Kitâbu'n-Nafakât gibi bölümlerde oluşturduğu bâb başlıklarında, aile hukuku alanında görüş ve ictihâdlarını ortaya koymuştur. Bu bölümde, fıkıh ekolleri arasında farklı görüşlerin ortaya konulduğu ve günümüzde de tartışması devam eden Süt Hısımlığı, Evlilikte Velâyet, Evlilikte Kefâet, Nikâh Akdinde Yalancı Şahitlik, Kadınların Özel Günlerinde Boşanması, Kadının Bir Defada Üç Talâk ile Boşanması, Boşama Ehliyeti, Dilsizin Mülâ'anesi, Mut'a Nikâhı ve Şiğâr Nikâhı konularında diğer mezheplerle mukâyeseli olarak İmâm Buhârî'nin görüş ve ictihâdlarına yer verilecektir.

A. Süt Hısımlığı

İslâm dinine göre süt çağındaki bireyin, annesi dışındaki bir kadının sütünü emmesi nedeniyle sütü emen ve emziren arasında bir akrabalık oluşmaktadır. Böylece, kan ve sıhrî hısımlıktan doğan evlenme yasakları süt hısımlığında da ortaya çıkmaktadır. Bu konuda İslâm hukukçularının tamamı hemfikir iken süt emme çağı ve sütün miktarı konusunda ihtilaf etmişlerdir.[1143] İmâm Mâlik[1144], İmâm Şâfiî[1145] İmâm Ahmed b. Hanbel[1146] ve Hanefî fıkıhçılardan Ebû Yûsuf ve Muhammed'e[1147]

[1143] Bkz. Muhammed Ebû Zehre, **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, Dâru'l-Fıkri'l-Arabî, Kâhire 2005, 81.
[1144] Karâfî, **a.g.e.**, IV, 272.
[1145] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 245.
[1146] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, V, 59; İbn Ebî Teğlib, **a.g.e.**, II, 285.
[1147] Kudûrî, **a.g.e.**, 355; Aynî, **el-Binâye**, IV, 810.

göre süt çağı çocuğun ilk iki yaşı ile sınırlıdır. Bu yaştan sonra emilen süt, akrabalık doğurmamaktadır. Ebû Hanîfe'ye göre ise akrabalık oluşturan süt çağı otuz aydır.[1148] İmâm Ebû Hanîfe[1149] ve İmâm Mâlik'e[1150] göre süt hısımlığının oluşması için sütün az veya çok olması arasında bir fark bulunmamaktadır. İmâm Şâfiî[1151] ve Hanbelîlerin tercih edilen görüşlerine[1152] göre ise süt hısımlığının oluşması için beş fâsılalı ve doyurucu emiş şarttır.

Fıkıhçıların süt çağı ve miktarı konusundaki görüşlerini bu şekilde özetledikten sonra, şimdi de İmâm Buhârî'nin bu konudaki görüşlerine geçelim. İmâm Buhârî'ye göre hısımlık oluşturan süt çağı, ilk iki yaş ile sınırlı olup sütün az veya çok olması arasında bir fark bulunmamaktadır. Buhârî bu hususta, "İki yıldan sonra süt hısımlığı yoktur diyen kimse bâbı."[1153] şeklinde bâb başlığı oluşturmaktadır. Buhârî, bu görüşünü bâb başlığının devamında zikrettiği *"Emzirmeyi tamamlatmak isteyen (baba) için, anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler."*[1154] âyetine dayandırmaktadır. Buhârî, bâb başlığını "Sütün azının ve çoğunun mahremiyet oluşturması" şeklinde devam ettirerek süt hısımlığının oluşmasında sütün az veya çok olması arasında bir ayırımın olmayacağını ifade etmektedir. Buhârî, bâb başlığı altında hısımlığı doğuran sütün küçük yaşlarla sınırlı olup süt miktarının belli bir sayıyla sınırlı olmadığını destekleyen şu hadisi zikretmektedir: "Âişe'nin (r.a.) odasında birisi otururken Nebî (s.a.s.) içeri girdi. Nebî (s.a.s.) bunu hoş görmediğini arz eder gibi simasının rengi değişti. Bunun üzerine Âişe, 'Bu benim (süt) kardeşimdir.' dedi. (Hz. Peygamber) de 'Sütkardeşinizin kim olduğuna dikkat ediniz. Zira süt (hısımlığı) sadece açlığı gidermekten ötürüdür.' buyurdu."[1155]

[1148] Kudûrî, **a.g.e.**, 355; Aynî, **el-Binâye**, IV, 810.
[1149] Kudûrî, **a.g.e.**, 355; Aynî, **el-Binâye**, IV, 804.
[1150] Karâfî, **a.g.e.**, IV, 272.
[1151] Mâverdî, **a.g.e.**, XI, 360; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 246.
[1152] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, V, 59; İbn Ebî Teğlib, **a.g.e.**, II, 285.
[1153] باب من قال لا رضاع بعد حولين لقوله تعالى حولين كاملين لمن أراد أن يتم الرضاعة وما يحرم من قليل الرضاع و كثيره Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 21, (VII/10).
[1154] Bakara 2/233.
[1155] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 21/5102, (VII/10).

B. Evlilikte Velâyet Unsuru

İslâm âlimleri, bulûğ çağına erişmiş akıl sahibi bâkire kadının evliliğinde veli unsurunun fonksiyonu konusunda ihtilâf etmişlerdir. Velâyetin illetini *bâkirelik* olarak kabul eden İslâm âlimlerin büyük çoğunluğu, velisiz nikâhın geçersiz olduğu ve kadının ancak velisi tarafından evlendirilebileceği görüşündedir.[1156] Nikâhtaki velâyet unsurunu diğer hukuki tasarruflardaki velâyet gibi mütâlaa eden Hanefîlere göre ise icbâr velâyetinin illeti *sığar*dır. Buna göre bulûğ çağına erişmiş kadın, bulûğ çağına erişmiş erkekte olduğu gibi velisinin aracılığına gerek olmaksızın evlenebilir. Nikâhın geçerliliği için velinin aracı olması şart değildir. Ancak velinin rızası müstehab olup kızın kendi dengi olmayan bir erkekle evlenmesi durumunda, velinin hâkime müracaat ederek nikâhı feshetme talebinde bulunma hakkı vardır.[1157] Dul bâliğa kadın üzerinde icbâr velâyetinin olamayacağı konusunda ise ihtilâf bulunmamaktadır. Ancak dul bâliğa kadının nikâhında yine veli aracılığına gereksinim olup olmadığı ihtilâflıdır. Hanefî fukahâsına göre veli aracılığına gerek yoktur.[1158] Diğer İslâm hukukçularına göre ise rızası alındıktan sonra yine velisi tarafından evlendirilir.[1159] İslâm hukukçularının velâyet konusundaki görüşlerini bu şekilde özetledikten sonra şimdi de Buhârî'nin bu konudaki görüşlerine geçelim.

İmâm Buhârî, evlilikte velâyet konusunda maslahatı ön planda tutmaktadır. Ona göre hem velisiz nikâh hem de kızın rızası alınmadan veli tarafından zorla gerçekleştirilen nikâh geçerli değildir.

İmâm Buhârî, -gerek bâkire ve gerekse dul kadın hakkında- velisiz nikâh akdinin geçerli olamayacağı konusunda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta "Velisiz nikâhın olamayacağını söyleyen kimse bâbı."[1160] şeklinde bâb başlığı oluşturmaktadır. Buhârî'nin "Velisiz nikâh yoktur." şeklinde hadis olarak rivâyet edilen ifadeyi bâb başlığı olarak kullanıp hadis olarak ifade

---

[1156] Bkz. İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 8; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 198; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, IV, 224.
[1157] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, I, 488; Aynî, **el-Binâye**, IV, 583.
[1158] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, I, 488.
[1159] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 201; İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 8; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, IV, 223; İbn Teymiyye, **el-Muharrer**, II, 154; İbn Ebî Teğlib, **a.g.e.**, II, 146.
[1160] بَاب مَنْ قَالَ لَا نِكَاحَ إِلَّا بِوَلِيٍّ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ } فَدَخَلَ فِيهِ الثَّيِّبُ وَكَذَلِكَ الْبِكْرُ وَقَالَ { وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا} وَقَالَ { وَأَنْكِحُوا الْأَيَامَى مِنْكُمْ } Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 36, (VII/15).

etmekten çekinmesi dikkat çekicidir. İbn Hacer, buna hadisin Buhârî'nin şartına uygun olmamasını gerekçe göstermektedir.[1161] Buhârî, bâb başlığının devamında nikâh akdinin velilere nisbet edildiği üç âyeti delil olarak göstermektedir: *"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları taktirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın…"*[1162], *"İmân etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan erkeklerle, kızlarınızı evlendirmeyin…"*[1163], *"Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin…"*[1164] zikredilen âyetlerde hitap erkeklere yapılmaktadır. Buhârî'nin zikrettiği bu âyetler, cumhûr tarafından da delil olarak kullanılmıştır. Buhârî, bâb başlığı altında zikrettiği hadislerle[1165] Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemindeki uygulamanın da yine bu yönde olduğunu ortaya koymaktadır.

İmâm Buhârî, nikâh akdinin geçerliliği için –ister dul ister bâkire olsun- evlendirilecek kadının rızasının şart olduğu görüşündedir. Buhârî, bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Baba veya başkası, bâkire veya dul kadını rızaları olmadıkça evlendiremez."[1166]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında şu hadise yer vermektedir:

> "Resûlullah (s.a.s.) buyurdu: 'Dul kadın emri alınmadıkça, bâkire ise izni alınmadıkça evlendirilemez.' Sahâbe: 'Ey Allah'ın Resûlü, bâkirenin izni nasıldır?' diye sordular. (Hz. Peygamber): 'Susmasıdır.' cevabını verdi."

Keşmîrî, Buhârî'nin velâyetu'l-icbâr konusunda Ebû Hanîfe ile aynı görüşü paylaştığını belirtmektedir.[1167] Ancak İmâm Buhârî, veli aracılığının şart olduğu görüşüyle Ebû Hanîfe'den ayrılmaktadır.

[1161] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 184.
[1162] Bakara 2/232.
[1163] Bakara 2/221.
[1164] Nur 24/32.
[1165] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 36/5127, 5128, 5129, 5130, (VII/15).
[1166] بَاب لَا يُنْكِحُ الْأَبُ وَغَيْرُهُ الْبِكْرَ وَالثَّيِّبَ إِلَّا بِرِضَاهَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 41, (VII/17).
[1167] Keşmîrî, **a.g.e.**, V, 528.

İmâm Buhâri'nin velâyet konusundaki görüşlerini daha net bir şekilde ortaya koyduğu diğer bir bâb başlığı da şu şekildedir:

> "Bir kişi kızını –kızı istemediği halde- evlendirirse yapmış olduğu nikâh merdûdtur."[1168]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığı altında Hansâ b. Hizâm'ın hadisini zikretmektedir. Hadiste dul bir kadın olan Hansâ'nın babası tarafından zorla evlendirildiği, Hansâ'nın durumu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) şikâyet ettiği, Hz. Peygamber'in de (s.a.s) nikâhı reddettiği belirtilmektedir.[1169] Hadiste, Hansâ'nın dul olduğu belirtilmesine rağmen Buhârî, bâb başlığında böyle bir kayıt eklememektedir. Bu durumda Buhârî'nin mutlak olarak zikrettiği bâb başlığı, dul ve bâkire kadını kapsar niteliktedir.[1170] İbn Hacer, Buhârî'nin bâb başlığında Hansâ'nın bâkire olduğunu bildiren bazı hadis rivâyetlerine işâret amacını taşımış olabileceğini belirtmektedir.[1171]

Hem velisinin izni olmadan yapılan nikâhın hem de kızın rızası olmadan gerçekleştirilen nikâhın bir takım sakıncalarının olduğu bir gerçektir. Bazı kızların ailelerinden habersiz ve çok defa güvencesiz yaptıkları evlilikler, ileride telafisi olmayan problemler doğurabilmektedir. Yine kızın rızası alınmadan istemediği biriyle hayatını paylaşmak zorunda bırakılması, bireysel ve toplumsal bazı sıkıntılara sebep olabilmektedir. Bu itibarla Buhârî'nin evlilikte hem veli hem de kadının müşterek irâdelerini esas alan bu yaklaşımı toplum vicdanına da daha uygundur. Bu yaklaşımın esas alınması durumunda, evlilik döneminde meydana gelebilecek problemlerin asgari seviyeye düşeceği, ayrıca evliliğin sonlandırılmasına sebep olabilecek problemlerin de önüne geçilebileceği kanaatindeyiz.

C. Evlilikte Kefâet (Denklik)

İslâm âlimleri, evlilik müessesesinin sağlam temellere oturtulması ve sürekliliğin sağlanması amacıyla sosyal realiteyi de göz önünde bulundurarak bazı

[1168] بَاب إِذَا زَوَّجَ ابْنَتَهُ وَهِيَ كَارِهَةٌ فَنِكَاحُهُ مَرْدُودٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 42, (VII/18).
[1169] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 42/5138, (VII/18).
[1170] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 194; Aynî, **Umde**, XX, 182.
[1171] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 194.

Kefâet unsurlarını esas almışlardır. Kadın haklarını koruyucu bir şart olarak evlilikte kefâetin sadece erkekte aranacağı hususunda ittifâk vardır. Dinde denklik unsurunun kefâet kriterlerinden olduğu hukukçular arasında ittifâk edilen bir husus iken, bunun üzerine ayrıca bir takım denklik unsurlarına da riâyetin gerekliliği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Evlilikte kefâet kriterini en geniş tutup bu konuda en katı tutum sergileyenler Hanefî fukahâsı olmuştur. Bu durum, kadına veli izni olmaksızın evlenme yetkisi verilmesinden kaynaklanmaktadır.[1172] Mezhep içerisinde bazı farklı görüşler olmakla birlikte, Hanefîlerin mezheb uygulamasına göre kefâet kriterleri din birliği, soy, hürriyet, meslek, dindarlık ve zenginlik unsurlarından oluşur.[1173] Şâfiîler, kefâeti din birliği, soy, hürriyet, meslek, dindarlık, bedensel veya zihinsel özürlü olmamakta ararlar.[1174] Hanbelîler bu konuda iki farklı görüş ortaya koymuşlardır. Birinci görüşe göre din birliği, soy, hürriyet, meslek ve dindarlık kefâet unsurlarıdır. Hanbelîlerin diğer görüşlerine göre ise kefâet, takva ve soy ile sınırlıdır.[1175] Malikî fıkıhçılar ise denkliğin dindarlık/takva ve özürlü olmamakla sınırlı olduğunu söylerler.[1176]

İslâm hukukçuları, denklik unsurlarının geçerliliği ve bağlayıcılığı hususunda da ihtilâf etmişlerdir. Hanefîlerin bir görüşü, bazı Mâlikî fıkıhçılar ve Ahmed b. Hanbel'den yapılan bir rivâyete göre kefâet nikâhın sıhhat şartlarındandır. Şâfiîler, Hanefîlerin diğer görüşü, Mâlikîlerin mutemed görüşleri ve Hanbelîlerin mezheb ve sahîh görüşlerine göre ise kefâet, nikâhın lüzum şartlarından olup kefâet kriterlerinin gözetilmediği nikâh geçerlidir.[1177]

[1172] Ebû Zehre, **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, 139.

[1173] Kudûrî, **a.g.e.**, 339-340; Aynî, **el-Binâye**, IV, 617-629; Şeyhîzâde, **a.g.e.**, I, 500-505; Ebû'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, **Kenzu'd-Dekâik fi'l-Fıkhi'l-Hanefî**, Dâru's-Sirâc, Medine 1432/2011, 256.

[1174] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 221-223; Mâverdî, **a.g.e.**, 100-107.

[1175] Bkz. İbn Kudâme, **el-Kâfî**, IV, 251-254; Ebû Zehre, **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, 135-140.

[1176] Dusûkî, **a.g.e.**, 248-249; **el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye**, XXXIV, 268-269; Ebû Zehre, **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, 135-140.

[1177] Bkz. İbn Kudâme, **el-Kâfî**, IV, 250-251; Karâfî, **a.g.e.**, IV, 211; Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, 319; Şeyhîzâde, **a.g.e.**, 500-505; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 219; Komisyon, **el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye**, XXXIV, 268-269; Ebû Zehre, **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, 135-140.

İmâm Buhârî, evlilik konusunda sadece din birliği açısından denkliği esas alır. Buhârî, bu hususta "Denklikler dindedir."[1178] şeklinde bâb başlığını oluşturmakta, bâb başlığının devamında bu görüşünü *"İnsanı sudan yaratıp soy ve akrabalık veren Allah'tır. Rabbin her şeye kâdirdir."*[1179] âyeti ile desteklemektedir. Buhârî, bâb başlığı altında dört tane hadis zikretmektedir. İlk olarak Bedir gazilerinden Ebû Huzeyfe b. Utbe'nin, kendi yeğeni Kureyşli Hint b. Velid'i azadlı köle Sâlim ile evlendirdiğini zikrederek Sahâbenin sosyal statüde denklik aramadıklarını ifade etmektedir.[1180] Buhârî, daha sonra hac konusu kapsamına giren bir hadis zikretmektedir.[1181] Buhârî, hadiste soylu bir kadın olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yeğeni Dubâa b. Zübeyr'in kendi dengi olmayan Mikdâd b. El-Esved ile evliliğine dikkat çekmektedir. Keşmîrî, Buhârî'nin bu hadisi hac bölümünde değil de nikâh bölümünde zikretmesini onun eşsiz tasarruflarından saymaktadır.[1182] Buhârî, akabinde kadının dört şeyden ötürü nikâhlandığını, bunlar arasında dindarlığın tercih edilmesini tavsiye eden hadisi zikretmektedir.[1183] Buhârî, son olarak sâlih, fakir bir kölenin, zengin birinden daha hayırlı olduğunu ifade eden bir hadis zikretmektedir.[1184]

D. Nikâh Akdinde Yalancı Şahitlik

Hâkimin bilmeden yalancı şâhidin şehâdetiyle verdiği hükümlerin hukuki geçerliliği hususu İslâm hukukçuları arasında tartılmıştır. İmâm Ebû Hanife ile Ebû Yûsuf'un ilk görüşüne göre bu tür durumlarda, hâkimin hükmü zâhiren ve bâtınen geçerlidir. İmâm Şâfiî, İmâm Mâlik, Hanefî hukukçulardan Ebû Yûsuf'un son görüşü, İmâm Muhammed ve İmâm Züfer'e göre ise bu tür hükümlerin hukuki geçerlilikleri yoktur. Onlara göre hüküm sağlam delillerle geçerlilik kazanır. Zira Hz. Peygamber (s.a.s.), sağlam delile dayanmadan verilen hükmü ateşten bir parça olarak vasıflandırmaktadır. Ebû Hanife'ye göre ise inşâya ihtimali olan yerde hâkimin

---

[1178] بَاب الْأَكْفَاءِ فِي الدِّينِ وَقَوْلُهُ { وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنْ الْمَاءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا } Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 15, (VII/7).

[1179] Furkân 25/54.

[1180] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 15/5088, (VII/7).

[1181] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 15/5089, (VII/7) .

[1182] Keşmîrî, **a.g.e.**, V, 505.

[1183] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 15/5090, (VII/8).

[1184] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 15/5091, (VII/8).

hükmü inşâ sayılır. Dolayısıyla verdiği hüküm, hem zâhiren hem de bâtınen geçerlidir. Ebû Hanîfe, bu görüşünü Hz. Ali'ye nispet edilen konuyla ilgili bir uygulamaya dayandırmaktadır.[1185]

İmâm Buhârî, nikâh konularındaki görüşlerini el-Câmiu's-Sahîh'te 'Kitâbu'n-Nikâh' bölümü içerisinde oluşturduğu yüz yirmi beş bâb başlığı içerisinde ortaya koyarken, aynı zamanda hiyel kapsamına giren diğer bazı tartışmalı meseleler gibi nikâh akdinde yalancı şâhitlik konusunu da Hanefî fukahâsına tavır tavır olarak oluşturduğu 'Kitâbu'l-Hiyel' bölümüne dâhil etmiştir.

İmâm Buhârî, bu hususta Kitâbu'l-Hiyel bölümünde sağlam delile dayanmadan verilen hükmü ateşten bir parça olarak vasıflandıran hadisi[1186], konuyla ilgili oluşturduğu bâb başlığı[1187] altında zikrettikten sonra aynı bölüm içerisinde nikâh konusunda yeni bir başlık oluşturmaktadır. Buhârî, bu başlık altında öcelikle Ebû Hureyre'den rivâyet edilen "Bâkire izni alınmadıkça, dul kadın ise emri alınmadıkça evlendirilemez."[1188] hadisini zikretmekte, hemen akabinde şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bazı insanlar der ki: 'Hakikatte bâkire bir kadının iznine başvurulmamış ve evlendirilmemiş olsa ancak bir adam hile yolunu tutarak o kadınla kendi rızasıyla evlendiğine dair yalancı iki şahitle mahkemeye başvursa, hâkim de kadının o adamla nikâhlı olduğuna hükmetse, -hâlbuki koca bu şâhitliğin batıl olduğunu bilmektedir- o adamın bu kadınla cinsel ilişkiye girmesinde bir sakınca yoktur. Zira bu sahîh bir evliliktir.'"[1189]

İmâm Buhârî, bu akdin geçersiz olduğu görüşünü yukarıda zikrettiğimiz hadis ile bu ifadenin hemen altında zikrettiği, babası tarafından zorla evlendirilen Hansa b.

[1185] Bkz. İbnü'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXXII, 83, 83; İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 323; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 341; Kâsânî, **a.g.e.**, IX, 135. Muhammed Emîn b. Âbidîn, **Reddu'l-Muhtâr 'alâ Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tenvîri'l-Ebsâr I-XII**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994, VIII, 94.

[1186] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 10/6967, (IX/25).

[1187] باب فى النكاح Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 10, (IX/25).

[1188] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 11/6968, (IX/25).

[1189] وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ إِنْ لَمْ تُسْتَأْذَنْ الْبِكْرُ وَلَمْ تَزَوَّجْ فَاحْتَالَ رَجُلٌ فَأَقَامَ شَاهِدَيْ زُورٍ أَنَّهُ تَزَوَّجَهَا بِرِضَاهَا فَأَثْبَتَ الْقَاضِي نِكَاحَهَا وَالزَّوْجُ يَعْلَمُ أَنَّ الشَّهَادَةَ بَاطِلَةٌ فَلَا بَأْسَ أَنْ يَطَأَهَا وَهُوَ تَزْوِيجٌ صَحِيحٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 11, (IX/25).

Hizâm'ın nikâhının Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından reddedildiğini bildiren hadisi ile delillendirmektedir.[1190]

İmâm Buhârî, burada 'ba'du'n-nâs' (قال بعض الناس) ifadesi ile eleştiriye tâbi tuttuğu kişilerin dul kadın hakkındaki görüşlerinin de aynı olduğunu belirterek şu ifadelere yer vermektedir: "Birisi hile yolunu tutarak dul bir kadını nikâhladığına dair yalancı iki şâhitle mahkemeye başvursa, hâkim de kadının bu adamla nikâhlı olduğuna hükmetse –hâlbuki bu (sözde) koca bu kadınla kesinlikle evli olmadığını bilmektedir- adam için bu nikâh câiz olup kadınla birlikteliğinde bir sakınca yoktur."

İmâm Buhârî, henüz bulûğ çağına ermemiş kızların evlendirilmesi ile ilgili olarak da tenkide tabi tuttuğu *bazı insanlar*dan (بعض الناس) şu aktarımlarda bulunmaktadır:

> "Birisi, yetim yahut bâkire bir kız çocuğu ile evlenmek istese, çocuk ise bunu kabul etmese, adam hile yoluna başvurarak kadın ile evlendiğine, kadının da bulûğ çağına erip bu evliliğe râzı olduğuna dair iki yalancı şâhit getirse, hâkim de bu yalancı şâhitliği kabul etse -hâlbuki (sözde) koca bunun bâtıl olduğunu bilmektedir- o adamın bu kadınla cinsel ilişkiye girmesi câizdir."

Buhârî'nin tenkid ettiği bu görüşler, İmâm Ebû Hanife'ye aittir.[1191] Hanefî fıkıh kitaplarında mesele şu şekilde izah edilmektedir: "Adamın biri, bir kadının kendi eşi olduğunu iddia eder, kadın ise bunu inkâr ederse, bunun üzerine erkek iki yalancı şâhit getirir, hâkim de aralarında nikâhın varlığına hükmederse –hâlbuki ikisi de aralarında nikâhın olmadığını bilmektedir- erkeğin bu kadınla cinsel ilişkiye girmesi, kadının da buna izin vermesi Ebû Hanîfe'ye göre helâl, diğerlerine göre ise helâl değildir."[1192] Görüldüğü gibi Buhârî'nin itiraz ettiği mesele, Ebû Hanife'ye ait bir görüştür. Esasında şâhitlerin yalancı olduğu bilinmeden verilen bu tür hükümlerde hâkim için bir sorumluluk aranamaz. Zira hâkim delil esasından hareketle hüküm ortaya koymaktadır. Hâkimin, bunu bilerek hüküm ortaya koyması

[1190] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 11/6969, (IX/25).
[1191] Aynî, **Umde**, XXIV, 181.
[1192] Kâsânî, **a.g.e.**, IX, 135.

durumunda ise Ebû Hanîfe'ye göre de hüküm hem zâhiren hem de bâtınen geçersizdir. Ancak bu tür uygulamaların câiz olduğuna dair fetvâ verilmesinin ne denli tehlikeli sonuçlar doğuracağı da açıktır. İbn Âbidîn bu konuda fetvânın İmâm Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre değil, İmâmeyn'in kavline göre olduğunu belirtmektedir.[1193]

E. Kadınların Özel Günlerinde Boşanması

İslâm âlimleri, kadınları özel günlerinde boşamanın dinen harâm olduğu hususunda hem fikir olmakla beraber, bunun hukuki geçerliliği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Her dört mezhep imâmı ve müntesipleri bu tür boşanmanın geçerli olduğunu savunurken, İmâm Bâkır, Câfer-i Sâdık, Şiâ ve Havâric, İbn Hazm, İbn Teymiyye, İbnu'l-Kayyim, Şevkânî ve diğer bazı hukukçulara göre ise bu tür boşanma kitâb ve sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle geçerli değildir.[1194]

İmâm Buhârî, talâk konuları ile ilgili görüşlerini el-Câmiu's-Sahih'te yer verdiği Kitâbu't-Talâk bölümünde oluşturduğu elli üç bâb başlığı ile ortaya koymaktadır. Buhârî'nin bu bölüme dâhil ettiği meselelerden birisi de günümüze dek tartışılagelen kadınların özel günlerinde boşanması meselesidir. Buhârî, bu konuda oluşturduğu bâb başlığına *"Kadınları boşamak istediğiniz zaman iddetleri vaktinde boşayınız ve iddetlerini de sayınız."*[1195] âyeti ile başlamakta, akabinde sünnete uygun boşama şeklini "Kadını temiz iken ve cinsi münasebette bulunmaksızın iki şâhid tutarak yapılan talâk."[1196] şeklinde tarif etmektedir. Buhârî'nin kullandığı bu ifadenin mefhûm-u muhâlifinden Buhârî'ye göre âdet döneminde cinsel ilişkinin gerçekleştiği temizlik dönemi ve iki şâhit tutulmaksızın verilen talâkın bid'î olduğu

---

[1193] İbn Âbidîn, **a.g.e.,** VIII, 95

[1194] Bkz. Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî, **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ I-IV**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, II, 6; Aynî, **el-Binâye**, V, 17; Mâverdî, **a.g.e.**, IV, 290; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IV, 428; İbn Ebî Teğlib, **a.g.e.**, II, 231; İbn Teymiyye, **Mecmû'atu'l-Fetâvâ**, XXXIII, 9; İbn Hazm, **a.g.e.**, X, 161; Ebû Zehre, **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, 288-289;

[1195] Talâk 65/1.

[1196] بَاب قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى { يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ } أَحْصَيْنَاهُ حَفِظْنَاهُ وَعَدَدْنَاهُ وَطَلاَقُ السُّنَّةِ أَنْ يُطَلِّقَهَا طَاهِرًا مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ وَيُشْهِدَ شَاهِدَيْنِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 1, (VII/41).

anlaşılmaktadır.[1197] Buhârî, bâb başlığının altında sünnî talâkı tanımlayan ve zikredilen âyeti açıklayan şu hadisi zikretmektedir:

> "İbn Ömer, Resûlullah (s.a.s.) döneminde karısını hayızlı iken boşamıştı. Babası Ömer (r.a.), Resulullah'a (s.a.s.) bunu sorunca Resulullah (s.a.s.) şöyle cevap verdi: 'Ona, karısına dönmesini emret. Onu, temizlenip tekrar hayız görünceye ve sonra temizleninceye kadar -nikâh altında- tutsun. Bundan sonra dilerse tutsun, dilerse birleşmeden boşasın. İşte Allah Teâlâ'nın, kadınların içinde boşanmasını emrettiği iddet budur.'"[1198]

İmâm Buhârî, sünnî talâkı bu şekilde izah ettikten sonra "Hayız halindeki kadın boşandığında bu boşanma geçerlidir."[1199] şeklinde bâb başlığı oluşturarak bidî talâkın da yine hukuken geçerli olduğunu belirtmektedir.

Buhârî, bu bâb başlığında da İbn Ömer'in hadisini zikretmekte, akabinde râvîlerden Enes b. Sîrin'in, diğer bir rivâyette de Yûnus b. Cubeyr'in İbn Ömer'e, bunun talâktan sayılıp sayılmayacağını sorduğunu, İbn Ömer'in de bunun talâk adedinden sayılacağını ifade ettiğini zikretmektedir. Yine Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Ömer'in bunun talâk adedinden sayılacağını bildiren başka bir rivâyeti zikretmektedir.[1200]

F. Tek Lafızda Üç Talâk

Üç talâkın bir anda verilmesi, hukukçular arasında hoş karşılanmamakla birlikte, bunun cevâzı hususunda farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bu hususta tartışmalar, yasaklanan bir şeyin hukuki açıdan da geçersizliğini gerektirip gerektirmediği tartışmasında düğümlenmektedir. Câferîler, yasaklanan tüm talâk çeşitlerinde olduğu gibi sünnete aykırı olduğu gerekçesiyle bir defada üç talâk vermenin de geçerli olmadığını savunmuşlardır. Sahâbîlerden bazısı, Zeydîler, İbn Teymiyye ve İbnu'l-Kayyım el-Cevziyye göre, bu durumda sadece bir talâk gerçekleşmiş sayılır. Tâbiînden bazı âlimlere göre, boşanan kadın ile cinsel ilişki

[1197] Kirmânî, **a.g.e.**, XIX, 177; Aynî, **Umde**, XX, 321.
[1198] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 1/5251, (VII/41).
[1199] بَاب إِذَا طُلِّقَتْ الْحَائِضُ تَعْتَدُّ بِذَلِكَ الطَّلَاقِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 1, (VII/41).
[1200] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 2/5253, (VII/41).

gerçekleşmişse üç talâk geçerli, cinsel ilişki gerçekleşmemişse bir talâk geçerli sayılır. Sahâbenin çoğu ile dört mezheb imâmı ve müntesiplerinin de aralarında bulunduğu fakihlerin çoğu ise bu tür boşamanın hukuken geçerli olduğunu savunmuşlardır.[1201]

İmâm Buhârî'nin Kitâbu't-Talâk bölümüne dâhil ettiği tartışmalı meselelerden birisi de erkeğin üç talâk hakkını bir defada kullanmasının hukuki geçerliliği konusudur. Buhârî, cumhûr gibi üç talâkın bir anda verilmesinin hukuken geçerli olduğu görüşündedir. Buhârî, bu hususta "Üç talâka cevaz veren kimse bâbı" şeklinde başlık oluşturmaktadır. İbn Hacer, bu bâb başlığının selef âlimleri arasında üç talâkın vukûuna cevâz vermeyenlerin de bulunduğunu gösterdiğini belirtmektedir.[1202]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında *"Talâk iki keredir. Sonra iyilikle geçinmek yahut güzellikle ayrılmak vardır."*[1203] âyetini zikretmektedir. Âyetin bâb başlığındaki ifadeye delâleti kapalıdır. Hatta bu âyet, üç talâkın bir anda kullanılamayacağını savunan hukukçular tarafından da delil olarak kullanılmaktadır. Zira âyet, kocanın istemesi durumunda bilahare üçüncü talâk hakkını kullanabileceğine delâlet etmektedir. Kirmânî'ye göre İmâm Buhârî, âyetin iki talâkı birlikte vermenin cevâzına delâlet ettiğine kıyâsla üç talâkın da bir anda verilebileceğini ortaya koymaktadır.[1204] Zira مرتان kelimesi, Arap dilinde peş peşe iki defa olabileceği gibi tek lafızla iki şeye de karşılık gelebilmektedir. Tefsirciler de bu kelimenin birinci manaya münhasır olmadığını ifade etmektedir.[1205] İbn Hacer'e göre İmâm Buhârî, âyeti üç talâkın cevâzına delil getirmemektedir. Buhârî, zikredilen âyetin, muhalif görüştekilerin iddia ettiği gibi kendi görüşlerini desteklemediğini ifade etmekedir. Zira âyet, peş peşe verilen iki talâk dışındaki talâk çeşitlerinin geçerli olmadığına

---

[1201] Bu konudaki tartışmalar için bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, VII, 390; İbn Teymiyye, **Mecmû'atu'l-Fetâvâ**, XXXIII, 11; Komisyon, **el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye**, XXIX, 33; Muhammed Saîd Ramazân el-Bûtî, "et-Talâku's-Selâs bi Lafzin Vâhid", **Muhâdarât fi'l-Fıkhi'l-Mukaren**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1401/1981, 99-123; Hayreddin Karaman, **Mukayeseli İslam Hukuku I-III**, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, I, 362.

[1202] Buhârî, **el-Câmi'**, بَاب مَنْ أَجَازَ طَلَاقَ الثَّلَاثِ لِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ } Kitâbu't-Talâk 4, (VII/42).

[1203] Bakara 2/229.

[1204] Kirmânî, **a.g.e.**, XIX, 182.

[1205] Bkz. Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd El-Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî I-XVI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, I, 531.

delâlet etmemektedir. Âyetteki مرتان kelimesinde zikrettiğimiz birinci ihtimalin esas alınması durumunda dahi, talâkın aralıklı iki defada verilmesinin ne şart ne de tercihli olduğunu ifade etmemektedir. Zira tek talâk ile boşama, iki talâk ile boşamadan daha tercihlidir.[1206] Ramazân el-Bûtî, âyetin muhâlif görüştekilerin iddialarından daha kapsamlı olduğunu, âyetin bu iddiaları ile birlikte başka ihtimalleri de içinde barındırdığını, usûlde ihtimal barındıran delil ile istidlâlde bulunulamayacağını belirtmektedir. Bûtî, âyetin farklı zaman ve mekânlarda boşanmanın üç defada gerçekleşmesine delâlet ettiği gibi tek mecliste peş peşe "Sen boşsun, sen boşsun, sen boşsun." ifadesine de karşılık geldiğini, hâlbuki muhâlif görüştekilere göre bunun da tek talâk sayıldığını belirtmektedir.[1207]

İmâm Buhârî, bâb başlığının devamında, ölüm hastalığına yakalanan kocası tarafından, tek seferde üç talâk ile boşanan kadının, kocasına mirasçı olamayacağı şeklindeki İbn Zübeyr'in görüşüne yer vermektedir. Buhârî, akabinde Şa'bî'nin bu durumda kadının, kocasına mirasçı olacağı görüşünde olduğunu ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçtiğini belirtmektedir. Buhârî, bâb başlığı altında tek seferde üç talâkın beynûne-i kübrâ ile gerçekleşmiş sayılacağını ifade eden ve cumhûrun da delil olarak kullandığı Uveymir el-Aclânî'nin hadisini zikretmektedir. Hadiste Uveymir el-Aclânî'nin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda karısını üç talâk ile boşadığı, Hz. Peygamber'in de (s.a.s.) buna karşı çıkmadığı ifade edilmektedir. Buhârî, ayrıca kocası Rifâe tarafından üç talâk ile boşanan kadın ile ilgili hadise ve Hz. Âişe'den rivâyet edilen yine benzer bir hadise yer vermektedir.[1208]

G. Boşama Ehliyeti

İslâm hukukuna göre tek taraflı boşama yetkisi prensipte kocaya aittir. Ancak kocanın bu yetkiyi kullanabilmesi için tam ehliyete sahip olması gerekir. Dolayısıyla bulûğ çağına ermemiş çocuğun ve akıl hastalarının bu yetkiye sahip olmadıkları hususunda herhangi bir ihtilâf bulunmamaktadır. İslâm hukukçuları arasında ehliyet bakımından tartışmalı olan meseleler, sarhoşluk ve ikrâh altında istemeden verilen

[1206] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 365.
[1207] Bûtî, **a.g.e.**, 111.
[1208] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 4/5659, 5660, 5661, (VII/42-43).

talâk, yine kasıt olmaksızın talâk lafzını kullanan veya talâkı bir eyleme bağlayıp sonradan unutarak o eylemi gerçekleştiren kişinin talâkının geçerli olup olmadığı hususlarındadır.[1209]

İslâm hukukçularının çoğu, sarhoşun talâkını sarhoşluğun meydana geliş şekline göre incelemişlerdir. Sarhoşluk veren maddenin harâm olan yollardan, yani isteyerek keyif verici bir madde olarak alınması durumunda talâkın hukuki sonuç doğurduğunu, bilmeden yahut tedavi amaçlı mubâh durumlarda ise hukuki bir sonuç doğurmayacağı görüşünü savunmuşlardır.[1210] İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'nin bir görüşü, Ahmed b. Hanbel'in tercihli görüşü ve Hanefîlerden Tahavî ve Kerhî'ye göre ise sarhoşun hiçbir durumda talâkı geçerli değildir.[1211] Onlara göre, sarhoşluğun nasıl meydana geldiğine değil, sarhoşluğun doğurduğu sonuçlara bakılır. Dolayısıyla normal düşünme kabiliyetini kaybeden sarhoşun edâ ehliyeti olmayıp talâkı da geçerli değildir.

Canı ve malı ile tehdit edilip bu tehdidi savmaya gücü yetmeyen kişinin boşaması Hanefî hukukçulara göre geçerlidir. Tâbiînden İbrâhîm en-Nehâî ve Şa'bî de bu görüştedir. Onlara göre mükrehin rızası yoksa da irâde ve ihtiyârı vardır. Dolayısıyla talâkı hukuken geçerlidir.[1212] İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise mükrehin talâkı geçerli değildir.[1213] Hukuk-i Aile Kararnâmesinde de bu görüş esas alınmıştır (mad. 105).

Talâkı bir eyleme bağlayıp sonradan unutarak bu eylemi gerçekleştirme yahut istem dışı talâk ifadesini kullanma şeklindeki nisyân ve hata hallerinde kişinin talâkının geçerli olduğu Hanefi hukukçular tarafından kabul edilmiştir. Diğer İslâm hukukçularına göre ise bu durumlarda talâkın hukuki bir geçerliliği yoktur.[1214]

[1209] Bkz. Ebû Zehre, **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, 290-291.
[1210] Bkz. Kâsânî, **a.g.e.**, IV, 213-214; Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, I, 387-388; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, IV, 433; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, 383-384; Dusûkî, **a.g.e.**, IV, 365.
[1211] Bkz. İbn Kudâme, **el-Kâfî**, IV, 433; Şeyhîzâde, **a.g.e.**, II, 9; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, 383-384; Ebû Zehre, **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, 289-290;
[1212] Bkz. Tahavî, **a.g.e.**, 191; Şeyhîzâde, **a.g.e.**, II, 8; Kudûrî, **a.g.e.**, 365; Aynî, **el-Binâye**, X, 43; Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, V, 44.
[1213] Bkz. Sahnûn, **a.g.e.**, II, 79; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 381; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, IV, 434ظ
[1214] Bkz. Aynî, **Umde**, XX, 356; İbn Battâl, **a.g.e.**, 415-416; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 390.

İmâm Buhârî, bu konular hakkında ehliyet ârızaları bölümünde zikrettiğimiz uzun bir bâb başlığı oluşturmaktadır.[1215] Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te on bir defa zikrettiği "Ameller ancak niyetlere göredir. Herkese niyetlendiği şey geçerlidir." hadisine dayanarak ibâdetlerde olduğu gibi talâk dâhil tüm hukuki tasarruflarda da bireysel iradenin esas olduğu görüşünü ortaya koymaktadır. Buna göre, bireysel iradeden söz edilemeyeceğinden akıl hastası, sarhoş, mükreh, nisyân ve hata durumlarında gerçekleştirilen talâk, hukuki bir sonuç doğurmamaktadır. Buhârî, ayrıca mecnûn ve bulûğ çağına ermemiş çocuğun talâkının geçerli olmadığını, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) "İyileşinceye kadar deliden, bulûğa erinceye kadar çocuktan ve uyanıncaya kadar uyuyandan kalem kaldırılmıştır". hadisine dayandırmaktadır. Buhârî'ye göre, mecnûn ve bulûğ çağına ermemiş çocuğun talâkının geçerli olmadığı gibi sarhoş, mükreh, unutan ve hata ile talâk ifadesini kullanan kişilerin de talâkı geçerli değildir. Buhârî, zikrettiğimiz ikinci gurup gibi sarhoşluğun nasıl meydana geldiğine değil, neticesini esas almaktadır. Buhârî, Hz. Osmân ve İbn Abbâs'a göre de sarhoşun talâkının geçerli olmadığını belirtmektedir. Buhârî, yine İbn Abbâs'a dayandırarak talâkın ihtiyaca binaen yapıldığını vurgulamaktadır. Buhârî, ayrıca hata ile yahut unutarak şirki gerektiren lafızların sadır olması durumunun kişiyi şirke götürmeyeceğine kıyâsla, şirkten daha hafif olan talâk lafzının da yine bu hallerde sâdır olmasının hukuki bir geçerliliğinin olmayacağını belirtmektedir. Buhârî, İbn Abbâs'a göre de mükrehin talâkının geçerli olmadığını belirtmektedir.

H. Dilsizin Mülâ'anesi

Fıkıh terimi olarak *li'ân*, kocanın karısına zina isnâdında bulunması, ancak dört şâhit getirememesi sonucunda karı ile kocanın, hâkim huzurunda şer'î usûle uygun olarak dörder defa yeminle şehâdette bulunduktan sonra kendilerine lânet ve gazap okumalarıdır. Yapılan bu yeminler, koca hakkında hadd-i kazf, karı hakkında ise hadd-i zina yerine geçer ve hâkim tarafından ayrılmalarına hükmedilir.[1216]

İslâm âlimleri, dilsiz kimseye *li'ân* işleminin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği konusunda ihtilâf etmişlerdir. İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve

[1215] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 11, (VII/45).
[1216] Erdoğan, **a.g.e.**, 327.

Ebû Sevr'e göre işâret ve kitâbetinin anlaşılıp ifade etmeye çalıştığı şeyin bilinmesi durumunda, dilsiz hakkında *li'ân* işlemi gerçekleştirilir. Hanefî fukahâsı ise dilsiz kimse hakkında *li'ân* işleminin gerçekleştirilemeyeceğini savunmaktadır.[1217] Dilsiz kimsenin, kendi eliyle karısını boşadığını yazması durumunda ise gerek İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî ve gerekse Hanefî fukahâsı, bunun geçerliliği konusunda hemfikirdir.[1218]

İmâm Buhârî, dilsiz kimsenin talâkının geçerli olduğu gibi *li'ân*da bulunması durumunda, hakkında li'ân işleminin de gerçekleştirileceği hususunda İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, işâretin talâk konusunda geçerli olduğunu ifade eden bir bâb başlığı[1219] oluşturduktan sonra konumuzla ilgili şu uzun bâb başlığına yer vermektedir:

> "Li'ân ve Allah'ın, *"Eşlerine zina isnâdında bulunup da kendilerinden başka şâhitleri olmayanlara gelince, onların her birinin şâhitliği…"*[1220] kavli bâbı. Dilsiz kimse karısına yazı, işâret yahut marûf bir îmâ ile zina isnâd ederse konuşan kişi gibidir. Zira Nebî (s.a.s.), ferâizde (zorunlu durumlarda) işâreti câiz kılmıştır. Bu, Hicaz Ehli (Mâlik ve Şâfiî gibi) ve (Hicaz dışındaki bazı) ilim ehlinin (Ebû Sevr gibi) görüşüdür. Allah Teâlâ: *"Meryem, çocuğu gösterdi. Biz beşikteki çocukla nasıl konuşabiliriz? dediler."* [1221]Dahhâk, (âyette geçen) *remzen*[1222] ifadesini *işâret* olarak tefsîr etmektedir. **Bazı insanlar,** '(Dilsiz için) had ve li'ân yoktur.' dediler. Daha sonra da 'Yazı, işâret ve îmâ ile yapılan talâk câizdir.' dediler. Hâlbuki kazf ve talâk arasında bir fark yoktur. Eğer dese ki kazf sadece sözle olur. Denilir ki talâk da sadece sözle olur. Aksi halde talâk da kazf da bâtıl olur. Köle âzâd etmek de aynı şekildedir. Keza sağır da li'ânda bulunur. Şa'bî ve Katâde der ki, 'Birisi karısına parmak işâreti ile 'Sen boşsun.' derse kadın bâin talâkla boş olur.' İbrahîm (en-Nehâî) der ki, 'Dilsiz kimse, eliyle talâkı (karısının boş

[1217] Serahsî, **el-Mebsût**, VII, 42; Aynî, **el-Binâye**, V, 382.
[1218] İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXV, 425, 427.
[1219] بَاب الإِشَارَةِ فِي الطَّلَاقِ وَالأُمُورِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 24, (VII/51).
[1220] Nûr 24/6.
[1221] Meryem 19/29.
[1222] Âl-i İmrân 3/41.

olduğunu) yazarsa bu geçerlidir.' Hammâd der ki, 'Dilsiz ve sağır, (talâk hususunda) başıyla işâret ederse bu câizdir (geçerlidir).'"[1223]

İmâm Buhârî'ye göre talâk ve kazf arasında bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla talâk konusunda geçerli olan işâret, kazf konusunda da aynı hükme sahiptir. el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, Buhârî'nin, بَعْضُ النَّاسِ ifadesi ile talâkın yazı, işâret ve îmâ ile yapılmasına cevâz veren ancak kazf konusunda buna cevâz vermeyen Hanefî fukahasını kastettiğini belirtmektedir.[1224] Buhârî, kazfin ancak söz ile olabileceği sorusuna talâkın da bu hususta kazf ile müsâvi olduğunu, dolayısıyla kazf ve talâkın her ikisinin de aynı hükme sahip olması gerektiğini belirtmektedir. İmâm Buhârî, bu ifadelerinde tartışmaya girdiği Hanefî fukahâsını, İmâm Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd'tan, kendi görüşünü destekleyici aktarımda bulunarak ilzâm ettirmeye çalışmaktadır.[1225]

Aslında Buhârî'nin *bazı insanlar*a (بعض الناس) nispet ederek eleştirdiği görüş, sadece Hanefîlere ait bir görüş değildir. Zira Evzâî ve İshâk'ın görüşleri ile Ahmed b. Hanbel'den yapılan bir rivâyet de Hanefîlerin görüşleri ile paralellik arz etmektedir.[1226] Dolayısıyla Buhârî'nin بَعْضُ النَّاسِ ifadesi ile sadece Hanefî fukahâsını kastettiği şeklinde niyet okumak yerine, Hanefî fukahâsının da içinde bulunduğu karşıt görüşe sahip olanların tamamını kastettiğini söylemenin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

I. Müt'a Nikâhı

Müt'a nikâhı, aralarında herhangi bir evlenme engeli bulunmayan erkek ile kadının, erkeğin kadına vereceği bir bedel karşılığında belirli bir süre karı-koca hayatı yaşamaları hususunda anlaşmaları şeklindedir. İslâm'ın ilk dönemlerinde izin

---

[1223] بَاب اللِّعَانِ وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى { وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَاءُ إِلَّا أَنْفُسُهُمْ إِلَى قَوْلِهِ إِنْ كَانَ مِنْ الصَّادِقِينَ } فَإِذَا قَذَفَ الْأَخْرَسُ امْرَأَتَهُ بِكِتَابَةٍ أَوْ إِشَارَةٍ أَوْ بِإِيمَاءٍ مَعْرُوفٍ فَهُوَ كَالْمُتَكَلِّمِ لِأَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أَجَازَ الْإِشَارَةَ فِي الْفَرَائِضِ وَهُوَ قَوْلُ بَعْضِ أَهْلِ الْحِجَازِ وَأَهْلِ الْعِلْمِ وَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى { فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا } وَقَالَ الضَّحَّاكُ { إِلَّا رَمْزًا } { إِلَّا إِشَارَةً وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ لَا حَدَّ وَلَا لِعَانَ ثُمَّ زَعَمَ أَنَّ الطَّلَاقَ بِكِتَابٍ أَوْ إِشَارَةٍ أَوْ إِيمَاءٍ جَائِزٌ وَلَيْسَ بَيْنَ الطَّلَاقِ وَالْقَذْفِ فَرْقٌ فَإِنْ قَالَ الْقَذْفُ لَا يَكُونُ إِلَّا بِكَلَامٍ قِيلَ لَهُ كَذَلِكَ الطَّلَاقُ لَا يَجُوزُ إِلَّا بِكَلَامٍ وَإِلَّا بَطَلَ الطَّلَاقُ وَالْقَذْفُ وَكَذَلِكَ الْعِتْقُ وَكَذَلِكَ الْأَصَمُّ يُلَاعِنُ وَقَالَ الشَّعْبِيُّ وَقَتَادَةُ إِذَا قَالَ أَنْتِ طَالِقٌ فَأَشَارَ بِأَصَابِعِهِ تَبِينُ مِنْهُ بِإِشَارَتِهِ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ الْأَخْرَسُ إِذَا كَتَبَ الطَّلَاقَ بِيَدِهِ لَزِمَهُ وَقَالَ حَمَّادٌ الْأَخْرَسُ وَالْأَصَمُّ إِنْ قَالَ بِرَأْسِهِ جَازَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu't-Talâk 25, (VII/52).

[1224] Aynî, **Umde**, XX, 415; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 441; Kirmânî, **a.g.e.**, XIX, 217.

[1225] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX, 441; Kirmânî, **a.g.e.**, XIX, 217.

[1226] İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXV, 425, 427.

verilen müt'a nikâhının sonradan tamamen yürürlükten kaldırılıp kaldırılmadığı İslâm âlimleri arasında tartışılagelmiştir. İslâm âlimlerinin çoğuna göre, bu uygulama sonradan Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından tamamen yasaklanmıştır.[1227] Şîa'nın Caferiyye kolu ise, Nisâ suresinin 24. âyetinde[1228] geçen 'استمتعتم' kelimesini müt'a nikâhı ile irtibatlandırarak bu tür uygulamanın câiz olduğunu ve sonradan Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından ise yasaklanmadığını savunmaktadır.[1229]

İmâm Buhârî, müt'a nikâhının hükmü konusunda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta oluşturduğu bâb başlığında müt'a nikâhının Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından sonradan yasaklandığını belirtmektedir.[1230] Buhârî, bâb başlığı altında bu konudaki geçici ruhsat ile ilgili rivâyetleri ve müt'anın Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından yasaklandığını bildiren Hz. Ali'nin rivâyetine yer vermektedir. Buhârî, son olarak kişisel görüşünü şu şekilde ortaya koymaktadır: "Ebû Abdillâh (Buhârî) der ki, 'Ali, Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivâyetle bunun (mut'anın) neshedildiğini beyan etti.'"[1231]

J. Şiğar Nikâhı

İki kadının, mehirsiz olarak biri diğerine mukâbil olmak üzere iki erkeğe nikâhlanması[1232] şeklindeki şiğâr nikâhının hükmü konusunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'ye göre şiğâr nikâhı câiz değildir.[1233] İmâm Ebû Hanîfe'ye göre ise nikâh geçerli olup mehr-i misil gerekmektedir. Leys, Ahmed b. Hanbel, İshâk, Ebû Sevr ve Taberî de bu hususta Ebû Hanîfe ile aynı görüştedir.

[1227] Sahîh-i Müslim'de, müt'anın geçici bir ruhsat sonrası Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından kıyâmete kadar yasak olduğu belirtilen şu hadise yer verilmektedir: " يا أيها الناس إنى قد كنت أذنت لكم فى الإستمتاع من النساء وإن الله قد حرم ذلك إلى يوم القيامة فمن كان عنده منهن شيء فليخل سبيله ولا تأخذوا مما آتيتموهن شيئا Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmi'u's-Sahîh I-II**, Dâru Tayyibe, Kahire 1427/2006, Kitâbu'n-Nikâh 3/21, (I/633).

[1228] وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاء إِلاَّ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَأُحِلَّ لَكُم مَّا وَرَاء ذَلِكُمْ أَن تَبْتَغُواْ بِأَمْوَالِكُم مُّحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُم بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا تَرَاضَيْتُم بِهِ مِن بَعْدِ الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا Nisâ 4/24.

[1229] Bu konudaki tartışmalar için bkz. Ebû Yûsuf, **a.g.e.**, 152; İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 58; Aynî, **el-Binâye**, IV,568; İbrahim Kâfi Dönmez, "Müt'a", **DİA**, TDV, Ankara 2006.

[1230] بَاب نَهْيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِكَاحِ الْمُتْعَةِ آخِرًا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 31, (VII/12).

[1231] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'n-Nikâh 31/5115, 5116, 5117, 5118, (VII/12).

[1232] Erdoğan, **a.g.e.**, 457.

[1233] Bkz. Sahnûn, **a.g.e.**, II, 98; İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 57; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 192; İbn battâl, **a.g.e.**, VIII, 317

Ebû Hanîfe'ye göre fesâdı mehirden kaynaklanan nikâh akidlerinin feshine hükmedilmeyip bu akidler misil mehri ile geçerlilik kazanırlar.[1234]

İmâm Buhârî, bu konuda İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, "Nikâhta hile bâbı"[1235] şeklinde oluşturduğu bâb başlığı altında öncelikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şiğâr nikâhını yasakladığını bildiren İbn Ömer'in hadisine yer vermektedir. Buhârî, daha sonra muhâlif görüştekileri kastederek şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bazı insanlar der ki, 'Bir kimse (mehir vermemek için) hile yaparak şiğâr nikâhı ile evlenirse, bu (akit) câiz, şart ise bâtıldır.' Müt'a nikâhında ise 'Nikâh fâsid şart batıldır.' derler. Bazıları ise 'Müt'a da şiğâr da câiz, şart ise bâtıldır.' derler."[1236]

İmâm Buhârî'ye göre müt'a nikâhı gibi şiğâr nikâhı da yasaklanan bir uygulamadır. Dolayısıyla müt'a nikâhı gibi şiğâr nikâhının da hukuki bir geçerliliğinin olmaması gerekmektedir. Buhârî, hem müt'a nikâhının hem de şiğâr nikâhının yasaklanan uygulamalar olmasına rağmen, Hanefî fukahâsının müt'a ve şiğâr akidleri arasında ayırıma gitmelerine karşı çıkmaktadır.

İmâm Buhârî'nin burada 'ba'du'n-nâs' (بعض الناس) ifadesi ile zikrettiği ilk görüşün Hanefî fukahâsına ait olduğu hususunda bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ancak müt'a ve şiğâr nikâhını câiz gören 'ba'du'n-nâs' ifadesinden kimleri kastettiği hususu tartışmalıdır. İbnku'l-Mulakkın, müt'a nikâhında akdin câiz, şartın ise bâtıl olduğu görüşünün Ebû Hanîfe'nin bazı ashâbına ait olduğunu belirtmektedir.[1237] Aynî, Ebû Hanîfe'nin ashâbından hiç kimsenin böyle bir şey söylemediğini belirtmektedir.[1238] İbn Hacer'e göre, burada süreli nikâhın câiz, şartın ise bâtıl olduğu yönünde Züfer'den aktarılan bir görüşe işâret edilmiş olabileceğini belirtmektedir.[1239] Aynî, buna da karşı çıkarak Züfer'in süreli evlilikte nikâhı geçerli, müddet şartını ise

---

[1234] Aynî, **el-Binâye**, IV, 679; Kudûrî, **a.g.e.**, 345; Tahavî, **a.g.e.**, 171; Ğuneymî, **a.g.e.**, 87; Abdülmecîd, **a.g.e.**, 630.
[1235] بَاب الْحِيلَةِ فِي النِّكَاحِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 4, (IX/24).
[1236] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 4/6960, (IX/24).
[1237] İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXXII, 69.
[1238] Aynî, **Umde**, XXIV, 170.
[1239] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 334.

geçersiz saydığını; Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed'in ise bunu hiçbir şekilde geçerli kabul etmediğini belirtmektedir.[1240] Ğuneymî, muvakkat nikâh ve müt'a nikâhının akitte kullanılan siğalar itibariyle birbirlerinden farklılık arz ettiğini, müt'a nikâhının Züfer'e göre de geçersiz olduğunu belirtmektedir.[1241]

III. MUÂMELÂT

Hukuki bir sonuca yönelik karşılıklı irade beyanı anlamındaki "muâmele" sözcüğünün çoğulu olan "muâmelât" kavramının kapsamı konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır.[1242] En geniş anlamıyla fıkhın ibâdet dışındaki tüm konularını kapsayan muâmelât, dar anlamıyla, ibâdet ve ceza hukuku dışındaki fıkıh konularını veya İbâdât, münâkehât ve müfârakât, ukûbât ve muâmelât şeklindeki ayırıma göre, aile hukuku ve ceza hukuku dışındaki hukuki ilişki ve hükümleri kapsamaktadır. Biz de bu tasnife riâyet ederek Buhârî'nin muâmelât konularındaki bazı ictihâdlarına yer vereceğiz.

İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh adlı eserinde klasik fıkıh kitaplarında olduğu gibi Kitâbu'l-Buyû', Kitâbu'ş-Şirke, Kitâbu'l-Hibe, Kitâbu'ş-Şüf'a gibi muâmelât kapsamına giren pek çok bölüm oluşturmakta, konuyla ilgili görüş ve ictihâdlarını ortaya koymaktadır. Bu başlıkların her birisi esasında müstakil çalışmalara konu olacak fıkhî donanıma sahiptir. Ancak biz el-Câmiu's-Sahîh'teki fıkıh potansiyelini göstermek amacıyla birkaç tane ictihâdına yer vermekle yetineceğiz. Bu ana başlık altında, fakihler arasında tartışmalı olan Din Ayrılığının Mirâsa Etkisi, Fuzûlînin Tasarrufunun Geçerliliği, Akidlerde Meclis Muhayyerliği, Muvâzaalı Arttırma (Münâceşe), Hibeden Dönüş, Şüf'a Hakkının Düşürülmesi, Lukatanın (Buluntu Mal) Hükmü, Ölüm Döşeğindeki Hastanın Borç İkrârı, Mükrehin Tasarrufu ve Mevcûdun Vekâleti konularına yer vereceğiz.

[1240] Aynî, **Umde**, XXIV, 170.
[1241] Guneymî, **a.g.e.**, 87-88.
[1242] Bkz. Erdoğan, **a.g.e.**, 384; Bilal Aybakan, "Muâmelât", **DİA**, TDV, Ankara 2005, XXX, 318.

A. Din Ayrılığının Mirâsa Etkisi

Müslüman olmayan kimsenin, Müslümana vâris olamayacağı konusunda fakîhler arasında görüş birliği vardır. Bu görüşün dayanağını, "Müslüman kâfire, kâfir de Müslümana vâris olamaz." hadisi oluşturmaktadır. Fakîhlerin çoğu, zikrettiğimiz hadise binaen Müslümanın da ölen Gayr-i Müslim hısmına vâris olamayacağı görüşündedir. Ancak Muâviye, Mesrûk, Saîd b. el-Müseyyeb ve İbrâhîm en-Nehâî gibi diğer bazı fıkıhçılar ise "İslâm üstündür, hiçbir şey kendisine üstün kılınamaz.", ve "İslâm arttırır eksiltmez." gibi umûm ifade eden hadislere dayanarak Müslümanın Gayr-i Müslim hısmına vâris olabileceğini savunmuşlardır.[1243]

İmâm Buhârî'nin bu konudaki görüşleri cumhûr ile aynıdır. Buhârî, bu hususta "Müslüman kâfire, kâfir de Müslümana vâris olamaz. Şayet bir kimse mal paylaşılmadan önce Müslüman olursa, (kâfir olan hısmının malından) kendisine mirâs yoktur."[1244] şeklinde bâb başlığını oluşturduktan sonra başlık altında yukarıda zikrettiğimiz hadise yer vermektedir.[1245]

İmâm Buhârî'ye göre mirâs konusunda ölümün gerçekleştiği anda din ayrılığının olup olmadığına itibar edilir. Ölüm esnasında Müslüman olmak Gayr-i Müslim hısmına vâris olmaya engeldir. Ancak mal paylaşımı esnasında Müslüman olmak, Gayr-i Müslim hısmına vâris olmaya engel değildir. Cumhûrun görüşü de bu yöndedir.[1246]

B. Fuzûlînin Tasarrufu

Fıkıh terimi olarak, bir kimsenin hukuki temsilcisi olmadığı halde onun adına hukuki işlemde bulunan kişiyi ifade eden fuzûlînin[1247] yaptığı işlemlerin değeri ve geçerliliği konusunda İslâm hukukçuları farklı üç görüş ortaya koymuşlardır. ortaya

---

[1243] Bkz. İbn Kudâme, **el-Kâfî**, IV, 117; Şeyhîzâde, **a.g.e.**, 497; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, III, 34; Kastallânî, **a.g.e.**, IX, 444; İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 378; Aynî, **Umde**, XXIII, 403.

[1244] بَاب لَا يَرِثُ الْمُسْلِمُ الْكَافِرَ وَلَا الْكَافِرُ الْمُسْلِمَ وَإِذَا أَسْلَمَ قَبْلَ أَنْ يُقْسَمَ الْمِيرَاثُ فَلَا مِيرَاثَ لَهُ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ferâid 26, (VIII/156).

[1245] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ferâid 26/6764, (VIII/156).

[1246] Aynî, **Umde**, XXIII, 403

[1247] Erdoğan, **a.g.e.**, 149; Beşir Gözübenli, "Fuzûlî", **DİA**, TDV, Ankara 1996, 239.

konan bu görüşlerden birincisine göre fuzûlînin hiçbir şekilde tasarrufu geçerli değildir. İmâm Şâfiî'nin son görüşü[1248] ile İmâm Ahmed b. Hanbel'in tercih edilen görüşü[1249] de bu yöndedir. İkinci görüşe göre fuzûlinin alış ve satışı hukuki açıdan geçerli, ancak işlerlik açısından mevkûf olup adına işlem yapılan kimsenin onayına bağlıdır. Bu görüş, İmâm Mâlik[1250], kadîm görüşüne göre İmâm Şâfiî[1251] ve bir rivâyete göre İmâm Ahmed b. Hanbel'e[1252] aittir. Hanefi fukahasına ait olan üçüncü görüşe göre ise alış ve satış arasında ayırıma gidilir. Buna göre, satış hukuki açıdan geçerli ancak mevkûftur. Akdin işlerlik kazanması için adına işlem yapılan kimsenin onayı gerekmektedir. Hanefi fukahâsı, alış konusunu da farklı değerlendirmişlerdir. Buna göre fuzûlî, akdi adına işlem yapılan kimseye izâfe etmişse, akid hukuki açıdan geçerli ancak mevkûftur. Adına işlem yapılan kimsenin onayı ile akid işlerlik kazanır. Şayet fuzûlî, akdi kendisine izâfe etmişse bu alış kendisi için geçerlilik kazanır.[1253]

İmâm Buhârî'nin konu ile ilgili görüşlerine el-Câmiu's-Sahîh'te oluşturduğu iki bâb başlığında rastlamaktayız. Buhârî, Kitâbu'l-Buyû' bölümünde oluşturduğu bâb başlığında, "Bir kimsenin başka bir şahıs adına -onun izni olmadan- bir şey alıp bu şahsın da buna râzı olması…"[1254] şeklinde bâb başlığı oluşturduktan sonra "Şer'u Men Kablenâ" başlığı altında da yer verdiğimiz üç benî isrâillinin kıssasını zikretmektedir. el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, İmâm Buhârî'nin bu ifadesinde fuzûlînin tasarrufunun geçerli olduğu görüşüne meylettiğini belirtmektedirler.[1255] Buhârî, "Kitâbu'l-Hars ve'l-Müzâra'a" bölümünde ise "Birisi, bir kavme ait malı ekerse ve onlar için bu tasarrufta maslahat varsa, (yapılan tasarruf câizdir)."[1256] şeklinde bâb

---

[1248] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 21.
[1249] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VI, 295-296; Ebû'l-Hasan Alâuddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed el-Merdâvî, **el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf 'alâ Mezhebi'l-İmâmi'l-Mubeccel Ahmed b. Hanbel I-XII**, Dâru't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1419, IV, 283-285.
[1250] İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 172; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahmân el-Hattâb er-Ru'aynî, **a.g.e.**, VI, 29.
[1251] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 21.
[1252] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VI, 295-296; Merdâvî, **a.g.e.**, IV, 283-285.
[1253] Bkz. Kâsânî, **a.g.e.**, V, 150.
[1254] بَاب إِذَا اشْتَرَى شَيْئًا لِغَيْرِهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ فَرَضِيَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû', 98, (III/79).
[1255] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 409; Aynî, **Umde**, XII, 36; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, III, 633; Hâşimî, **a.g.e.**, II, 165.
[1256] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hars ve'l-Müzâra'a 13, (III/105).

başlığı oluşturarak yine aynı hadise yer vermektedir. İmâm Buhârî, bu ifadesinde akdin geçerliliğini, mal sahibinin maslahatı şartına bağlamaktadır.

C. Meclis Muhayyerliği

Fıkhî ıstılâhta mesclis muhayyerliği, taraflardan her birinin pazarlığın akde dönüştürüldüğü meclisi bedenen terketmelerinden önce akitten cayabilme haklarına sahip olmalarını ifade etmektedir.[1257]

Meclis muhayyerliği konusunda fakîhler iki farklı görüş ortaya koymuşlardır. Ebû Hanîfe[1258] ve İmâm Malik'e[1259] göre akit îcâb ve kabul ile tamamlanıp bağlayıcı hale gelir. Tarafların bedenen birbirlerinden ayrılmamış olmaları, kendilerine îcâb ve kabûlden rucû hakkını vermez. Bu görüş sahipleri, görüşlerini akde riâyet etmeyi ve gereğini yerine getirmeyi emreden nasslara[1260] dayandırmaktadır. İmâm Şâfiî[1261] ve Ahmed b. Hanbel'e[1262] göre ise taraflar bedenen birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe akit bağlayıcı olmayıp tarafların akdi bozma, îcâb ve kabûlden dönme imkânları vardır. Bu görüş sahipleri ise görüşlerini Buhârî'nin de yer verdiği, "Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkları müddetçe muhayyerdirler."[1263] şeklindeki hadise dayandırmaktadırlar.[1264]

İmâm Buhârî, bu konuda ikinci gurubun görüşünü benimsemektedir. Buhârî, bu hususta "Alışveriş yapanlar birbirlerinden ayrılmadıkça muhayyerdirler. İbn Ömer, Şurayh, Şa'bî, Tâvûs, Atâ ve İbn Ebî Müleyke de bu görüştedir."[1265] şeklinde bâb başlığı oluşturduktan sonra görüşünü yukarıda zikrettiğimiz Hakîm b. Hizâm'ın rivâyet ettiği hadise, yine İbn Ömer'den aktarılan benzer bir hadise[1266] dayanmaktadır.

[1257] Erdoğan**, a.g.e.**, 195.
[1258] Aynî, **el-Binâye**, VII, 74.
[1259] Hattâb er-Ru'aynî**, a.g.e.**, VI, 301.
[1260] Mâide 5/1; Nisâ 4/29.
[1261] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 60.
[1262] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, III, 67.
[1263] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû' 44/2110, (III/64).
[1264] Bkz. Komisyon, **el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye**, XX, 170.
[1265] بَابُ الْبَيِّعَانِ بِالْخِيَارِ مَا لَمْ يَتَفَرَّقَا وَبِهِ قَالَ ابْنُ عُمَرَ وَشُرَيْحٌ وَالشَّعْبِيُّ وَطَاوُسٌ وَعَطَاءٌ وَابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû' 44, (III/64).
[1266] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû' 44/2111, (III/64).

D. Muvâza'alı Arttırma (Neceş/Münâceşe)

Bir malın açık arttırma yoluyla satışını ifade eden müzâyede akdinin geçerliliği hususunda İslâm âlimleri ittifâk etmişlerdir. Ancak Evzâî, bunun mekrûh olduğu görüşündedir.[1267] İmâm Buhârî bu uygulamanın câiz olduğunu Kitâbu'l-Buyû bölümünde konuyla ilgili oluşturduğu bâb başlığında dile getirmekte, bâb başlığının devamında Atâ b. Ebî Rebâh'tan aktarımda bulunarak insanların müzâyede usûlüyle satış akdinde bir beis görmediklerini belirtmekte, bu tür akdin cevâzını ayrıca başlık altında zikrettiği Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bir uygulamasına dayandırmaktadır.[1268]

İslâm hukukunda "münâceşe/neceş" olarak ifade edilen, alıcı olmadığı halde sırf pazarlığı kızıştırmak için fiyatı yükseltme[1269] şeklindeki uygulamanın ise dinen günah olduğu hususunda görüş birliği olmakla birlikte, hukuki açıdan bu akdin geçerli olup olmadığı konusunda fakîhler ihtilâf etmişlerdir. Zâhiriler ve İmâm Mâlik'ten yapılan bir rivâyete göre bu tür akidler hukuken geçersizdir. Hanbelîlerin meşhur görüşüne göre satıcı tarafından planlanması durumunda akid geçersizdir. Mâlikîlerin meşhur görüşlerine göre akit geçerli ancak müşteri muhayyerdir. Şâfiî ve Hanefîlere göre ise uygulama günah olmakla birlikte yapılan akid hukuken geçerlidir.[1270]

İmâm Buhârî, münâceşe/neceş akdinin hukuken geçersiz olduğu görüşündedir. Buhârî, bu konu ile ilgili oluşturduğu bâb başlığında, bu akdin hem dinen hem de hukuken geçersiz olduğunu belirtmektedir. Buhârî, İbn Ebî Evfâ'dan aktarımda bulunarak münâceşe yapan kişinin, faiz yiyici gibi hâin olduğunu belirtmektedir. Buhârî, bâb başlığı içerisinde Hz. Peygamber'in (s.a.s.), "Hile ateştedir. Emrimizin dışında yapılan her uygulama merdûttur." şeklindeki genel

[1267] İbn Battâl, **a.g.e.**, 269.
[1268] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû 59/2142, (III/69).
[1269] Bkz. Cürcanî, **a.g.e.**, 201; Erdoğan, **a.g.e.**, 449.
[1270] Bkz. İbn Hazm, **a.g.e.**, VIII, 448; Tahavî, **a.g.e.**, 84; İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 167; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, III, 35; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 355; Aynî, **Umde**, XI, 374; Karaman, **Mukayeseli İslâm Hukuku**, II, 101

hadisini zikretmekte,[1271] başlık altında ise İbn Ömer'den rivâyet edilen "Resûlullah (s.a.s.) neceşi yasakladı." şeklindeki hususi hadisi zikretmektedir.[1272]

İslâm âlimleri arasındaki bu görüş ayrılığının esası, akdin unsur ve şartlarından olmayıp harici bir sebepten dolayı yasaklanmış olan akidler icrâ edildiğinde, bu yasaklama yapılan akdin fesadını mı yoksa yalnızca yapanların günahkâr olmalarını mı gerektirdiği tartışmasına dayanmaktadır.[1273] İmâm Buhârî, sâir uygulamalarında olduğu gibi dini ve hukuki ayırıma gitmemektedir. Ona göre dinen yasak olan hukuken de yasaktır.

E. Hibeden Dönüş

Fıkıh terimi olarak hibe, "karşılık şart koşulmaksızın bir malın temlîki"[1274] şeklinde tanımlanır. İslâm âlimleri hibeden rücû etmenin cevâzı hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik[1275], İmâm Şâfiî[1276] ve Ahmed b. Hanbel'in[1277] de aralarında bulunduğu fakîhler, hibeden dönüşü kınayan hadislere dayanarak kişinin kendi hibesinden dönüşünü câiz görmemişlerdir. Ancak bundan -hibe edilen malın halen mevcut kalması durumunda- babanın çocuğuna yaptığı hibeyi istisnâ etmişlerdir. Şâfiîlerin meşhûr görüşüne göre baba dışındaki asıllar da baba hükmündedir.[1278] Mâlikîlerin meşhur görüşüne göre, -babanın hayatta olması durumunda- annenin hibesinden rücû etme hakkı vardır. Hanefî fukahâsı ise, bu hadislerin varlığını kabul etmekle birlikte bunların hukuki bir müeyyide içermediği görüşündedir. Onlara göre kabz sonrasında kişi kendi başına hibeden rücû edemez. Ancak bağışlananın rızasıyla yahut hâkimin hükmüyle hibesinden rücû edebilir. Hanefîlere göre, hibenin kan ve sıhrî hısımlar arasında veya ivaz karşılığı yapılmış olması, bağışlanan malda karşı

[1271] بَابُ النَّجْشِ وَمَنْ قَالَ لَا يَجُوزُ ذَلِكَ الْبَيْعُ وَقَالَ ابْنُ أَبِي أَوْفَى النَّاجِشُ آكِلُ رِبًا خَائِنٌ وَهُوَ خِدَاعٌ بَاطِلٌ لَا يَحِلُّ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخَدِيعَةُ فِي النَّارِ وَمَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû 59, (III/69).

[1272] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Buyû 59, (III/69).

[1273] Karaman, **a.g.e.**, II, 102.

[1274] Erdoğan, **a.g.e.**, 196; Ali Bardakoğlu, "Hibe", **DİA**, TDV, Ankara 1998, 421.

[1275] İbn Rüşd, a.g.e., II, 332; İbn Battâl, **a.g.e.**, VII, 102.

[1276] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 518-519; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XVI, 407-408.

[1277] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VIII, 277.

[1278] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 518.

tarafın tasarrufta bulunması, bağışlanan malın helak olması veya taraflardan birinin ölümü durumlarında ise bağışlayan tarafın hibesinden rücû etmesi câiz değildir.[1279]

İmam Buhârî, hibeden rücû konusunda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu görüşünü "Bir kimsenin hibesinden veya sadakasından dönmesi helâl değildir."[1280] şeklindeki ifadesiyle ortaya koymaktadır. İbn Hacer, Buhârî'nin meselenin hükmü konusundaki kesinlik ifadesinin nedenini, Buhârî'ye göre konuyla ilgili güçlü delillerin olmasına bağlamaktadır.[1281] Buhârî, bu görüşünü farklı varyantlarla İbn Abbâs'tan (r.a.) rivâyet edilen "Hibesinden dönen kusmuğuna dönen köpek gibidir." hadisi ile Hz. Ömer'den (r.a.) rivâyet edilen benzer bir hadise dayandırmaktadır. Ancak İmâm Buhârî, bu genel kaideden bir istisnâ yapmaktadır. Ona göre kişinin çocuğuna yaptığı hibesinden dönüşü câizdir.[1282]

Hibeden rücû hakkının olamayacağı görüşünü savunan İmâm Buhârî, farklı görüşe sahip re'y ehline, gerek "Kitâbu'l-Hibe" bölümünde gerekse "Kitâbu'l-Hiyel" bölümünde itirazlarda bulunduğunu görmekteyiz. Buhârî'nin "ba'du'n-nâs" (بعض الناس) ifadesiyle re'y ehline yönelik en sert eleştirileri, hibeden rücû hakkı konusundadır. Zira Buhârî'nin re'y ehlini açık bir şekilde sünnete muhâlefet etmekle eleştirdiği tek konu hibe konusudur.[1283]

İmâm Buhârî, "Kitâbu'l-Hibe" bölümünde hibeden dönüşün câiz olmadığı görüşünü, "Biri, bir başkasına bir at bağışlarsa bu umrâ[1284] ve sadaka hükmünde olur."[1285] şeklinde ortaya koyduktan sonra bu görüşünü bâb başlığının devamında zikrettiği, bağışlanan şeyin satın alınamayacağını ve sadakadan dönülemeyeceğini belirten bir hadise dayandırmaktadır. Buhârî, bâb başlığının devamında *bazı*

[1279] Aynî, **el-Binâye**, IX, 227-235; Aynî, **Umde**, XIII, 203; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, IV, 116.

[1280] بَاب لَا يَحِلُّ لِأَحَدٍ أَنْ يَرْجِعَ فِي هِبَتِهِ وَصَدَقَتِهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hibe 30, (III/164).

[1281] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 235;

[1282] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hibe 12, (III/157).

[1283] Abdülmecîd, **a.g.e.**, 639.

[1284] Bağışlayanın veya lehine bağışta bulunulan kişinin hayatıyla sınırlı olarak yapılan hibe türünü ifade etmektedir. Hacı Mehmet Günay, "Rukbâ", **DİA**, TDV, Ankara 2008, XXXV, 218.

[1285] بَاب إِذَا حَمَلَ رَجُلًا عَلَى فَرَسٍ فَهُوَ كَالْعُمْرَى وَالصَّدَقَةِ وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ لَهُ أَنْ يَرْجِعَ فِيهَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hibe 36, (III/166).

*insanlar*ın (بعض الناس) hibede rucû hakkının olduğu görüşünde olduklarını belirtmektedir. Buhârî'nin burada itirazda bulunduğu görüş Ebû Hanîfe'ye aittir.[1286]

İmâm Buhârî, bu konuda "Kitâbu'l-Hiyel" bölümünde 'ba'du'n-nâs' (بعض الناس) ifadesi ile eleştirdiği kesimlerden yine şu görüşü aktarmaktadır:

> "Bazı insanlar der ki, 'Bir kimse bin veya daha fazla dirhemi hibe etse, bu para bu kişinin yanında senelerce kalsa, adam hileye başvurarak hibeden rucû etse ikisine de zekât düşmez."[1287]

İmâm Buhârî, daha sonra bu görüşe sahip kimsenin Resûlullâh'a (s.a.s.) muhalefet edip zekâtı düşürdüğü belirtmektedir. Buhârî, ardından Resûlullâh'ın (s.a.s.) "Hibesinden dönen kusmuğuna dönmüş köpek gibidir. Böyle rezil bir davranış bize yakışmaz." [1288] hadisini zikretmektedir.

F. Şüf'a Hakkının Düşürülmesi

Fıkıh terimi olarak şüf'a, satım veya bu hükümdeki bir akidle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade etmektedir.[1289] Satılan malda paydaş olmanın şüf'a hakkını doğurduğu hususunda fakîhler ittifak etmişlerdir. Hanefi fıkıhçılar, gayr-ı menkûlde irtifâk hakkına sahip olan kimse ile "Komşu, bitişiğindeki mala daha çok hak sahibidir." hadisine dayanarak bitişik komşuluğu da şüf'a sebeplerinden saymaktadır. Hanefî fukahâsı, komşu için şüf'a hakkını tanımakla birlikte ortaklıktan kaynaklanan şüf'a hakkı ile irtifâktan kaynaklanan şüf'a hakkını öncelemektedir.[1290] Bu nedenle bir şekilde paydaş olma yolunu bularak, komşu olan kimsenin şüf'a hakkını düşürme işlemlerine cevâz vermişlerdir.

[1286] İbn Battâl, **a.g.e**., VII, 157; Aynî, **Umde**, XIII,269.

[1287] وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ إِنْ وَهَبَ هِبَةً أَلْفَ دِرْهَمٍ أَوْ أَكْثَرَ حَتَّى مَكَثَ عِنْدَهُ سِنِينَ وَاحْتَالَ فِي ذَلِكَ ثُمَّ رَجَعَ الْوَاهِبُ فِيهَا فَلَا زَكَاةَ عَلَى وَاحِدٍ مِنْهُمَا فَخَالَفَ الرَّسُولَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْهِبَةِ وَأَسْقَطَ الزَّكَاةَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 14, (IX/25).

[1288] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 14/6968, (IX/25).

[1289] Dönmez, "Şüf'a", **DİA**, TDV, Ankara 2010, XXXIX, 248.

[1290] Şeyhîzâde, **a.g.e.,** IV, 102.

İmâm Buhârî, Kitâbu'l-Hiyel bölümünde yer verdiği hile yoluyla şüf'a hakkının düşürülmesi ile ilgili *re'y* ehline nispet ettiği dört çeşit hile şeklini zikrederek bunlara karşı itirazlarını dile getirmektedir. Bu hile şekilleri şunlardır:

1. İmâm Buhârî, şüf'a hakkı ile ilgili Câbir b. Abdullâh'tan rivâyet edilen "Nebî (s.a.s.), şüf'a hakkını yalnız taksim olunmamış mallarda meşru kıldı. Sınırları çizilip yollar belirlendikten sonra şüf'a hakkı olmaz."[1291] hadisini aktardıktan sonra *re'y* ehlini kastederek şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bazı insanlar, şüf'a hakkı komşuluktan doğar dediler. Daha sonra bu görüşlerini geçersiz sayarak şöyle dediler: 'Birisi, bir evi satın almak istese ancak komşunun şüf'a yoluyla evi satın alacağından endişelenirse, bunu önlemek için öncelikle yüz hisseden birini, daha sonra kalan doksan dokuz hisseyi satın alırsa, komşunun sadece ilk yüzde birlik hissede şüf'a hakkı olur. Geri kalan doksan dokuz hissede şüf'a hakkı olmaz. Kişinin böyle bir hileye başvurması câizdir."[1292]

İmâm Buhârî, komşuya şüf'a hakkını tanıma konusunda Hanefî fukahâsından farklı düşünse de buradaki esas itirazı, Hanefi fukahâsının komşuluğun şüf'a hakkını doğurduğu görüşüne yönelik değildir. Zira Buhârî'nin kendisi de Hanefî fukahâsının görüşlerini dayandırdıkları hadise yer vermektedir.[1293] Buhârî'nin esas itirazı, Hanefîlerin komşu için iddia ettikleri bu hakkın, hile yoluyla düşürülmesine cevâz vermelerine yöneliktir. İbn Battâl, bu konuyla ilgili Ebû Hanîfe'ye intikâl edilen benzer bir meseleyi aktardıktan sonra, Ebû Hanîfe'nin şuyûlu bir mala ortak olanın, ona komşu olandan daha çok şüf'a hakkına sahip olduğu görüşünde olduğunu, bu hususta ise fakîhler arasında ihtilâfın olmadığını belirtmektedir. Komşu, yüzde birlik gibi önemsiz bir hisseyi başlangıçta şüf'a yoluyla almaya rağbet etmediği için bilahare bu hakkını kaybetmiştir. İbn Battâl'a göre, Buhârî'nin itirazı Hanefî fukahâsının sünnete dayandırarak şüf'a hakkını tanıdıkları komşunun bu hakkının hile yoluyla elinden alınmasına yöneliktir.[1294] İmâm Buhârî'nin bu konuyu Kitâbu'l-

---

[1291] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 14/6976, (IX/27).

[1292] وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ الشُّفْعَةُ لِلْجِوَارِ ثُمَّ عَمَدَ إِلَى مَا شَدَّدَهُ فَأَبْطَلَهُ وَقَالَ إِنْ اشْتَرَى دَارًا فَخَافَ أَنْ يَأْخُذَ الْجَارُ بِالشُّفْعَةِ فَاشْتَرَى سَهْمًا مِنْ مِائَةِ سَهْمٍ ثُمَّ اشْتَرَى الْبَاقِيَ وَكَانَ لِلْجَارِ الشُّفْعَةُ فِي السَّهْمِ الْأَوَّلِ وَلَا شُفْعَةَ لَهُ فِي بَاقِي الدَّارِ وَلَهُ أَنْ يَحْتَالَ فِي ذَلِكَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 14, (IX/27).

[1293] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şuf'a 2/2258, (3/87); Kitâbu'l-Hiyel 14/6977, (IX/27).

[1294] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 328, 329.

Hiyel bölümünde yer vermesi İbn Battâl'ın iddiasını doğrulamaktadır. Buhârî'ye göre Hanefîlerin bu yaklaşımı tenâkuz teşkil etmektedir.

Bedruddîn Aynî, bu görüşün Ebû Hanîfe'ye ait olduğu iddiasına karşı çıkarak bunun İmâm Muhammed ve Ebû Yûsuf arasında ihtilaflı bir mesele olduğunu, Ebû Yûsuf'un buna cevâz verdiğini, imâm Muhammed'e göre ise bunun mekrûh olduğunu, İmâm Şâfiî'nin de bu konuda İmâm Muhammed ile aynı görüşte olduğunu belirtmektedir.[1295] Kândehlevî bu meselenin fakîhler arasında ihtilâflı olduğunu, meselenin Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'e göre câiz olmadığını, Ebû Hanîfe ve Şâfiî'ye göre ise helâl olduğunu belirtmektedir.[1296] Ancak meselenin İmâm Şâfiî'ye göre helâl olması, İmâm Şâfiî'nin komşuya şüf'a hakkını tanımamasından kaynaklandığını unutmamak gerekir.[1297]

2. İmâm Buhârî, "Komşu bitişiğindeki mala öncelikli hak sahibidir." hadisini aktardıktan sonra şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bazı insanlar şöyle dediler: üzerinde şüf'a hakkı bulunan evini, şüf'a hakkına sahip kimseye satmak istemeyen kişinin, onun şüf'a hakkını geçersiz kılmak için hileye başvurması câizdir. Şöyle ki, Evi müşteriye hibe eder. Sınırlarını belirleyip kendisine verir. Müşteri de buna karşılık kendisine bin dirhem verir. Böylece şefî'in o evdeki şüf'a hakkı ortadan kalkar."[1298]

İbn Battâl'a göre İmâm Buhârî'nin burada esas karşı çıktığı durum, Hanefîlerin sünnete dayandıkları komşuya şüf'a hakkının, hile yoluyla iptal edilebileceği şeklindeki görüşleridir.[1299]

3. İmâm Buhârî, yine "Komşu bitişiğindeki mala öncelikli hak sahibidir." hadisini zikrettikten sonra şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bazı insanlar şöyle dediler: 'Müşteri, evin bir hissesini satın alsa ve şüf'a hakkını ortadan kaldırmak istese, o hissesini yemine çekilemeyecek küçük çocuğuna hibe eder.'"[1300]

[1295] Aynî, **Umde**, XXIV, 183.
[1296] Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, VI, 643.
[1297] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 384.
[1298] وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَبِيعَ الشُّفْعَةَ فَلَهُ أَنْ يَحْتَالَ حَتَّى يُبْطِلَ الشُّفْعَةَ فَيَهَبَ الْبَائِعُ لِلْمُشْتَرِي الدَّارَ وَيَحُدُّهَا وَيَدْفَعُهَا إِلَيْهِ وَيُعَوِّضُهُ الْمُشْتَرِي أَلْفَ دِرْهَمٍ فَلَا يَكُونُ لِلشَّفِيعِ فِيهَا شُفْعَةٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 14/6977, (IX/27).
[1299] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 328, 329.

İbn Battâl, bu meseleyi şöyle izah etmektedir: "Satıcı başka bir paydaş ile bir evde ortak olsa, üçüncü şahıs satıcıdan payını alıp paydaşın şüf'a hakkını düşürmek için yemine çekilemeyecek küçük çocuğuna aldığı hisseyi hibe etse, mubâh bir iş yapmış olur." Burada, satın alınan malın küçük çocuğa hibe edilmesi çocuğun yemine çekilemeyeceği nedeniyledir.

4. İmâm Buhârî, yine aynı hadise yer verdikten sonra şu ifadelere yer vermektedir:

"Bazı insanlar şöyle dediler: Biri, yirmi bin dirhem karşılığında bir ev satın alacak kişinin şüf'a hakkını düşürmek için şöyle bir hile yapmasında sakınca yoktur: Yirmi bin dirhem karşılığında evi satın alır ve dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz dirhemini nakit olarak verir. Geri kalan kısım için de nakit olarak bir dinar daha verir. Bu durumda şefî', (şüf'a hakkını kullanmak) isterse, evi yirmi bin dirheme (akdin gerçekleştiği değerle) alabilir. Bunun dışında başka türlü alamaz. Bu evin başka bir sahibi ortaya çıkarsa, müşteri verdiği dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz dirhem ile bir dinarı satıcıdan geri ister. Yoksa akitte anlaşılan miktarı (yirmi bin dirhem) isteyemez. Zira mebîin başka sahibi çıkınca satıcı ile alıcı arasında bir dinar ile yapılmış olan sarf işlemi bozulmuş olur. Eğer müşteri, bu evin bir ayıbını tespit ederse, bu durumda başka bir hak sahibi ortaya çıkmamış ise, onu satıcıya yirmi bin dirheme iade eder (Yani akitte konuşulan yirmi bin dirhemi, dokuz bin dokuz yüz doksan dokuz artı bir dinar olarak verdiği halde şimdi onu yirmi bin dirhem olarak almaktadır)."

İmâm Buhârî, bu açıklamadan sonra şu ifadeleri kullanmaktadır:

"Onlar, Müslümanlar arasında aldatmacaya cevâz verdiler. Hâlbuki Nebî (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: Müslümanın alış-verişinde ne bir gizli kusur, ne bir gayr-ı meşruluk ne de bir gizleme bulunur."[1301]

[1300] وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ إِنْ اشْتَرَى نَصِيبَ دَارٍ فَأَرَادَ أَنْ يُبْطِلَ الشُّفْعَةَ وَهَبَ لِابْنِهِ الصَّغِيرِ وَلَا يَكُونُ عَلَيْهِ يَمِينٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 14/6978, (IX/27).

[1301] وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ إِنْ اشْتَرَى دَارًا بِعِشْرِينَ أَلْفَ دِرْهَمٍ فَلَا بَأْسَ أَنْ يَحْتَالَ حَتَّى يَشْتَرِيَ الدَّارَ بِعِشْرِينَ أَلْفَ دِرْهَمٍ وَيَنْقُدَهُ تِسْعَةَ آلَافِ دِرْهَمٍ وَتِسْعَ مِائَةِ دِرْهَمٍ وَتِسْعَةً وَتِسْعِينَ وَيَنْقُدَهُ دِينَارًا بِمَا بَقِيَ مِنْ الْعِشْرِينَ الْأَلْفَ فَإِنْ طَلَبَ الشَّفِيعُ أَخَذَهَا بِعِشْرِينَ أَلْفَ دِرْهَمٍ وَإِلَّا فَلَا سَبِيلَ لَهُ عَلَى الدَّارِ فَإِنْ اسْتُحِقَّتْ الدَّارُ رَجَعَ الْمُشْتَرِي عَلَى الْبَائِعِ بِمَا دَفَعَ إِلَيْهِ وَهُوَ تِسْعَةُ آلَافِ دِرْهَمٍ وَتِسْعُ مِائَةٍ وَتِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ دِرْهَمًا وَدِينَارٌ لِأَنَّ الْبَيْعَ حِينَ اسْتُحِقَّ انْتَقَضَ الصَّرْفُ فِي الدِّينَارِ فَإِنْ وَجَدَ بِهَذِهِ الدَّارِ عَيْبًا وَلَمْ تُسْتَحَقَّ فَإِنَّهُ يَرُدُّهَا عَلَيْهِ بِعِشْرِينَ أَلْفَ دِرْهَمٍ قَالَ فَأَجَازَ هَذَا الْخِدَاعَ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْعُ الْمُسْلِمِ لَا دَاءَ وَلَا خِبْثَةَ وَلَا غَائِلَةَ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 15/6980, (IX/27).

İmâm Buhârî, bu meselede de yine hile yoluyla şüf'a hakkının düşürülmesine karşı çıkmaktadır. Buhârî, bundan sonra kusur nedeniyle mebîin iadesi konusuna yer vermektedir. İmâm Buhârî'ye göre, satışı gerçekleştirilen evin başka bir sahibinin ortaya çıkması durumunda müşterinin sadece ödediği miktarı alabilmesi, evde bir kusurun tespiti nedeniyle rücû hakkının kullanılması durumunda ise akdin gerçekleştiği yirmi bin dirhemin alınması şeklindeki uygulama açık bir tezat oluşturmaktadır. Buhârî'ye göre ikinci durumda da sadece ödenen miktarın geri alınması gerekmektedir. Hanefîlere göre, birinci durumda akid evin satışına bağlıdır. Bu satış ise ev sahibinin ortaya çıkmasıyla fesholunduğundan müşteri sadece ödediği miktarı geri alabilir. İkinci durumda ise akid sahîh olup müşterinin ayıp gerekçesiyle fesih talebi söz konusudur. Dolayısıyla anlaşılan meblağ üzerinden geri ödeme yapılır.[1302]

İmâm Buhârî'nin her dört itirazı da Hanefî fukahâsına yöneliktir. Zira bu ve benzer meselelere Hanefî kitaplarında rastlayabilmekteyiz.[1303] Ancak burada eleştiri noktasında bizzat İmâm Ebû Hanîfe'nin olduğunu söylememiz zordur. Zira "hiyel" konusunda İmâm Ebû Hanîfe'ye ait bir kitabın var olduğu şeklinde zayıf bir iddia varsa da bu ispatlanabilmiş değildir.[1304] Nitekim el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinden Aynî, Buhârî'nin bu itirazlarının Ebû Hanîfe'ye yönelik olduğu iddiasına şiddetle karşı çıkmaktadır.[1305] Doğru olan, bu meselelerin Ebû Yûsuf'a ait olduğudur. Zira Hanefi fıkıh kitaplarında Ebû Yûsuf'a ait benzer uygulamalara yer verilmektedir. Hanefî fukahâsından İmam Muhammed ise hile yoluyla hakkın düşürülmesi tezine karşı çıkmaktadır.[1306]

İmâm Buhârî, pek çok defa zikrettiği "Ameller niyetlere göredir…" hadisini hem dinen hem de hukuken esas alarak, hile yoluyla hakların düşürülmesi şeklindeki tüm uygulamalara karşı çıkmaktadır. Hanefî fukahâsı ise mahkemeye intikâl edilen meselelerde, delilin esas olduğunu savunarak bu tür uygulamaların hukuken cevâzına

[1302] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 366.
[1303] Kâsânî, **a.g.e.**, IV, 170; Serahsî, **el-Mebsût**, XIV, 131.
[1304] Bkz. Muhammed Ebû Zehre, **Ebû Hanîfe Hayâtuhû ve Asruhû-Ârâuhû ve Fıkhuhû**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1340, s. 470-490.
[1305] Aynî, **Umde**, XXIV, 183.
[1306] Bkz. Kâsânî, **a.g.e.**, VI, 172.

hükmetmişlerdir. Ancak şüf'anın üçüncü şahıstan gelecek muhtemel zararın önlenmesi gayesine matuf olduğunu dikkate aldığımızda, hile yoluyla düşürülen şüf'a hakkının bu ilke ile ters düştüğünü söylemenin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

G. Lukatanın (Buluntu Mal) Hükmü

Lukata, İslâm hukukunda "sahibi bilinmeyen buluntu mal"[1307] manasında kullanılmaktadır. Lukatayı bulan kimseye *mültakıt,* bulup alma işlemine ise *iltikât* denir. Esasen *lukata* konusu, başlı başına müstakil bir çalışma gerektirmektedir. Ancak İmâm Buhârî'nin İctihâdları bölümünde bir alt başlık olarak yer ayırdığımız bu konu hakkında, İmâm Buhârî'nin "Kitâbu'l-Lukata" başlığı altında ifade ettiği bazı görüşlerini mukayeseli olarak anlatmaya çalışacağız.

Buluntu malın kendisine ait olduğunu iddia eden kimseye malın verilmesi için malı tarif etmenin dışında ayrıca beyyineyi ikâme etmek zorunda olup olmadığı hususunda fakîhler ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Leys ve bazı Ehl-i Hadis'e göre malın kendisine ait olduğunu iddia eden kimsenin mal hakkında ayrıntılı bilgi vermesi yeterlidir. Ayrıca beyyine ikâme etmesine gerek yoktur. İmâm Şâfiî ve İmâm Ebû Hanîfe'ye göre ise malın kendisine ait olduğunu iddia eden kimsenin doğruluğuna dair kanaat oluşursa, malı bulan kimse buluntu malı kendisine verebilir.[1308] Ancak iddia sahibi tarafından beyyine ikâme edilmedikçe, malı bulan kimse malı iade etmeye zorlanamaz. İmâm Buhârî, bu konuda birinci gurup ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Lukata (buluntu mal) sahibi, buluntu malın alametlerini bildirdiğinde, (malı bulan kimse) bulduğu malı kendisine verir."[1309]

Birinci gurup, görüşlerini Buhârî'nin de delil olarak zikrettiği Ubeyy b. Ka'b'ten rivâyet edilen şu hadise dayandırmaktadır:

[1307] Bkz. Cürcânî**, a.g.e.**, 162.

[1308] Sahnûn, **a.g.e.**, IV, 456; İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 306; Şeyhîzâde, **a.g.e.**, II, 530-531; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VIII, 309; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 537; İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 546; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 79; Aynî, **Umde**, XII, 375

[1309] وإذَا أَخْبَرَهُ رَبُّ اللُّقَطَةِ بِالْعَلَامَةِ دَفَعَ إِلَيْهِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Lukata 1, (III/124).

"İçinde yüz dinar bulunan bir kese bulup Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldim. Bir sene ilan etmemi söyledi. Bir sene ilan ettim. Ancak tanıyan kimse çıkmadı. Tekrar Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldim. Bir sene daha ilan etmemi söyledi. Bir sene daha ilan ettim. Ancak yine tanıyan kimse çıkmadı. Üçüncü defa Hz. Peygamber'e (s.a.s.) geldim. Kılıfı, içindeki dinar sayısını ve ağız bağını korumamı, şayet sahibi gelir de (malın alametlerini bildirirse) kendisine vermemi, gelmez ise bu maldan faydalanmamı istedi. Ben de bu maldan faydalandım."[1310]

Zikredilen hadiste, iddianın kabulü için beyyine ikâme edilmesi gerektiği hususunda bir ifade yer almamaktadır. İkinci gurup ise genel ispat ilkelerini (beyyine müddeîye aittir.) esas alırlar. Birinci görüş sahipleri, davalının hak iddiasında bulunması durumunda davacının beyyine ikâme etmekle mükellef tutulacağını, hâlbuki buluntu malda, malı bulan kimsenin böyle bir iddiasının olmadığını belirtmektedir.[1311]

İlan süresi içerisinde malı bulan kimsenin gerekli işlemleri yapıp bir sene tamamlandıktan sonra, mal sahibinin çıkmaması durumunda; cumhûra göre malı bulan kimse, zengin olsa dahi malı temellük edebilir.[1312] Hanefi fukahâsı ise bunun ancak malı bulan kimsenin fakir olması durumunda câiz olduğunu, zengin olması durumunda ise malı temellük etmenin câiz olmayıp sadaka olarak verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.[1313] İmâm Buhârî, bu konuda cumhur ile aynı kanaate sahiptir. Buhârî bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

"Buluntu malın sahibi, bir sene sonunda bulunmazsa mal bulan kişinin olur."[1314]

[1310] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Lukata 1/2426, (III/124).
[1311] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 546.
[1312] Bkz. Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 536; İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 306; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VIII, 299.
[1313] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, II, 530.
[1314] بَاب إِذَا لَمْ يُوجَدْ صَاحِبُ اللُّقَطَةِ بَعْدَ سَنَةٍ فَهِيَ لِمَنْ وَجَدَهَا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Lukata 4, (III/124).

İmâm Buhârî, delil olarak şu hadise yer vermektedir: "(Buluntu malın) kesesini ve ağız bağını tanı. Daha sonra bir sene ilan et. Sahibi gelirse verirsin. Gelmezse malda tasarrufta bulun."[1315]

H. Ölüm Döşeğindeki Hastanın Vârisine Borç İkrârı

İslâm âlimleri, ölüm döşeğindeki hastanın borç ikrârının geçerliliği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Evzâî, Ebû Sevr ve İshâk, İmâm Ahmed b. Hanbel'in bir görüşü[1316] ile İmâm Şâfiî'nin tercihli görüşüne[1317] göre ölüm döşeğindeki hastanın borç ikrârı mutlak şekilde câzidir. İmâm Mâlik de bu görüşü paylaşmakla birlikte töhmet endişesinin bulunduğu durumları istisnâ etmiştir. Örneğin, vârisleri kızı ve amcasının oğlu olan ölüm döşeğindeki hastanın kızına borç ikrârını, kızının payını artırmak istemiş olabileceği endişesiyle kabul etmezken, amcasının oğluna yapacağı borç ikrârını böyle bir endişenin olmayacağı düşüncesiyle câiz görmüştür.[1318] Süfyân es-Sevrî, İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ahmed b. Hanbel'e göre ise ölüm döşeğindeki hastanın vârisine borç ikrârı câiz değildir. Ancak tüm vârislerin bu ikrârı tasdik etmeleri durumunda yapılan borç ikrârı câizdir. İmâm Şâfiî'nin de bu görüşe rücû ettiği rivâyet edilmiştir.[1319]

İmâm Buhârî'ye göre ölüm döşeğindeki hastanın yapacağı borç ikrârı, mutlak surette -kendisi için ikrârda bulunulan kişi ister vâris ister yabancı olsun- geçerlidir. Buhârî, bu hususta oluşturduğu bâb başlığında[1320] öncelikle *"(Bu paylaştırma, ölenin) yapacağı vasiyetten ya da borcundan sonradır."*[1321] âyetini zikretmektedir. İbn Hacer, Buhârî'nin istidlâlde bulunduğu bu âyette vasiyet ve borcun mirâs paylaşımından önce zikredilip aralarında bir ayırıma gidilmediğini ancak bilahare vasiyet hükmünün "vârise vasiyet yoktur." delili ile kaldırıldığını, borç ikrârı

[1315] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Lukata 4/2429, (III/124).
[1316] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, V, 342; Bahâuddîn Abdurrahmân b. İbrâhîm el-Makdisî, **el-'Udde Şerhu'l-Umde**, Thk. Hâlid Muhemmed Muharrem, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1417/1997, 643.
[1317] Zekeriyyâ el-Ensârî, **a.g.e.**, II, 290; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 310; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 376.
[1318] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 156-157; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 376.
[1319] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, III, 415-416; Makdisî, **a.g.e.**, 643; İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 156-157; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 376.
[1320] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 8, (IV/4).
[1321] Nisâ 4/11.

hükmünün ise devam ettiğini belirtmektedir.[1322] Buhârî, akabinde Kadı Şureyh, Ömer b. Abdulazîz, Tâvus, Atâ b. Ebî Rebâh ve Basra kadısı İbn Üzeyne'nin, hastanın borç ikrârına cevâz verdiklerini belirtmektedir. Buhârî, ayrıca Hasan Basrî'nin "Kişinin tasdik edileceği en doğru an, dünyadan (ayrılışının) son günü ve âhirete (varacağının) ilk günüdür." ifadesine yer vermekte, İbrâhîm (en-Nehâî) ve Hakem'in "Eğer (birisi) vârisini borçtan beri kılarsa (vâris) beri olur." görüşlerini aktarmaktadır.

Buhârî, daha sonra bazı insanların ölüm döşeğindeki hastanın, vârisine borç ikrârının diğer vârisler için kötü zanna yol açacağı endişesiyle câiz görmediklerini, diğer taraftan istihsânda bulunarak emânet, mudârabe v.b. konularda ikrârı câiz gördüklerini belirterek bu görüşlerine karşı çıkmaktadır. Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) zandan sakındıran hadisine yer vermekte, ayrıca güvenildiğinde ihânet etmenin münâfıkların alâmeti olduğunu belirten hadise yer vererek bunun Müslümanların özelliği olmadığını vurgulamakta, emânetin ehline tevdî edilmesini emreden âyeti[1323] zikrederek âyette vâris ve yabancı ayırımının yapılmadığını belirtmektedir.

İbnu'l-Mulakkın, Buhârî'nin bâb başlığında geçen "ba'du'n-nâs" (بعض الناس) ifadesi ile Ebû Hanîfe'yi kastettiğini,[1324] Kirmânî ise bu ifade ile Hanefîleri kastettiğini belirtmektedir.[1325] Bedruddîn Aynî, buna şiddetle karşı çıkarak Mâlikîler ve diğer bazı fakîhlerin de bu konuda Hanefîlerle aynı görüşü paylaştıklarını belirtmektedir.[1326] Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere sadece töhmet endişesinin bulunduğu durumlarda Mâlikiler Hanefîlerle aynı görüşü paylaşmaktadır. Süfyân es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel'in görüşleri ise Hanefîlerle paralellik arz etmektedir. Buhârî'nin eleştirdiği görüş, her ne kadar Hanefî fukahâsıyla sınırlı olmamakla birlikte bâb başlığında istihsân kavramına yer verilmesi bu eleştirilerin özelde Hanefî fukahâsına yönelik olduğu algısını güçlendirmektedir.

[1322] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 376.
[1323] Nisâ 4/58.
[1324] İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XVII, 209.
[1325] Kirmânî, **a.g.e.**, XII, 66.
[1326] Aynî, **Umde**, XIV, 58.

Aynî, Hanefî fukahâsının bu görüşlerini, diğer vârislerin ikrâr konusunda kötü zanda bulunması illetine dayandırmadıklarını, görüşlerini diğer vârislere zarar vermesi illetine dayandırdıklarını belirterek Buhârî'nin sadece Hanefî fukahâsını kastetmediğini ispatlamaya çalışmaktadır. Aynî, ayrıca İbn Ömer'den rivâyet edilen "Vâris için vasiyette bulunmak yoktur." hadisinin diğer varyantı olan "Vâris için vasiyette bulunmak ve lehine borç ikrârında bulunmak yoktur." şeklindeki hadisin Hanefîlerin görüşlerini desteklediğini belirtmektedir.[1327] Azîmâbâdî, Hanefî fukahâsı tarafından hüccet olarak kabul edilen bu rivâyetin, Hanefî fukahâsı tarafından da şâz ve zayıf bir rivâyet olarak kabul edildiğini, meşhur rivâyetin ise "vârise vasiyette bulunmak yoktur". şeklinde İbn Ömer'den rivâyet edilen hadis olduğunu belirterek zayıf hadis ile istidlâlden dolayı Hanefî fukahâsını eleştirmektedir.[1328] İbn Hacer, ölüm döşeğindeki hasta hakkında, onu ithâm edici muhtemel kötü zandan dolayı "zâhire göre hüküm verme" perensibinin terkedilemeyeceğini, gerçek niyetinin ise Allah'a havâle edileceğini belirtmektedir.[1329]

I. Mükreh'in Tasarrufu

İmâm Buhârî'nin, mükrehin hiçbir tasarrufunu geçerli kabul etmediği kanaatini, ikrâh başlığı altında verdiğimiz pek çok örnekle ifade etmiştik. Buhârî, bu konuda farklı görüşe sahip kesimleri iki yerde "Kâle ba'du'n-nâs" (قال بعض الناس) ifadesini kullanarak eleştirmektedir. Buhârî, birinci ifadede tehdit altında bulunan bir kimsenin her türlü tasarrufunun hukuki açıdan geçersiz olduğu kanaatini ortaya koymaktadır. Akabinde Hanefî fukahâsını kastederek, *bazı insanlar*a göre bir kimsenin, ikrâh yoluyla satın aldığı malı adar yahut tedbir akdini gerçekleştirirse bunun câiz olduğunu belirtmektedir.[1330] Buhârî, 'ba'du'n-nâs' (قال بعض الناس) ifadesini kullandığı diğer yerde ise kişinin ikrâh altında 'içki içme' ve 'murdar et yeme' gibi harâm eylemlerden dolayı günahkâr olamayacağı, keza hukuki tasarruflarının da geçersiz olacağı kanaatini ortaya koymakta, bu konuda tehdidin kendisine, akrabasına yahut herhangi bir Müslüman kardeşine yönelik olması

[1327] Aynî, **Umde**, XIV, 58.
[1328] Azîmâbâdî, **a.g.e.**, 61.
[1329] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 376.
[1330] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh, IX, 21.

arasında bir ayırıma gitmemektedir. Buhârî, bu hususta oluşturduğu bâb başlığında, bazı insanların bu konuda kitâb yahut sünnete dayanmadan akraba ve yabancı ayırımına gittiklerini belirterek eleştiride bulunmaktadır.[1331] Buhârî'nin eleştirdiği görüş yine Hanîfe fukahâsına aittir. Bu konular, İstihsân ve İkrâh başlıklar altında ayrıntılı olarak ele alındığından verdiğimiz özet bilgiyi yeterli görüyoruz.

J. Mevcûdun Vekâleti

İslâm âlimleri, hazır olan kimsenin vekâlet verebilmesi hususunda ihtilaf etmişlerdir. Cumhûr, hazır olan kimsenin vekil tayin edilebileceği görüşündedir. İmâm Ebû Hanîfe, vekâletin ancak dava sahibinin hasta olması veya sefer mesafesi (üç gün) kadar uzakta olması ya da yolculuğa niyetlenmesi gibi mazeretlerin bulunması yahut hasmının rızası durumunda câiz olabileceğini savunmaktadır.[1332]

İmâm Buhârî, bu hususta cumhûr ile aynı görüşe sahiptir. Buhârî, bu konuda şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Şâhid ve gâibin vekâleti **câiz**dir**.** Abdullah b. Amr, gâib olan kahramanına (işlerini gören vekiline) küçük ve büyük tüm aile fertlerinin (fıtır) sadakasını çıkarmasını yazdı."[1333]

İmâm Buhârî, gâibin vekil tayin edilebileceği yönündeki görüşünü bâb başlığının akabinde zikrettiği Abdullah b. Amr kıssasıyla desteklemektedir. Hazır olan kişinin vekil tayin edilebileceği yönündeki görüşüne ise Hz. Peygamber'den (s.a.s.) bir deve alacağı olan adama, alacağının ödenmesi için Hz. Peygamber'in (s.a.s.), kendi sohbetinde bulunan Sahâbeleri vekil tayin etmesini delil göstermektedir.[1334] İbn Battâl ve İbnu'l-Mulakkın, zikredilen hadisin Ebû Hanîfe'ye karşı hüccet olduğunu, zira alacağının ödenmesi için Sahâbeyi vekil kılan Hz.

[1331] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İkrâh 7, (IX/21).

[1332] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 439; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV, 483; Mâverdi, **a.g.e.**, VI, 502; Aynî, **Umde**, XII, 189; Şeyhîzâde**, a.g.e.**, III, 309.

[1333] بَاب وَكَالَةُ الشَّاهِدِ وَالْغَائِبِ جَائِزَةٌ وَكَتَبَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَمْرٍو إِلَى قَهْرَمَانِهِ وَهُوَ غَائِبٌ عَنْهُ أَنْ يُزَكِّيَ عَنْ أَهْلِهِ الصَّغِيرِ وَالْكَبِيرِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vekâle 5, (III/99).

[1334] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vekâle 5/2305, (III/99).

Peygamber'in (s.a.s.) vekâlet anında gâib, hasta veya yolcu olmadığını belirtmektedir.[1335]

K. Taşınır Malların Vakfı

Vakıf kavramı Şer'î ıstılahta, menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir *ayn*ı, Allah Teâla'nın mülkü olmak üzere temlîk ve temellükten sonsuza dek alıkoymaktır.[1336] İslâm kültür ve medeniyetinde önemli bir yeri olan vakıf müessesesi, İslâm'ın ilk döneminden itibaren hukuki bir statü kazanmıştır.

Akar/gayr-ı menkûl (taşınmaz) malların vakfının cevâzı hususunda İslâm âlimleri arasında görüş birliği varken, menkûl (taşınır) malların vakfının geçerliliği hususunda ihtilaf söz konusudur. Vakıf konusunda *mevkûf*un *ayn*ının bâki kalmasını şart koşan Şâfiîler, *ayn*ı bâki kalan at, silah gibi taşınır malların vakfını câiz görürken, intifâı tüketilmesi ile mümkün olan gıda ve para vakfını ise câiz görmemişlerdir.[1337] Hanbelîlere göre de altın ve gümüş gibi intifâı malın tüketilmesi ile sağlanabilen taşınır malların vakfedilmesi câiz değildir. Savaş aletleri ve hayvanlar gibi *ayn*ı bâki kalarak faydalanılabilen taşınır malların vakfı ise câizdir.[1338] Mâlikîler, gıda, altın ve gümüş gibi taşınır malların vakfedilmesini geçerli saymışlardır.[1339] Hanefî doktrininde, vakfedilen mallarda temel kural olarak te'bîd (süreklilik) şartı arandığından, taşınır malların vakfedilmesi, ilkesel olarak câiz görülmemiştir. İmâmeyne göre ise (arsa ile birlikte binanın vakfı gibi…) akarların mütemmim cüzü kabul edilen taşınırlarla, (arazi ile birlikte tarım aletlerinin vakfı gibi…) akarların işleyiş ve devamına hizmet edebilecek taşınır malların akara tâbi olarak vakfı geçerlidir. Ebû Yûsuf ve Muhammed, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamasına dayanarak mevkûfun te'bîd (süreklilik) ilkesine binaen kıyâs açısından câiz olmamakla birlikte, akara tabi olmasa bile silah ve at gibi savaş araçlarının vakfını istihsânen geçerli saymışlardır. İbn Mesud'tan (r.a.) rivâyet edilen "Müslümanların güzel gördüğü şeyler, Allah katında da güzeldir." hadisine

[1335] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 439.
[1336] Cürcânî, **a.g.e.**, 212; Erdoğan, **a.g.e.**, 595.
[1337] Büceyremî, **a.g.e.**, III, 614; Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, II, 486.
[1338] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, VIII, 229-231.
[1339] Hattâb er-Ru'aynî, **a.g.e.**, VII, 629-631.

dayanarak taşınır malların vakfedilmesi konusunda *teâmül* kriterini esas alan İmâm Muhammed, silah ve savaş atları dışında teâmül haline gelmiş diğer taşınır malların vakfını da geçerli saymıştır. Ona göre teâmül haline gelmemiş taşınırların vakfı ise câiz değildir. Ebû Yusuf'a göre ise vakfı câiz taşınırlar, silah ve at ile sınırlıdır. Zira kıyâs ancak nass ile terkedilebilir. Bu konuda sabit olan nass, at ve silah hakkındadır. Hanefî fukahâsından Züfer, paranın vakfedilmesini müstakil olarak ele alıp câiz görmüştür.[1340] Osmanlı Devleti'nde, XVI. Yüzyılın ilk yarısında bu konuda farklı görüşe sahip ulemâ arasında hararetli tartışmalara konu olan para vakfı meselesi, 1548 yılında Şeyhulislâm Ebussuûd Efendi tarafından, para vakfının cevâzı yönünde fetvâ çıkarılmasıyla para vakıfları resmi ve bağlayıcı bir uygulama haline gelmiştir.[1341]

Konuyla bağlantılı iki bâb başlığını oluşturan İmâm Buhârî, altın ve gümüş dâhil taşınır malların vakfını câiz görmektedir. Buhârî'nin oluşturduğu bâb başlıklarından biri şu şekildedir:

> "Bir kimse malının bir kısmını yahut kölesinin bir kısmını veya hayvanlarının bir kısmını sadaka verir yahut vakfederse bu câizdir."[1342]

İmâm Buhârî, bâb başlığının altında; malının tamamını sadaka vermeyi arzulayan Ka'b b. Mâlik'e, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) malının bir kısmını alıkoymasını emretmesi, Ka'b'ın ise Hayber'deki hissesini yanında tutmasını delil göstermektedir.[1343] Bâb başlığı ile hadis ilişkisine değinen Bedruddîn Aynî, hadiste Ka'b b. Mâlik'e malının bir kısmını yanında tutmasının emredildiğini, malın akar veya nakit ile sınırlandırılmadığını belirtmektedir.[1344] İbn Battâl'a göre İmâm Buhârî, *akar*ın sadaka olarak verilip gelirlerinin vakfedilmesine dayanarak, köle ve hayvanların vakfını da câiz gördüğünü, zira her ikisinde de *asl*ın bâki kalıp

---

[1340] İbn Âbidîn, **a.g.e.**, VI, 555-556; Kâsânî, **a.g.e.**, VI, 220; Komisyon, **el-Fetâva'l-Hindiyye**, II, 363.
[1341] Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", **DİA**, TDV, Ankara 2012, XXXXII, 477.
[1342] بَاب إِذَا تَصَدَّقَ أَوْ أَوْقَفَ بَعْضَ مَالِهِ أَوْ بَعْضَ رَقِيقِهِ أَوْ دَوَابِّهِ فَهُوَ جَائِزٌ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 16 (IV/7).
[1343] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 16/2757 (IV/7).
[1344] Aynî, **Umde**, XIV, 73.

gelirlerinin, fakirlerin istifadesine sunulması şeklindeki ortak illette bir olduklarını belirtmektedir.[1345]

Buhârî'nin konumuzla ilgili oluşturduğu diğer bâb başlığı şu şekildedir:

> "Hayvanları, atları, ticaret malları ve sessiz serveti (altın ve gümüş) vakfetmek bâbı."[1346]

İmâm Buhârî, bâb başlığı altında şu hadise yer vermektedir: "Ömer, kendisine ait bir at üzerine Allah yolunda cihâd etmesi için birini bindirdi."[1347] Bu bâb başlığının da taşınır malların vakfının cevâzı hususunda oluşturulduğunu belirten İbn Hacer, Hz. Ömer'in (r.a.) kendi atını vakfetmesini taşınır malların vakfedilmesinin sıhhatine delâlet ettiğini, Buhârî'nin diğer taşınırları da buna ilhâk ettiğini belirtmektedir.[1348]

IV. UKÛBÂT

Fıkıh terimi olarak ukûbât, hukuk düzeni tarafından suçluya uygulanacak maddi ve manevi müeyyideleri ifade etmektedir.[1349] Fıkıh ilminde suç ve cezaları konu edinen ukûbât kavramı, klasik fıkıh kitaplarında 'Kitâbu'l-Hudûd', 'Kitâbu'l-Cinâyât' gibi başlıklar altında işlenmiştir. İmam Buhârî de el-Câmiu's-Sahîh adlı eserinde ukûbât konularını klasik tasnife uygun şekilde işlemiş, her bir bölüm içerisinde ictihâd ve tercîhlerini oluşturduğu bâb başlıklarında dile getirmiştir.

Bu bölümdeki amacımız elbette Buhârî'nin ceza hukuku alanındaki görüşlerinin tümünü ortaya koymak değildir. Zira bunun müstakil bir çalışma gerektirdiği açıktır. Amacımız, bu kapsamda fukahâ arasında tartışmalı birkaç meseleye değinerek diğer ictihâd konularında olduğu gibi İmâm Buhârî'nin ukûbât konularındaki tartışmalı meselelere de vukûfiyetini ortaya koymak ve meselelere yaklaşım tarzını tespit etmeye çalışmaktır. Bu nedenle bu bölümde, Mahkemelerde Tercümân Sayısı, Ta'zîr Cezasının Takdîri, Hâkimin Verdiği Yanlış Kararlar, Zina

---

[1345] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 175; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XVII, 242.
[1346] بَاب وَقْفِ الدَّوَابِّ وَالْكُرَاعِ وَالْعُرُوضِ وَالصَّامِتِ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 31, (IV/12).
[1347] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Vasâyâ 31/2775, (IV/12).
[1348] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 405.
[1349] Bkz. Ali Bardakoğlu, "Ceza", **DİA**, TDV, Ankara 1993, VII, 469; Erdoğan, **a.g.e.**, 586.

Eden Bekâr Erkek ve Kadının Cezası, Had Cezası Uygulanan Kişinin Şâhitliği, Hâkimler/Yöneticiler arasındaki Yazışmaların Geçerliliği, Gasb Meselesi ile Nebîz ve Hamr Kavramları konularında Buhârî'nin görüşleri, dört mezhep ekolü ile mukayeseli olarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A. Ta'zîr Cezâsının Takdîri

Fıkıh terimi olarak ta'zîr, had suçları ve cinayetlerdeki gibi belirli bir cezâsı bulunmayan, miktarı ve uygulanması yöneticiye veya hâkime bırakılmış suçlara verilecek cezâları ifade etmektedir.[1350]

İslâm âlimleri, ta'zîr cezâsının takdîri konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'e[1351] göre ta'zîr cezâsı on sopadan fazla olamaz. İmâm Şâfiî'ye göre, ta'zîr cezâsı had cezâsının alt sınırından en az bir eksik olması gerekir. Had cezâsının en alt sınırı içki içen köleye hür kimsenin yarısı olarak uygulanan cezâdır. Bu ise, İmâm Şâfiî'nin birinci görüşüne göre yirmi kırbaç, ikinci görüşüne göre ise kırk kırbaçtır. Buna göre ta'zîr cezâsı, İmâm Şâfiî'nin birinci görüşüne göre on dokuz, ikinci görüşüne göre ise otuz dokuzdan çok olamaz.[1352] Ebû Hanîfe ve Muhammed de, ta'zîr cezâsının had cezâsından en az bir eksik olması konusunda İmâm Şâfiî ile aynı görüştedirler. Ancak onlara göre köleye uygulanan had cezâsı kırk kırbaçtır. Buna göre ta'zîr cezâsı kırktan en az bir eksik olması gerekir. Hanefî hukukçulardan Ebû Yûsuf'a göre ise ta'zîr cezâsı en çok yetmiş beş kırbaç olabilir.[1353] İmâm Mâlik, hâkimin ictihâdına bağlı olarak bu cezânın çok defa had cezâsından fazla olabileceği görüşündedir. Hanefîlerden Ebû Yûsuf'tan da benzer bir görüş aktarılmıştır.[1354]

İmâm Buhârî, bu konuda Ahmed b. Hanbel ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, bu hususta "ta'zîr ve tedîb (cezası) kaç (kırbaç) olmalıdır?"[1355] şeklinde soru formatında oluşturduğu bâb başlığından sonra, bu görüşünü Câbir tarafından farklı üç

[1350] Bkz. Tuncay Başoğlu, "Ta'zîr", **DİA**, TDV, Ankara 2011, XL 198.
[1351] İbn Kudâme, **el-Kâfî**, V, 440.
[1352] Büceyremî, **a.g.e.**, V, 9-22; İbn Battâl**, a.g.e.**, VIII, 485.
[1353] Bkz. Kâsânî, **a.g.e.**, IX, 271.
[1354] İbn Battâl**, a.g.e.**, VIII, 485.
[1355] باب كم التعزير والادب Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 42, (VIII/173).

varyantla aktarılan şu hadise dayandırmaktadır: "Hudûdullâhtan bir had dışındaki (suçlarda) on değnekten fazla cezâ verilemez."[1356]

B. Mahkemede Tercümân Sayısı

Fıkıh ıstılâhında tercüman, mahkemelerde ve noterlerde bir dili diğer bir dile çevirmek için kullanılmasına kanunun lüzum gördüğü kimseye denir.[1357] İslâm hukukçuları, mahkemelerde tercümân sayısı konusunda ihtilâf etmişlerdir. Ebû Hanîfe[1358] ve Ahmed b. Hanbel'den[1359] yapılan bir rivâyete göre mahkemelerde tek tercümân yeterlidir. Bunlar, tercümânlığın haber hükmünde olduğu görüşündedir. İmâm Şâfiî[1360] ve Hanbelîlerin tercihli görüşlerine[1361] göre ise hâkim hasmın dilini bilmediğinde, şehâdet konusunda olduğu gibi iki adaletli şâhit gerekmektedir. İmâm Mâlik'e göre ise güvenilir tek Müslümanın tercümânlığı yeterlidir. Ancak İmâm Mâlik, iki kişi olmasını daha hoş karşılamıştır.[1362]

İmâm Buhârî, tek kişinin tercümânlığının yeterli olduğu kanaatindedir. Buhârî, bu hususta "Hâkimlerin (ifadeleri) tercüme ettirmeleri ve tek tercümân câiz olur mu?"[1363] şeklinde soru kalıbında oluşturduğu bâb başlığının altında, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından İbrânice'yi öğrenmekle emrolunan Zeyd b. Sâbit'in durumunu anlatmaktadır. Zeyd b. Sâbit kısa bir süre içerisinde bu dili ve yazısını öğrenerek Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Yahudiler arasındaki yazışmalarda görev alıp tercümânlık yapmıştır. Buhârî, daha sonra Hz. Ömer'in bu konudaki uygulamasına yer vermektedir. Hz. Ömer, Sahâbeden Hz. Ali, Hz. Osmân ve Abdurrahmân'ın bulunduğu bir mecliste, zinadan hamile kalmış bir kadının konuşmasını anlamayınca, kadının ne söylediğini sormuş. Bunun üzerine Abdurrahmân b. Hâtıb, tercümânlık yaparak kadının kendisiyle zina eden kişiyi haber verdiğini söylemiştir. Buhârî, daha sonra İbn Abbâs'a gelen insanlara Ebû Cemre'nin tercümânlık yaptığını

[1356] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 42/6848, (VIII/173).
[1357] Erdoğan, **a.g.e.**, 569.
[1358] Kâsânî, **a.g.e.**, VII, 12; Aynî, **Umde**, XXIV, 397.
[1359] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, XIV, 84.
[1360] Mâverdî**, a.g.e.**, VII, 84; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 185.
[1361] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, XIV, 84; Mustafa es-Suyûtî er-Ruheybânî, **Metâlibu Uli'n-Nuhâ fî Şerhi Ğâyeti'l-Müntehâ I-VI**, el-Mektebu'l-İslâmî, Dimeşk 1961, V, 535.
[1362] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 270; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, VI, 723.
[1363] باب ترجمة الحكام و هل يجوز ترجمان واحد Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 40, (IX, 76).

belirtmektedir. Buhârî, bu bilgileri aktardıktan sonra itiraz niteliğinde, bazı insanların hâkim için iki tercümânı gerekli gördüklerini söylemektedir.[1364]

Keşmîrî, Buhârî'nin burada *ba'du'n-nâs* (بعض الناس) ifadesinden İmâm Şâfiî'yi kastettiğini belirtmektedir.[1365] Kirmânî, Buhârî'nin bazı Hanefî hukukçuları kastetmiş olabileceğini, zira Hanefî hukukçulardan Muhammed b. El-Hasan'ın mahkemelerde iki tercümânı gerekli gördüğünü belirtmektedir.[1366] Buhârî'nin bu ifadesinden kimleri kastettiği bizleri doğrudan ilgilendirmemektedir. Ancak, Buhârî'den farklı görüşte olan her hukukçunun bu ifadeye dâhil olduğu kanaatindeyiz.

İmâm Buhârî, daha sonra Ebû Süfyân ile Hirakl arasında geçen diyaloga yer vererek diyaloğun tek tercümânla yapıldığını ifade etmektedir.[1367] İbn Battâl, bu rivâyetin konuyla ilişkisini, tercümânlığın milletler nezdinde de haberci konumunda olduğunu, haber aktarımında tek habercinin yeterli olduğu gibi mahkemelerde de bir tek tercümanın yeterli olduğu şeklinde izah etmektedir.[1368]

C. Hâkimin Yanlış Kararı

İslâm âlimlerinin çoğu, hâkimin sünnete veya icmâa muhâlif olan yahut zulmederek verdiği hükümlerin hem dinen hem de hukuki açıdan bir geçerliliğinin olmadığı hususunda ittifâk etmişlerdir. İmâm Ebû Hanîfe ve Muhammede' göre ise mülkiyete konu olan hükümlerde durum bu şekildedir. Nikâh konularında verilen yanlış kararlar ise bu kapsama dâhil değildir.[1369]

İmâm Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı görüşe sahiptir. Buhârî, Hanefî fukahâsı gibi mülkiyete konu olan hükümler ile nikâh konuları arasında ayırıma gitmemektedir. Buhârî, bu konuyla ilgili üç ayrı bâb başlığı oluşturmaktadır. Buhârî'nin oluşturduğu bâb başlıklarından birincisi şu şekildedir:

[1364] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 40/7195, (IX, 76).
[1365] Keşmîrî, **a.g.e.**, VI, 496.
[1366] Kirmânî, **a.g.e.**, XXIV, 234.
[1367] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 40/7196, (IX, 76).
[1368] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 270.
[1369] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 253; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXXII, 542; Aynî, **Umde**, XXV, 99.

"Âmil yahut hâkim ictihâd eder de bilmeden hata edip Resûlullâh'a (s.a.s.) muhâlif hüküm verirse verdiği hüküm geçersizdir."[1370]

İmam Buhârî, bu görüşünü bâb başlığın devamında zikrettiği "Emrimiz üzere olmayan bir iş yapanın o işi geçersizdir." hadisine dayandırmaktadır. Buhârî, yine bâb başlığı altında Ebû Saîd el-Hudrî ve Ebû Hureyre'de rivâyet edilen şu hadise yer vermektedir: "Resûlullâh (s.a.s.) Ensârdan Adiyy oğullarının kardeşini Hayber'e (haraç için) görevlendirdi. Bu zat, (Hayber'den) *cenîb* denilen hurma cinsi ile döndü. Resûlullâh (s.a.s.): 'Hayber'in tüm hurması bu şekilde mi?' diye sorunca, bu zât: 'Hayır, Vallâhi ya Resûlallâh (s.a.s.). biz iki sâ'ı bir sâ' (iyi hurma) ile değiştirdik.' Resûlullâh (s.a.s.), 'Böyle yapmayın. Hurmaları misliyle değiştirin. Ya da satıp parasıyla (iyi) hurmadan alınız. Tartılan her şey böyledir.' dedi."[1371]

İmâm Buhârî'nin ortaya koyduğu ikinci bâb başlığı şu şekildedir:

"Hâkim, zulüm ile yahut ilim ehline muhâlif bir şekilde hüküm verirse, verdiği bu hüküm geçersizdir."[1372]

İmâm Buhârî, bu görüşünü bâb başlığı altında Ebû Sâlim'den rivâyet edilen şu hadise dayandırmaktadır: "Resûlullâh (s.a.s.) Hâlid b. Velid'i (bir askeri birlikle) Cezîme oğullarına gönderdi. (Hâlid b. Velîd onları İslâma davet etti.) Fakat onlar اسلمنا (Müslüman olduk) diyemeyip صبأنا صبأنا (şirkten çıktık[1373]) dediler. Hâlid b. Velîd, (İslâma yanaşmadıkları için bu ifadeyi kullandıklarını zannederek) onları öldürüp esir almaya başladı. Sahâbelere birer esir vererek herkesin kendi esirini öldürmesini emretti. Ben (Ebû Sâlim), 'Vallâhi ne ben ne de arkadaşlarım esirlerimizi öldürmeyiz.' dedim. (Döndükten sonra), meseleyi Nebî'ye (s.a.s.) anlattık. Nebî (s.a.s.), 'Allah'ım, Hâlid b. Velid'in yaptıklarından sana sığınırım.' dedi. Bu sözü iki defa tekrarladı."[1374]

İmâm Buhârî'nin oluşturduğu üçüncü bâb başlığı ise şu şekildedir:

[1370] بَاب إِذَا اجْتَهَدَ الْعَامِلُ أَوْ الْحَاكِمُ فَأَخْطَأَ خِلَافَ الرَّسُولِ مِنْ غَيْرِ عِلْمٍ فَحُكْمُهُ مَرْدُودٌ لِقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 20, (IX/107).

[1371] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-İ'tisâm 20/51, (IX/107).

[1372] بَاب إِذَا قَضَى الْحَاكِمُ بِجَوْرٍ أَوْ خِلَافِ أَهْلِ الْعِلْمِ فَهُوَ رَدٌّ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 35, (IX/73).

[1373] Kastallânî, **a.g.e.**, X, 253.

[1374] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 35/7189, (IX/73).

"Kişi, kardeşine (davalı hasmına) ait hak ile kendisine hükmedilirse almasın. Zira hâkimin hükmü harâmı helâl, helâli de harâm kılamaz."[1375]

İmâm Buhârî, bu bâb başlığının altında Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şu ifadesine yer vermektedir: "Şüphesiz ben de bir beşerim. Bana davalar gelir. Umulur ki bazınız diğer bazısından daha belîğ olabilir (meramını daha iyi ifade edebilir). Ben de onu doğru söylemiş zanneder, lehinde hüküm veririm. Her kime Müslüman kardeşinin hakkıyla hükmedersem, bu onun için ateşten bir parçadır. Dilerse alır, dilerse de bırakır."[1376]

D. Zina Eden Bekâr Erkek Ve Kadının Cezası

İslâm âlimleri, zina eden hür bâkire erkek ve kadına had cezasının yüz değnek olarak uygulanacağı hususunda ittifâk etmişlerdir. Bu görüşlerini, *"Zina eden erkek ve kadına yüz değnek vurunuz..."*[1377] âyetine dayandırmışlardır. Ancak bununla birlikte sürgün cezasının da gerekip gerekmediği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Nass üzerine ziyâde hükmü nesih sayan ve haber-i vâhidle nass üzerine ziyade hükmü kabul etmeyen Hanefî fukahâsı, had cezası dışında bir ceza kabul etmemişlerdir.[1378] Mâlikiler[1379], sadece erkek için sürgün cezası gerektiğini savunurken Şâfiîler[1380] ve Hanbelîler[1381], hem erkek hem de kadın için sürgün cezasının gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bu hususta Şâfiî ve Hanbelîlerle aynı görüşü paylaşan İmâm Buhârî, konuyla ilgili şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

"Bâb: Evli olmayan erkek ve kadın, zina suçu işlediğinde kendilerine (yüz) değnek vurulup sürgün edilirler. '*Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun; Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız, Allah'ın*

[1375] من قضى له بحق اخيه فلا يـأخذه فأن قضاء الحاكم لا يحل حراما ولا يحل حلالا Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 29, (IX/72).
[1376] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 29/7181, (IX/72).
[1377] Nûr 24/2.
[1378] Şeyhîzâde, **a.g.e.**, II, 338; Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, **Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muhtasid I-II**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1402/1982, II, 436; Muhammed Bedr-i Âlem el-Mîrtehî, **Hâşiyetu'l-Bedri's-Sârî ilâ Feydi'l-Bârî I-VI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005, VI, 363.
[1379] İbn Rüşd, **a.g.e.**, II, 436.
[1380] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, IV, 192.
[1381] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, XII, 322.

dininde (hükümlerini uygulamanızı) onlara (zina edenlere) acıma (hissi) engellemesin. Müminlerden bir gurup da onlara uygulanan cezaya şâhit olsun.' İbn Uyeyne der ki, 'Cezayı uygulamada (sizleri) acıma (hissi) tutmasın.'''[1382]

Had cezasını bâb başlığı içerisinde zikrettiği âyete dayandıran İmâm Buhârî, uygulanacak sürgün cezasını ise bâb başlığı altında zikrettiği Ebû Hureyre ve Zeyd b. Hâlid'ten aktarılan hadislere[1383] dayandırmakta, ayrıca Hz. Ömer'in de sürgün cezasını uyguladığını belirtmektedir.[1384]

E. Had Cezası Uygulanan Kişinin Şâhitliği

Kazf (iffetli kimseye zina iftirâsında bulunma) cezası uygulanan kimse, ayrıca güvenirlik niteliğini kaybetme ve mahkemelerde şâhitliğinin kabul edilmemesi şeklindeki manevi cezaya da çarptırılır. Kâzifin tövbe etmesi halinde ise verilen manevi cezânın kalkmış sayılıp sayılmayacağı hususunda İslâm âlimleri ihtilâf etmişlerdir. İmâm Mâlik[1385], İmâm Şâfiî[1386] ve Ahmed b. Hanbel'in[1387] de aralarında bulunduğu fakihlerin çoğuna göre, kazf cezası uygulanan kimsenin tövbe etmesi durumunda şâhitliği kabul edilmektedir. Hanefî fukahâsına göre ise kazf cezası uygulanan kimse, tövbe etse dahi şâhitliği kabul edilmemektedir.[1388] Bu tartışmalar, şu âyetin farklı yorumlanmasına dayanmaktadır: *"İffetli kadınlara zina isnâdında bulunup, bunu dört şâhitle ispatlayamayanlara seksen değnek vurun. Bundan böyle, Onların şâhitliğini ebediyen kabul etmeyin. Onlar, fâsıkların ta kendileridir. Ancak, bundan sonra yaptığından ötürü tövbe edip kendini düzeltenler hariç. Zira Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir."*[1389] Âyette geçen istisnânın (إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا) *fâsikûn*dan (أُولَئِكَ هُمْ الْفَاسِقُونَ) yapıldığını söyleyen Hanefî fukahâsı, tövbe eden kişinin

---

[1382] بَاب الْبِكْرَانِ يُجْلَدَانِ وَيُنْفَيَانِ { الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنْ الْمُؤْمِنِينَ الزَّانِي لَا يَنْكِحُ إِلَّا زَانِيَةً أَوْ مُشْرِكَةً وَالزَّانِيَةُ لَا يَنْكِحُهَا إِلَّا زَانٍ أَوْ مُشْرِكٌ وَحُرِّمَ ذَلِكَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ } قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ رَأْفَةٌ فِي إِقَامَةِ الْحَدِّ Buhârî, *el-Câmi'*, Kitâbu'l-Hudûd 32, (VIII/170).

[1383] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 32/6831-6833, (VIII/170).

[1384] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hudûd 32/6832, (VIII/170).

[1385] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 17; Aynî, **el-Binâye**, VIII, 163.

[1386] Şirbînî, **Muğni'l-Muhtâc**, IV, 585.

[1387] İbn Kudâme, **el-Muğnî**, XIV, 188.

[1388] Aynî, **el-Binâye**, VIII, 163.

[1389] Nûr 24/4-5.

yalnız fâsıklık damgasından kurtulmuş sayılacağını belirtmektedir. Cumhûr ise şehâdetin kabulünden (وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا) istisnâ yapıldığını söyleyerek, had cezası uygulanıp tövbe eden kimselerin şâhitliklerinin kabul edileceğini savunmuşlardır. Cumhûr, ayrıca bu konudaki görüşlerine, had cezası uygulanıp tövbe edenlerin şâhitliklerini kabul edeceğini söyleyen Hz. Ömer'e, Sahâbeden hiç kimsenin itiraz etmemesini de delil göstermişlerdir.[1390]

İmâm Buhârî, bu konuda cumhûr ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, konuyla ilgili "Zina iftirâsında bulunan, hırsızlık yapan ve zina eden kimselerin şâhitlikleri"[1391] şeklinde bâb başlığı oluşturmaktadır. Buhârî, oluşturduğu bu bâb başlığında tartışmanın odağını oluşturan âyete yer vermektedir. İbn Hacer, Buhârî'nin hırsızlık ve kazf haddi uygulanan kimselerin şâhitliklerini birlikte zikretmesine dikkat çekerek, Buhârî'nin şâhitlik konusunda her ikisinin de aynı hükme sahip olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir. Hırsızlık yapan kimsenin, tövbe etmesi durumunda şâhitliğinin kabul edileceği hususunda İslâm âlimleri hemfikirdir.[1392] İmâm Buhârî, bâb başlığının devamında, cumhûrun da delil olarak zikrettiği Hz. Ömer'in, kazf cezası sonrası tövbe eden kimsenin şâhitliğinin kabulü yönündeki uygulamasına yer vermektedir. Buhârî, ayrıca kendisiyle aynı görüşe sahip Tâbiînden bazı âlimlerin isimlerini vererek görüşlerini desteklemektedir.

İmâm Buhârî, konuyla ilgili görüşlerini delilleriyle ortaya koyduktan sonra bu konuda kendisinden farklı düşünen Hanefî fukahâsına itirazlarını dile getirmektedir. Buhârî, Hanefîlerin iftira suçu nedeniyle had cezası yiyen kişinin, tövbe ettikten sonra da şahitliğini kabul etmeyip nikâh akdinde ise şahitliğini kabul etmesini bir tenâkuz olarak görmektedir.

[1390] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 17.

[1391] بَاب شَهَادَةِ الْقَاذِفِ وَالسَّارِقِ وَالزَّانِي وَقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى {وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمْ الْفَاسِقُونَ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا} وَجَلَدَ عُمَرُ أَبَا بَكْرَةَ وَشِبْلَ بْنَ مَعْبَدٍ وَنَافِعًا بِقَذْفِ الْمُغِيرَةِ ثُمَّ اسْتَتَابَهُمْ وَقَالَ مَنْ تَابَ قَبِلْتُ شَهَادَتَهُ وَأَجَازَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُتْبَةَ وَعُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ وَسَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ وَطَاوُسٌ وَمُجَاهِدٌ وَالشَّعْبِيُّ وَعِكْرِمَةُ وَالزُّهْرِيُّ وَمُحَارِبُ بْنُ دِثَارٍ وَشُرَيْحٌ وَمُعَاوِيَةُ بْنُ قُرَّةَ وَقَالَ أَبُو الزِّنَادِ الْأَمْرُ عِنْدَنَا بِالْمَدِينَةِ إِذَا رَجَعَ الْقَاذِفُ عَنْ قَوْلِهِ فَاسْتَغْفَرَ رَبَّهُ قُبِلَتْ شَهَادَتُهُ وَقَالَ الشَّعْبِيُّ وَقَتَادَةُ إِذَا أَكْذَبَ نَفْسَهُ جُلِدَ وَقُبِلَتْ شَهَادَتُهُ وَقَالَ الثَّوْرِيُّ إِذَا جُلِدَ الْعَبْدُ ثُمَّ أُعْتِقَ جَازَتْ شَهَادَتُهُ وَإِنْ اسْتُقْضِيَ الْمَحْدُودُ فَقَضَايَاهُ جَائِزَةٌ وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ لَا تَجُوزُ شَهَادَةُ الْقَاذِفِ وَإِنْ تَابَ ثُمَّ قَالَ لَا يَجُوزُ نِكَاحٌ بِغَيْرِ شَاهِدَيْنِ فَإِنْ تَزَوَّجَ بِشَهَادَةِ مَحْدُودَيْنِ جَازَ وَإِنْ تَزَوَّجَ بِشَهَادَةِ عَبْدَيْنِ لَمْ يَجُزْ وَأَجَازَ شَهَادَةَ الْمَحْدُودِ وَالْعَبْدِ وَالْأَمَةِ لِرُؤْيَةِ هِلَالِ رَمَضَانَ وَكَيْفَ تُعْرَفُ تَوْبَتُهُ وَقَدْ نَفَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الزَّانِيَ سَنَةً وَنَهَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ كَلَامِ سَعْدِ بْنِ مَالِكٍ وَصَاحِبَيْهِ حَتَّى مَضَى خَمْسُونَ لَيْلَةً Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şehâdât 8, (III/171).

[1392] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 258.

İmâm Buhârî, 'ba'du'n-nâs' (بعض الناس) ifadesi ile işâret ettiği Hanefî fukahâsının, kölenin nikâh şâhitliğini kabul etmediklerini, Ramazân hilâlini görme konusunda ise iftira suçu nedeniyle had cezası yiyen kimsenin, köle ve câriyenin şahitliğini kabul ettiklerini, bunun ise bir tenâkuz olduğunu ifade etmektedir.[1393] Hanefî fukahâsı, nikâh akdindeki şâhitlik ile davalardaki şâhitlikler arasında ayırıma gitmektedir.

İslâm âlimleri, iftira suçundan ötürü had cezası uygulanan kimsenin tövbesinin ne şekilde kabul edileceği hususunda da ihtilâf etmişlerdir. İmâm Şâfiî, tövbenin kabulü için, kâzifin kendisini yalanlaması gerektiği görüşündedir. İmâm Mâlik ise kendisini yalanlamasının gerekli olmadığı, kişinin iyi halinin esas olduğu görüşündedir.[1394] İmâm Buhârî, bu hususta İmâm Mâlik ile aynı görüştedir. Buhârî, yukarıda zikrettiğimiz bâb başlığının devamında "Kâzifin tövbesi nasıl bilinir?" ifadesine yer verdikten sonra, başlık altında iki hadis zikretmektedir. Birinci hadiste, Mekke'nin fethi esnasında hırsızlık yaptığı için Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emriyle eli kesilen kadın hakkında Hz. Âişe'nin: "İçtenlikle tövbe edip iyi bir Müslüman oldu ve evlendi. Sonraları bana gelip gider, ben de ihtiyaçlarını Resûlullâh'a (s.a.s.) bildirirdim." ifadesine yer verilmektedir.[1395] İkinci hadiste ise zina eden bekâr kimse hakkında, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), yüz değnek vurulup bir sene sürgüne gönderilmesi emrine yer verilmektedir.[1396] Her iki hadiste de tövbesinin kabulü için kendisini yalanlaması hususundan bahsedilmektedir. İmâm Buhârî, Hz. Âişe'nin hadisini zikrederek bu konuda iyi halin esas olduğunu ortaya koymaktadır.[1397]

F. Hâkimler Veya Yöneticiler Arasındaki Yazışmalar

İslâm âlimleri, hâkimler ve yöneticilerin kendi aralarındaki yazışmalarının genel olarak hukuki geçerliliği hususunda hemfikirdir. Ancak Hanefî fukahâsı, had konularını bu genel uygulamadan istisnâ etmektedir. İmâm Şâfiî'nin görüşlerinden

[1393] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 17.
[1394] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 19.
[1395] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şehâdât 8/2648, (III/171).
[1396] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'ş-Şehâdât 8/2649, (III/171).
[1397] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 18; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, V, 258.

biri de bu yöndedir.[1398] İmâm Buhârî, bu konuda cumhûr fukahâ gibi had konularını istisnâ etmemektedir. Buhârî, bu hususta şu bâb başlığını oluşturmaktadır:

> "Mühürlü belgenin (kime ait olduğuna dair) şâhitlik; bunun câiz olan ve ihtiyâtla karşılanacak kısmı. Bir yöneticinin vâlisine yahut bir hâkimin diğer bir hâkime gönderdiği yazılar."[1399]

İmâm Buhârî, bâb başlığının devamında farklı görüşteki Hanefî fukahâsını kastederek şu ifadelere yer vermektedir:

> "Bazı insanlar şöyle dediler: 'Had konuları dışında, hâkimin başka bir hâkime gönderdiği yazılı belgeler geçerlidir.' Daha sonra (tenâkuza düşerek), 'Katl, hata ile gerçekleşmişse (hâkimin gönderdiği yazılı belgeler) câizdir.' dediler. Zira iddialarına göre (hataen katl), mâlî bir konudur. Hâlbuki (hataen katl) ancak (hâkim nezdinde) katl sabit olduktan sonra mâlî konuya dönüşür. Hata ve amd arasında (başta had kapsamına girmeleri hususunda) bir fark yoktur."

İmâm Buhârî, bu konudaki görüşünü Sahâbe ve Tâbiîn uygulamasından örnekler vererek şu şekilde temellendirmeye çalışmaktadır:

> "Ömer (r.a.), hadler konusuna giren bir meselede (Yemen) vâlisine (Ya'lâ b. Ümeyye), Ömer b. Abdülazîz de kırılan bir diş hakkında vâlisi (Zürayk b. Hakîm'e) yazı göndermişlerdir. İbrâhîm (en-Nehâî) dedi ki, '(Hâkim, kendisine gönderilen) yazının ve mührün kime ait olduğunu bildiği

---

[1398] İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 232; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 145; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, XXXII, 480; Aynî, **Umde**, XXIV, 352.

[1399] بَاب الشَّهَادَةِ عَلَى الْخَطِّ الْمَخْتُومِ وَمَا يَجُوزُ مِنْ ذَلِكَ وَمَا يَضِيقُ عَلَيْهِمْ وَكِتَابِ الْحَاكِمِ إِلَى عَامِلِهِ وَالْقَاضِي إِلَى الْقَاضِي وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ كِتَابُ الْحَاكِمِ جَائِزٌ إِلَّا فِي الْحُدُودِ ثُمَّ قَالَ إِنْ كَانَ الْقَتْلُ خَطَأً فَهُوَ جَائِزٌ لِأَنَّ هَذَا مَالٌ بِزَعْمِهِ وَإِنَّمَا صَارَ مَالًا بَعْدَ أَنْ ثَبَتَ الْقَتْلُ فَالْخَطَأُ وَالْعَمْدُ وَاحِدٌ وَقَدْ كَتَبَ عُمَرُ إِلَى عَامِلِهِ فِي الْجَارُودِ وَكَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ فِي سِنٍّ كُسِرَتْ وَقَالَ إِبْرَاهِيمُ كِتَابُ الْقَاضِي إِلَى الْقَاضِي جَائِزٌ إِذَا عَرَفَ الْكِتَابَ وَالْخَاتَمَ وَكَانَ الشَّعْبِيُّ يُجِيزُ الْكِتَابَ الْمَخْتُومَ بِمَا فِيهِ مِنْ الْقَاضِي وَيُرْوَى عَنْ ابْنِ عُمَرَ نَحْوُهُ وَقَالَ مُعَاوِيَةُ بْنُ عَبْدِ الْكَرِيمِ الثَّقَفِيُّ شَهِدْتُ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ يَعْلَى قَاضِيَ الْبَصْرَةِ وَإِيَاسَ بْنَ مُعَاوِيَةَ وَالْحَسَنَ وَثُمَامَةَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَنَسٍ وَبِلَالَ بْنَ أَبِي بُرْدَةَ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ بُرَيْدَةَ الْأَسْلَمِيَّ وَعَامِرَ بْنَ عَبِيدَةَ وَعَبَّادَ بْنَ مَنْصُورٍ يُجِيزُونَ كُتُبَ الْقُضَاةِ بِغَيْرِ مَحْضَرٍ مِنْ الشُّهُودِ فَإِنْ قَالَ الَّذِي جِيءَ عَلَيْهِ بِالْكِتَابِ إِنَّهُ زُورٌ قِيلَ لَهُ اذْهَبْ فَالْتَمِسْ الْمَخْرَجَ مِنْ ذَلِكَ وَأَوَّلُ مَنْ سَأَلَ عَلَى كِتَابِ الْقَاضِي الْبَيِّنَةَ ابْنُ أَبِي لَيْلَى وَسَوَّارُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَقَالَ لَنَا أَبُو نُعَيْمٍ حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللَّهِ بْنُ مُحْرِزٍ جِئْتُ بِكِتَابٍ مِنْ مُوسَى بْنِ أَنَسٍ قَاضِي الْبَصْرَةِ وَأَقَمْتُ عِنْدَهُ الْبَيِّنَةَ أَنَّ لِي عِنْدَ فُلَانٍ كَذَا وَكَذَا وَهُوَ بِالْكُوفَةِ وَجِئْتُ بِهِ الْقَاسِمَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ فَأَجَازَهُ وَكَرِهَ الْحَسَنُ وَأَبُو قِلَابَةَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَى وَصِيَّةٍ حَتَّى يَعْلَمَ مَا فِيهَا لِأَنَّهُ لَا يَدْرِي لَعَلَّ فِيهَا جَوْرًا وَقَدْ كَتَبَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَهْلِ خَيْبَرَ إِمَّا أَنْ تَدُوا صَاحِبَكُمْ وَإِمَّا أَنْ تُؤْذِنُوا بِحَرْبٍ وَقَالَ الزُّهْرِيُّ فِي الشَّهَادَةِ عَلَى الْمَرْأَةِ مِنْ وَرَاءِ السِّتْرِ إِنْ عَرَفْتَهَا فَاشْهَدْ وَإِلَّا فَلَا تَشْهَدْ Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 15, (IX/66).

sürece, hâkimin hâkime gönderdiği yazı geçerlidir.' Şa'bî de hâkimin gönderdiği mühürlü yazıyı geçerli saymaktadır. İbn Ömer'den de buna benzer bir rivâyet nakledilmektedir. Muâviye b. Abdülkerîm es-Sekafî şöyle demiştir: 'Basra kadısı Abdülmelîk b. Ya'lâ, İyâs b. Muâviye, el-Hasan (Basrî), Sümâme b. Abdullâh b. Enes, Bilâl b. Ebî Bürde, Abdullâh b. Büreyde el-Eslemî, Âmir b. Abede ve Abbâd b. Mansûr'un uygulamasına şâhit oldum. Onlar, şâhitler huzurunda olmaksızın hâkimlerin yazışmalarını geçerli kabul ederlerdi. Kendisine yazı getirilen kişi, şayet (yazının) sahte olduğunu söylerse, Ona: 'Git, bundan kurtuluş yolunu talep et.' denirdi.'"

İmâm Buhârî, bâb başlığını şöyle sürdürmektedir:

"Hâkimin yazısı için beyyine isteyen ilk kişiler, (Kûfe kadısı) İbn Ebî Leylâ ve (Basra kadısı) Sevvâr b. Abdullâh'tır. Ebû Nu'aym, bize (Buhârî) Ubeydullâh b. Muhriz'den şu bilgiyi aktardı: 'Basra kadısı Musa b. Enes'ten bir yazı getirdim. Falan kimse Kûfe'de iken, kendisinden alacağım olduğuna dair (Basra kadısına) beyyine sunmuştum. Bu belgeyi, Kâsım b. Abdurrahmâm'a getirdiğimde, onu geçerli saydı.' El-Hasan (Basrî) ve Ebû Kılâbe, içindekileri bilmeden bir vasiyete dair şâhitlik yapmayı mekrûh saymışlardır. Çünkü kişi, vasiyette bulunabilecek bir haksızlığı bilemez. Nebî (s.a.s.), Hayber halkına (bölgelerinde öldürülen Abdullâh b. Sehl için) şu yazılı uyarıda bulundu: 'Ya onun diyetini ödersiniz, ya da bir savaşa hazır olduğunuzu bize bildirirsiniz.' Zührî, örtülü bir kadın için şahitlik yapma konusunda, 'Onu tanıyorsan şâhitlik yap, yoksa şâhitlik yapma.' demiştir."

İmâm Buhârî, ayrıca bu görüşünü bâb başlığı altında yer verdiği şu rivâyete dayandırmaktadır:

"Nebî (s.a.s.), Bizans İmparatorluğu'na İslâm'a davet mektubu yazmak isteyince, bazı Sahâbeler: 'Onlar, sadece mühürlü olan belgeyi okurlar.' dedi. Bunun üzerine Nebî (s.a.s.), gümüş bir mühür yaptırdı. Şu

anda sanki onun parıltısını görüyorum. Nakşı, 'Muhammed Resûlullâh' cümlesiydi."[1400]

İmâm Buhârî, oluşturduğu bu geniş bâb başlığında üç tartışmalı konuya değinmektedir.[1401] Birincisi, yazının kime ait olduğu hususunda şâhitliğin câiz olup olmadığı konusudur. Cumhûra göre şâhit, şâhit olduğu olayı hatırlamadıkça yazının kime ait olduğu hususunda şâhitlik yapması câiz değildir. İmâm Mâlik, yazı üzerine şâhitliği geçerli saymıştır. İmâm Buhârî, mühürlü yazı hakkında şâhitlik yapmanın câiz olduğunu kabul etmekte, ancak bunun mutlak surette olmadığı görüşündedir. Zira tamamen geçersiz olduğu durumlarda bazı hakların kaybına yol açabileceği gibi tamamen kabulü durumunda da haksızlığa uğramaktan emin olmama durumu söz konusu olabilmektedir. Buhârî'ye göre şâhitliğin kabulü için bazı şartların yerinde olması gerekmektedir.

İkincisi, hâkimler arası yazışmaların hükmü hususundadır. Konu ile ilgili tartışmaya yukarıda değindik. Buhârî, bunun câiz olduğu ve şâhitliğe de gerek olmadığı görüşündedir.

Üçüncüsü ise ikrâr hakkında şâhitlik meselesidir. İslâm âlimleri, hâkimin yazdığı yazısına iki şâhit tutar ancak bunu onlara okumayıp içeriği hakkında bilgilendirmezse, bu belgenin kabul edilip edilmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik'e göre bu câizdir. İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Şâfiî ise bunun câiz olmadığı görüşündedir. Buhârî, bu hususta İmâm Mâlik ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Buhârî, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) vâlilere gönderdiği -hükümleri de kapsayan- yazıları elçilere okumadığını ifade etmektedir.

G. Gasb Meselesi

Fıkıh terimi olarak gasb, "bir kimsenin mütekavvim ve değerli malını sahibinin izni olmaksızın açıkça ahzetmek"[1402] manasını ifade etmektedir. İmâm Buhârî'nin, Hanefî fukahâsına tavır olarak oluşturduğu Kitâbu'l-Hiyel bölümüne

[1400] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Ahkâm 15/7162, (IX/66).
[1401] Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, 230-234; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XIII, 144; İbnu'l-Mulakkın, **a.g.e.**, 478-481; Kândehlevî, **el-Ebvâb ve't-Terâcim**, VI, 704-706; Hâşimî, **a.g.e.**, V, 171-172.
[1402] Cürcânî**, a.g.e.**, 136

dâhil ettiği meselelerden birisi de gasb konusu ile alakalıdır. Bu başlık altında, Buhârî'nin 'kâle ba'du'n-nâs' (قال بعض الناس) ifadesini kullanarak Hanefî fukahâsına itirazlarını dile getirdiği meselelerden birisi olan gasb konusu ile ilgili bir tartışmaya yer vereceğiz.

İmâm Buhârî'ye göre birisi, bir câriye gasbeder daha sonra câriyenin öldüğünü iddia ederse, bu nedenle öldü diye câriyenin bedeli ödense; fakat daha sonra sahibi tarafından câriye bulunsa bu câriye sahibine geri verilir. Zira sahibi, câriyesinin öldüğünü bildiği için bedelini almıştır. Sonradan câriyenin ölmediğinin anlaşılması durumunda hüküm asla rücû eder. Bu ise *ayn*ın yani câriyenin sahibine geri verilmesi demektir.[1403] Gasbeden kişiye ise ödediği bedeli geri ödenir. Bu bedel, semen yerine geçmez. İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'nin de görüşü bu yöndedir.[1404] Buhârî, bu konuda 'ba'du'n-nâs' (بعض الناس) ifadesini kullanarak itirazda bulunduğu muhalif görüşten şu aktarımda bulunmaktadır:

> "Bazı insanlar der ki, 'Câriye gasbeden kişinin olur. Zira sahibi câriyenin bedelini almıştır.' Bu konuda şöyle bir hile vardır: 'Câriyesini satmaya yanaşmayan kimsenin câriyesine sahip olmak isteyen kimse, bu câriyeyi gasbeder, daha sonra sahibinin bedeli kabul etmesini sağlamak için câriyenin öldüğünü iddia ederse, başkasına ait bu câriye gasbeden kişiye helâl olur.'"[1405]

Buhârî'ye göre bu kabul edilemez. Zira Nebî (s.a.s.), "(Karşılıklı rıza dışında) birbirinizin malına sahip olmanız harâmdır ve her bir hâinin kıyâmet gününde kendisi ile tanınacağı bir sancağı olacaktır."[1406] buyurmaktadır. Buhârî, ayrıca kendisine ait olmayan bir hak ile lehine hükmedilen kişi tarafından bunun

---

[1403] Guneymî, **a.g.e.**, 88.

[1404] Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, VIII, 321; Mâverdî, **a.g.e.**, VII, 218; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, XII, 338.

[1405] بَاب إِذَا غَصَبَ جَارِيَةً فَزَعَمَ أَنَّهَا مَاتَتْ فَقُضِيَ بِقِيمَةِ الْجَارِيَةِ الْمَيِّتَةِ ثُمَّ وَجَدَهَا صَاحِبُهَا فَهِيَ لَهُ وَيَرُدُّ الْقِيمَةَ وَلَا تَكُونُ الْقِيمَةُ ثَمَنًا وَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ الْجَارِيَةُ لِلْغَاصِبِ لِأَخْذِهِ الْقِيمَةَ وَفِي هَذَا احْتِيَالٌ لِمَنْ اشْتَهَى جَارِيَةَ رَجُلٍ لَا يَبِيعُهَا فَغَصَبَهَا وَاعْتَلَّ بِأَنَّهَا مَاتَتْ حَتَّى يَأْخُذَ رَبُّهَا قِيمَتَهَا فَيَطِيبُ لِلْغَاصِبِ جَارِيَةَ غَيْرِهِ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمْوَالُكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ وَلِكُلِّ غَادِرٍ لِوَاءٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِBuhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 11, (IX/25).

[1406] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 11/6966, (IX/25).

alınmaması gerektiğini, zira kendisine ait olmayan bu hakkın kendisi için ateşten bir parça olduğunu belirten hadise yer vermektedir.[1407]

İmâm Buhârî'nin burada itirazda bulunduğu görüş İmâm Ebû Hanîfe'ye aittir.[1408] Ebû Hanîfe'ye göre câriye sahibi şayet iddia ettiği değer üzerinden câriyenin bedelini almış ise yahut bu değer üzerinden bedelini aldığına dair delil varsa, bu durum câriye sahibinin *ivaz*a rıza gösterdiğine delâlet eder. Dolayısıyla kendisine câriye iâde edilmez. Ancak bedeli, câriyeyi gasbeden kişinin sözüne göre almışsa bu durumda, câriye sahibi aldığı bedeli geri ödeyip câriyeyi alır. Zira burada câriye sahibinin rızasına delâlet eden bir karine bulunmamaktadır.[1409]

Hanefî fukahâsı, bu ictihâdları ile elbette başkasına ait bir malı hile ile elde etme yolunu açmayı amaçlamamaktadır. Buhârî'nin de esas eleştirisi buna yönelik değildir. Buhârî'nin eleştirisi, böyle bir ictihâdın doğurabileceği sonuçlara yöneliktir. Zira böyle bir ictihâdın Buhârî'nin de belirttiği gibi başkasına ait bir malı haksız bir şekilde elde etme yolunu açabileceği açıktır. Sedd-i zerâi ilkesi ile de bağdaşan Buhârî'nin bu görüşünün toplumsal maslahatın lehine olduğu kanaatindeyiz.

H. Nebîz Ve Hamr Kavramı

İmâm Buhârî'nin 'ba'du'n-nâs' (بعض الناس) ifadesini kullanarak tartışmaya girdiği konulardan birisi de Nebîz[1410] kavramının mâhiyeti ve kapsamı hakkındadır. Buhârî, bu hususta oluşturduğu bâb başlığında şu ifadelere yer vermektedir:

> "Birisi 'Nebîz içmeyeceğim.' diye yemin etse sonra *tılâ*, *seker* yahut *asîr* içse bazı insanlara göre yemini bozulmaz. Zira onlara göre bunlar nebîz değildir."[1411]

[1407] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Hiyel 11/6967, (IX/25).
[1408] İbn Battâl, **a.g.e.,** VIII, 321; Aynî, **Umde**, XXIV, 173; Guneymî, **a.g.e.**, 88.
[1409] Guneymî, **a.g.e.**, 89.
[1410] Nebîz, hurma, kuru üzüm, arpa vb. maddelerden elde edilen içeceklerdir. Tıla, kaynatılmış üzüm suyuna denir. Seker, Hurma hoşafı, Asîr ise üzüm suyudur. Bkz. İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 143; Aynî, **Umde**, XXIII, 309.
[1411] Buhârî, بَاب إِنْ حَلَفَ أَنْ لَا يَشْرَبَ نَبِيذًا فَشَرِبَ طِلَاءً أَوْ سَكَرًا أَوْ عَصِيرًا لَمْ يَحْنَثْ فِي قَوْلِ بَعْضِ النَّاسِ وَلَيْسَتْ هَذِهِ بِأَنْبِذَةٍ عِنْدَهُ **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr 21/6685, 6686, (VIII/139).

İmâm Buhârî, başlık altında iki rivâyete yer vererek bunların nebîz sayılacağını ispatlamaya çalışmaktadır.[1412]

el-Câmiu's-Sahîh şârihleri, bu bâb başlığın amacı konusunda ihtilâf etmişlerdir. İbn Battâl'a göre, bu bâb başlığı Ebû Hanîfe'ye reddiye amacını taşımaktadır.[1413] İbnu'l-Müneyyir, İbn Battâl'ın bu değerlendirmesine karşı çıkarak Buhârî'nin amacının Ebû Hanîfe'nin görüşünü doğrulamak olduğunu belirtmektedir. İbnu'l-Müneyyir'e göre, Buhârî'nin amacı Ebû Hanîfe'ye itiraz olsaydı bâb başlığını Ebû Hanîfe'nin görüşünden farklı şekilde oluşturması gerekecekti.[1414] Bedruddîn Aynî de bu hususta İbnu'l-Müneyyir ile aynı değerlendirmede bulunmaktadır.[1415] İbn Hacer, ibn Battâl'ın görüşünün Buhârî'nin amacına daha yakın olduğunu belirtmektedir.[1416] Kanaatimizce de İbn Battâl'ın değerlendirmesi daha doğrudur. Zira Buhârî'ye göre *nebîz* ve *hamr* kavramlarının mâhiyetini toplu olarak değerlendirdiğimizde, Buhârî'nin bu konudaki görüşlerinin Hanefî fukahâsı ile farklılık arz ettiği, hatta *hamr* konusunda birazdan zikredeceğimiz bâb başlıklarının Hanefî fukahâsına bir tavır olarak ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

İmâm Buhârî'nin Hanefî fukahâsı ile ihtilaf ettiği diğer bir konu da *hamr* kavramının mahiyeti ve kapsamı hususundadır. İmâm Ebû Hanîfe, *hamr*i üzüm suyu ile sınırlamaktadır. Bunun dışındaki içecekler ise sarhoş etmeyecek derecede olursa Ebû Hanîfe'ye göre harâm değildir.[1417] İmâm Buhârî'ye göre ise sarhoş edici her içecek *hamr* sayılır. Buhârî, bu konuda üzüm suyu ve dışındakiler arasında ayırıma gitmemektedir. Keza azı ve çoğu arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır. Buhârî, bu hususta peş peşe şu bâb başlıklarını oluşturmaktadır: "*Hamr* üzümden (yapılmakta)dır."[1418], "Bâb: *Hamr*in harâm olduğu (âyeti) nâzil oldu. *Hamr*, hurma

[1412] Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr 21, (VIII/139).
[1413] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 144.
[1414] Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 569.
[1415] Aynî, **Umde**, XXIII, 310.
[1416] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, II, 569.
[1417] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 39; Aynî, **Umde**, XXIII, 309.
[1418] باب الخمر من العنب Buhârî, **el-Câmi'**, Kitâbu'l-Eşribe 2, (VII/105). İbn Battâl bâb başlığını باب الخمر من العنب و غيره şeklinde zikretmektedir.

koruğundan ve hurmadan (yapılırdı).”[1419], “*Hamr*, baldan yapılır ki buna bit’ denir.”[1420], “Aklı örten her içeceğin *hamr* olduğuna dair gelen nasslar.”[1421].

İmâm Buhârî’nin, bu bâb başlıkları altında zikrettiği hadislerden bazısı şunlardır: “Enes (r.a.) der ki, ‘*Hamr* bizlere harâm kılındı. Harâm kılındığında biz üzümden yapılan *hamr*a –Medine’de- pek az rastlamakta idik. Bizim *hamr*ımızın çoğu, rutab kertesine varmamış hurma koruğu ile hurma idi.”[1422] “ Hz. Peygaber’e (s.a.s.) bit’ (içkisinin hükmü) soruldu. -(Bit’), bal nebîzi olup Yemen ehlinin içeceklerinden idi.- (Nebî) (s.a.s.), ‘Sarhoş eden her şey haramdır.’ dedi.”[1423] “(Hz.) Ömer, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) minberinde hutbe okuyarak şunu söyledi: ‘*Hamr*in harâm olduğu (âyeti) nâzil oldu. *Hamr* beş şeyden yapılır. Üzüm, hurma, buğday, arpa ve bal. *Hamr*, aklı örten tüm içkilere denir.”[1424]

el-Câmiu's-Sahîh Şârihlerinden Mühelleb, Muhâcir ve Ensâr’dan oluşan Sahâbe’nin huzurunda hutbe okuyan Hz. Ömer’in (r.a.) *hamr* konusundaki açıklamasına Sahâbeden hiç kimsenin itirazda bulunmamış olmasına dikkat çekerek bu görüşün icmâa (sükûtî icmâ) dönüştüğünü belirtmektedir.[1425] İbn Battâl, *hamr*in üzüm ile sınırlı olmadığı görüşü hususunda Sahâbe arasında ihtilâfın olmadığını belirterek bu görüş doğrultusunda Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Mûsâ el-Eş’arî, İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebû Hureyre, Sa’d, İbn Mes’ûd ve Hz. Aişe’den aktarılan rivâyetlerin bulunduğunu belirtmektedir. İbn Battâl, Nehâî, İbn Ebî Leylâ ve diğer bazı Kûfe fukahâsının da sarhoş eden her içeceği *hamr* olarak kabul ettiğini belirterek Mâlik, Şâfiî, Evzâî, Sevrî, İbnu’l-Mübârek, Ahmed b. Hanbel ve Hadis ehlinin tamamının bu görüşte olduğunu belirtmektedir.[1426]

[1419] باب نزل تحريم الخمر و هى من البسر و التمر Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Eşribe 3, (VII/105).
[1420] باب الخمر من العسل و هو البتع باب الخمر من العسل و هو البتع Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Eşribe 4, (VII/105).
[1421] باب ما جاء فى ان الخمر ما خامر العقل من الشراب Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Eşribe 5, (VII/106).
[1422] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Eşribe 2/5580, (VII/105).
[1423] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Eşribe 4/5585, (VII/105).
[1424] Buhârî, **el-Câmi’**, Kitâbu’l-Eşribe 1/5581, (VII/105); 5/5589, (VII/105).
[1425] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 39.
[1426] İbn Battâl, **a.g.e.**, VI, 40.

SONUÇ

Hadis ilminin zirve şahsiyetlerinden olan İmâm Buhârî, fıkıh, tefsîr ve kelâm gibi branşlarda da mümtaz bir konuma sahiptir. Buhârî'yi pek çok ilimde zirveye oturtan yegâne eseri, el-Câmiu's-Sahîh adlı eseridir. Buhârî, bu eserine farklı kimliklerini başarılı bir şekilde yansıtmıştır. İslâm literatüründe, el-Câmiu's-Sahîh'e olan ilginin çok az esere nasip olduğunu söylemek mümkündür.

İmâm Buhârî'nin usta bir dil ve veciz bir ifadeyle fıkhî görüş ve istinbâtlarına yer verdiği bâb başlıkları, tarih boyunca fıkıh otoritelerinin de hayret ve beğenilerini celbetmiş, bu ilgiden mütevellid olarak el-Câmiu's-Sahîh halkasına dâhil olan geniş hacimli bir şerh külliyâtı vücut bulmuştur. Kendisinden önceki hadis edebiyatından farklı olarak fıkıh konularına göre tasnife tabi tutulan bu eser, daha ziyâde bir fıkıh kitabı görüntüsünü vermektedir.

Hadis kültürünün son halkalarından olan İmâm Buhârî, gezmiş olduğu ilim merkezlerinde hadis ile birlikte beldenin hâkim fıkhını da öğrenmiştir. Kendi dönemine kadarki fıkıh mirasına vâkıf olan İmâm Buhârî'nin bu vukûfiyeti, kültürel birikimine ve bakış açısına ciddi katkı sağlamış, fıkhî meseleleri daha geniş bir perspektifte sentezleme imkânını kazandırmıştır.

İmâm Buhârî, gerek bireysel karakteri gerekse ilmi kişiliği birbiriyle tutarlı bir şahsiyettir. Buhârî, Mihne döneminde yaşamasına rağmen tartışmalı kelâmî meselelerde devlet desteğini arkasına alan Mutezile ekolüne karşı tavır almaktan

çekinmemiştir. Yine halk tarafından taassubiyete varan mezhep bağlılığına rağmen, bazı meselelerde fıkıh otoritelerine karşı itirazlarını dile getirmekten çekinmemiş ve bu nedenle de bazı sıkıntılara maruz kalmıştır. Buhârî, bu otoritelere karşı eleştirilerini ortaya koyarken tartışma metodunu ahlakî çerçeve içerisinde meselenin ilmi tartışmayla sınırlı kalmasına özen göstererek başarılı bir şekilde uygulamıştır.

Bir müctehitte var olması gereken üstün zekâ, mükemmel hafıza, ahlakî kişilik, fıkhî birikim ve kabiliyet ile mukâyese gücüne yeterince sahip olan İmâm Buhârî, bu melekelerinin tamamını el-Câmiu's-Sahîh'e başarılı bir şekilde yansıtmıştır. el-Câmiu's-Sahîh şârihlerinin çoğu, Buhârî'nin müctehid olup kendi kabiliyetleri doğrultusunda ictihâdlarda bulunduğu hususunda hemfikirdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konuda inceleme yapan çağdaş akademisyenlerin büyük çoğunluğu bu görüşü paylaşmaktadır. Çalışmamızda bizim de vardığımız netice bu yöndedir. Buhârî, delil esasından hareket ederek ictihâdlarını ortaya koymaya çalışmış, ictihâdlarının herhangi bir mezhep görüşü ile örtüşüp örtüşmediğini önemsememiştir. Buhârî'nin fıkıh anlayışı, hiçbir müctehid imâmın fıkıh anlayışı ile birebir örtüşmemektedir. Buhârî'nin fıkhî yaklaşımları, kendi sistematiği içerisinde bir özgünlük arz etmektedir.

İmâm Buhârî, ictihâdlarını ortaya koyarken kitâb ve sünnet ekseninden hareketle meseleyi çözmeye çalışmıştır. Buhârî, nassa rağmen re'yin kullanılmasına şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak O, pek çok hadis taraftarı gibi katı bir eserci profilini çizmekten de imtina etmiştir. Buhârî, meselelerin çözümünde nassı öncelemekle beraber karşılaşılan her bir problem hakkında nassın bulunmaması nedeniyle aklî istinbât metodlarını kullanmaktan çekinmemiştir. Ancak O, aklî istinbât metodlarını müstakil yahut alternatif bir kaynak olarak da görmemiştir. Buhârî, aklî istinbât metodlarını kullanırken nassın ruhuyla örtüşmesine özen göstermiştir.

Buhârî döneminin en tartışmalı meselelerinden biri, haber-i vâhidin bilgi değeri konusudur. Haber-i vâhidin hüccet olduğunu kabul eden İmâm Buhârî, el-Câmiu's-Sahîh'te *Kitâbu Ahbâri'l-Âhâd* ismiyle bir bölüm oluşturarak haber-i vâhidin hücciyetini kabul etmeyen ekollere karşı bir savunma stratejisi ortaya

koymuştur. Buhârî, ayrıca nass üzerine haber-i vâhid ile ziyâde hüküm yapılabileceği görüşündedir.

İmâm Buhârî'ye göre sarîhi icmâ, hüccettir ve bağlayıcıdır. Buhârî, sükûtî icmâın ise prensipte hüccet olmadığı görüşündedir. İmâm Buhârî'nin, Medine Ehlinin icmâını hüccet kabul ettiği söylenemez. Ancak Harameyn Ehlinin icmâı, Buhârî için bir tercih faktörü oluşturmaktadır.

İmâm Buhârî'nin kıyâs algısı, fıkıh çevreleri arasında en çok tartışılan konulardan biridir. Bazılarına göre Buhârî kıyâsa tamamen karşı iken, çoğuna göre ise Buhârî kıyâsı kabul etmektedir. Yaptığımız çalışma neticesinde ikinci gurubun haklı olduğunu, Buhârî'nin ictihâdlarında kıyâsın önemli bir yeri olduğunu müşâhade ettik. Buhârî'nin bazı ifadeleri, kıyâsa karşı olduğu algısına sebep olsa da parçacı bir okumadan kurtularak meseleye geniş bir perspektiften bakıldığında, Buhârî'nin sahîh kıyâsı kabul ettiği, esas karşı çıktığı şeyin ise nassa rağmen kıyâsın fütursuzca kullanılması olduğu anlaşılmaktadır. Buhârî, kıyâsın çizgilerini belirleyerek kıyâsa belli bir düzen getirmiştir.

İmâm Buhârî'nin fıkhında tâli kaynakların yeri de oldukça önemlidir. Buhârî, nassın bulunmadığı meselelerde tâli kaynakları sistemli bir şekilde kullanarak fıkhî problemleri çözmeye çalışmıştır. İhtilafsız Sahâbe kavlini hüccet kabul eden İmâm Buhârî, nassı destekleyen Sahâbe kavline de bolca yer vermektedir. Buhârî, hukuki tasarruflarda sosyal realiteyi dikkate almıştır. Hakkında nassın bulunmadığı meselelerde -nassın ruhuna da aykırı olmamak kaydıyla- sosyal teâmül ve toplumun telakkisini esas almıştır. İmâm Buhârî, hakkında nass bulunan meselelerde şer'u men kablenânın hüccet olduğunu ve kendisine hüküm bina edilebileceği görüşündedir. Buhârî'nin fıkhında istishâbın da önemli bir yeri vardır. Buhârî, bu kapsamda pek çok pratiğe yer vermektedir. Buhârî, ihtiyata binaen sünnet ve mübâh işlerin terkedilebileceği görüşündedir. Ancak Buhârî'nin sedd-i zerâî karşısındaki tutumunun İmâm Mâlik'in bu kavram karşısındaki tutumuyla örtüştüğü söylenemez. Buhârî, bu kavrama atıf yapmamakla birlikte bu kapsamda değerlendirilebilecek pratikleri de ekseriyetle nassın umûmuna dayandırmaktadır. İmâm Buhârî, ictihâdlarını ortaya koyarken maslahata büyük önem atfetmektedir. Ancak

Buhârî'nin fıkıh anlayışında maslahat, hükmün belirleyicisi değildir. Buhârî'nin fıkhını incelerken maslahatın, nassın ruhunda ne denli mündemiç olduğu görülmektedir. Buhârî'inin bazı ifadeleri prensipte istihsâna karşı olduğu algısını doğursa da Buhârî'nin nassa dayalı istihsânı kullandığı görülmektedir. Buhârî'nin istihsân anlayışının İmâm Şâfiî'nin istihsân anlayışıyla örtüştüğünü söylemek mümkündür.

İmâm Buhârî, hüküm ve hükme konu olan kavramların çoğunu yerleşik usûl terminolojisine uygun bir şekilde zikretmektedir. Buhârî, teklîfî hükümlerde mütekellimîn metodunda olduğu gibi beşli taksimi esas almaktadır. Buhârî, Hanefîlerde olduğu gibi farz ve vâcib ayırımına gitmemektedir. Yine Hanefilerde olduğu gibi hukuki tasarruflarda fâsid ve bâtıl ayırımına da gitmemektedir.

İmâm Buhârî, bireysel irâdeyi sadece ibâdetlere hasretmemiş, tüm hukuki tasarruflarda da bireysel irâdeyi esas almıştır. Buhari, bireysel irâdeye dayanmayan ikrâh, nisyân, hata, sefeh, 'ateh, cünûn, vesvese ve sarhoşluk hallerindeki hukuki tasarrufların geçerli olmadığı görüşündedir.

İmâm Buhârî, usûl terimlerinin sistematize edilmesi dönemi öncesinde yaşamakla birlikte zihninde bir lafız taksimi tasavvurunun olduğu görülmektedir. Buhârî, istinbât metodlarına yüzeysel ifadelerle vurgu yapmaktadır. Buhârî, her bir delâlet çeşidi kapsamında değerlendirilebilecek pek çok pratiğe yer vermektedir. Buhârî, özel bir delilin bulunması durumunda nassları tahsîs veya takyîd etmekte, özel bir delil bulunmaması durumunda, nassın genel karakterini muhafaza ederek pek çok meselede bunu işlevli hale getirmektedir. Buhârî, deliller arasındaki zâhiri teâruzu gidermede cem'/birleştirme, tercîh ve nesih şeklinde bir sıralama takip etmektedir.

İmâm Buhârî'nin fıkıh konularına göre tasnife tabi tuttuğu el-Câmiu's-Sahîh'in her bir bölümünde, özellikle fıkıh otoriteleri arasındaki tartışmalı konulara yer vermesi dikkat çekicidir. Bu durum, Buhârî'nin fıkıh ile ne denli ilgilendiğini ve bu otoritelerin görüşlerine ne derece vâkıf olduğunu ortaya koymaktadır. Buhârî,

nass ekseninden hareket ederek tartışmaya dâhil ettiği pek çok güncel meseleye de makul çözümler getirmektedir.

İmâm Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'e dâhil ettiği tartışmalı meselelerde re'y ehli ile olan muhalefeti diğer mezhep ekollerine göre daha belirgindir. Buhârî, diğer mezhep ekolleri ile de pek çok konuda muhalefet etmesine rağmen sadece re'y ehli ile muhalefet ettiği bazı konularda "kâle ba'du'n-nâs" ifadesini kullanarak itirazda bulunması ayrıca önceki hadis edebiyatından farklı olarak "Kitâbu'l-Hiyel" bölümünü oluşturması bunu göstermektedir.

İmâm Buhârî, ictihâdlarını ortaya koyarken bazı mezhep ekolleri gibi din ve hukuk ayırımına gitmemektedir. Buhârî'ye göre hukuki açıdan geçerliliğine yönelik bir nass bulunmadığı sürece, dinen harâm olan şeyler hukuken de geçersizdir.

İmâm Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh adlı eseri, kapsamlı bir fıkıh kitabı olmamakla birlikte, kendi döneminin güncel tartışmalı fıkhî meseleleri başta olmak üzere pek çok fıkhî meseleyi konu edinmektedir. Buhârî'nin kitabına dâhil ettiği fıkhî meselelerle ilgili görüş ve ictihâdları, hiçbir mezhep imâmının görüşüyle birebir örtüşmemektedir. Buhârî, ictihâdlarını ortaya koyarken meselelere nass temelli yaklaşmaya çalışmakta, vardığı sonuçların herhangi bir fıkıh ekolünün görüşleri ile örtüşüp örtüşmediğini önemsememektedir. Buhârî, pek çok meselede dolaylı olarak kendisiyle farklı görüşe mensup fıkhî ekollerine itirazlarını da dile getirmektedir.

KAYNAKÇA

el-A'ZAMÎ, M. Mustafa, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", **DİA**, TDV, Ankara 1992.

el-AZÎMÂBÂDÎ, Ebû't-Tayyib Şemsu'l-Hakk, **Ref'u'l-İltibâs 'an Ba'di'n-Nâs**, Dâru's-Sahve, Kahire 1395/1975.

ABDÜLHÂLİK, Abdülğanî, **el-İmâmu'l-Buhârî ve Sahîhuhû**, Dâru'l-Menâre, Cidde 1405/1985.

ABDÜLMECÎD, Abdülmecîd Mahmûd, **el-İtticâhâtu'l-Fıkhiyye 'inde Ashâbi'l-Hadîs fi'l-Karni's-Sâlisi'l-Hicrî**, Mektebetu'l-Hâncî, Kahire 1399/1989.

ACAR, H. İbrahim, 'Talak', **DİA**,TDV, Ankara 2010.

AHMED, İbn Hanbel, **Müsned I-L**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1421/2001.

el-ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid Mahmûd, **Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî I-XVI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.

el-ÂMİDÎ, Alî b. Muhammed Ebu'l-Hasan, **el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm I-IV**, Tlk. eş-Şeyh Abdurrezzâk 'Afîfî, Dâru's-Samî'î, Riyad 1424/2003.

APAYDIN, Yunus, 'Sahabe Kavli', **DİA**, TDV, Ankara 2008.

……., "Hata", **DİA**, TDV, İstanbul 1999.

'ARÂR EL-HÜSEYNÎ, Muhammed 'Usâm, **İthâfu'l-Kârî bi Ma'rifeti Cuhûdi ve A'mâli'l-'Ulemâi 'alâ Sahîhi'l-Buhârî**, el-Yemâme li't-Tibâ'eti ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Dimeşk 1407/1987.

AYBAKAN, Bilal, "Muâmelât", **DİA**, TDV, Ankara 2005.

AYDINLI, Abdullah, **Hadis Istılahları Sözlüğü**, Timaş Yayınları, İstanbul 1987.

el-AYNÎ, Bedreddîn Ebû Muhammed b. Ahmed, **'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XXV**, Thk. Abdullâh Mahmûd Muhammed 'Umer, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.

……., **el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye I-XII**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1400/1980.

……., **Minhatu's-Sülûk fî Şerhi Tuhfeti'l-Mülûk**, Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şüûni'l-İslâmiyye, Katar 1428/2007.

el-BÂCÎ, Ebû'l-Velîd, **İhkâmu'l-Fusûl fî İlmi'l-Usûl I-II**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1415/1995.

el-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb, **Târîhu Bağdâd (Târîhu Medîneti's-Selâm ve Ahbâru Muhaddisîhâ ve Zikru Kuttânihe'l-'Ulemâ min Ğayri Ehlihê ve Varidîhâ) I-XVII**, Thk. Beşşar Avvad Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrût 1422/2001.

BAKTIR, Mustafa, 'Azîmet', **DİA**, TDV, Ankara 1991.

BARDAKOĞLU, Ali, "Buhârî'nin Hukukçuluğu, **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî –Uluslararası Sempozyum-**, Kayseri 1996.

……., "İkrah", **DİA**, TDV, Ankara 2000.

……. "İstishâb", **DİA**, TDV, Ankara 2001.

……. "Ceza", **DİA**, TDV, Ankara 1993

……. "Hibe", **DİA**, TDV, Ankara 1998.

el-BASRÎ, Abdullâh b. Sâlim, **Diyâu's-Sârî fî Mesâliki Ebvâbi'l-Buhârî I-XVII**, Dâru'n-Nevâdir, Lübnan 1436/2011.

BAŞOĞLU, Tuncay, "Ta'zîr", **DİA**, TDV, Ankara 2011.

BEDİR, Murteza, "Sünnet", **DİA**, TDV, Ankara 2010.

BEYÂNÛNÎ, Muhammed Ebu'l-Feth, "Hüküm", **DİA**, TDV, Ankara 1998.

el-BEYDÂVÎ, Kâdu'l-Kudât Abdullâh b. 'Umer, **Minhâcu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl**, Müessesetu'r-Risâle, Dimeşk ts.

EL-BEYHAKÎ, Ebû Bekr, Ahmed b. el-Huseyn b. Alî, **es-Sünenu's-Sağîr I-IV**, Câmiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Keratşî (Pakistan) 1410/1989.

……., **es-Sünenu'l-Kubrâ I-XI**, Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

BİLEN, Mehmet, "Buhârî'nin Fakihliği Meselesi", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, DÜİF Yayınları, Diyarbakır 2004.

el-BUCEYREMÎ, Süleymân b. Muhammed b. 'Umer, **Tuhfetu'l-Habîb 'alâ Şerhi'l-Hatîb I-V**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417/1996.

EL-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm b. el-Muğîre, **el-Câmiu'l-Müsnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar min Umûri Resûliillâh (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eyyâmihis-Sahîh I-IX**, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru Tavki'n-Necât, 1422.

……. **, el-Câmiu's-Sahîhu'l-Müsned min Hadîsi Resulillâh (s.a.s.) ve Sünenihi ve Eyyâmihi**, Matbaatu's-Selefiyye, Kahire 1400.

……., **Hayru'l-Kelâm el-Kirâatu Halfe'l-İmâm**, el-Matbaatu'l-Hayriyye, Kahire 1320.

……., **Halku Ef'âli'l-'İbâd ve'r-Reddu 'ala'l-Cehmiyye ve Ashâbi't-Ta'tîl I-II**, Thk. Fehd b. Süleymân b. el-Fehîd, Dâru Atlasi'l-Hadrâ, Riyad 1425/2005.

……., **Kitâbu Ref'i'l-Yedeyn fi's-Salât**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1416/1996.

……., **et-Târîhu'l-Kebîr I-XII**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1407/1986.

……., **et-Târîhu's-Sağîr**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1406/1986.

EL-BUHARİ, Alâeddîn Abdulazîz b. Ahmed, **Keşfu'l-Esrâr 'an Usûli Fehri'l-İslâm el-Pezdevî**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.

el-BÛTÎ, Muhammed Sa'îd Ramazân, "et-Talâku's-Selâs bi Lafzin Vâhid", **Muhâdarât fi'l-Fıkhî'l-Mukâren**, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1401/1981.

el-CE'ÎD, Setr b. Sevâb, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Buyû' ve's-Selem min Câmi'ihi's-Sahîh I-II**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1413/1993.

el-CESSÂS, Ahmed b. Alî er-Râzî, **el-Fusûl fi'l-Usûl I-IV**, Thk. Acîl Câsim en-Neşmî, Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, Kuveyt 1408/1988.

el-CÎZÂNÎ, Muhammed Hüseyn b. Hasan, **Meâlimu Usûli'l-Fıkh 'inde Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa**, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1416/1996.

el-CÜNDÎ, Halîl b. İshâk, **et-Tevdîh Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib I-VI**, Thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1433/2012.

El-CÜRCÂNÎ, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, **Mu'cemu't-Ta'rîfât**, Thk. Muhammed Sıddîk el-Minşâvî, Dâru'l-Fadîle, Kâhire 2004,

el-CUVEYNÎ, Ebu'l-Meâlî İmâmu'l-Haremeyn Ruknuddîn Abdülmelik, **Varakat me'a Şerhi'l-Mehillî**, Thk. Abdusselâm b. Abdilhâdî Şennâr, Dâru'l-Beyrûtî, Beyrut 1427/2006.

ÇAĞRICI, Mustafa, "Vesvese", **DİA**, TDV, Ankara 2013.

DÂREKUTNÎ, Alî b. 'Umer, **Sünenu'd-Dârekutnî I-VI**, Müessesetu'r-Risâle, Beyrût- 1424/2004.

ed-DÂRIMÎ, Ebu Abdullâh b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm, **Sünenu'd-Dârimî**, Thk. Hüseyn Selîm Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Riyad 1420.

ed-DÂVUDÎ, Muhammed b. Alî b. Ahmed, **Tabakâtu'l-Müfessirîn I-II**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983.

ed- DEBÛSÎ, Ebû Zeyd Ubeydullâh b. Umer b. Îsâ, **Takvîmu'l-Edille**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.

ed-DEMÂMÎNÎ, Kâdî Bedruddîn, **Mesâbîhu'l-Câmi' I-XI**, Thk. Nuruddîn Tâlib, Dâru'n-Nevâdir, Beyrut 1430/2009.

ed-DİHLEVÎ, Şâh Veliyullah Ahmed b. Abdurrahîm, **Hüccetullahi'l-Bâliğâ**, Thk. es-Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1426/2005.

……. **Şerhu Terâcimi Sahîhi Ebvâbi'l-Buhârî**, Dâiretu'l-Ma'ârifi'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd 1323.

DÖNMEZ, İbrâhim Kâfi, "İcmâ", **DİA**, TDV, Ankara 2000.

……. "Müt'a", **DİA**, TDV, Ankara 2006.

……. "Örf", **DİA**, TDV, Ankara 2007.

……. "Şer'u Men Kablenâ", **DİA**, TDV, Ankara 2010.

……. "Şüf'a", **DİA**, TDV, Ankara 2010.

DÜSÛKÎ, Şemsuddîn eş-Şeyh Muhammed Arafa, **Hâşiyetu'd-Dusûkî 'alâ Şerhi'l-Kebîr I-IV**, İhyâu'l-Kutubi'l-Arabiyye, Mısır ts.

EBÛ FÂRİS, Muhammed Abdulkâdir, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî I-II**, Dâru'l-Furkân, Umman 1409/1989.

EBÛ ĞUDDE, Abdülfettâh, **Lemehât min Târîhi's-Sünne**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995.

EBÛ YÛSUF, Ya'kûb b. İbrâhîm el-Ensârî, **Kitâbu'l-Âsâr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1355.

EBÛ ZEHRE, Muhammed, **Usulü'l-Fıkh**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, yy. ts.

……. **el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 2005.

……. **Ebû Hanîfe Hayâtuhû ve 'Asruhû – Ârâuhû ve Fıkhuhû**, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1340.

EBÛ ZEHR, Muhammed Muhammed, **el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn**, Şirketu't-Tibâ'ati'l-'Arabiyyeti's-Su'ûdiyye, Riyad 1404/1984.

el-ENSÂRÎ, Şeyhu'l-İslâm Ebû Yahyâ Zekeriyyâ, **Minhetu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî I-X**, Thk. Süleymân b. Derî' el-Âzimî, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1426/2005.

……., **Esna'l-Metâlib fî Şerhi Ravdi't-Tâlib I-IV**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2002.

ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

ERTÜRK, Mustafa, "Haber-i Vâhid", **DİA**, Ankara 1996.

el-FERRÂ, Kadî Ebû'l-Hüseyn Muhamed b. Ebî Ya'lâ, **Tabakatu'l-Henâbile I-II**, Thk. Abdurrahmân b. Süleymân el-'Useymîn, Câmiu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1419.

……., **el-'Udde fî Usûli'l-Fıkh I-V**, Thk. Ahmed b. Alî el-Mubârekî, el-Memleketu's-Su'ûdiyyeti'l-Arabiyye, Riyad 1410/1990.

el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Dâru'l-Hadîs, Kahire 1429/2008.

el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl I-IV**, Thk. Hamza b. Züheyr Hâfız, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1413.

GENKÛHÎ, Ahmed Reşîd, **el-Lâmii'd-Derârî alâ Câmi'i'l-Buhârî**, el-Mektebetu'l-Yahyaviyye, Sihârnufûr (Hind) 1379.

GÖRMEZ, Mehmet, **Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, Otto, Ankara 2014.

GÖZÜBENLİ, Beşir, "Fuzûlî", **DİA**, TDV, Ankara 1996.

GÜNAY, Hacı Mehmet, "Rukbâ", **DİA**, TDV, Ankara 2008.

……., "Vakıf", **DİA**, TDV, Ankara 2012.

el-ĞÂMIDÎ, Abdullâh Ğaramullâh Alî Âli Sidrân, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhâri fi'l-Hudûd min Kitâbihi 'el-Câmiu's-Sahîh'**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1417.

el-ĞÂMIDÎ, İbtisâm b. Muhammed b. Ahmed, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'z-Zekât**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1422.

el-ĞUNEYMÎ, Abdulğanî, **Keşfu'l-İltibâs 'ammâ Evradehu'l-İmâmi'l-Buhârî 'alâ Ba'di'n-Nâs**, Mektebu'l-Metbû'âti'l-İslâmiyye, Haleb 1414/1993.

HALLÂF, Abdulvehhâb, **İlmu Usûli'l-Fıkh**, Mektebetu'd-Da'veti'l-İslâmiyye, Kahire 1376/1959.

el-HAMEVÎ, Şihâbuddîn Ebû Abdillêh Yâkût, **Mu'cemu'l-Buldân**, Dâru Sâdır, Beyrût-1397/1977.

HASAN, Hâlid Ramazân, **Mu'cemu Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kerâbisî, Mısır 1418/1997.

el-HÂŞIMÎ, Abdulhakk, **Lubbu'l-Lubâb fi't-Terâcim ve'l-Ebvâb I-V**, Dâru'n-Nevâdir, Lübnan 1432/2011.

el-HATÎB el-BAĞDÂDÎ, Ebûbekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, **Kitâbu'l-Fakîh ve'l-Mutefekkih I-II**, Thk. Adil b. Yûsuf el-Ezzâzî, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyâd 1417/1996.

HATTÂB er-RU'AYNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdurrahmân, **Mevâhibu'l-Celîl li Şerhi Muhtasari'l-Halîl I-VIII**, Dâru Alemi'l-Kutub, Mısır 1329.

HAVVÂ, Mu'âz Saîd, **el-Menhecu'l-İctihâdî li Sahîhi'l-Buhârî**, Dâru'n-Nûr li'd-Dirâsâti ve'n-Neşr, Riyâd 1431/2010.

el-HİLVÂNÎ, İn'âm b. Muhammed Şeref, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî min Câmi'ihi's-Sahîh min Bâbi Îcâbi't-Tekbîr ve İftitâhi's-Salât ilâ Nihâyeti Kitâbi'l-Ezân**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1422-1423.

el-HEMDÂNÎ, Nezzâr b. Abdulkerîm, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî, min Câmi'ihi's-Sahîh fi's-Siyâm**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1412.

el-HISNÎ, Takiyuddîn Ebûbekr b. Muhammed el-Hüseynî, **Kifâyetu'l-Ahyâr fî Halli Ğâyeti'l-İhtisâr**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001.

el-HUDARÎ, eş-Şeyh Muhammed, **Usûlü'l-Fıkh**, Dâru'l-Hadîs, Kahire ts.

el-HÜSEYNÎ, Abdülmecîd Hâşim, **el-İmâmu'l-Buhârî Muhaddisen ve Fakîhen**, Mısru'l-Arabiyye li'n-Neşri ve't-Tevzî', Kahire ts.

ITR, Muhammed Nureddîn, **el-İmâmu'l-Buhârî ve Fıkhu't-Terâcimi fî Câmii's-Sahîh**, Mecelletu'ş-Şerîa ve'd-Dirâseti'l-İslâmiyye, Kuveyt 1406/1985.

İBN ÂBİDÎN, Muhammed Emîn, **Reddu'l-Muhtâr 'alâ Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tebsîri'l-Envâr I-XII**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994.

……., **Reddu'l-Muhtâr 'alâ Dürri'l-Muhtâr Şerhi Tebsîri'l-Envâr I-VIII**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1421/2000.

İBN AHMED, Abdullâh, **Mesâilu Ahmed b. Hanbel**, Thk. Züheyr eş-Şâvîş, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1401/1981.

İBN AKÎL, Alî b. Akîl b. Muhammed, **el-Vâdıh I-V**, Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/1999.

İBN ASÂKİR, Alî b. el-Hasan b. Hibetullâh, **Târîhu Medîneti Dimeşk I-LXXX**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995.

İBN BATTÂL, Ebu'l-Hüseyn Alî b. Halef b. Abdulmelik, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-X**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd ts.

İBN CEMÂA, Bedreddîn, **Münâsebâtu Terâcimi'l-Buhârî**, *Thk*. Muhammed İshâk Muhammed İbrâhîm es-Selefî, Dâru's-Selefiyye, Bombay 1404/1984.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebûbekir Abdullâh b. Muhammed, **el-Musannef I-XXVI**, Thk. Muhammed 'Avvâme, Dâru'l-Kıble, Cidde 1427/2006.

İBN EBÎ TEĞLİB, Abdulkâdir b. 'Umer eş-Şeybânî, **Neylu'l-Meârib bi Şerhi Delîli't-Tâlib 'alâ Mezhebi'l-İmâmi'l-Mubeccel Ahmed b. Hanbel I-II**, Thk. Muhammed Süleymân Abdullâh el-Eşkar, Mektebetu'l-Felâh, Kuveyt 1403/1983.

İBN HACER, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî, **Hedyu's-Sârî Mukaddimetu Fethi'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, Thk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, Mektebetu'l-Melik Fehd, Riyad 1421.

……., **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XIII**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379.

……., **Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**, Thk. 'Usâm Mûsâ Hâdî, Dâru's-Sıddîk, el-Cubeyl 1423/2002.

……., **Teğlîku't-Ta'lîk 'alâ Sahîhi'l-Buhârî I-V**, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1405/1985.

İBNU'L-HÂCIB, **Muhtasaru Münteha's-Sûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usul ve'l-Cedel**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2006.

İBN HALDÛN, Veliyuddîn Abdurrahmân b. Muhammed, **Mukaddime**, Thk. Abdullâh Muhammed ed-Dervîş, Dâru'l-Belhî, Dimeşk 1425/2004.

İBN HALLİKÂN, Ebû'l-Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebû Bekr, **Vefâyâtu'l-A'yân ve Enbâu Ehli'z-Zemân I-VIII**, Thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrût 1972.

İBN HATARÎ, Seyyid Ahmed el-İmâm, **Menhecu'l-İmâmi'l-Buhârî fi't-Tefsîr min Hilâli Kitâbihî (es-Sahîh)**, (Yayınlanmamış Yükseklisans Tezi), Câmi'tu Ummi'l-Kurâ, Mekke 1415.

İBN HAZM, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Sa'îd, **el-Muhallâ I-XI**, İdâretu't-Tibâ'âti'l-Munîriyye, Kahire 1352.

Es-SAN'ÂNÎ, Ebubekir Abdurrezzâk, **el-Musannef I-XI**, Thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1403/1983.

İBNU'L-İMÂD, Şihâbuddîn Ebu'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed el-Sâlihî, **Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâri Men Zeheb I-X**, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk 1408/1988.

İBNU'L-KAYSERÂNÎ, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdîsî, **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1984.

İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, **İ'lâmu'l-Muvakkı'în 'an Rabbi'l-Alemîn I-IV**, Thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd, Dâru'l-Cîl, Beyrut 1973.

İBN KUDÂME, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed, **Ravzatu'n-Nâzır ve Cennetu'l-Menâzir fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, Riyad 1425/2004.

……. **el-Muğnî I-XV**, Thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, Dâru Âlemi'l-Kutub, Riyad 1406/1986.

……. **El-Kâfî I-VI**, Thk. Abdullâh b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, Dâru Hecr, Kahire 1418/1997.

İBN KUNFUZ, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Alî b. el-Hatîb, **el-Vefâyât**, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut 1403/1983,.

İBN MÂCE, Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, **Sünen I-II**, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye 1345/1964.

İBNU'L-MELEK, Abdullatîf, **Şerhu Menaru'l-Envâr fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1308.

İBNU'L-MULEKKIN, Sirâcuddîn Ebû Hafs 'Umer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî, **et-Tevdîh li Şerhi Câmii's-Sahîh I-XXXVI**, Dâru'n-Nevâdir, Beyrût 1429/2008.

İBNU'L-MURTEZÂ, Ahmed b. Yahyâ, **Minhâcu'l-Vusûl ilâ Mi'yâri'l-'Ukûl fî 'İlmi'l-Usûl** (dp 213)

İBNU'L-MÜNEYYİR, Nâsiruddîn, **el-Mütevâri 'ala Ebvâbi'l-Buhârî**, Thk. Alî Hasan Alî Abdulhamîd, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut 1411/1990.

İBNU'L-MÜNZİR, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm, **el-İcmâ'**, Thk. Ebû Hammâd Sağîr Ahmed b. Muhammed Hanîf, Mektebetu'l-Furkân, 'Acmân 1420/1999.

İBNU'N-NECCÂR, Muhammed b. Ahmed b. Abdulazîz b. Alî, **Şerhu'l-Kevkebi'l-Munîr I-IV**, Thk. Muhammed ez-Zuhaylî ve Nezîh Hammâd, Mektebetu'l-Abîkân, Riyad 1413/1993.

İBN RECEB, Zeynuddîn Ebu'l-Ferec, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-X**, Mektebetu'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine 1417/1996.

İBN RÜŞD, Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, **Bidâyetu'l-Müctehid ve Nihâyetu'l-Muhtasid I-II**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1402/1982.

İBN TEYMIYYE, Şeyhu'l-İslam Takiyyuddîn Ahmed el-Harrânî, **Mecmûatu'l-Fetâvâ I-XXXVII**, Dâru'l-Vefâ, Mensûra 2005.

……. **el-Muharrer I-II**, Abdullâh b. Abdu'l-Muhsin et-Turkî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1428/2007.

İLHAN, Avni, "Buhârî Dönemi Mezhep Hareketleri", **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhârî -Uluslarasası Sempozyum-**, Keyseri 1996.

el-İSBAHÂNÎ, Muhammed b. İshâk b. Münde, **Esâmî Meşâihi'l-İmâmi'l-Buhârî**, Thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, Dâru'l-Kevser, Riyad 1412/1991.

el-İSNEVÎ, Cemâleddîn Abdurrahîm b. el-Hasan, **Nihâyetu's-Sûl fî Şerhi Minhâci'l-Vusûl I-IV**, Âlemu'l-Kutub, Kâhire 1343.

el- KARÂFÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs, **ez-Zehîre I-XIV**, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1994.

el-KÂSÂNÎ, Alaeddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd, **Bedâi'u's-Sanâi' fî Tertîbi'ş-Şerâi' I-X**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

KÂNDEHLEVÎ, Muhammed Zekeriyyâ b. Yahyâ, **el-Ebvâb ve't-Terâcim li Sahîh'l-Buhârî**, Thk. Veliyyuddîn b. Takiyuddîn en-Nedvâ, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1433/2012.

……., **Hâşiyetu Lâmii'd-Derârî**, el-Mektebetu'l-Yahyâviyye, Sihârnufûr (Hind) 1379.

KARAMAN, Hayreddin, **Mukayeseli İslam Hukuku I-III**, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.

……., **İslâm Hukuk Tarihi**, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

……., "Fıkıh", **DİA**, TDV, Ankara, 1996.

KÂRÛT, Nûr Hasan Abdu'l-Halîm, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'l-Vudû ve'l-Gusl Mukârinen bi Fıkhî Eşheri'l-Muhaddisîn**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1411/1991.

el-KÂSIMÎ, Muhammed Cemâluddîn, **Hayâtu'l-Buhârî**, Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1412/1992.

el-KASSÂFÎ, Muhsin b. Ahmed b. Hamîd, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fi'n-Nikâh mine'l-Câmi'i's-Sahîh Mukârinen bi'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1417/1996.

el-KASTALLANÎ, Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Hatîb, **İrşâdu's-Sârî ilâ Şerhi Sahîhi'l-Buhârî I-X**, Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, Mısır 1323.

KÂTİB ÇELEBİ, Mustafa b. Abdillâh, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kutubi ve'l-Fünûn I-IV**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz.

el-KELVÂZÂNÎ, Mahfûz b. Ahmed b. el-Hasan Ebu'l-Hattâb, **et-Temhîd fî Usûli'l-Fıkh I-IV**, Thk. Muhammed b. Alî b. İbrâhîm, Dâru'l-Medenî, Cidde 1406/1985.

el-KEŞMÎRÎ, Muhammed Enver, **Feyzu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî I-VI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.

el-KİRMÂNÎ, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî, **el-Kevâkibu'd-Derârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî I-XXV**, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1401/1981.

KOÇKUZU, Ali Osman, **Rivâyet İlimlerinde Haber-i Vâhitlerin İtikât ve Teşrî Yönünden Değeri**, D.İ.B.Y., Ankara 1988.

KOÇYİĞİT, Talat, **Kelâmcılarla Hadisçilerle Arasındaki Münakaşalar**, Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1984.

KOMİSYON, **el-Fetâva'l-Hindiyye I-VI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.

KOMİSYON, **el-Mevsûatu'l-Fıkhiyye I-VL**, Dâru's-Safva, Kuveyt 1410/1990.

KOMİSYON, **el-Mu'cemu'l-Vasît I-II**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1996.

el-KUREŞÎ, Muhyuddîn Abdülkâdir b. Ebi'l-Vefâ, **el-Cevâhiru'l-Mudiyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye I-V**, Kahire 1413/1993.

el-MAKDİSÎ, Bahâuddîn Abdurrahmân b. İbrâhîm, **el-'Udde Şerhu'l-'Umde**, Thk. Hâlid Muhammed Muharrem, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1417/1997.

el-MAKDÎSÎ, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Tâhir, **Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1405/1984.

el-MÂVERDÎ, Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb, **el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi'l-Mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî I-XVIII**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1994.

el-MERDÂVÎ, Ebû'l-Hasan Alâuddîn Alî b. Süleymân b. Ahmed, **el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf 'alâ Mezhebi'l-İmâmi'l-Mubeccel Ahmed b. Hanbel I-XII**, Dâru Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1419.

MERTTÜRKMEN, M. Hilmi, **Buhârî'nin Ebû Hanife'ye İtirazları ve Aralarındaki İhtilaflar**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1976.

el-MEZRÛ', Munâ Sâlih Abdullâh, **Fıkhu'l-İmâmi'l-Buhârî fî Kitâbi's-Salât**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1423/2002.

el-MİZZÎ, Cemâleddîn el-Haccâc Yûsuf, **Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl I-XXXV**, Thk. Beşşar Avvâr Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1413/1992.

MÎRTEHÎ, Muhammed Bedr-İ Âlem, ***Hâşiyetu Bedri's-Sârî ilâ Feydi'l-Bârî* I-VI**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1426/2005.

MOLLA HÜSREV, **Mir'âtü'l-Usûl Şerhu Mirkâti'l-Vüsûl**, Dersaâdet Şirketi Sahâfiye-i Osmâniye, İstanbul 1321.

MUBÂREKFÛRÎ, Abdu's-Selâm (Arapçaya Trc. Eden: Abdu'l-Alîm b. Abdu'l-Azîm el-Bestevî, **Sîretu'l-İmâmi'l-Buhârî**, Dâru Alemi'l-Fevâid, Mekke 1422.

MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh I-II**, Dâru Tayyibe, Kahire 1427/2006.

NARŞAHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Câ'fer, **Târîhu Buhâra**, Thk. Emîn Abdülmecîd Bedevî-Nasrullâh Mübeşşir et-Tırâzî, Dâru'l-Ma'rife, Kahire 1385/1965.

en-NEMLE, Abdülkerîm b. Alî b. Muhammed, **İthâfu Zevi'l-Besâir bi Şerhi Ravdati'n-Nâzır fî Usûli'l-Fıkh 'alâ Mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel I-VIII**, Dâru'l'Âsime, Riyad 1417/1996.

en-NEVEVÎ, Ebu Zekeriyyâ Muhyuddîn b. Şeref, **Tehzîbu'l-Esmâi ve'l-Lugat I-III**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

……. **Mâ Temessu İleyhi Hâcetu'l-Kârî li Sahihi'l-Buhârî**, Thk. Alî Hasan Alî Abdulhamîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

……. **Sahîhu Muslim bi Şerhi'n-Nevevî I-XVIII**, el-Matbaâtu'l-Mısriyye, Kahire 1347/1929.

……. **el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc I-XVIII**, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Kahire 2008.

……., **Kitâbu'l-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb**, Mektebetu'l-İrşâd, Cidde 1980.

en-NESEFÎ, Ebû'l-Berakât Abdullâh b. Ahmed Hâfizuddîn en-Nesefî, **Kenzu'd-Dekâik fi'l-F'khi'l-Hanefî**, Dâru's-Sirâc, Medine 1432/2011.

……., **Keşfu'l-Esrâr fî Şerhi Menâri'l-Envâr I-II**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

en-NİSÂBÛRÎ, Ebû Abdillêh el-Hâkim, **Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs ve Kemiyyetu Ecnâsihî**, Thk. Ahmed b. Fâris es-Selûm, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1424/2003.

ÖĞÜT, Salim, "Buhârî", **DİA**, TDV, Ankara 1992

ÖZMEN, Ramazan, **el-Buhârî'nin Haber-i Vâhid Savunusunda Kullandığı ayetler üzerine Bir İnceleme**, Din Bilimleri Akamdemik Araştırma Dergisi, IX, Eylül 2009.

ÖZPINAR, Ömer, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2005.

er-RÂĞIB el-İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed, **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, Thk. Muhammed Halîl 'Aytâbî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1426/2005.

er-RÂŞİDÎ, Bedî'uddîn, **Celâu'l-Ayneyn bi Tahrîci Rivâyeti'l-Buhârî fî Cüzi Ref'i'l-Yedeyn**, Dâru İbn Hazm, Beyrut 1416/1996.

er-RÂZÎ, Fahruddîn Muhammed b. 'Umer b. el-Huseyn, **el-Mahsûl fî ilmi'l-Usûl I-VI**, Thk. Tâhâ Câbir Feyyâd el-'Ulvânî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut ts.

er-RUHEYBÂNÎ, Mustafâ es-Suyûtî, **Metâlibu Uli'n-Nuhâ fî Şerhi Ğâyeti'l-Muntehâ I-VI**, el-Mektebu'l-İslâmî, Dimeşk 1961.

es-SAFEDÎ, Salahaddîn Halîl b. Aybek, **el-Vâfî bi'l-Vefâyât**, Thk. Ahmed el-Arnavût ve Tizkî Mustafâ, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût 1420/2000.

SANDIKÇI, Kemal, **Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.

……., "Tarih Boyunca Buhârî'nin Sahih'i Üzerine Yapılan Çalışmalar", **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhâri -Uluslararası Sempozyum-**, Kayseri 1996.

es-SELMÂ, 'İyâd b. Nâmî, **Usûlu'l-Fıkhî'l-Lezî Lâ Yeseû'l-Fakîhe Cehluhû**, Külliyyetü'ş-Şerîâ, Riyad 1426/2005.

es-SERAHSÎ, Ebû Bekr Ahmed b. Ebî Sehl, , **Usûlu's-Serahsî I-II**, Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1414/1993.

……. **el-Mebsût I-XXXX**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1409/1989.

SEYYİD BEY, Mehmed, **Usul-i Fıkıh Medhal**, Hzr. Selçuk Camcı, Işık Akademi Yayınları, İstanbul 2011.

SEZGİN, M. Fuad, **Buhârî'nin Kaynakları**, Otto, Ankara, 2012.

SİNDÎ,Muhammed b. Abdu'l-Hâdî, **Hâşiyetu's-Sindî ala Sahîhi'l-Buhârî I-IV**, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.

es-SÜBKÎ, Tâceddin Ebû Nasr Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfî, **Tabakâtu'ş-Şâfi'îyyeti'l-Kubrâ I-X**, Thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, Beyrut 1976.

……. **Cem'u'l-Cevâmi' fî Usûli'l-Fıkh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2003.

……. **el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye I-III, Beyrut 1416/1995.

es-SÜYÛTÎ, Abdurrahmân b. Ebîbekr **Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Tekrîbi'n-Nevâvî I-II**, Thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Fârâbî, Mektebetu'l-Kevser, Beyrut 1415.

……. , **el-Eşbâh ve'n-Nezâir**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrût 1403.

ŞA'BÂN, Zekiyuddîn, (Notlar Ekleyerek Tercüme Eden: İbrahim Kâfi Dönmez), **İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)**, TDV, Ankara-2007.

eş-ŞÂFİÎ, Muhammed b. İdrîs, **er-Risâle**, Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts.

eş-ŞÂŞÎ, Ahmed b. Muhammed b. İshâk, **Usûlu'ş-Şâşî**, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1402.

eş-ŞÂTIBÎ, Ebû İshâk, **el-Muvâfakât fî Usûli'ş-Şerî'a**, Thk. Abdullâh Drâz ve Muhammed Abdullâh Drâz, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

eş-ŞEBÎHÎ, Muhammed el-Fudayl b. Muhammed el-Fâtimî, **el-Fecru's-Sâti' ala's-Sahihi'l-Câmi' I-XVIII**, Thk. Abdulfettâh ez-Zenîfî, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1430/2009.

ŞİRBÎNÎ, Şemsuddîn Muhammed b. el-Hatîb, **Muğni'l- Muhtâc ilâ Ma'rifeti Ma'âni Elfâzi'l-Minhâc I-IV**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1418/1997.

ŞEŞEN, Ramazan, "Buhara", **DİA**, TDV, Ankara 1992.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed Alî, **Neylu'l-Evtâr I-XVI**, Thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1427.

……. **İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakk min İlmi'l-Usûl I-II**, Thk. Ebû Hafs Sâmî el-Arabî, Dâru'l-Fadîle, Riyad 1421/2000.

ŞEYHÎZÂDE, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân, **Mecme'u'l-Enhur fî Multaka'l-Ebhur I-IV**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1419/1998.

eş-ŞÎRÂZÎ, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî, **el-Lümme' fî Usûli'l-Fıkh**, Thk. Muhyuddîn Dîb Müstevî, Yusuf Alî Bedîvî, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1416/1995.

eş-ŞÜRÜNBÜLÂLÎ, Hasan b. Ammâr b. Alî, **Merâku'l-Felâh bi İmdâdi'l-Fettâh Şerhu Nûri'l-Îdâh ve Necâti'l-Ervâh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1424/2004.

eş-ŞİŞRÎ, Sa'd b. Nâsır b. Abdulazîz, **Ârâu'l-İmâmi'l-Buhârî el-Usûliyye min Hilâli Terâcimi Sahîhihi**, Mecelletu Câmi'ati'l-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye, Riyad 1428/2007.

et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, **Tehzîbu'l-Âsâr ve Tefsîlu's-Sâbiti an Resulillâh mine'l-Ahbâr**, Matbaatu'l-Medenî, Kahire 1402/1982.

TAHAVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b.Selâme, **Muhtasaru't-Tahavî**, Thk. Ebu'l-Vefâ el-Afğânî, İhyâu'l-Ma'ârifi'n-Nu'mâniyye, Haydarâbâd ts.

et-TAHTÂVÎ, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl, **Hâşiyetu't-Tahtâvî 'alâ Merâki'l-Felâh Şerhi Nûri'l-Îdâh**, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.

et-TİRMİZÎ, Muhammed b. Îsâ Ebû Îsâ, **Sünenu't-Tirmizî I-V**, Thk. Ahmed Muhammed Şakir, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.

TOKSARI, Ali, "Sahîhi'l-Buhârî'nin Bâb Başlıklarının Özellikleri ve Değeri", **Büyük Türk-İslam Bilgini Buhâri -Uluslararası Sempozyum-**, Kayseri 1996.

TUĞLU, Nuri, **Mihne Dönemi Tartışmalarının Hadis Rivayetine Yansıması (Buhârî özelinde bir değerlendirme)**, Dinî Araştırmalar Dergisi, Ankara 2005.

el-‘UREYNÎ, Fehd b. Abdullâh b. Abdurrahmân, **Fıkhu’l-İmâmi’l-Buhârî fi’l-Cenâiz**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmi’atu Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1418/1998.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Halku Efâli’l-İbâd”, **DİA**, TDV, Ankara 1997.

……., “Müteşâbih”, **DİA**, TDV, Ankara 2006.

YİĞİT, Metin, **İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebû Hanife’nin Usûl Anlayışında Sünnet**, İz Yayıncılık, İstanbul 2013.

YÜCESOY, Hayrettin, “Mihne”, **DİA**, TDV, Ankara 2005.

ez-ZÂHİDÎ, Hâfız Senâullâh, **Tevcîhu’l-Kârî ila’l-Kavâ’idi ve’l-Fevâidi’l-Usûliyye ve’l-Hadîsiyye ve’l-İsnâdiyyye fî Fethi’l-Bârî**, Riyad 1406/1986.

ez-ZEBÎDÎ, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed b. Abdi’l-Latîf, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercümesi I-XII**, Trc. Kâmil Miras, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1969.

ez-ZEHEBÎ, Ebu Abdillêh Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed, **Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ I-III**, Beytu’l-Efkâri’d-Duveliyye, Lübnan 2004.

……., **el-Kâşif fî Ma’rifeti Men lehû Rivâyetun fî’l-Kutubi’s-Sitte I-II**, Müessesetu Ulûmi’l-Kur’ân, Cidde 1413/1992.

……., **Tezkiretu’l-Huffâz I-IV**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1374.

ez-ZERKÂNÎ, Abdulbâkî b. Yûsuf b. Ahmed b. Muhammed, **Şerhu’z-Zerkânî ‘alâ Muhtasari Seyyidî Halîl I-VIII**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2002.

ez-ZERKEŞÎ, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullâh, **el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh I-IV**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1421/2000.

……., **el-Bahru’l-Muhît fî Usûli’l-Fıkh I-VI**, Dâru’s-Savfe, Kahire 1413/1992.

ez-ZERKEŞÎ, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed, **Şerhu’z-Zerkeşî ‘alâ Muhtasari’l-Hirakî I-III**, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1423/2002.

ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, **Usûlu’l-Fıkhî’l-İslâmî I-II**, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1406/1986.

……. **el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletuhû I-VIII**, Dâru’l-Fikr, Dimeşk 1405/1985.